Demokratitrender

SOM-rapport 32

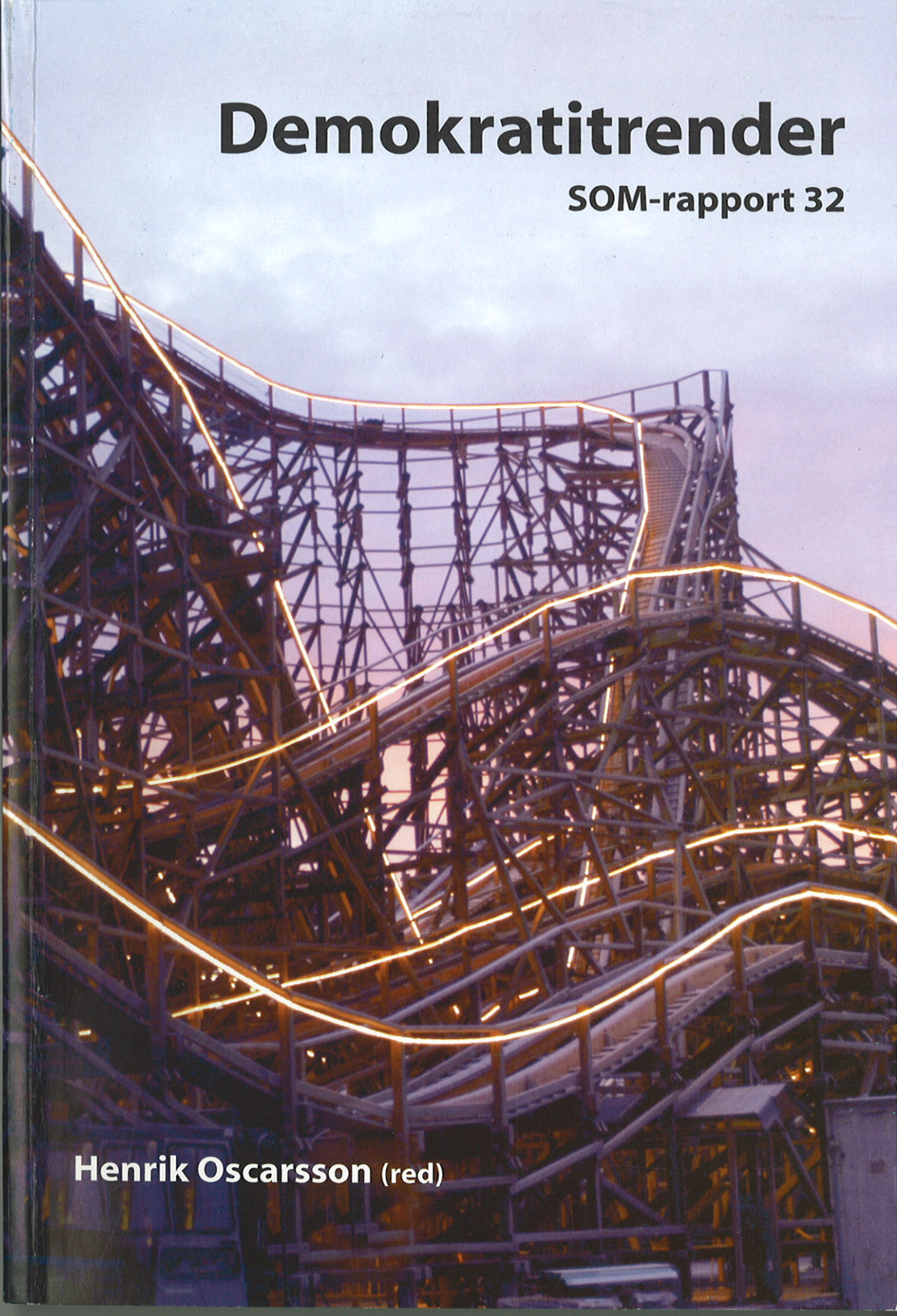

Henrik Oscarsson (red)

Demokratitrender

SOM-rapport nr 32

Henrik Oscarsson (red)

Redaktör: Henrik Oscarsson
Administrativ redaktör: Kerstin Gidsäter
Omslagsbilder: Stig Kälvelid, Liseberg AB
Omslagsidé: Christina Ribbhagen
Tryck: Grafikerna Livréna AB, 2003
ISBN: 93-89673-02-6
ISSN: 0284-4788
ISRN: GU-STJM-S0M--32--SE

Innehållsförteckning

Förord *5*

Demokratitrender *7*
Henrik Oscarsson

Snedvridet ansvarsutkrävande? *31*
Staffan Kumlin

Hade Churchill rätt? *55*
Sören Holmberg

Mångfald men likriktning - mediekonsumtion och medborgarnas dagordningar 1986-2001 *67*
Bengt Johansson & Jesper Strömbäck

Verkligheten som agendasättare *89*
Johan Martinsson

Arbetstidsförkortning - en fråga om klass och kön? *113*
Helena Rohdén

Förutsättningar för ett brett medborgerligt deltagande *137*
Christina Ribbhagen & Maria Petersson

Nätdemokrati - en politisk jämlikhetsrevolution? *159*
Annika Bergström

Den kosmopolitiske svensken? Identitet som demokratiegenskap *179*
Ulrika Möller

Toleranta demokrater i utrikespolitiska frågor? *193*
Ann-Marie Ekengren

Demokrati i nätverkssamhället *209*
Henrik Oscarsson

På spaning efter nya samhällsdimensioner *241*
Anders Lithner

Självförverkligare och Världsförbättrare: En undersökning av de fria logotyperna *267*
Ulf Bjereld & Marie Demker

Politiska preferenser hos ”insiders” och ”outsiders” *281*
Johannes Lindvall

Den politiska opinionens sekularisering *293*
Magnus Hagevi

Författarna *337*

Publikationer *339*

Förord

SOM-institutet (Samhälle Opinion Massmedia) startade 1986 som ett samarbetsprojekt mellan Förvaltningshögskolan, Statsvetenskapliga institutionen och institutionen för Journalistik och Masskommunikation (JMG) vid Göteborgs universitet (hemsida: www.som.gu.se). Ledningsgruppen består alltjämt av initiativtagarna, Lennart Weibull, Sören Holmberg och Lennart Nilsson. Under institutets sextonåriga historia de många deltagande forskningsprojekten vid de olika institutionerna tillsammans burit kostnaderna för undersökningsverksamheten.

Serien av årliga riksrepresentativa postenkätundersökningar som påbörjades 1986 utgör ryggraden i institutets verksamhet. Under 1990-talet har undersökningsverksamheten expanderat kraftigt. År 1992 tillkom de årliga Väst-SOM undersökningarna i Västsverige som numera omfattar 6 000 västra götalänningar. Student-SOM undersökningarna vid Göteborgs universitet begick premiär 1993. Alltsedan 1998 är omfattningen av Riks-SOM undersökningarna dubblerad (6 000 i urvalet) för att kunna tillgodose forskningsbehoven för de forskningsprojekt som pågår vid de olika institutionerna.

Listan över de studentuppsatser, tidskriftsartiklar, avhandlingar, rapporter, utredningar och böcker som utnyttjar SOM-institutets undersökningar har hunnit bli lång. Alla data är arkiverade, dokumenterade och tillgängliga för forskning via Svensk Samhällsvetenskaplig Datatjänst vid Göteborgs universitet (hemsida: www.ssd.gu.se).

SOM-rapporterna har under de senaste åren utvecklats från att vara avrapporteringar av de olika delundersökningarna till att bli mer tematiserade. I rapportserien ingår bland annat två tematiserade rapporter om ungdomar, *Ungdomars opinioner* (1996) och *Spår i framtiden* (2002), samt en studie om tidningen Arbetets nedläggning, *Efter Arbetet* (2002). Av denna utveckling mot ökad tematisering har vi sannolikt endast sett början. Med *Demokratitrender* tas ytterligare ett steg i denna riktning.

Demokratitrender är den 32:a rapporten från SOM-institutet. Boken är samtidigt en delrapportering från forskningsprojektet *Demokratins Mekanismer* som finansieras av Riksbankens Jubileumsfond, kulturvetenskapliga donationen. *Demokratins Mekanismer* är ett samarbetsprojekt mellan psykologiska institutionen vid Stockholms universitet och de Statsvetenskapliga institutionerna vid universiteten i Uppsala och Göteborg. Om projektets syfte, verksamheter och publikationer finns att läsa vidare om på hemsidan: dm.statsvet.uu.se.

Analyserna i *Demokratitrender* vilar till övervägande delen på de riksrepresentativa SOM-undersökningarna från perioden 1986-2001. För att underlätta

formella trendanalyser och för att lättare hitta i det rika materialet har SOM-institutet konstruerat en så kallad kontinuitetsdatamängd som ställts till författarnas förfogande. Kontinuitetsdatamängden innehåller sammanlagt 34 681 enkätsvar som svenska folket har avgivit under perioden. Sådana sammanslagna (poolade) forskningsdatamängder är förstås praktiska eftersom alla data återfinns i samma datafil, men de öppnar också nya möjligheter att effektivt pröva hypoteser om trender och förändringar som är relevanta för dagens demokratiforskning. I *Demokratitrender* kommer dessa analytiska fördelar till uttryck främst genom fördjupade analyser av utvecklingen inom olika befolkningskohorter. I diskussioner om den svenska demokratins framtid är demokratitrenderna i yngre åldersgrupper av särskilt intresse.

Fastän rapporten är tematiserad kring frågor om svensk demokratisk förändring under de senaste femton åren har vi av olika skäl undvikit att pressa in bidragen i ett enhetligt teoretiskt ramverk. Författarna till bidragen i *Demokratitrender* har uppmanats att ta sin utgångspunkt i egna idéer om vad som kännetecknar den goda demokratin på just deras specialområden. Inom ramen för de olika bidragen utvecklar författarna kriterier och utvärderingsinstrument utifrån SOM-institutets frågebatterier. Den indelning som presenteras i det inledande kapitlet – de tre demokratimodellerna val demokrati, deltagardemokrati och samtalsdemokrati – tjänar i första hand som gemensam inspiration.

Analyserna i *Demokratitrender* vilar nästan helt på sekundäranalyser av tidigare undersökningar. Sekundäranalyser av redan insamlat datamaterial är en alltför sällsynt blomma i svensk samhällsvetenskap, särskilt med tanke på de stora resurser som årligen läggs på datainsamling. Vi som har skrivit i den här rapporten är ett stort tack skyldig alla de forskningsprojektet som deltagit i SOM-undersökningarna under de senaste femton åren. Utan all den tankekraft och disciplinerat forskningsarbete (och forskningsmedel!) som forskningsprojekten lagt ned hade vår tillbakablick på svensk demokratiutveckling aldrig kunnat bli verklighet. Av samma skäl vill vi också tacka de närmare 35 000 svenskar som spenderat någon timme av sin värdefulla tid – motsvarande sammanlagt omkring 4 375 åttatimmars arbetsdagar eller närmare 12 år! – åt att besvara SOM-institutets riksrepresentativa undersökningar de senaste femton åren.

Göteborg den 15 februari 2003
fil dr Henrik Oscarsson
forskarassistent
Statsvetenskapliga institutionen
Göteborgs universitet

Demokratitrender

Henrik Oscarsson

I kölvattnet efter demokratiutredningar och demokratipropositioner ökar intresset för demokratifrågor i Sverige. Svensk demokrati befinner sig under starkt förändringstryck från bl a ett sjunkande valdeltagande, försvagade band mellan väljare och partier, ett alltmer individualiserat medborgerligt engagemang, förändringar av välfärdsstatens organisering, och en regionalisering och europeisering som givit fler politiska beslutsnivåer. Krav framförs om förbättrade möjligheter till ansvarsutkrävande i flernivådemokratin och om större inslag av direktdemokrati såsom brukarstyrelser och folkomröstningar. Runt om i Sverige pågår oräkneliga försök att vitalisera demokratin. Sverige sjuder av demokratisk experimentlusta. Att anpassa folkstyret till tjugohundratalets villkor är en stor utmaning.[1]

Syftet med antologin *Demokratitrender* är att med hjälp av SOM-institutets femtonåriga undersökningsserie bidra till en nödvändig belysning av hur tillståndet i den svenska demokratin har förändrats under 1990-talet och, på basis av denna kunskap, blicka framåt och försöka säga något nytt om vart den svenska demokratin är på väg. Bokens kapitel behandlar ett antal betydelsefulla trender i den svenska demokratin, men också trender i svensk demokratiforskning.

En gemensam huvudfrågeställning har varit vägledande för de olika bidragen i den här boken: I vilken utsträckning är medborgarnas egenskaper och beteenden förenliga med de krav och ideal som kan härledas från olika demokratimodeller?

Problematiken är givetvis inte unik för den här boken utan harmonierar väl med den nuvarande agendan för svensk demokratiforskning. Demokratiutvärdering[2] – där explicit formulerade normativa demokratiideal konfronterar empiriska förhållanden – befinner sig i en renässans. I detta inledande kapitel görs ett försök att härleda önskvärda egenskaper hos *medborgarna* utifrån de tre idealmodeller för ett demokratiskt samhälle som för närvarande diskuteras flitigast, nämligen valdemokrati, deltagardemokrati och samtalsdemokrati (se Esaiasson m fl 2001, Gilljam & Hermansson 2003).

Ett väl fungerande demokratiskt samhälle kräver att olika typer av system- och aktörskrav är någotsånär uppfyllda. Dessa krav är många gånger olika beroende på vilken normativ demokratiteori man väljer att ha som utgångspunkt. Eftersom kraven härleds från ideala demokratimodeller är önskemålen ofta mycket högt ställda och många gånger omöjliga att helt tillfredsställa –

mestadels handlar utvärderingarna om att ge noggranna beskrivningar av huruvida utvecklingen går i ”fel” eller i ”rätt” riktning givet de normativa föreställningarna.

Icke desto mindre har det vid upprepade tillfällen visat sig vara ett fruktbart företag att systematiskt operationalisera olika demokratimodellers grundantaganden och normativa önskelistor och sedan använda dessa indikatorer för ett slags demokratisk *benchmarking* (Rothstein 1995; Esaiasson and Holmberg 1996; Oscarsson 1998; Petersson m fl 1998; Schmitt & Thomassen 1999; Holmberg 2000; Gilljam & Jodal 2002; se även Gilljam & Hermansson 2003). Bra exempel på redan etablerad demokratiforskning med utvärderande syfte är SNS Demokratirådets årliga rapporter. Med *Demokratitrender* vill SOM-institutet lämna ett bidrag i denna nygamla tradition av demokratiutvärderingsverksamhet.

Vi understryker att det är svenska folket som här är föremål för den demokratiutvärderande verksamheten, vilket givetvis är en central avgränsning i sammanhanget. I *Demokratitrender* söker vi uttolka utvecklingen av svensk demokrati genom studier av hur olika medborgaregenskaper förändras över tid. Det är medborgarnas preferenser, intressen, medievanor, fritidsvanor och värderingar som står i fokus.

Demokratiutvärdering kan förstås ske på många andra sätt än genom medborgarstudier (t ex genom studier av konstitutioner och valsystem, ekonomi, implementering av politiska beslut, välfärdsproduktionens effektivitet och offentlig statistik, eller genom elitintervjuer, textanalyser av partidokument och innehållsanalyser av mediebevakning). Många av de demokratiprojekt som startats på senare tid ägnar sig åt sådana studier. Men här avgränsar vi oss till medborgarna.[3]

Huvudfrågeställningen för inledningskapitlet är vilka medborgaregenskaper som egentligen kan betraktas som önskvärda förutsättningar för en väl fungerande valdemokrati, deltagardemokrati respektive samtalsdemokrati. I anslutning till kortfattade presentationer av de tre demokratimodellerna diskuteras vilka önskvärda medborgaregenskaper som är möjliga att härleda från de olika modellerna. Men låt oss först ta oss tillbaka ett halvsekel.

Den normativa återkopplingen

I opinionsforskningens barndom jublade man över de nya möjligheter som surveymetodologin bjöd att empiriskt pröva några av demokratiteoriernas trosföreställningar om den allmänna opinionens natur. I uppsatsen *Democratic Theory and Public Opinion* uttrycker Bernard Berelson sin glädje över att det hade blivit möjligt att faktiskt pröva i vilken utsträckning idealmodellernas

medborgarkrav är uppfyllda. Den politiska demokratiteorin ställde redan då en rad krav på medborgarna i ett demokratiskt system:

> ”The political theory of democracy, then, requires that the electorate possess appropriate personality structures, that it be interested and participate in public affairs, that it be informed, that it be principled, that it correctly perceive political realities, that it engage in discussion, that it judge rationally, and that it consider the community interest” (Berelson 1952).

Att systematiskt pröva i vad mån grundantaganden hämtade från normativa föreställningar om den goda demokratin, den goda valrörelsen, den goda representationen eller den goda demokratiske medborgaren egentligen överensstämmer med empiriska observationer är givetvis inte särskilt nytt. Många skulle argumentera för att det är just detta opinions-, media- och väljarforskare alltid har sysslat med. Men på grund av en ökande specialisering på dessa forskningsfält har det blivit ovanligare att forskare explicitgör de normativa utgångspunkterna för sina medborgarstudier.

Viljan att utsätta centrala grundantaganden hos normativa demokratiteorier för systematisk empirisk prövning bereder marken för en länge efterlängtad normativ återkoppling i så motto att de demokratiteoretiska utgångspunkterna tydliggörs. En sådan utveckling kan förhoppningsvis innebära att studier kring t ex medborgaropinioner, medievanor, opinionsbildning och väljarbeteende blir intressantare att läsa för en större publik. Sådana studier kan bidra till att tydliggöra demokratiska värdekonflikter och synliggöra de många recept på en bättre fungerande demokrati som på goda grunder kan misstänkas rymma högst motsägelsefulla målsättningar.

I ljuset av svensk demokratidebatt är det uppenbart att Bernard Berelsons femtio år gamla kravlista på vad som är goda kännetecken hos medborgarna i en demokrati är möjlig att förlänga och specificera ytterligare, men kanske framför allt att sortera in i kategorier. Den enhetliga politiska demokratiteori Berelson använde som utgångspunkt bör ersättas av ett större antal demokratimodeller som av allt att döma inte är särskilt överens om vilka godheter som är nödvändiga eller tillräckliga för att demokrati skall fungera. Låt mig exemplifiera genom en snabbdissektion av det Berelsonska citatet ovan: Medborgarnas flitiga deltagande i demokratiska diskussioner (*”engage in democratic discussion”)* skulle vi idag kanske sortera in i deltagardemokratins kravlista, medan förväntningen om att medborgarna bör göra förnuftiga bedömningar (”judge rationally”) måhända bäst passar in på samtalsdemokratins idealmedborgare? Fortsättningen av det här kapitlet är ett försök att åstad-

komma en finare indelning av de demokratikrav som kan ställas på medborgarna.

Valdemokrati, deltagardemokrati och samtalsdemokrati

När det gäller användandet av olika demokratimodeller tycks den empiriskt orienterade demokratiforskningen allt mer konvergera mot att bruka en förenklad tredelning – valdemokrati, deltagardemokrati och samtalsdemokrati – för att organisera normativa föreställningar och utforma empiriska studier. Termernas lämplighet kan förstås alltid diskuteras, men begreppsligt är syftet med renodlingen att enkelt och slagkraftigt sammanfatta ett antal centrala karaktärsdrag i de för närvarande mest inflytelserika idéerna om den goda demokratin. Förenklingen är delvis ett svar på den allt livligare demokratidebatt som förs i Sverige. Alla vill vi demokrati, men det blir allt tydligare att meningarna går kraftigt isär om vilken slags demokrati som egentligen är önskvärd eller rimlig. Många debattörer framför uppenbart motsägelsefulla förslag till ”fördjupningar” av demokratin.

Även om en teoretisk renodling av modellerna är önskvärd behöver de inte nödvändigtvis utmålas som egentliga alternativ till varandra. Det är t ex svårt att tänka sig hur deltagar- eller samtalsdemokratin helt skulle kunna ersätta valdemokratin. En mer realistisk beskrivning är att de tre modellerna idag och i den närmaste framtiden kommer att fungera sida vid sida, som ett komplement till varandra. De intressanta frågorna kommer i så fall handla om modellernas kompabilitet: *på vilket sätt* kan olika demokratimodeller fungera tillsammans för att stärka demokratin? Och *i vilka avseenden* och *under vilka omständigheter* hamnar modellernas skilda medborgarideal på kollisionskurs?

Det är inte orimligt att, åtminstone preliminärt, betrakta de tre demokratimodellerna som hierarkiskt ordnade i förhållande till varandra inom ramen för ett och samma representativa demokratiska system: Att deltagar- och samtalsdemokrati är funktionellt beroende av en väl fungerande valdemokrati. Valdemokratin kan således att betrakta som en *nödvändig förutsättning* för deltagar- och samtalsdemokratin (jfr uppställningen i figur 1). Lite slarvigt skulle man kunna sammanfatta ståndpunkten på följande sätt: valdemokratin är *grundstenen* i den representativa demokratin, medan deltagardemokratin står för *kvantiteten* (omfattning och utbredning), och samtalsdemokratin för *kvaliteten* (det intellektuella samtalet) (jfr Hadenius 2001).

Idéerna om en mer ambitiöst utformad ”deltagardemokrati med direktdemokratiska inslag” (SOU 2000:1) gärna kombinerad med hittills relativt oprövade former av samtalsdemokrati är stolta ambitioner att fördjupa och modernisera den snart sekelgamla svenska demokratin. Men det är lätt att se vissa bekymmer med föresatsen att satsa lika mycket på allt: Är det överhuvudtaget

möjligt att uppfylla tre önskningar på en gång, att samtidigt värna grundstenen i demokratin (valdemokratin), satsa på kvantitet (deltagardemokrati) och investera i kvalitet (samtalsdemokrati)?

Någon konsensus kring vilka och hur stora inslag av samtals- respektive deltagardemokrati som den svenska demokratin skall kryddas med lär det aldrig bli tal om. Ställningstaganden i demokratifrågor faller nämligen inte sällan tillbaka på grundläggande värderingar och trosföreställningar, såsom t ex *människosyn*, syn på *den allmänna opinionens natur*, syn på *politisk representation* och prioriteringar av *politisk jämlikhet*. Diskussionen kring olika demokratimodeller syftar ytterst till att försöka tydliggöra vilka grundläggande värden som olika demokratimodeller vilar på. Den förestående genomgången av vilka medborgarkrav som kan formuleras med utgångspunkt från de tre demokratimodellerna kan förhoppningsvis bidra till att något klargöra vari dessa värderingsskillnader består.

Figur 1 Demokratitrender i diskussionerna kring valdemokrati, deltagardemokrati och samtalsdemokrati

Tredelningen påminner oss om att det är breda och delvis överlappande kategorier vi här talar om. Som vi snart skall se är det både enkelt och fruktbart att göra finare indelningar. Det finns faktiskt många goda argument för att det i själva verket råder större artskillnad *inom* än *mellan* de tre modellerna. En liknande invändning är att de olika modellerna är modeller för helt olika saker som bara råkar ha med demokrati att göra: valdemokrati och deltagardemokrati är modeller för *preferensaggregering* (att smälta samman aktörers redan

färdigformade politiska preferenser till ett gemensamt beslut, t ex genom voteringsförfaranden), medan samtalsdemokrati är en modell för *preferensformering* (att genom samtal generera välgrundade åsikter och förnuftig argumentation inför beslut) (Karlsson 2003).

Det finns idag tydliga rörelseriktningar i svensk demokratidebatt (se pilarna i figur 1). Dessa trender kommer att diskuteras mer utförligt längre fram. I diskussionerna om valdemokrati pågår en intresseförskjutning *från en framåtblickande mandatmodell till en bakåtblickande sanktionsmodell*. I debatten om deltagardemokratin flyttas fokus *från deltagande genom påverkan till deltagande i beslut*. I diskussionen om samtalsdemokratiska former är trenderna mindre tydliga, men sökandet efter deliberationens positiva effekter tycks företrädelsevis ske allt oftare genom studier av ren medborgardeliberation i smågrupper utan närvarande eliter.

Vilka medborgarkvaliteter kan betraktas som gynnsamma för demokratins välmåga enligt de tre demokratimodellerna? Vad kräver val-, deltagar- och samtalsdemokrati av medborgarna? Vilka medborgaregenskaper är nödvändiga för att de olika demokratimodellerna skall ha framgång?

Innan vi i tur och ordning tar oss an valdemokratins, deltagardemokratins och samtalsdemokratins medborgarkrav skall vi kort fundera på vilka medborgaregenskaper som kan betraktas som fördelaktiga för *alla* tre modellerna. Finns det någon ”hård kärna” för den demokratiskt sinnade medborgaren?

Medborgarnas uppslutning bakom gemensamma normer och spelregler är sannolikt en helt nödvändig grundförutsättning oavsett samhällssystem och oavsett demokratimodell. Hit skulle i så fall räknas saker som en grundläggande känsla av samhörighet eller identitetsuppfattning, ett erkännande av de mänskliga rättigheterna och den demokratiska rättsstatens grundlagsskyddade medborgerliga fri- och rättigheter (jfr Rothstein m fl 1995). Egenskapen att acceptera gemensamt överenskomna spelregler även i de fall då beslut går den egna viljan emot bör vara utbredd. Demokratin kräver goda förlorare. Därmed inte sagt att spelreglerna aldrig bör kunna förändras. En bred uppslutning bakom gemensamma normer kräver en ständig diskussion om rådande demokratiska spelregler. Av diskussionen kan i så fall härledas ett slags överordnat kunskapskrav på alla medborgare i ett demokratiskt samhälle: Att medborgarna äger grundläggande kännedom om folkstyrets karaktär och om de demokratiska spelreglerna är viktig för att grundmura demokratisk legitimitet.

Valdemokratins medborgerliga förutsättningar

Valdemokratins främsta kännetecken är förstås de regelbundet återkommande allmänna valen där medborgarnas uppgift är att utkräva ansvar av sina repre-

sentanter för den gångna mandatperioden (den bakåtblickande sanktionsmodellen) och välja nya representanter på basis av partiernas program för den kommande mandatperioden (den framåtblickande mandatmodellen) (jfr Przeworski m fl 1999). Medborgarnas villkorade sanktion och representanternas starka vilja att bli återvalda säkerställer att de folkvalda representanterna är *lika* lyhörda för *alla* medborgares preferenser under *hela* mellanvalsperioderna (se Gilljam & Jodal 2002).

I valdemokratin är det viktigt att valen dels erbjuder goda möjligheter till ansvarsutkrävande, dels underlättar ett rationellt val mellan distinkta och väl sammanhållna alternativ. För att dessa ansvarsutkrävandeprocesser skall fungera tillfredsställande är politiskt aktiva medborgare under mellanvalsperioderna av underordnad betydelse. Graden av åsiktsöverensstämmelse mellan förtroendevalda och medborgare är t ex ett viktigare mått på folkviljans förverkligande än ett högt och jämnt spritt politiskt deltagande mellan valen.

Den politiska jämlikheten mellan medborgarna säkerställs genom de skrivna reglerna – den allmänna och lika rösträtten. Högt valdeltagande i de allmänna valen uttolkas visserligen som positivt eftersom det innebär att valrörelserna uppfyllt en av sina uppgifter: att mobilisera väljarna. Då skall medborgarna mobiliseras och förses med högkvalitativ information som hjälper dem att bilda sig en klar uppfattning om vilka politiska resultat som har uppnåtts under den gångna mandatperioden och vilka program de olika partierna har för den kommande mandatperioden. Väljarna skall helt enkelt ha gott underlag för att, om de så vill, exekvera den mest grundläggande sanktionen i demokratin: att byta regering (Schumpeter 1942).

I valdemokratin är ett brett medborgerligt deltagande nedprioriterat i förhållande till representation- och ansvarsutkrävandekraven. Medborgarna påverkar politikens utformning genom att rösta på partier och kandidater. Mellan valen sköter de folkvalda representanterna det politiska beslutsfattandet. Hela idén är att folket delegerar sin makt till de personer som de bedömer vara de dugligaste representanterna. Representativ demokrati är således en form av elitism: de förtroendevalda bör förvalta det upplysta folkstyret genom att ständigt hålla sig upplysta under mandatperioderna, medan det i princip räcker om medborgarna är tillräckligt upplysta eller ”kognitivt mobiliserade” i det ögonblick de klistrar igen sina röstningskuvert.

Valdemokratin fäster stor vikt vid *jämlikheten* i det upplysta jämlika folkstyret. Ett omfattande mellanvalsdeltagande är därför inte nödvändigtvis positivt om man vill maximera den politiska jämlikheten i demokratin. På valdagen väger alla röster lika, men i nästan alla andra sammanhang finns en klar tendens att den politiska jämlikheten minskar. Huvudtendensen är nämligen att ju mer sofistikerade former av politiskt deltagande, desto mindre av poli-

tisk jämlikhet eftersom deltagandet då blir olika omfattande i olika grupper, ofta enligt ett mycket förutsebart mönster. Sofistikerade former av deltagande gynnar en minoritet av intresserade, engagerade och resursstarka personer med mycket tid och intensiva åsikter.

När det gäller att försöka mejsla ut mer konkreta medborgarkrav utifrån valdemokratin ser kravlistorna olika ut beroende på om valdemokratin fungerar enligt 1) ansvarsutkrävandemodellen (bakåtblickande sanktion) eller 2) mandatmodellen (framåtblickande mandat) (se Holmberg 2000). Medborgarkraven handlar här till övervägande delen om olika kunskapskrav.

1) Av den *mandatorienterade* medborgaren i valdemokratin krävs i första hand god ideologisk orientering (vänster-högerideologi). Medborgarna måste ha stabila och verkliga egna åsikter i aktuella politiska sakfrågor. Vidare måste hon ha god kännedom om vilka alternativ som finns och vad som skiljer dem åt, det vill säga partiernas ideologiska inriktning och ställningstaganden i politiska sakfrågor. I flerpartisystem krävs dessutom att medborgarna skall kunna ta i beräkningarna utgången av koalitionsbygganden efter valet. Finns det t ex en fyraprocentspärr måste medborgarna göra taktiska överväganden för att deras röster skall kunna bidra till en önskad regeringsmajoritet. Medborgarna bör vidare ha kunskap om partisammanhållning för att kunna göra rimliga sannolikhetsbedömningar av hur partiet kommer att agera i framtiden – den framåtblickande röstningshandlingen är delegering av makt som bygger på att medborgarna känner förtroende för att representanterna kommer att agera som de har sagt. Ideologi, åsiktsnärhet och förtroende är ledorden i den mandatorienterade valdemokratin.

För att den mandatorienterade modellen skall fungera väl är det en klar fördel om det finns genvägar och förenklingsverktyg för medborgarna att orientera sig efter – exempelvis en stark ideologisk identifikation eller en stark partiidentifikation. För att väljarna skall lyckas hitta det parti som står dem ideologiskt närmast bör medierna ägna stor del av sin valrörelsebevakning åt systematiska jämförelser av partiernas program och utfästelser inför framtiden.

2) För bakåtblickande *ansvarsutkrävande* medborgare i valdemokratin gäller kunskapskraven kännedom om vem eller vilka som suttit vid makten, kännedom om vilken politisk nivå som har haft ansvar för olika sakområden och kännedom om hur de som varit ansvariga på dessa nivåer har skött sig på viktiga punkter (Kumlin 2003). Ansvar, kompetens och resultat är ledorden i den ansvarsutkrävarorienterade valdemokratin.

För att ansvarsutkrävandet skall kunna fungera är det inte nödvändigtvis positivt att många medborgare känner sig som starka anhängare till ett visst parti. Starka emotionella band mellan medborgare och partier kan leda till att

medborgarna ”förlåter” brustna förtroenden eller missade målsättningar. Under sanktionsmodellen bör väljarna bör straffa de representanter som inte skött sina uppdrag. För att medborgarna skall kunna inhämta för ansvarsutkrävandet nödvändig information om den gångna mandatperioden bör medierna följaktligen ägna stor del av sin valrörelsebevakning åt systematiska analyser av vad som lovats inför den gångna mandatperioden, vilka politiska resultat som uppnåtts under *hela* den gångna mandatperioden, och vilka förtroendevalda som har haft det egentliga ansvaret för fram- och motgångar.

Som tidigare sagt är rörelseriktningen i den svenska demokratidebatten kring valdemokratin tydlig. Intresset för att stärka möjligheterna att få till stånd ett bättre fungerande ansvarsutkrävande växer (Peterson m fl 2002). Historiskt har medborgarna i den svenska valdemokratin i relativt stor utsträckning kunnat leva upp till de krav som den framåtblickande mandatmodellen ställer på dem (Holmberg 2000; Esaiasson & Håkansson 2002). Förutsättningarna för väl fungerande ideologisk röstning eller åsiktsröstning är goda på medborgarnivå. Medborgarna känner väl till partiernas ståndpunkter i sakfrågor och ideologiska positioner och är förmögna att registrera positionsförflyttningar, och de har i stor utsträckning format egna stabila åsikter i sakfrågor. Kunskapsläget när det gäller hur väl medborgarna tänker och agerar kring ansvarsutkrävande är emellertid mindre goda (läs mer i Staffan Kumlins kapitel *Snedvridet ansvarsutkrävande?* i denna volym).

Men trenden mot ideologisk avpolarisering i partisystemet efter 1982 har medfört att det har blivit svårare för medborgarna att åsiktsrösta eller ideologirösta. Avstånden mellan partierna i partisystemet har minskat i väljarnas ögon (Oscarsson 1998). Konsekvensen är ett lägre intresse för ideologi och större intresse för politiska resultat. Förändringsförslagen har inte låtit vänta på sig. För att underlätta för medborgarna att orientera sig i flernivådemokratin menar många demokratidebattörer att det bör bli betydligt enklare för medborgarna att utkräva ansvar för rätt saker, på rätt politisk nivå och av rätt förtroendevalda. I demokratidebatten förordas ett ökat inslag av bakåtblickande information till väljarna i valrörelserna. Krav på institutionella reformer, som att övergå till majoritetsvalsystem eller upprätta kompetenskataloger över ansvarsfördelningen mellan politiska nivåer, är också tecken på denna intresseförskjutning. Det finns en nyvaknande vilja att skriva nya författningar på såväl europeisk som svensk nivå som tydligare reglerar kompetensförhållandena mellan olika politiska nivåer. Intresset för en empiriskt grundad institutionell ingenjörskonst växer sig starkare bland statsvetarna (Peterson, von Beyme et al. 1999; Anckar 2002; Norris 2003).

Valdemokratin är tystast av de tre modellerna när det gäller frågan om vilka effekter en väl fungerande valdemokrati är tänkt att kunna generera i form

av medborgaregenskaper. En väl fungerande valdemokrati bör förstärka medborgarnas tilltro till själva huvudidén med representation – att deras intressen och åsikter verkligen är representerade av de folkvalda representanterna. En fungerande demokrati med lyhörda representanter genererar förtroende för att representanterna driver rätt frågor, attackerar rätt samhällsproblem och är kompetenta att implementera politiken. Förtroendegenerering är betydelsefull framför allt för den mandatorienterade modellen eftersom den fokuserar på den osäkra framtiden. I en extrem variant av bakåtblickande ansvarsutkrävandegrundad demokrati är förtroende för politiska aktörer närmast irrelevant – tvärtom bör demokratiska medborgare snarare odla en misstro och misstänksamhet mot sina representanter så att representanterna fruktar medborgarnas dom på valdagen. Fruktan att förlora makt, inflytande och privilegium skall ge de förtroendevalda tillräckliga incitament att inte bryta förtroendet.

Frågorna om valdemokratins aktuella ställning är många och alla kommer inte att kunna besvaras i denna antologi. Hur stark står valdemokratins grundidé om politisk representation egentligen i dagens Sverige? Och i vilken utsträckning uppfattar medborgarna sig vara representerade av de personer de har valt att företräda dem?

Deltagardemokratins medborgerliga förutsättningar

Deltagardemokratins kännetecken är ett omfattande och – gärna – ett mellan befolkningsgrupper jämnt spritt aktivt politiskt deltagande. Medborgarna förväntas vara aktiva på andra sätt än att enbart välja sina representanter i samband med de politiska valen. Inom deltagardemokratin förekommer två skilda ambitionsnivåer: enligt den lägre bör medborgarna i stor utsträckning vara med och *påverka* politikens utformning, enligt den högre bör medborgarna i stor utsträckning *själva delta* i det demokratiska beslutsfattandet i frågor som medborgarna är direkt berörda av (se Teorell 1999).

Ju fler medborgare som dels påverkar politikens utformning, dels själva deltar i det demokratiska beslutsfattandet, desto bättre är det. *Påverkan* sker, tänker man sig, i första hand genom att medborgarna aktivt deltar i den ständigt pågående opinionsbildningen i samhället: genom namninsamlingar, uppvaktningar, demonstrationer, aktioner, direktkontakter med tjänstemän och politiker, mediautspel, insändare i tidningar eller genom medlemskap i partier eller intresseorganisationer. Direkt *deltagande i demokratiskt beslutsfattande* sker i första hand genom t ex folkomröstningar på nationell och lokal nivå, ungdomsråd, kvartersråd eller brukarinflytande i t ex skolor eller äldreboenden.

För deltagardemokraten är formell politisk jämlikhet genom allmän och lika rösträtt inte tillräckligt. Den enda garanten för reell politisk jämlikhet är ett omfattande medborgerligt deltagande i såväl de allmänna valen som i mellanvalsdeltagande. Ett högt och jämnt spritt deltagande garanterar medborgargruppers kontinuerliga *närvaro* i den politiska opinionsbildningsprocessen och *insyn* i det demokratiska beslutsfattandet. Närvaro och insyn, tänker man sig, genererar större politisk och demokratisk legitimitet.

Men inte nog med det. Medborgarnas deltagande i politiskt beslutsfattande genererar *i sig* en rad godheter: genom ett aktivt deltagande fostras medborgarna till upplysta, självtillitsfulla, handlingskraftiga, ansvarstagande och demokratiska medborgare. Deltagandet betraktas som en skola i demokrati, en process där deltagandet reproducerar sig självt och genererar mer deltagande.[4]

Vilka önskemål på medborgarna kan då härledas från ett deltagardemokratiskt ideal? Medborgarna måste till att börja med tycka att det är meningsfullt att delta i deltagardemokratins olika former – i annat fall kan inte deltagandets goda spiraler börja snurra. Att många medborgare *vill* vara medlem i politiska partier, politiska organisationer, kvartersråd, föreningar, aktionsgrupper och *står i beredskap* att axla ansvar och ta sig an förtroendeuppdrag måste rimligen räknas till medborgerliga förutsättningar för en väl fungerande deltagardemokrati. En stor andel medborgare bör vara rustade med den vilja, tid, kunskap, erfarenhet och ansvarstagande som krävs för att på vardagsbasis delta i såväl påverkan som beslut i politiska frågor.

Frågan om realismen i den normativa utgångspunkten att så många medborgare som möjligt bör delta i beslutsfattande är möjlig att utsätta för empirisk prövning. Deltagardemokratins krav på den ständigt politiskt aktive medborgaren kan konfronteras med undersökningsresultat om vad medborgarna egentligen använder sin tid till. Hur många medborgare har t ex tiden som krävs för att kunna agera förenligt med deltagardemokratins ambitiösa målsättningar? Vilka vanor och fritidsaktiviteter bör medborgarna i så fall prioritera ned till förmån för olika former av politiskt deltagande?

Skeptikerna till deltagardemokrati för fram ett antal skäl att fundera över kvantitetsaspekten i deltagardemokrati. Alla former av deltagande är inte bra för deltagardemokratin. Det finns goda skäl att även se till kvaliteten, det vill säga särskilja uppbyggligt deltagande från skadligt. En viktig förutsättning för en väl fungerande deltagardemokrati är nämligen att medborgarna ackumulerar goda erfarenheter av politiskt deltagande oavsett om de råkade få som de ville eller inte i det aktuella fallet. Deltagardemokratisk terapiverksamhet där löften om inflytande och medbestämmande förespeglats men där medborgarna lämnar med en besk eftersmak, bör alltså undvikas till varje pris. En aldrig så stark välvilja från initiativrika demokratientreprenörer i skolor och kommuner

kan inte uppväga skador av dåligt genomtänkta former för deltagande. Det gäller särskilt satsningar som riktar sig mot grupper som saknar tidigare erfarenheter av demokratiskt deltagande.

För ambitiösa uttolkare av deltagardemokratin är det det *manifesta* deltagandet som är betydelsefullt för utvärderingen av deltagardemokratins välmåga: Hur många engagerar sig politiskt? Hur många är medlemmar i politiska organisationer? Hur många röstar i allmänna val? Hur många utövar brukarinflytande? Andra debattörer kan många gånger nöja sig med att acceptera att det finns en utbredd *latent beredskap* för politiskt engagemang bland medborgarna: Hur många kan tänka sig att ta ett förtroendeuppdrag? Hur stor är medborgarnas förmåga att, om de skulle behöva, författa en skrivelse till en myndighetsperson eller en insändare i tidningen?[5]

Rörelseriktningen inom deltagardemokratidiskussionen är ett ökat intresse för de nya former av deltagande som innebär att medborgarna själva är med och fattar beslut. Framför allt handlar det om lokala, vardagsnära frågor som medborgarna eller deras anhöriga är omedelbart berörda av, som t ex barnomsorg-, skol- eller äldrevårdsfrågor. Det är här de flesta demokratiförsök pågår runt om i Sverige.

Möjligen hänger denna förskjutning samman med andra omvälvningar av det politiska deltagandet. Äldre former av deltagande i organisationer för kollektiv opinionsbildande verksamhet och påverkan, såsom medlemskap i politiska organisationer, i partier eller i fackförbund, är som bekant inte längre lika lockande. Individuellt orienterade deltagarformer som att själv ta direkta kontakter eller väcka uppmärksamhet i medier upplevs som mer effektiva påverkansformer idag än för tjugo år sedan (Petersson m fl 1998). Medborgarna rör sig, om man så vill, från att vara passiva stödtrupper inom olika kollektiv till mer självständiga individuella aktörer.

Samtalsdemokratins medborgerliga förutsättningar

Samtalsdemokratins främsta kännetecken är det deliberativa samtalet mellan jämlikar. I deliberativa samtal är det de rationella argumentens styrka snarare än röststyrka som bör vara avgörande för utfallet. I dialogen är det argumentens tyngd som fäller avgörandet om vilka demokratiska beslut som fattas – inte makt, rang, utbildning, verbal/intellektuell förmåga hos samtalets deltagare. Inför demokratiska beslut kring gemensamma angelägenheter skall, är det meningen, *alla* goda argument behandlas och värderas i förhållande till varandra. Samtalsformen skall säkerställa att alla argument verkligen kommer fram. Genom samtalet vinner de bästa argumenten successivt ökat stöd, samtalsdeltagarnas preferenser förändras (”tvättas”), och egenintresset ges mindre spelutrymme. Samtalsprocessen leder till ett slags ”förnuftets seger”. Utkoms-

ten av den deliberativa processen är mer insiktsfulla, kunniga och, kanske framför allt, mer eniga samtalsdeltagare. Nationalencyklopedins definition av deliberation är ”en process där aktörer genom kommunikation grundad på rationell argumentation, söker omvandla, eller forma preferenser” .[6]

Gemensamt för samtalsdemokratiska verksamheter är alltså att de inbegriper deliberativa processer och lever upp till de kvalitetskrav som deliberativa demokratiteorin har formulerat. För det mesta förutsätter deliberation småskalighet eftersom antalet samtalande aktörer av praktiska skäl inte kan vara alltför många. Men deliberationsliknande processer som fyller samma funktioner torde kunna äga rum på vitt skilda nivåer och i olika sammanhang. Det är alltså fullt möjligt att många traditionella former av demokratiskt beslutsfattande i princip skulle kunna möta deliberationens krav – deliberativa processer kan i så fall mycket väl äga rum även på massnivå, t ex under en informativ valrörelse eller under en kampanj inför en nationell folkomröstning. Förutsättningen är att kampanjerna präglas av det goda argumentens primat.

Det är fruktbart att skilja mellan tre typer av deliberation. 1) Det handlar för det första om *ren elitdeliberation* – det vill säga deliberativa samtal mellan eliter i samhället. Sådana former av samtalsdemokrati är knappast att betrakta som särskilt nytt för svenskt vidkommande. Jag tänker förstås på de former av konsensusskapande elitsamtal som under mycket lång tid ägt rum inom ramen för den korporatistiska staten (se t ex Rothstein 1999:22). Överläggningarna i riksdagens utskott eller förhandlingar inom EU skulle i princip kunna fungera in enlighet med ett deliberativt idealsamtal – åtminstone i samma utsträckning som deltagarnas röststyrka får stå tillbaka för det deliberativa idealet att det är de bästa argumenten som är avgörande.

2) För det andra inbegriper samtalsdemokratin en form av *elit-medborgardeliberation* där mindre grupper av medborgare bereds möjlighet att genom samtal inhämta information från och själva diskutera med experter, forskare och politiker kring viktiga sakfrågor. De nationella storskaliga medborgarpaneler som har genomförts i bland annat Storbritannien (kriminalvård), Australien (folkomröstning om valsystemet) och Danmark (folkomröstning om Maastricht-avtalet) är ett slags elit-medborgardeliberation i jippo-tappning. Andra mer jordnära exempel på medborgardeliberation med närvarande eliter skulle kunna vara banverkets enligt lag reglerade medborgarhearings som anordnas inför utbyggnader eller omdragningar av järnvägsspår.

3) För det tredje kan samtalsdemokrati också avse ren medborgardeliberation. Grundtanken är då att grupper av medborgare möts under jämlika former för att samtala kring specifika frågor, oftast med lokal anknytning, i t ex kvartersråd, bostadsrättsföreningar eller föräldraföreningar. Deliberationen

öppnar så småningom möjligheter att fatta konsensusbeslut kring gemensamma angelägenheter.

Vad krävs egentligen av medborgarna i en samtalsdemokrati för att den skall kunna fungera? Till att börja med kan man konstatera att den deliberativa modellen inte ställer en mängd kunskapskrav på medborgarna, som ju är fallet med valdemokratin. Snarare grundar sig den deliberativa demokratiteorin på en rätt nedslående syn på den allmänna medborgaropinionens natur. Initialt har man i allmänhet mycket lågt ställda förväntningar på vanliga medborgares kunskaper om politiska frågor. Utgångspunkten är att medborgarna överhuvudtaget inte har några reella åsikter eller preferenser värda att ta på allvar förrän efter det lyckade deliberativa samtalet har ägt rum. Tron på att alla medborgare kan upplysas till förnuftiga och rationellt resonerande varelser är däremot desto starkare: Från början ytliga opinioner kan förvandlas till verkliga åsikter genom deliberativa processer, och det är först då de blir intressanta att ta hänsyn till (Fishkin 1997).

Läggningen på idealmedborgaren i den deliberativa demokratin handlar inte så mycket om vilka kunskaper hon bör besitta, utan snarare om sinnelag och personliga karaktärsdrag. Om medborgarna på ett fruktbart sätt skall kunna deliberera med andra medborgare kring gemensamma angelägenheter och dessutom lyckas komma fram till ett gemensamt beslut, gäller det först och främst att de har en upptränad förmåga att delta i ett intellektuellt samtal.

Förmåga att delta i ett intellektuellt samtal kräver idealt sett en rad medborgarkvaliteter. Häri ingår bland annat att äga god självförståelse och självinsikt, ha ett öppet sinnelag, vara fördomsfri, ha beredskap för att omvärdera egna åsikter och trosföreställningar, ha förmåga att se saken från andra perspektiv än det egna, ha förmågan att ta till sig andras argument, kunna ta hänsyn till allmännyttan, ha förståelse för det främmande och avvikande och känna solidaritet och empati med medborgare som lever under andra livsbetingelser än vad man själv gör. De andra samtalsdeltagarna måste uppfattas som jämlikar. Argumenten måste värderas helt efter egna meriter och inte bedömas utifrån hur eller från vem argumenten kom upp i samtalen.

Den deliberativa demokratiteorins önskelista för idealmedborgaren är således mycket allmänt hållen. Varken valdemokratin eller samtalsdemokratin skulle knappast ta skada av att många medborgare levde upp till kraven på intellektuella samtalsdeltagare. Poängen här är att ett intellektuellt förhållningssätt bland medborgarna förefaller vara betydligt mer central för den deliberativa demokratin än för val- och deltagardemokratin.

Deliberationens kravlista gör det lätt att tänka sig faktorer som verkar negativt på möjligheterna till lyckade deliberativa processer. Om medborgarna har alltför starka låsningar till kortsiktigt egenintresse eller alltför starka

gruppidentiteter är förutsättningarna till fredliga och konsensusskapande samtal inte särskilt goda. Vad har den deliberativa demokratiteorin för handlingsberedskap när det gäller renodlade intressekonflikter mellan t ex män och kvinnor, arbetsgivare och arbetstagare eller etniska och religiösa grupper? Kan förnuftet verkligen segra i sådana sammanhang?

Så långt om samtalsdemokratins förutsättningar. Men som framgick av avsnittets inledning beror samtalsdemokratins kändisskap framför allt på de *effekter* som förväntas av deliberativa processer. Dialog, samtal och deliberation förväntas vara starkt kunskapshöjande och innebära uppkomsten av ”verkliga” åsikter hos deltagarna – åsikter som dessutom förädlas ytterligare under samtalets gång. Deliberationens effekter skall märkas genom förändrade och mer välordnade (transitiva) preferensordningar hos samtalsdeltagarna. Och, sist men inte minst, deliberationen antas vara konsensusskapande och leda till enighet och uppslutning kring det beslut som fattas. Efter avslutat samtal skall idealt sett ett omröstningsförfarande á la valdemokratin inte vara nödvändigt.

Att idéer om deliberativ demokrati nu snabbt har tagit en central plats i högtidlig utredningstext och i demokratipropositioner i Sverige är förmodligen inte särskilt konstigt. De kunskapshöjande effekterna rimmar väl med en svensk folkbildnings- och folkrörelsetradition. Och teorins förutsägelser om konsensus tas som en bekräftelse på att en gammal svensk korporatismtradition nu går mot en ny vår och lever vidare, fast under nytt namn. Men den deliberativa drömmen bör inte förstås som ett nytt eller nygammalt verktyg för att skapa fred och konsensus i t ex förhandlingar mellan stridande intressen. Nej, idealet bygger på antagandet om att det faktiskt finns ett ”sant” förnuftigt rationellt handlingsalternativ – att man genom samtal kan omforma samtalsdeltagarnas preferenser i förnuftets riktning. Det handlar alltså inte – vilket är en vanlig missuppfattning – om att ”det är förnuftigt att vara sams”, utan snarare om att ”vi kommer att bli sams om det förnuftiga beslutet”.

Huvudfrågan för demokratiforskare som tar sin utgångspunkt i den deliberativa demokratin är om deliberativa processer verkligen kan leverera alla de godheter som utlovas. Elit-medborgardeliberation har tidigare studerats med hjälp av de gigantiska nationella medborgarpaneler som nämndes tidigare. I den empiriskt orienterade demokratiforskningen tycks intresset nu förskjutas mot studier av effekter av deliberation i sin renaste form, nämligen medborgardeliberation utan närvarande eliter. Om inte deliberationen ger de önskade effekterna bland medborgare är utsikterna nog ännu sämre bland eliter. Man vill studera om och under vilka omständigheter deliberativa processer ger önskvärda effekter genom att anordna samtal kring specifika sakfrågor i små grupper av medborgare.

Konklusion

Genomgången av valdemokratins, deltagardemokratins och samtalsdemokratins medborgarkrav är nu avslutad. I tabellen 1 nedan sammanfattas i punktform de olika demokratimodellernas krav på medborgarna som har diskuterats ovan. Översikten ger en sammanfattande bild av de tre demokratimodellernas skiftande karaktär.

Tabell 1 Valdemokratins, deltagardemokratins och samtalsdemokratins krav på medborgaren

Valdemokrati	
← Bakåtblickande sanktionsmodell	**Framåtblickande mandatmodell →**
• klara preferenser om vilka samhällsproblem som är viktiga att lösa. • kunskap om vem/vilka som sitter i regeringen/styr på olika politiska nivåer • kunskap om vilken politisk nivå som har ansvar för olika verksamheter • kunskap om hur ansvariga på olika nivåer har skött sig • svag partiidentifikation • sund misstro mot förtroendevalda	• stabila, reella egna politiska åsikter i sakfrågor • god ideologisk orientering • kännedom om vilka politiska alternativ som finns • kunskap om ideologiska skillnader mellan partierna och om konfliktdimensioner i partisystemet • kunskap om partiernas ståndpunkter i sakfrågor • kunskap om partisammanhållning • kunskap om koalitionsmöjligheter efter valet • högt förtroende för politiker
Deltagardemokrati	
• beredskap att delta • förmåga/kunskap att delta, t ex förmåga att uttala sig i tal och skrift • tid/möjlighet att delta • självtillit/självförtroende • lust att delta	
Samtalsdemokrati	
• förmåga att deltaga i ett intellektuellt samtal/verbal förmåga • god självförståelse och självinsikt • öppet sinnelag/fördomsfrihet/tolerans/förståelse för det främmande och avvikande • beredskap att omvärdera egna åsikter och trosföreställningar • ha förmågan att ta till sig andras argument • förmåga att själv bidra till samtalet • känna solidaritet och empati med medborgare som lever under andra livsbetingelser än vad man själv gör • inte låst vid starka gruppintressen • kunna ta hänsyn till allmännyttan/bortse från egenintresse	

Valdemokratin andas stabilitet och långsiktighet, kanske också tröghet. Den är formell - det finns skrivna regler som skänker förutsebarhet. Dess språk är de stora ideologiernas och helhetslösningarnas. Dess domän är den nationella. Intressekamp löses genom omröstningar i representativa beslutsförsamlingar. *Deltagardemokratin* är inkluderande, responsiv och omedelbar. Den är rörlig, flexibel och kan hantera mer partikulära frågor med kortare tidshorisont. Dess domäner är i första hand det vardagsnära. *Samtalsdemokratin* står för en allmängiltig kontinuerlig intellektuell process, oförutsägbar och saknar formella regler. Dess effekter är konsensus. Ansvaret för besluten är allas.

Jag vill avsluta med ett sista förslag till att tydliggöra skillnaderna mellan de tre modellerna som framförts i litteraturen och som faller tillbaka på ett av de grundkrav på medborgarna som diskuterades inledningsvis – egenskapen att vara god förlorare (se Esaiasson m fl 2001). Indelningsgrunden gäller hur de tre tanketraditionerna egentligen motiverar varför en medborgare skall acceptera ett beslut som går emot hennes egna önskemål. *Valdemokraten* svarar att medborgaren på kort sikt får finna sig i beslutet eftersom hon själv varit med att rösta fram de representanter som fattat beslutet. På längre sikt bereds en möjlighet till ansvarsutkrävande genom att medborgaren kan rösta bort representanterna i nästa val.

Deltagardemokraten svarar att medborgaren får acceptera beslutet eftersom hon har haft goda möjligheter att vara med och påverka beslutet under den demokratiska beslutsprocessens gång, framför allt genom ett aktivt deltagande. Den goda förloraren får komma igen genom att aktivt engagera sig i opinionsbildande processer som föregår framtida beslut i relaterade frågor.

Samtalsdemokraten svarar att medborgaren bör acceptera utfallet eftersom beslutet har föregåtts av politiska samtal mellan jämlikar. En deliberativ process har säkerställt att alla goda argument kunnat lyftas fram och brytas mot varandra. (I sin mest rosenskimrande tappning säger samtalsdemokraten att blott förekomsten av dåliga förlorare är en indikator på att deliberationen har misslyckats – i själva verket bör det inte finnas några dåliga förlorare kvar när de deliberativa samtalen är avslutade.)

Demokratitrender – en översikt över bidragen

Inom ramen för denna antologi finns självfallet ingen möjlighet att åstadkomma någon allomfattande kartläggning av hur alla de ovan nämnda medborgaregenskaper har förändrats under perioden 1986-2001. Den skisserade forskningsagendan är mer allmän än så. Den sträcker sig långt utanför det här bokprojektets ramar. Många av de medborgaregenskaper som diskuterats inledningsvis har länge varit föremål för ständigt återkommande utvärdering av

landets demokratiforskare, medan andra egenskaper ännu inte är lika väl kartlagda.

Avslutningsvis ger vi oss i kast med något mer handfast, nämligen det konkreta innehållet i de femton bidrag som återstår av antologin. Här följer en läsguide med korta beskrivningar av vad läsaren har att vänta sig i den fortsatta läsningen.

Antologin inleds med Staffan Kumlins *Snedvridet ansvarsutkrävande?* som angriper centrala frågeställningar i diskussionen om den framtida valdemokratin. Hur har de medborgerliga förutsättningarna för ett väl fungerande politiskt ansvarsutkrävande utvecklats under 1990-talet? Under vilka omständigheter och för vilka frågeområden lyckas medborgarna i konsten att utkräva ansvar av regeringspartiet på det sätt som valdemokratin förespråkar?

I kapitlet Hade Churchill rätt? prövar Sören Holmberg hållbarheten i Winston Churchills välkända utsaga ”den som inte är röd när han är ung har inget hjärta. Men den som inte är blå när han är gammal har ingen hjärna”. Med hjälp av kohort- och panelundersökningar spåras förändringar av vänster-högerinställning, politiska kunskaper och åsiktssammanhållning inom olika generationer av svenskar under sextio år.

I Bengt Johansson och Jesper Strömbäcks bidrag *Mångfald men likriktning – mediekonsumtion och medborgarnas dagordningar 1986-2001* analyseras mediernas dagordningsmakt ur ett medborgarperspektiv. Har det under perioden 1986-2001 funnits en gemensam dagordning bland medborgarna, eller gör olika medborgargrupper olika bedömningar av vilka samhällsfrågor som har varit viktiga? I vilken utsträckning beror medborgarnas dagordning på vilka medier de konsumerar?

Johan Martinsson genomför en fördjupad analys av arbetslöshetens framskjutna plats på medborgarnas dagordning under 1990-talet i kapitlet *Verkligheten som agendasättare*. Här studeras medborgarnas informationsmottaglighet och förmåga att reagera på den ekonomiska utvecklingen. Mer specifikt undersöks sambandet mellan medborgarnas viktighetsbedömningar av arbetslöshet som ett samhällsproblem och den regionala utvecklingen av arbetsmarknaden i Sverige under 1990-talets ekonomiska kris.

I kapitlet *Arbetstidsförkortning – en fråga om klass och kön?* tar Helena Rohdén utgångspunkt i den representativa demokratins förutsättningar: Spelar det egentligen någon roll vilka grupper som är närvarande i demokratiska beslutsförsamlingar? Rohdén prövar om det finns politiska sakfrågor som kan karaktäriseras som utpräglade kvinnofrågor. Hon undersöker också om det kan sägas finnas några opinionsmässiga förutsättningar för att kvinnor framgångsrikt skall kunna driva kvinnofrågor i representativa församlingar.

De två därpå följande kapitlen ägnas åt att undersöka trender i medborgerliga förutsättningarna för ett brett och jämlikt demokratiskt deltagande i Sverige – trender som är särskilt intressant för deltagardemokratins framtid. I kapitlet *Förutsättningar för ett brett medborgerligt deltagande* analyserar Christina Ribbhagen och Maria Pettersson hur politiskt intresse och engagemang har utvecklats i Sverige under åren 1986-2001. Med hjälp av analyser av trenderna inom olika medborgargenerationer undersöker de hur det egentligen är ställt med återväxten när det gäller demokratiskt deltagande. Dessutom genomförs trendanalyser av huruvida deltagarklyftorna mellan olika medborgargrupper har blivit större eller mindre under de senaste femton åren.

Annika Bergström följer upp jämlikhetstemat i *Nätdemokrati – en politisk jämlikhetsrevolution?* Här undersöks i vad mån medborgarnas snabbt växande tillgång till Internet under 1990-talets slut har medfört några demokrativinster i form av en omfattande och jämlik Internetanvändning. Vilka grupper använder sig av Internet, och för vilka ändamål? Har Internet inneburit en reproduktion eller kanske till och med en förstärkning av tidigare existerande ojämlikheter mellan medborgare när det gäller politiskt deltagande?

Därefter ges demokratiutvärderingen ett globalt perspektiv genom två bidrag med internationell utblick. Ulrika Möller studerar svenska folkets kollektiva identiteter i *Den kosmopolitiske svensken? Identitet som demokratiegenskap*. Utgångspunkten är ledande demokratiteoretikers ifrågasättande av nationalstaten som grunden i ett framtida folkstyre. Särskilda analyser ägnas åt att pröva idéer om huruvida medborgare i demokratiska länder är i färd med att utveckla nya föreställda gemenskaper eller multipla identiteter som ett svar på en allt mer globaliserad och europeiserad tid.

Ann-Marie Ekengren genomför en analys av 1990-talets trender i svenska folkets inställning till flyktingmottagning och bistånd i *Toleranta demokrater i utrikespolitiska frågor?* Bland annat undersöks sambandet mellan svenska folkets uppfattningar om demokratin och toleranta åsikter i flykting- och biståndsfrågor.

I *Demokrati i nätverkssamhället* kartlägger Henrik Oscarsson svenska folkets sociala nätverk. Bland annat undersöks hur stor kontaktyta svenska folket har med kommunpolitiker och riksdagsledamöter. I hur stora och i vilka slags medborgarnätverk ingår våra förtroendevalda politiker? Dessutom prövas vilken betydelse olika bekantskaper har dels för medborgarnas förtroende för en rad samhällsinstitutioner, dels för medborgarnas åsikter i politiska sakfrågor. I vilken utsträckning genererar t ex läkare, professorer och advokater ett ökat förtroende för de samhällsinstitutioner de representerar? Och spelar det någon roll för medborgarnas inställning i politiska sakfrågor om de t ex har en polis eller en rektor i vår bekantskapskrets?

Demokratitrender avslutas med fyra bidrag som analyserar nygamla eller framväxande skiljelinjer i det svenska samhället. Bidragen representerar samhällsvetenskapens ständiga sökande efter nya sätt att förstå och förenkla komplicerade strukturer och förändringar. Framväxande ideologiska och sociala skiljelinjer bär en stor potential att strukturera politiskt liv i framtiden. De kan ge nya förutsättningar för politisk kamp, inte minst mellan olika grupper i samhället eller på arbetsmarknaden. Förekomsten av starka intresse- eller gruppmotsättningar innebär särskilt svåra utmaningar för den deliberativa demokratiteorin eftersom sådana kan obstruera skapandet av ett fungerande samtalsklimat och försvåra deliberativa processer. I en tänkt framtid av starkt strukturerande sociala och politiska skiljelinjer är det alltså möjligt att valdemokratin står bättre rustad att effektivt lösa samhällskonflikter.

I Anders Lithners kapitel *På spaning efter nya samhällsdimensioner* spåras trender och underliggande strukturer i svenska folkets värderingar, intressen och fritidsaktiviteter. Med hjälp av dimensionsanalyser från perioden 1988-2001 positioneras medborgarna längs tre livsstilsdimensioner: *traditionell-modern*, *materialistisk-idealistisk* och *lokal-global*. Inledningsvis problematiseras om samhällsvetare överhuvudtaget har något att vinna på att utnyttja dessa dimensioner istället för mer traditionella gruppindelningar efter t ex klass, kön, ålder och bostadsort. Därefter analyseras sambandet mellan svenska folkets livsstilar och politiska preferenser närmare: Har de olika dimensionerna har blivit viktigare för att förklara och förstå medborgarnas politiska åsikter och vänster-högerinställning?

I *Självförverkligare och Världsförbättrare: En undersökning av de fria logotyperna* bygger Ulf Bjereld och Marie Demker vidare på sina idéer om att de mest framgångsrika medborgarna i ett framväxande nätverkssamhälle bäst kan karaktäriseras som *fria logotyper*. Utgångpunkten för analysen är bl a Manuel Castells nymarxistiska teori om informationssamhället som förutser en ny klasskiljelinje mellan informationella producenter och allmän arbetskraft. Demker och Bjereld formulerar och prövar en hypotes om att det snarare växer fram *två* distinkt olika grupper av informationsproducenter i kölvattnet efter den pågående kommunikationella revolutionen: självförverkligare och världsförbättrare.

Johannes Lindvalls analyser i kapitlet *Politiska preferenser hos Insiders och Outsiders* är inspirerat av nyliberala teorier om hur anställdas ställning på arbetsmarknaden påverkar deras inställning till olika arbetsmarknadspolitiska åtgärder. Med hjälp av SOM-undersökningarna kategoriserar Lindvall medborgarna i grupperna outsiders och insiders efter hur stark ställning de har på arbetsmarknaden, t ex efter graden av anställningstrygghet. Utvecklingen av de båda kategoriernas storlek under 1990-talet kartläggs. Därefter prövas ett

antal hypoteser om sambandet mellan individens ställning på arbetsmarknaden och hennes partisympatier och åsikter i arbetsmarknadspolitiska sakfrågor.

Avslutningsvis granskar Magnus Hagevi utvecklingen av en betydligt äldre och etablerad skiljelinje i svensk politik, nämligen den religiösa. I kapitlet *Sekularisering av svensk politisk opinion* undersöks den förändrade relationen mellan svenskarnas religiositet och politisk opinion under de senaste femtio åren. Med utgångspunkt i en diskussion om utbud och efterfrågan på den religiösa marknaden prövar Hagevi hållbarheten i ett stort antal tolkningar av sekulariseringstrender och förändringar av religionens politiska påverkan i Sverige.

Noter

[1] Ett kollektivt tack till deltagarna vid Demokratitrender-antologins dagkonferens på Styrsö 25 november 2002 för kommentarer på det här kapitlet. Ett särskilt tack till Ann-Marie Ekengren och Mikael Gilljam för expedita och konstruktiva kommentarer till texten. För uttolkningar av demokratimodeller och demokratiforskningstrender ansvarar i slutändan endast jag själv.

[2] Vid uttolkningar av demokratitrender som grundar sig på medborgarundersökningar bör stor försiktighet iakttas: medborgarnas eventuella tillkortakommanden i förhållande till de ofta mycket högt ställda kraven på den demokratiske idealmedborgaren bör inte utan vidare läggas medborgarna till last. Orsakerna till att medborgarna kommer till korta i olika avseenden bör snarare sökas i de kontextuella *förutsättningar* under vilka de demokratiska medborgarna lever, t ex i mediestruktur, valsystem eller partisystem. Trender och utvecklingslinjer bland medborgarna bör alltså betraktas som ett slags indikatorer på i vilken riktning det svenska folkstyret utvecklas som helhet.

[3] Klassiska texter om deltagardemokrati är t ex Pateman (1970) och Barber (1984). För mer sentida översikter, se även SOU 2000:1, Jarl (2001) och Premfors (2000).

[4] Sådana frågeställningar attackeras fram för allt genom de regelbundet återkommande Medborgarundersökningarna. Den första genomfördes 1987 inom ramen för Maktutredningen, se Petersson, Westholm & Blomberg (1989)., de båda mer sentida 1997 och 2002. Den senaste publikationen är Petersson m fl (1998).

[5] Den deliberativa demokratiteorin har ursprungligen hämtat inspiration framför allt från den tyske sociologen Jürgen Habermas texter från tidigt 1980-tal. För en orientering i deliberativ demokratiteori, se bl a Fishkin (1991, 1997), Habermas (1996), Elster (1998), Räftegård (1998), Karlsson (2003), Gilljam & Hermansson (2003).

Referenser

Anckar, Carsten (2002). *Effekter av valsystem*. Stockholm: SNS Förlag.

Barber, Benjamin R. (1984). *Strong Democracy. Participatory Politics for a New Age*. Los Angeles, University of California Press.

Beetham, David. Red (1994). *Defining and Measuring Democracy*. London: SAGE.

Berelson, Bernard (1952). "Democratic Theory and Public Opinion." Public Opinion Quarterly 16: 313-330.

Elster, Jon. Red (1986).

Elster, Jon. Red. (1998) *Deliberative Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
Esaiasson, Peter & Nicklas Håkansson (2002). *Besked ikväll! Valprogrammen i svensk radio och TV*. Stockholm, Stiftelsen Etermedierna i Sverige.
Esaiasson, Peter & Sören Holmberg (1996). Representation from Above. Members of Parliament and Representative Democracy in Sweden. Aldershot, Dartmouth.
Esaiasson, Peter, Mikael Gilljam, Jörgen Hermansson, Henry Montgomery & Anders Westholm (2001). *Demokratins mekanismer*. Projektpresentation för ansökan till Riksbankens Jubileumsfond. (dm.statsvet.uu.se)
Fishkin, James S. (1991). Democracy and Deliberation. New Directions for Democratic Reform. New Haven: Yale University Press.
Fishkin, James S. (1997). *The voice of the people. Public opinion and democracy*. New Haven, Yale University Press.
Gilljam, Mikael & Jörgen Hermansson. Red. (2003). *Demokratins Mekanismer*. Stockholm: Liber (kommande).
Gilljam, Mikael & Ola Jodal (2002). "Medborgarnas demokratiuppfattningar." I *Det våras för politiken. SOM-rapport 30*. L. Weibull. Göteborgs universitet, SOM-institutet.
Gilljam, Mikael (1988). *Svenska folket och löntagarfonderna*. Lund: Studentlitteratur.
Habermas, Jürgen (1996). *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Cambridge: The MIT Press.
Hadenius, Axel (2001). *Demokrati. En jämförande analys*. Stockholm: Liber.
Holmberg, Sören (2000). *Välja parti*. Stockholm, Norstedts Juridik.
Jarl, Maria (2001). Erfarenheter av ett utbrett brukarinflytande. En utredning om brukarinflytandet i Sverige. I Ds 2001:34. Stockholm: Justitiedepartementet.
Karlsson, Christer (2003). "Den deliberativa drömmen och EU:s kommittésystem – samtalsdemokrati eller elitdiskussion?" I Gilljam, Mikael & Jörgen Hermansson. Red. *Demokratins mekanismer*. Stockholm, Liber (kommande).
Kumlin, Staffan. (2003). "Finns det någon ansvarig?" I Gilljam, Mikael & Jörgen Hermansson. Red. *Demokratins mekanismer*. Stockholm, Liber (kommande).
Norris, Pippa. (2003). *Electoral Engineering. Voting Rules and Political Behavior*. Cambridge: Cambridge University Press (kommande).
Oscarsson, Henrik (1998). Den svenska partirymden. Väljarnas uppfattningar av konfliktstrukturen i partisystemet 1956-1996. Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen.
Pateman, Carole (1970). *Participation and Democratic Theory*. Cambridge, Cambridge University Press.
Peterson, Olof, Klaus von Beyme m fl. (1999). *Demokrati på svenskt vis*. Stockholm, SNS.
Peterson, Olof, Sören Holmberg, Hanne-Marthe Narud m fl (2002). *Demokrati utan ansvar*. Stockholm, SNS.
Petersson, Olof, Anders Westholm & Göran Blomberg. (1989). *Medborgarnas makt*. Stockholm, Carlssons Bokförlag.
Petersson, Olof, Jörgen Hermansson, Michele Micheletti, Jan Teorell & Anders Westholm (1998). *Demokrati och medborgarskap*. Demokratirådets rapport 1998. Stockholm, SNS förlag.
Premfors, Rune (2000). *Den starka demokratin*. Stockholm: Atlas.
Przeworski, Adam, Susan Stokes & Bernard Manin. Red. (1999). Democracy, Accountability, and Representation. Cambridge: Cambridge University Press.
Rothstein, Bo, Peter Esaiasson, Jörgen Hermansson, Michele Micheletti & Olof Petersson (1995). *Demokrati som dialog*. Demokratirådets rapport 1995. Stockholm, SNS Förlag.

Räftegård, Kurt (1998). Pratet som demokratiskt verktyg. Om möjligheten till en kommunikativ demokrati. Stockholm: Gidlunds.

Schmitt, Hermann & Jacques Thomassen (1999). *Political Representation and Legitimacy in the European Union*. Oxford, Oxford University Press.

Schumpeter, Joseph. A. (1942). *Capitalism, Socialism, and Democracy*. New York, Harper & Brothers.

SOU 2000:1. *En uthållig demokrati. Politik för folkstyrelse på 2000-talet*. Demokratiutredningens betänkande. Stockholm: Justitiedepartementet.

Teorell, Jan (1999). *Demokrati och deltagande: Reflektioner kring ett forskningsfält*. Arbetspapper presenterat vid Nordiska statsvetenskapliga förbundets årsmöte i Uppsala.

Snedvridet ansvarsutkrävande?

Staffan Kumlin

Demokratier kännetecknas bland annat av att folket utövar inflytande över de politiska besluten. Folket ska styra! Men hur skall och kan folket styra? Här finns det betydligt mindre konsensus. Kapitel 1 visade på motsättningar mellan olika demokratiteoretiska skolor. En av de skarpare skiljelinjerna går mellan valdemokrater å ena sidan, och deltagardemokrater och samtalsdemokrater å den andra. Kärnan i debatten handlar om hur man värderar olika former av politiskt deltagande som verktyg för folkstyre. Valdemokraterna skiljer sig från de övriga i att de ser folkligt deltagande i regelbundet återkommande val till representativa församlingar som den enskilt viktigaste och mest jämlika mekanismen för folkviljans förverkligande (se även Gilljam & Hermansson 2003).

Men även bland valdemokraterna finns meningsskiljaktigheter. Mycket av den interna debatten handlar om på vilket sätt väljarna kan och skall använda sina röster för att styra politiken genom representanterna. Enligt den förmodligen vanligaste skolan – mandatmodellen – röstar väljarna på det alternativ de tycker har det bästa programmet för framtiden. Folkviljan omsätts i politisk praktik genom att partierna efter valet realiserar sina program.

Enligt en helt annan skola – ansvarsmodellen – bör väljaren inte bry sig så mycket om fagra framtidslöften. Hon bör istället blicka tillbaka och utvärdera de faktiskt uppnådda politiska resultaten. Hur har det gått med landets ekonomi? Hur har miljöproblematiken utvecklats? Hur ser resultaten ut inom vård, skola, omsorg? I den mån väljaren tycker att ansvariga politiska aktörer – exempelvis regeringen – har misslyckats så skall hon straffa dessa genom att inte stödja dem med sin röst. Hon utkräver ansvar! Om hon tvärtom anser att de uppnådda politiska resultaten är tillfredsställande så får de ansvariga fortsatt förtroende.

Det här kapitlet är en tidig rapport från det statsvetenskapliga forskningsprojektet *Politiskt ansvarsutkrävande i Europa*.[1] Kapitlets syfte är att kartlägga trender i ansvarsutkrävandet i Sverige under SOM-undersökningarnas drygt 15-åriga historia. I vilken utsträckning och på vilka politikområden har missnöjda svenskar utkrävt ansvar av sina regeringspartier under denna period? Bakgrunden till analysen är det ökande intresse som ansvarsutkrävandebegreppet gradvis har rönt i både internationell och svensk demokratidebatt (Przeworski, Stokes & Manin 1999; Behn 2001; Esaiasson & Håkasson 2002; Petersson, Holmberg, Lewin & Narud 2002; Lewin 2001; Bäck 2003; Kumlin

2003). Denna debatt har så här långt hjälpt till att ge ansvarsutkrävandet en mer prominent plats på den samtida demokratiteoretiska kartan, samt genererat flera intressanta hypoteser om förutsättningarna för ett väl fungerande ansvarsutkrävande.

Projektets syfte är att hjälpa till att flytta denna debatt – som i nuläget innehåller många goda men i huvudsak oprövade teoretiska råd – ett steg närmare ett systematiskt empiriskt forskningsprogram. Vi vet nämligen alltför lite om huruvida alla de goda teoretiska råden verkligen fungerar. En viktig statsvetenskaplig fråga är nämligen under vilka omständigheter väljare lyckas att utkräva ansvar? Och under vilka omständigheter kollapsar ansvarsmodellen? Genom att kartlägga trender i ansvarsutkrävandet tar vi i det här kapitlet ett litet steg i riktning mot att svara på dessa stora frågor.

Kapitlet börjar med en diskussion kring ansvarsutkrävandets syfte i en representativ demokrati.[2] Därefter är det dags att beröra ett par olika faktorer, omständigheter och ”problem” som påverkar den utsträckning i vilken ansvarsutkrävande kommer till stånd. Denna diskussion mynnar ut i misstanken att ansvarsutkrävandet kommit att fungera allt sämre över tid i Sverige. Misstanken prövas sedermera i en analys av sambandet mellan svenskarnas bedömningar av Sveriges ekonomi respektive offentlig service, och benägenheten att stödja regeringen.

Kapitlet rundas av med en obehaglig hypotes som inspirerats av undersökningsresultaten, nämligen att ansvarsutkrävandet ofta äger rum på just de politikområden där människor för tillfället är som mest negativt inställda till de politiska resultaten. Vi kommer att fundera över de demokratiska implikationerna av ett sådant eventuellt *snedvridet ansvarsutkrävande*.

Varför utkräva ansvar?

Ansvarsmodellen och mandatmodellen beskriver fundamentalt olika synsätt på hur makthavare, medier och medborgare skall agera i samband med politiska val. Men det betyder inte att det ultimata syftet med att arrangera dessa val skiljer sig åt. Tvärtom, båda skolorna vill till syvende og sidst att valda politiker representerar sina väljare väl, och det är precis av denna anledning som väljarna skall välja mellan framåtblickande program (enligt mandatförespråkarna), respektive utkräva ansvar (enligt ansvarsförespråkarna).

Med god representation menas att politikerna på ett lyhört sätt agerar i väljarnas intressen (Pitkin 1967). Och vad ligger då i väljarnas intressen? Självklart är det i en demokrati folket som förr eller senare avgör detta, och det är inte där ansvarsmodellen och mandatmodellen skiljer sig åt. Däremot har man alltså olika uppfattning om *hur* väljarna skall styra politiken i riktning mot väljarnas intressen.

Mandatförespråkarna antar att människor är relativt politiskt kunniga och informerade. De har välutvecklade åsikter om vilken sorts beslut som bör fattas i framtiden, och de har dessutom en klar bild av skillnader mellan partiernas program för den framtida politiken. Dessutom: de åsikter väljarna hyser är så välutvecklade att de inte skulle ändras om man fick tillgång till ännu mer information och kunskap än vad man redan har. Annorlunda uttryckt stämmer väljarens åsikter om vilka beslut som skall fattas i framtiden överens med hennes faktiska långsiktiga intressen.[3] Och det är genom att rösta på partier som ligger nära de egna åsikterna som folkets intressen styr politiken.

Ansvarsförespråkarna intar en mer väljarskeptisk hållning. Man tror inte att folk har särskilt underbyggda och långsiktiga åsikter om framtidens politik, eller att de skulle ha en särskilt klar bild av skillnader mellan partiernas program för den framtida politiken. Inte minst misstänker man att väljarnas åsikter ofta skulle ändras om man fick tillgång till mer information och kunskap. Man tror att valda representanter som sysslar med politikens detaljer på heltid ofta är bättre på att se vilka beslutsalternativ som väljarna hade föredragit om de hade varit så insatta som representanterna är. Man tror alltså inte att väljarens åsikter om vilka beslut som skall fattas i framtiden stämmer särskilt bra med dennes långsiktiga intressen. Detta innebär i sin tur att politiska val inte nödvändigtvis bör handla om framtiden. För även om väljarna röstar på partier som approximerar de egna åsikterna om framtidens politik, så är risken stor att de egna åsikterna inte stämmer överens med de åsikter man skulle haft med mer information eller med facit i hand. Och om partierna i denna situation för en politik som stämmer överens med folkets nuvarande framtidsåsikter, så är det ändå inte folkets intressen som styr politiken.

Lösningen på dessa problem, menar ansvarsmodellens anhängare, är att väljarna ger upp tanken på att välja rätt framtidsprogram. De bör snarare rösta *retrospektivt* på grundval av faktiskt uppnådda politiska resultat. Väljarnas tillkortakommanden när det gäller att greppa de stora politiska sammanhangen kompenseras genom att de väntar med att ta ställning tills de har facit i hand och ser vilka resultat olika sorters politik faktiskt till slut mynnade ut i. Det blir därmed lättare för väljarna att retrospektivt rösta på en politik som ligger i deras eget intresse.

Nu skall man inte förledas att tro att ansvarsdemokraterna bara bryr sig om det förflutna. Tvärtom, framtiden är en viktig dimension även här. Ett välfungerande ansvarsutkrävande, menar man nämligen, tvingar politikerna att försöka se in i framtiden och lösa de problem som kommer att prioriteras av folket vid nästa val. Politikerna vet ju att folket kommer att utkräva retrospektivt ansvar när de går till valurnorna nästa gång!

Till sist: Ansvarsmodellen utgör på sätt och vis den moderna demokratins hårda minimikärna, dess sista hopp. Den gör det politiska systemet demokratiskt när ingenting annat fungerar – när medborgarna inte kan styra politiken på ett klokt och jämlikt sätt genom deltagande vid sidan om valen, och när de inte kan rösta på de framtidsalternativ som passar deras egentliga intressen. Förhoppningsvis, menar de väljarskeptiska ansvarsdemokraterna, kan folket i detta läge trots allt påverka sina representanter genom att i efterhand sanktionera otillfredsställande resultat.

Klassiska svenska hinder för ett väl fungerande ansvarsutkrävande

Flera statsvetare har under de senaste åren understrukit att förutsättningarna för ett väl fungerande ansvarsutkrävande alltid varit skrala i Sverige (se Petersson et al. 2002). Men inte nog med det. Det finns skäl att misstänka att situationen förvärrats över tid.

Till de klassiska problemen hör det faktum att Sverige nästan alltid har haft antingen minoritetsregeringar eller koalitioner med flera partier. Både koalitionsregeringar och minoritetsregeringar utgör potentiella problem för ett väl fungerande ansvarsutkrävande. Anledningen är att missnöjda väljare får svårare att veta vilka aktörer de skall bestraffa respektive belöna för framgångar och misslyckanden. En väljare som exempelvis är missnöjd med utvecklingen vad gäller brottslighet och lag och ordning måste i princip känna till, inte bara vilket parti som sitter i minoritetsregeringen, utan även vilket eller vilka partier regeringen gjort upp med i riksdagen inom dessa politikområden. Annars finns risken att väljaren råkar rösta på något av de partier utanför regeringen som trots allt haft ett finger med i spelet. Det handlar om svårgenomtränglig materia som inte lämpar sig särskilt väl för de snabba utspel, frågor och svar som präglar mycket av den moderna politiska journalistiken.[4]

Ett annan problematisk omständighet har att göra med det informationsklimat som präglar svenska valkampanjer. Undersökningar visar att svenska valkampanjer i stor utsträckning inte blickar tillbaka på dåtiden. Frågor som handlar om vilka politiska resultat som uppnåtts, om vem som eventuellt är ansvarig för olika utvecklingstrender och om vad ansvariga aktörer faktiskt har gjort ges liten vikt i den politiska debatten. Det är istället så att nästan allt av valdebatterna i Sverige handlar om vad partierna vill göra i framtiden om de skulle få makten. Både partier och journalister koncentrerar sig på frågor i stil med: Vilka konkreta framtidslöften ställs upp? I vilken allmän ideologisk framtidsriktning vill man föra landet? Vilka politiska förslag vill man riva upp i framtiden? Petersson och hans kollegor (2002:92) fann exempelvis att mellan 80 och 90 procent av innehållet i partiernas valmanifest i samband med riksdagsvalet 1998 handlade om vad man ville göra i framtiden. Endast 10-20

procent handlade om vilken politik som hade förts eller vilka politiska resultat som uppnåtts.

Massmedierna är om möjligt ännu mer ovilliga att ta upp tillbakablickande ansvarsfrågor. Så här skrev exempelvis Göteborgs-Postens ledarsida om 2002 års valrörelse: ”Mindre upplyftande i valrörelsen har varit det sedan många år återkommande grälet mellan socialdemokrater och moderater om vem som bär skulden för den ekonomiska nedgången och 90-talskrisen i Sverige. Den för väljarna viktiga nyckelfrågan måste vara vem som är bäst lämpad att i framtiden lyfta Sverige ekonomiskt.”[5] Sex dagar tidigare hade journalisten K-G Bergström företrätt en liknande tankegång i SVT:s direktsända ”duell” mellan statsminister Göran Persson och moderaternas partiledare Bo Lundgren. En diskussion utvecklades kring just frågan om vilken tidigare regering som hade mest skuld till den ekonomiska 90-talskrisen. Bergström avbröt kvickt diskussionen med argumentet att detta var ett uttjatat ämne. Detta trots att både Persson och Lundgren var överens om att diskussionen var central för att förstå orsakerna till – och ansvaret för – en av valrörelsens mer centrala frågor, nämligen den dramatiska uppgången i sjukskrivningstal och psykisk utbrändhet.

Dessa färska exempel stämmer väl med forskarnas mer systematiska slutsatser om medieinnehållet i svenska valkampanjer. Statsvetarna Peter Esaiasson och Nicklas Håkansson (2002:kapitel 10) har undersökt innehållet i TV och radios partiledarintervjuer och partiledardebatter sedan 1950-talet. Även här får framtidsinformation avsevärt mycket mer utrymme än tillbakablickande information. I vissa av valkampanjerna under senare decennier har färre än fem procent av journalisternas frågor i SVTs partiledarintervjuer och debatter anlagt ett tillbakablickande perspektiv. Partiledarnas svar blir naturligtvis därefter. Ungefär 10 procent av deras svar handlar om att blicka tillbaka på saker som har hänt. Mellan 50 och 60 procent av deras svar, och mellan 60 och 70 procent av journalisternas frågor, handlar istället om vad som kan och skall hända i framtiden. Och tvärtom mot vad man skulle kunna tro, så har det har blivit allt ovanligare att partiledarna i TVs valprogram hinner med att skuldbelägga varandra för misslyckanden. Tempot i utfrågningarna har ökat och journalisterna avbryter politikerna betydligt oftare nu än tidigare. Detta har förmodligen bidragit till att politikerna nu får mindre tid på sig att utveckla orsaksresonemang om vem som bär skulden till vad.

Dessa rön visar hur djupt rotad mandatmodellen är i journalisters och debattörers demokratiideologier. Att diskutera den politiska framtiden uppfattas som visionärt och upplyst. Att diskutera den politiska dåtiden ses som dammig historieskrivning och betecknas i värsta fall som ”gräl”. Det är alltså uppförs-

backe för ansvarsmodellen i Sverige. De väljare som är beredda att utkräva ansvar verkar sällan ges tillgång till den sorts information de behöver.

Globalisering och krångligare flernivådemokrati

Sedan SOM-undersökningarna började genomföras har ytterligare ett antal komplikationer tillstött eller förvärrats. Dessa komplikationer föder tillsammans den hypotes som så småningom kommer att prövas mot undersökningsmaterialet. Närmare bestämt kommer vi att undersöka huruvida missnöjda svenskars benägenhet att utkräva ansvar av sin regering har minskat.

En förvärrad komplikation har att göra med de internationaliseringstrender som brukar infogas under det svepande begreppet *globalisering*. Diskussionen handlar bland annat om huruvida nationella regeringars makt att genom nationella politiska beslut påverka samhällsutvecklingen reducerats till förmån för internationella aktörer och marknader. Oavsett om man håller med om dessa resonemang så kan den tilltagande globaliseringsdiskussionen innebära problem för väljare som undrar om det är relevant att utkräva ansvar av den nationella regeringen. Bara det faktum att diskussionen förs kan ha medfört att den information om politiska ansvarsförhållanden som står medborgarna till buds blivit mer motstridig och osäker än tidigare.

En besläktad komplikation som som förvärrats de senaste åren har att göra med det faktum att vårt politiska system har många beslutsnivåer. De viktigaste nivåerna är rikspolitiken, kommunerna, landstingen, samt EU. Väljare som vill utkräva ansvar i en *flernivådemokrati* ställs inför svårigheter. De måste känna till vilken nivå som i första hand är ansvarig för politiken på de områden där ansvar skall utkrävas. Risken finns att man röstar bort regeringen när det i själva verket är landstingspolitiker som bär ansvaret. Denna svårighet har förvärrats under senare decennier, eftersom vårt politiska system fått *fler* politiska nivåer där ansvar för *samma* politikområden kan finnas. EU har kommit in som en viktig aktör högst upp i det politiska systemet, en aktör som gradvis påverkar även klassiska nationalstatliga angelägenheter som välfärdspolitik (Jacobsson, Johansson & Ekengren 2001). Längst ner i det politiska systemet har det i många kommuner tillkommit kommundelsnämnder och stadsdelsnämnder.

Vilka politiker på vilka nivåer ska man rösta bort om man är missnöjd? Det är inte alltid så lätt att veta, inte minst eftersom det i Sverige inte finns något konstituerande dokument (t ex grundlagen) som tydligt anger kompetensfördelning på olika politikområden. Inte heller finns det nödvändigtvis någon samsyn om kompetensfördelningen mellan olika politiska partier (Strandberg 1998). Därför blir ansvarsfördelningen mellan olika politiska nivåer ofta otydlig.

Ta den offentliga sjukvården som exempel. Det mesta av genomförandet sköts av landstingen, medan en stor del av finansieringen kommer från rikspolitiken. Den senare politiska nivån är dessutom ansvarig för mycket av det regelverk som styr sjukvårdens verksamhet. Detta delade ansvar ger möjligheter för politiker på en nivå i det politiska systemet att på ett omotiverat sätt försöka ta åt sig all ära för framgångar som även vunnits på en annan nivå. Omvänt finns risken att politiker på olika nivåer skyller misslyckanden på varandra, ett förfarande som i den internationella statsvetenskapliga debatten brukar kallas ”blame avoidance” (Weaver 1986). Båda dessa beteenden gör livet surt för de väljare som är inställda på att använda sin röst för att utkräva retrospektivt ansvar. Sociologen Stefan Svallfors (2000:52-3) gör problematiken levande:

> ”Den medborgare som är missnöjd med, låt säga, nedskärningarna inom barnomsorgen, lotsas istället snabbt in i en labyrint av undanflykter som han eller hon inte lätt hittar ut från. Daghemsföreståndaren tvår sina händer och kan inget göra. Kommunalpolitikerna har fastställt budgeten, hos dem uppmanas medborgaren att protestera. Men hos kommunalpolitikerna står inget ansvar att finna. Vill de höja skatten tar staten tillbaka det mesta. Så vill vi protestera tycks rikspolitikern vara den vi ska nå. Men där hade vi fel, inte heller rikspolitikern har nämligen något ansvar. Vi sätter bara ramarna, menar riksdagsmännen, vilka prioriteringar som görs på ditt lilla daghem kan naturligtvis inte några politiker i Stockholm lägga sig i. [...]. Vid det här laget brukar också den mest brinnande protestenergi ha svalnat. Vilse mellan instanser som hänvisar till varandra och vägrar ta ansvar upplöses den i trött uppgivenhet. Kritiken hittar inga angöringspunkter i den institutionella teflonbeklädnaden.”

Det behöver knappast sägas att det blir svårare för missnöjda väljare att utkräva ansvar i en komplex flernivådemokrati. Trots omfattande missnöje kan en regering eller en kommunal koalition undvika att ta den elektorala smällen så länge väljarna inte är riktigt säkra på vem som skall straffas på vilken politisk nivå.

Tilltagande ideologisk likriktning

Ett annat problem har att göra med *den tilltagande ideologiska likriktningen i det svenska partisystemet*. Resonemanget börjar med iakttagelsen att en grundförutsättning för ansvarsutkrävande är att det är känt, inte bara vilka

partier som suttit i regeringen eller stött regeringens politik, utan även vilka partier som ingår i oppositionen. Frågan är vilka partier som vill stödja regeringen efter valet och vilka partier som absolut inte vill göra det. Om man som missnöjd väljare inte är någorlunda säker härvidlag finns risken att man röstar på ett parti som efter valet trots allt bestämmer sig för att stödja regeringen. Och om man som tillfredsställd väljare inte är någorlunda säker så löper man risken att rösta på ett parti som efter valet bestämmer sig för att fälla den regering man absolut inte ville rösta bort.

Det svenska valet 2002 illustrerade att även dessa frågor ofta saknar otvetydiga svar. Vilka partier som efter valet vill stödja den nuvarande regeringen är sällan kristallklart. Inte heller kan man vara helt säker på vilka partier som helst stödjer ett regimskifte till förmån för oppositionen. Detta exemplifierades naturligtvis främst av miljöpartiets besked före valet att man inte ville stödja en regering där kristdemokraterna och moderaterna ingick. Direkt efter valet deltog man ändå i förhandlingar om möjligheterna för en eventuell blocköverskridande regering tillsammans med centerpartiet, folkpartiet och just kristdemokraterna.

Osäkerheten kring vilka partier som faktiskt ingår i oppositionen har ökat avsevärt under senare år. En bakomliggande orsak är förmodligen den ökade ideologiska likriktningen i det svenska partisystemet och den påföljande uppluckringen av blockpolitiken. Så sent som på 1980-talet fanns avgrundslika skillnader mellan extremerna i partisystemet. På vänsterflanken fanns ett kommunistiskt alternativ i form av vpk. På högerflanken fanns ett moderaterna som var starkt influerat av Margaret Thatchers och Ronald Reagans nyliberala politik. Och 1980-talets centrala stridsfråga handlade mycket riktigt om något så radikalt som ”löntagarfondernas” vara eller inte vara, ett förslag som i sin ursprungliga form innebar en mycket långtgående socialisering av stora delar av näringslivet.

Idag finns knappast några motsvarigheter till dessa djupgående ideologiska motsättningar. Den svåra ekonomiska 90-talskrisen gjorde att utrymmet för att driva ideologiska projekt minskade. Svensk politik har under det senaste decenniet kommit att handla mer om konkret problemlösning inom ramen för en allmän acceptans för både marknadsekonomisk kapitalism såväl som för ett stort offentligt välfärdsåtagande. Detta har väljarna upptäckt. Inom svensk väljarforskning finns det bra belägg för att väljarna inte ser lika stora ideologiska vänster-högerskillnader i partisystemet nu jämfört med början av 1980-talet (Oscarsson 1998).

När de ideologiska skillnaderna mellan partierna krymper blir fler regeringsalternativ möjliga. Det blir inte längre naturligt att tänka på partisystemet som bestående av endast två block, två huvudsakliga regeringsalternativ. Fler

kombinationer blir praktiskt tänkbara. Det blir svårare att förutse vilka som skall bilda regering och vilka som skall samarbeta efter valet. Och till skillnad från vad som har varit brukligt i länder som Norge och Tyskland gör de svenska partierna inte alltid sitt bästa för att undanröja frågetecknen. Man är notoriskt förtegen om vilka regeringsalternativ man kan tänka sig respektive inte tänka sig att stödja.

Fler möjliga regeringsalternativ betyder ofta försvårat ansvarsutkrävande. På den renodlade blockpolitikens tid räckte det med att ”rösta på de andra” för att utkräva ansvar. I dagens uppluckrade politiska landskap måste ansvarsutkrävande väljare se upp. Det alternativ man väljer kan efter valet huxflux stödja den regering man egentligen ville rösta bort, alternativt fälla den regering för vilken man ville uttrycka sitt stöd. I en sådan situation finns risken att väljare ger upp och använder sin röst till annat än att uttrycka missnöje respektive tillfredsställelse med åstadkomna politiska resultat.

I den mån partierna trots allt gör meningsfulla utfästelser i regeringsfrågan innan valet så är man ofta beredd att bryta mot dem efter valet. Miljöpartiet är ett illustrerande exempel. Eftersom väljarna inte vet om partiet är ”med” regeringen eller ”mot” regeringen blir det oanvändbart för varje medborgare som på ett rationellt sätt hoppas kunna utkräva ansvar av regeringen.

Från offentlig administration till ”new public management”

Under de senaste decennierna har den offentliga sektorns organisering förändrats. Ett vanligt sätt att beskriva denna förändring – som har potentiellt stora konsekvenser för möjligheterna att utkräva ansvar – är att använda etiketterna ”traditionell offentlig administration” respektive ”new public management” (se Blomqvist & Rothstein 2000; Behn 2001).

I en traditionell offentlig administration ligger huvudansvaret för utformandet av offentlig politik hos de folkvalda politikerna. Det finns en klar åtskillnad mellan politiker och de som arbetar inom förvaltningen. Politikernas uppgift, tänker man sig, är att fatta politiska beslut som med relativt stor noggrannhet specificerar vad den offentliga förvaltningen skall göra. Förvaltningens uppgift är sedan att med byråkratisk plikttrogenhet och lojalitet mot politiskt tillkomna lagar och regelverk genomföra de politiska besluten. Förvaltningen är enligt denna traditionella modell endast politikens förlängda arm. Ansvaret för politiska resultat ligger entydigt hos politikerna, och det är där medborgarna utkräver ansvar. Eftersom förvaltningen inte fattar politiska beslut, utan bara genomför desamma, skall det inte finnas något utrymme för politiker att skylla misslyckanden på felbeslut i genomförandeledet.

De traditionella idéerna om offentlig administration har i flera decennier utmanats av en tankeströmning som ofta går under namnet ”new public ma-

nagement" (NPM). Bakgrunden har varit de effektivitets- och resursproblem som den offentliga sektorn i många västerländska demokratier ställts inför sedan början av 1970-talet. Det har setts som angeläget att utrusta den offentliga förvaltningen med moderna och ändamålsenliga verktyg för att även i tider av ekonomiska problem kunna leverera den service och de resultat som medborgarna kommit att förvänta sig.

NPM-anhängarna är skeptiska till den traditionella idén om att man ens i teorin skulle kunna upprätthålla den strikta rågången mellan politik och genomförande av politik. Offentliganställda byråkrater måste alltid fylla i politikernas mer eller mindre vaga regler och anvisningar med egna beslut som i grund och botten också är politiska och ideologiska till sin karaktär. Politiker, menar man, bör istället för att detaljstyra förvaltningen bli bättre på att specificera de *mål* man vill att den offentliga politiken skall uppnå ("målstyrning"). Förvaltningen får sedan genom ett stort mått av decentralisering av beslutsrätt större möjlighet att bestämma genom vilka *medel* de av politikerna angivna målen skall nås.

Dessa allmänna idéer har under senare decennier tagit sig en mängd konkreta uttryck. Inte minst har det i Sverige blivit vanligare att offentliga myndigheter på olika politiska nivåer lägger ut delar av den offentliga verksamheten på entreprenad. Politiker sluter kontrakt med icke-offentliga utförare – det kan handla både om privata företag och om frivilliga organisationer – vilka sedan betalas en specificerad summa pengar för den kontrakterade servicen. Ett annat uttryck för den decentraliseringsorienterade NPM-filosofin går ut på att medborgarna får möjlighet att själva välja vilken "serviceleverantör" de personligen vill vända sig till; den kommunala "skolpengen" är ett exempel. Servicen ifråga är dock fortfarande offentlig i den meningen att den finansieras av den offentliga sektorn.

Den gemensamma kärnan i dessa lösningar är att konkreta och praktiskt orienterade detaljbeslut decentraliseras från politiker till tjänstemän eller till icke-offentliga utförare. Politikernas uppgift är att styra verksamheten mot bättre resultat, inte att fatta detaljbeslut om hur dessa mål skall uppnås. Den konkreta utformningen av politiken bestäms istället i stor utsträckning av de nya icke-offentliga utförarna i samspel med de medborgare som har kontakt med verksamheten ifråga. Den exakta storleken på dessa påverkansmöjligheter för utförare och servicemottagare bestäms bl a av utformningen av det avtal som reglerar utförarnas verksamhet.

Varför innebär NPM-filosofin potentiella problem för ett väl fungerande ansvarsutkrävande? Därför att den ofta betyder att centralt placerade folkvalda politiker delegerar ansvar till olika aktörer som inte direkt kan avsättas av väljarna. Dessa nya aktörer utgör ytterligare ett steg i den representativa de-

mokratins delegeringskedja från folket, över representanterna och den offentliga förvaltningen, till de nya icke-offentliga utförarna. Detta ytterligare steg i delegeringskedjan öppnar för osäkerhet i ansvarsfrågor såväl som för nya möjligheter till "blame avoidance". I den mån missnöje med någon offentlig service uppstår kan ansvariga politiker hävda att de själva inte gjort något fel utan att det är utföraren som inte följt ingångna överenskommelser och kontrakt. Utföraren kan ofta hävda motsatsen, inte minst i den vanliga situationen då ingångna avtal är vagt formulerade och inte på ett tillfredsställande sätt reglerar alla upptänkliga situationer som kan komma att uppstå. Eller som Petersson m fl (2002:88) uttrycker problemet: "Hur ska väljarna i Stockholm kunna utkräva ansvar när snöröjningen inte fungerar eller när tunnelbanan är försenad? Är det kommunikationsministern eller tågbolag som ska ställas till svars när järnvägstrafiken inte fungerar?" Precis som när det gällde den demokratiska flernivåproblematiken finns alltså risken att ansvaret hamnar mellan fler stolar än vad makthavare, medier och medborgare klarar att hantera.

Den amerikanske policyforskaren Robert Behn ställer i sin bok *Rethinking Democratic Accountability* (2001:33) den huvudsakligen olösta ansvarsfrågan på sin spets: "The proponents of a new public management paradigm emphasize performance – the ability of their strategy to produce results. But they cannot ignore the troubling question of political accountability. They must develop a process, a mechanism, a system, a concept, a something that not only permits public agencies – and their collaborators in the for-profit and nonprofit sectors – to produce better results but also ensures accountability to citizens."

Att mäta ansvarsutkrävande

Den som håller med om att ansvarsutkrävande är en viktig demokratisk mekanism ställs inför viktiga forskningsfrågor: I vilken utsträckning och under vilka omständigheter kommer ansvarsutkrävande i praktiken till stånd? För att svara på sådana frågor måste man utveckla empiriska indikatorer på medborgarnas benägenhet att låta missnöje gå ut över stödet för ansvariga politiska aktörer.

Flera tänkbara mått har använts i tidigare forskning (se Petersson et al. 2002). Det mått vi kommer att använda här utgörs av det statistiska sambandet mellan individers uppfattningar av politiska resultat och deras röstbeteende. Om man är intresserad av ansvarsutkrävande för resultat inom sjukvården så kan man använda sig av surveyfrågor om hur människor uppfattar servicen inom sjukvården. Man beräknar sambandet mellan dylika uppfattningar och benägenheten att stödja ansvariga politiska aktörer, exempelvis regeringen.

Om ansvarsmodellen fungerar bör sambandet vara starkt. Missnöjda väljare skall enligt ansvarsmodellen vara benägna att inte stödja de som är ansvariga för uppfattade misslyckanden, medan de som är tillfredsställda i hög utsträckning skall vara benägna att ge de ansvariga fortsatt stöd.

Styrkan i samband av den här typen kan med fördel användas som indikatorer på ansvarsutkrävandets utbredning inom olika politikområden, i olika val, i olika länder, i olika samhällsgrupper etc. Men man kan även använda informationen för att föra kvalitativa resonemang kring hur starka politiska incitament ansvarsutkrävandet genererar. Hur många procentenheters skillnad i röststöd för regeringen skulle det innebära – att döma av sambandet mellan resultatsyn och regeringsstöd – om väljarkåren gick från missnöje till tillfredsställdhet på ett visst politikområde?[6]

Ansvarsutkrävande för offentlig service och ekonomiska resultat

I det här kapitlet tittar vi främst på ansvarsutkrävande för politiska resultat relaterade till *offentlig service* och *makroekonomi*. För att mäta svarspersonernas inställning till det förstnämnda använder vi ett frågebatteri som funnits med i de flesta SOM-undersökningar sedan 1989, där svarspersonerna tillfrågas om vad de anser om olika sorters offentlig service i kommunen där de själva bor. Svarsalternativen är ”mycket nöjd”, ”ganska nöjd”, ”varken nöjd eller missnöjd”, ”ganska missnöjd”, ”mycket missnöjd”, samt ”vet inte”. Svaren på dessa frågor har tidigare framför allt analyserats av Lennart Nilsson (se t ex Nilsson 1997; Johansson, Nilsson & Strömberg 2001). Hans analyser har bland annat visat att tillfredsställelsen med offentlig service traditionellt legat på relativt höga nivåer, men att missnöje blivit vanligare under den andra halvan av 1990-talet.

Det är uppenbart att frågan handlar om kommunala verksamheter. Trots detta undersöker jag i detta kapitel ansvarsutkrävande på nationell rikspolitisk nivå. Annorlunda uttryckt undersöker vi effekterna av missnöje med kommunal service på benägenheten att stödja regeringspartier. Detta kan vid första anblicken tyckas märkligt. Men trots att mycket av välfärdsstatens verksamhet inte ligger på statlig nivå finns ett inte obetydligt rikspolitiskt ansvar för vad som sker i kommuner och landsting. Staten påverkar lokala förutsättningar genom exempelvis statsbidrag och lagstiftning. Och rikspolitiska aktörer tar på sig ett tydligt ansvar för den lokala välfärden. Det alltså fullt möjligt och logiskt att ett missnöje med kommunala verksamheter har även rikspolitiska opinionskonsekvenser. Denna möjlighet har dessutom visat sig hålla sträck i tidigare empiriska analyser (se Kumlin & Oskarson 2000).

För att mäta svarspersonernas inställning till den svenska ekonomin använder vi en välbeprövad fråga som funnits med i SOM-undersökningarna sedan

starten 1986, där svarspersonerna ombeds bedöma hur de tycker att ”den svenska ekonomin” förändrats under de senaste 12 månaderna. Svarsalternativen är ”förbättrats”, ”förblivit ungefär densamma”, samt ”försämrats”. Svaren på frågan har tidigare analyserats inte minst av Sören Holmberg och Lennart Weibull (se t ex Holmberg & Weibull 2002:12). Resultaten har pekat på stora opinionssvängningar sedan SOM-undersökningarna började genomföras. Under 1980-talets sista år var synen på den svenska ekonomin relativt positiv; endast mellan 15-20 procent av svarspersonerna ansåg att ekonomin försämrats. Läget förändrades ganska dramatiskt under 1990-talskrisen. År 1992 var det så många som 93 procent som ansåg att ekonomin försämrats. Under 1990-talets andra halva gick svenskarnas ekonomiuppfattningar gradvis tillbaka till ungefär det mer positiva opinionsläge som rådde innan krisen.

Hur har bedömningar av offentlig service respektive ekonomi påverkat svenskarnas benägenhet att stödja regeringspartier över tid? Tabellerna 1 och 2 ger ett första översiktligt svar på frågan. De visar bivariata effekter av bedömningar av olika sorters offentlig service som mätts i SOM-undersökningarna under en någorlunda lång tidsperiod (tabell 1), respektive bedömningar av Sveriges ekonomi (tabell 2). Den beroende variabeln är en dikotomi som registrerar huruvida man stödjer regeringspartiet eller inte. ”Stödjer” betyder att man anser att partiet är bästa parti om det inte är valår, respektive att man röstade på partiet om det är valår. Denna beroende variabel tar hänsyn till att vi sedan 1986 haft olika regeringskonstellationer: Variabeln är kodad 1=stödjer socialdemokraterna, 0=annat parti under åren 1989-91 och 1995-01. Under åren 1992-94 är den kodad 1=stödjer folkpartiet, centerpartiet, moderaterna eller kristdemokraterna, 0=annat parti.

Regressionskoefficienterna berättar för oss hur sannolikheten att stödja regeringspartiet minskar för varje förändring i negativ riktning längs den oberoende variabeln ifråga. Exempelvis betyder koefficienten -.04 för barnomsorg år 1989 att ett stegs förändring i riktning mot mer negativ barnomsorgsbedömning minskar sannolikheten att stödja regeringspartiet med 4 procent. Denna siffra innebär i sin tur att regeringens elektorala stöd förutsägs vara 16 procent mindre bland människor som är mycket missnöjda med barnomsorg jämfört med dem som är mycket nöjda (eftersom servicevariablerna har fem kategorier).[7] Det är alltså denna typ av mått på ansvarsutkrävandets omfattning som vi kommer att använda i det här kapitlet.

Tabell 1 Effekter av servicebedömningar på benägenheten att stödja ett regeringsparti (ostandardiserade OLS-koefficienter)

	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	00	01
Kommunal barnomsorg	-.04	X	-.06	ns	ns	-.03	ns	-.07	X	-.08	-.06	NS	-.06
Kommunal grundskola	-.03	X	-.06	ns	-.03	ns	ns	-.09	X	-.09	-.05	-.04	-.06
Socialtjänst	-.03	X	X	-.06	-.04	ns	-.05	-.04	X	-.04	-.06	-.05	-.04
Vårdcentral	X	X	-.04	ns	ns	ns	ns	-.05	X	-.06	-.05	-.04	ns
Sjukhus	X	X	-.05	ns	ns	ns	-.03	-.04	X	-.06	-.04	-.06	-.02
Äldreomsorg	NS	X	-.05	-.02	-.04	ns	ns	ns	X	-.05	-.03	-.05	ns

ns = Koefficient ej signifikant skild från 0 (p>.10)
X = Frågan ej ställd

Kommentar: Den beroende variabeln är en dikotomi som registrerar om man stödjer ett regeringsparti eller inte. ”Stödjer” betyder att man anser att partiet är bästa parti om det inte är valår, respektive att man röstade på partiet om det är valår. Den beroende variabeln är under åren 89-91 och 95-01 kodad 1=stödjer socialdemokraterna, 0=annat parti. Den beroende variabeln är under åren 92-94 kodad 1=stödjer folkpartiet, centerpartiet, moderaterna eller kristdemokraterna, 0=annat parti. De oberoende variablerna varierar mellan 1=mycket nöjd och 5=mycket missnöjd. Vet ej-svar har givits värdet 3.

Tabell 2 Effekter av bedömningar av förändring i Sveriges ekonomi under de senaste 12 månaderna på benägenheten att stödja ett regeringsparti (ostandardiserade OLS-koefficienter)

Sveriges ekonomi under de senaste 12 månaderna															
86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	00	01
-.05	-.05	-.05	-.05	-.06	-.05	ns	-.04	-.06	-.02	-.03	-.03	-.05	-.03	-.03	-.04

ns = Koefficient ej signifikant skild från 0 (p>.10)

Kommentar: För information om den beroende variabeln, se tabell 1.

Huvudmönstret i tabell 1 är att effekterna av bedömningar av offentlig service på benägenheten att stödja regeringen har vuxit något över tid för flera verksamheter. Detta är sant inte minst för verksamheterna barnomsorg, grundskola, och socialtjänst där vi har tillgång till relativt långa tidsserier. Att koefficienterna under den andra halvan av 1990-talet är mer negativa än de var under 1990-talets första år tyder på att medborgarnas benägenhet att ”straffa” regeringspartier för misslyckanden inom dessa områden har ökat. En liknande mönster kan skönjas när det gäller sjukhus, även om såväl den första mätpunkten 1991 (-.05) som den sista mätpunkten 2001 (-.02) bryter trenden. När det gäller bedömningar av vårdcentraler tycks effekterna inte förändras över tid på något entydigt systematiskt sätt. Det är även värt att notera de

många helt insignifikanta effekterna under de borgerliga regeringsåren 1992-1994. Att döma av dessa preliminära bivariata resultat tycks det som om missnöjda svenskar var mindre benägna att straffa den borgliga regeringen för uppfattade missförhållande inom offentlig service jämfört med den tidigare socialdemokratiska regeringen. Detta tyder på att många missnöjda väljare väntar ett antal år på att en nybildad regering ska hinna få chansen att göra något åt uppfattade missförhållanden innan man låter sitt missnöje gå ut över regeringen.

Låt oss nu se på motsvarande effekter av bedömningar av den svenska ekonomin i tabell 2. Intressant nog kan man se ett omvänt mönster jämfört med offentlig servicebedömningar. Här tycks effekterna nämligen minska över tid. I slutet av 1980-talet och fram till 1994 ligger regressionskoefficienterna runt -.05 (undantaget är 1992 då effekten inte är signifikant skild från 0). Under 1990-talets andra halva minskar de negativa effekterna av negativa ekonomibedömningar på regeringsstöd till som lägst -.02. Dessa preliminära iakttagelser tyder på att svenskarna blivit något mindre benägna att straffa sina regeringar för uppfattade ekonomiska misslyckanden (se Holmberg 2000:kapitel 4 för en liknande slutsats).

Det finns emellertid ett par problem med resultaten i tabellerna 1 och 2. Ett är att det är svårt att få en systematisk överblick över de många koefficienterna. Det är inte helt lätt att bilda sig en uppfattning om i vilken riktning trenderna går på de många politikområdena. Koefficienter ”hoppar” ibland upp och ner för enskilda år, vilket gör resultaten svårtolkade. Ett annat problem är att analysen så här långt inte erbjuder några möjligheter till formella statistiska signifikanstest av trender i effektmönster. Man frågar sig om effektökningarna för offentlig service och effektminskningen för makroekonomi är statistiskt säkerställda.

Tabell 3 Ansvarsutkrävandets utveckling över tid för makroekonomi och tre sorters offentlig service (logistiska regressionskoefficienter)

	Sveriges ekonomi (1986 - 2001)	Barnomsorg (1989 – 2001)	Grundskola (1989 – 2001)	Sjukhus (1991 – 2001)
Initialt ansvarsutkrävande	-.17***	-.08	-.06	-.04
Tid	-.05***	.01	.03**	.01
Ansvarsutkrävandets utveckling över tid (Politiska resultat X Tid)	.006***	-.009*	-.014***	-.011**
Konstant	.20***	-.31**	-.41***	-.42***
Antal svarspersoner	29 467	16 585	16 571	15 336

*** = p < .001 ** = p < .01 * = p < .10

Kommentar: Den beroende variabeln är en dikotomi som registrerar om man stödjer ett regeringsparti eller inte (se tidigare tabeller för mer information). Raden "Initialt ansvarsutkrävande" anger effekten av bedömningar av politiska resultat mätt på samma sätt som i tidigare tabeller. Dessa oberoende variabler är kodade mellan 1 och 5 där ett högre värde anger större missnöje. Tidsvariabeln anger undersökningsår där det första undersökningsåret 1986 antar värdet 0.

Tabell 3 rätar ut frågetecknen. Den visar resultaten av fyra logistiska regressionsanalyser, ett för varje politikområde där vi har tyckt oss kunna skönja förändringar i ansvarsutkrävandet över tid. Regressionerna har skattats, inte separat för varje år, utan med svarspersoner från samtliga år tillsammans i sammanslagna analyser. Benägenheten att stödja ett regeringsparti utgör den beroende variabeln. Raden "Initialt ansvarsutkrävande" anger effekten av bedömningar av politiska resultat. Dessa oberoende variabler är precis som förut kodade mellan 1 och 5 där ett högre värde anger större missnöje. Ju högre negativt värde desto starkare samband mellan missnöje och benägenheten att inte stödja ett regeringsparti. Tidsvariabeln anger undersökningsår där det första undersökningsåret 1986 antar värdet 0. Detta innebär att effekterna på raden "initialt ansvarsutkrävande" anger den skattade effekten av missnöje på regeringspartipreferens för år 1986. Detta betyder i sin tur att de multiplikativa interaktionseffekterna på raden "ansvarsutkrävandets utveckling över tid" visar hur mycket de initiala effekterna ökar eller minskar för varje år efter 1986.

Resultaten visar att de effekttrender vi tyckte oss skönja i tidigare analyser framträder även här. Betydelsen av bedömningar av Sveriges ekonomi har avtagit över tid. Den initiala effekten för 1986 är .17 men avtar enligt modellen med .006 för varje undersökningsår fram till 2001. Mönstret för de tre sorternas offentlig service – barnomsorg, skola och sjukhus – är det omvända. Här blir de negativa effekterna av missnöje på regeringsstöd större över tid med ökningar kring .01 för varje år.

En av de trevliga aspekterna av de logistiska regressionsanalyserna i tabell 3 är att de, till skillnad från vad som var fallet i tabellerna 1 och 2, förser oss med formella statistiska signifikanstest av effekttrender över tid. Vi ser närmare bestämt att samtliga fyra interaktionseffekter är signifikant skilda från 0 för åminstone $p<.10$. Vi vet nu alltså inte bara att det medborgerliga ansvarsutkrävandet i Sverige delvis transformerats från att i första hand handlat om makroekonomiska frågor till att i allt högre utsträckning handla om offentlig service och välfärdsstat. Vi vet nu även att dessa trender är statistiskt säkerställda i meningen att det är högst osannolikt att slumpmässiga urvalsfaktorer genererat mönstret.

Men de logistiska regressionsanalyserna är inte problemfria. En av svårigheterna är att koefficienterna anger effekter på de logaritmerade oddsen att befinna sig i kategori 1 (stödjer ett regeringsparti) relativt oddsen att befinna sig i kategori 0 (stödjer inte ett regeringsparti). Det behöver knappast sägas att det är svårt att få en intuituv känsla för effekternas storlek!

Figur 1-4 Missnöje med politiska resultat och sannolikheteten att stödja regeringen (bearbetningar av de logistiska regressionsmodellerna i tabell 3)

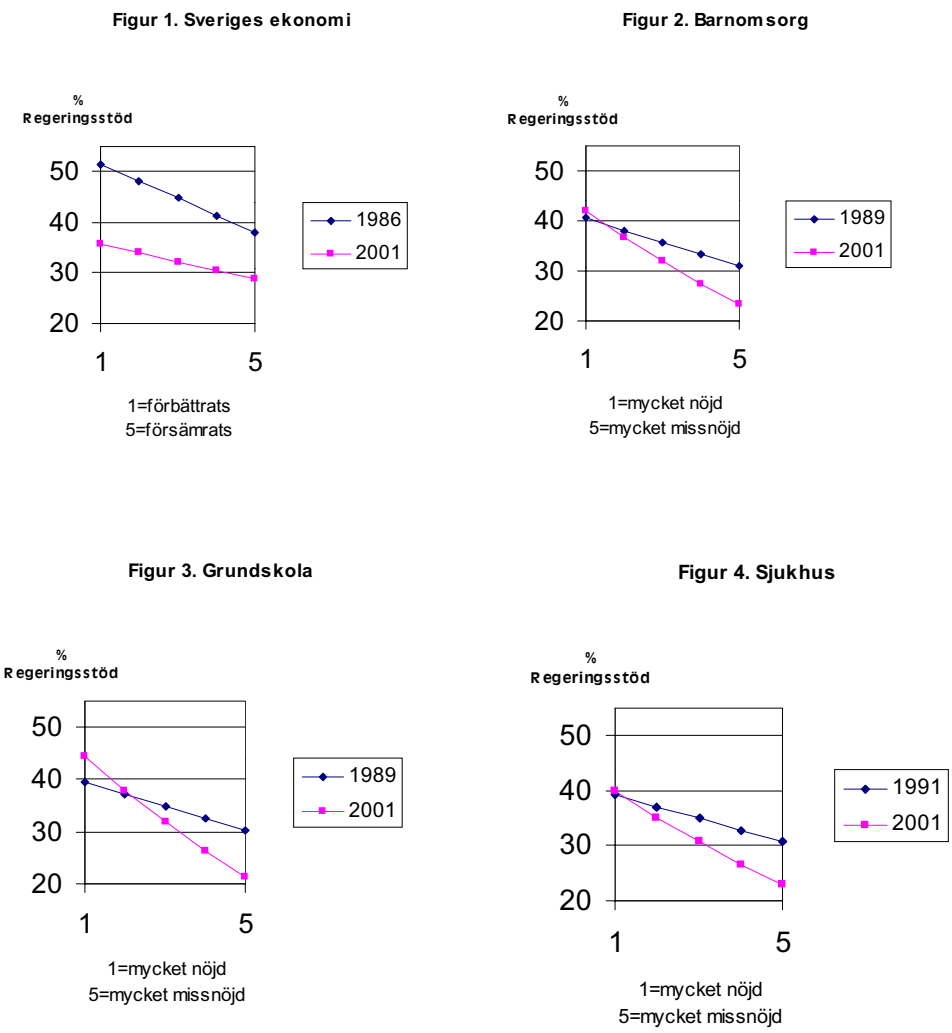

Som tur är går det att översätta logoddseffekter till effekter på sannolikheten att, i det här fallet, stödja ett regeringsparti (se t ex Long 1997: kapitel 2, för detaljer). Resultaten av denna operation kan beskådas i figurerna 1-4. De visar hur effekten av missnöje på sannolikheten att stödja ett regeringsparti har förändrats under den period som de olika frågeinstrumenten funnits med i SOM-undersökningarna. Resultaten utgör ingen ny information utan är endast en (förhoppningsvis mer intuitivt lättbegriplig) bearbetning av logoddseffekterna i tabell 3.

De fyra figurerna illustrerar det empiriska huvudfyndet. Svenskarna är av resultaten att döma inte mindre benägna att utkräva ansvar idag jämfört med senare delen av 1980-talet. Däremot är det befogat att tala om ett *transformerat ansvarsutkrävande*. Svenskarna har nämligen under 1980- och 1990-talen i allt mindre utsträckning kommit straffa regeringspartier för ekonomiska misslyckanden. Samtidigt har de kommit att i allt högre utsträckning utkräva ansvar för uppfattade missförhållanden inom barnomsorg, skola och sjukvård.

Varför?

Förväntningarna kom på skam. Vi har inte kunnat observera en generell nedgång i svenskarnas benägenhet att utkräva politiskt ansvar av sin regering. Detta de problematiska trenderna till trots. Globalisering, flernivådemokrati, new public management och ökad ideologisk likriktning i partisystemet är trender som gjort frågor om politiskt ansvar till mer svårgenomgränglig materia än någonsin. Ändå har vi alltså inte kunnat observera någon entydig nedgång i benägenheten att straffa regeringen för uppfattade politiska misslyckanden. Detta fynd understryker att de teorier och hypoteser om ansvarsutkrävandets förutsättningar som idag står till buds inte nödvändigtvis är helt ideala. Mer forskning behövs onekligen.

En möjlighet är att det inte är *benägenheten* att utkräva ansvar som förändras i negativ riktning. Snarare kan det vara *kvaliteten* i ansvarsutkrävandet som gradvis undermineras. Annorlunda uttryckt kanske människor utkräver ansvar av politiska aktörer som de skulle förlåtit med större insyn i de allt mer komplexa ansvarsförhållandena. Omvänt är det möjligt att politiska aktörer som idag klarar sig undan missnöjda väljares vrede skulle straffas om väljarna besatt sådan kunskap. Att undersöka huruvida kvaliteten i det demokratiska ansvarsutkrävandet har förändrats över tid blir en viktig framtida uppgift för detta projekt.

Icke desto mindre kvarstår misstanken att vi vet alltför lite om ansvarsutkrävandets mekanismer. Givet allt som sagts om hur sådant som globalisering, flernivådemokrati och new public management påverkar det demokratiska ansvarsutkrävandet är det en smula förvånande att vi inte kunnat observera en

försvagning av länken mellan medborgerligt missnöje och regeringsstöd. Det tycks onekligen som om vi behöver skarpare – och mer empiriskt grundade – hypoteser i ämnet än de som idag står till buds.

Inte minst frågar man sig varför länken mellan ekonomiskt missnöje och regeringsstöd försvagats samtidigt som länken mellan missnöje med barnomsorg, skola och sjukvård och regeringsstöd förstärkts. Även denna fråga kommer att behandlas i projektet i framtiden. Men redan nu kan man resa några hypoteser som framtida empiriska studier kan utgå ifrån. Några av dessa förklaringar medför inga demokratiska bekymmer. Några gör det.

För det första kan man tänka sig att tyngdpunktsförskjutningen i ansvarsutkrävandet helt enkelt beror på att svenskarna lägger vikt vid andra frågor nu jämfört med vad som var fallet under SOM-undersökningarnas första år. Vi vet sen tidigare att ekonomi och arbetslöshet dominerade den politiska dagordningen under 1990-talets första hälft. Men under decenniets andra halva fick ekonomin allt mer stå tillbaka för frågor förknippade med offentlig service och välfärd (Holmberg 2000). Denna förklaring är relativt okomplicerad. Det är fullt naturligt att individer är mer benägna att utkräva ansvar inom uppfattat viktiga områden.[8]

Förklaringen är inte bara okomplicerad. Den är även demokratiteoretiskt lättsmält. Givet att den politiska dagordningen sätts i en öppen och på andra sätt acceptabel demokratisk debatt (något som inte alltid behöver vara fallet) är det svårt att bli upprörd över att ansvarsutkrävandet äger rum på de politikområden som står högst på medborgarnas dagordning. Faktum är att ansvarsmodellens förespråkare hoppas på precis detta: Rädslan att bli bortröstad i nästa val tänks tvinga våra representanter att åstadkomma goda resultat på just de områden som prioriteras av medborgarna.

Men det finns en betydligt mindre rosendoftande tolkning av tyngdpunktsförskjutningen i ansvarsutkrävandet i Sverige. Den börjar med iakttagelsen att det inte bara är viktighetsuppfattningar som förändrats inom politikområdena ”ekonomi” och ”offentlig välfärd”. Även människors uppfattningar om den faktiska utvecklingen inom dessa områden har förändrats. I början av 1990-talet – då svenskarna var mer benägna att utkräva ansvar på det ekonomiska området – var man även som mest missnöjd med den ekonomiska utvecklingen i Sverige. Och i slutet av 1990-talet – då svenskarna var mer benägna att utkräva ansvar för misslyckanden inom offentlig service – var man mer missnöjd än någonsin med den offentliga servicen i Sverige (se Holmberg & Weibull 2002; Nilsson 2001).

En obehaglig hypotes tar form. Tänk om ansvarsutkrävandet oftast äger rum på de politikområden där människor för tillfället är mest negativt inställda till samhällsutvecklingen och de politiska resultaten? Hypotesen, som be-

höver utsättas för systematisk prövning i framtida forskning, är obehaglig eftersom den öppnar möjligheten att ansvariga politiker oftare straffas för misslyckanden än belönas för framgångar.

Det finns flera tänkbara mekanismer genom vilka en sådan *negativ snedvridning* i ansvarsutkrävandet kan uppstå. För det första har det ofta framförts en misstanke om att massmedierna i sin rapportering om politik har en tendens att ge speciell vikt åt nyheter som har en dramatisk, upprörande, eller på annat sätt negativ sida (se Mutz 1998). En väl fungerande sjukvård är, enligt denna misstanke, ingen nyhet värd att göra rubriker av. Vårdköer, felbehandlingar och åldringar med infekterade liggsår utgör däremot ofta förstasidesstoff.

För det andra finns i forskningen kring politisk psykologi en hypotes som går ut på att inte bara medierna, utan även väljare lägger extra vikt vid negativ politisk information. Människor har enligt denna hypotes en tendens att lättare upptäcka, minnas, och använda fakta som handlar om politiska misslyckanden. En sådan tendens kan vara särskilt uttalad bland medborgare som hyser lågt förtroende för politiker och demokratiska institutioner. Och vi vet att detta förtroende sjunkit gradvis i Sverige sedan slutet av 1960-talet (Holmberg 2000).

Ett ansvarsutkrävande som är snedvridet i negativ riktning har inte nödvändigtvis de positiva effekter som demokratiteoretiker ofta tillskriver ansvarsutkrävandet. Om politiker känner på sig att de nästan alltid straffas för *någon slags motgång*, men mera sällan belönas för framgångar, minskar incitamenten att tackla de samhällsproblem som för tillfället prioriteras av medborgarna.

Noter

[1] Projektet ingår i två större forskningsprogram. Det ena är ”Välfärdsstatens politiska sociologi – institutioner, skiljelinjer, preferenser” som leds av Stefan Svallfors, Umeå universitet, och som finansieras av Riksbankens Jubileumsfond och Forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap (FAS). Det andra är ”Demokratins mekanismer” som leds av Peter Esaiasson och Mikael Gilljam, Göteborgs universitet, samt Jörgen Hermansson och Anders Westholm, Uppsala universitet, och som finansieras av Riksbankens Jubileumsfond.

[2] De teoretiska avsnitten i detta kapitel bygger på Kumlin (2003).

[3] Esaiasson (2003) utvecklar detta sätt att tänka på skillnader och likheter mellan väljarintressen och väljaråsikter i en representativ demokrati.

[4] På just den här punkten finns – för ovanlighetens skull – en del empirisk forskning som vi kan luta oss mot. De annars så stora frågetecknen kring vilka faktorer som hjälper respektive stjälper ansvarsutkrävandet är ovanligt uträtade när det gäller den roll olika typer av regeringar spelar. Flera komparativa studier har nämligen funnit att väljarnas bedömningar av ekonomin spelar större roll för benägenheten att rösta på ett regeringsparti när en stark majoritetsregering har haft makten under en relativt lång tid. Omvänt tycks folkligt missnöje med ekonomisk-politiska resultat komma

till svagt uttryck i valhandlingen när regeringar är små, splittrade och kortlivade (se Powell & Whitten 1993; Taylor 2000; Pettersson 2001; Bengtsson 2002; Listhaug 2002). Det bör emellertid påpekas att effekterna av ekonomiska bedömningar inte är monumentala, ens i de för ansvarsutkrävandet mest fördelaktiga kontexter.

[5] Göteborgs-Posten, lördag 14 september 2002.

[6] Jag har använt denna strategi i andra sammanhang (Kumlin 2001; Kumlin 2002: kapitel 6). En av mina slutsatser var att väljarnas uppfattningar om resultat inom politikområdet ”Sveriges ekonomi” såväl som inom ”offentlig service i Sverige” påverkar benägenheten att stödja regeringspartiet socialdemokraterna. Resultaten, som är från 1999, visar även att befolkningen vid detta tillfälle var betydligt mer tillfredsställd med resultaten inom den svenska ekonomin än inom den svenska offentliga servicen. Denna skillnad politikområdena emellan gav upphov till följande kontrafaktiska fråga: Hur mycket större hade regeringspartiets anhängarskara varit om väljarna sett lika positivt på resultaten inom den offentliga servicen som man gjorde när det gällde ekonomin? Sambandet mellan individers syn på den offentliga servicen och benägenheten att stödja regeringen indikerade att en sådan förändring skulle kunna generera ungefär fem procentenheters ökat stöd för regeringen. Sådana siffror borde rimligtvis ha utgjort ett starkt incitament för socialdemokraterna att tackla de uppfattade problemen inom vård-skola-omsorg. Detta inte minst då partiet under 1999 låg på historiskt låga nivåer neremot 30-procentsstrecket.

[7] Fördelen med OLS-proceduren här är att koefficienterna är så intuitivt tolkningsbara. Detta gör att de lämpar sig bra för att få en första översikt över ett stort material. Det är emellertid inte invändningsfritt att använda linjär OLS-regression för att analysera effekter på en dikotom beroende variabel (se t ex Long 1997). Ett av flera problem är att metoden ibland genererar orimliga predicerade sannolikheter (t ex sannolikheter över 1) för högst rimliga värden på den oberoende variabeln. Ett annan problem är att signifikanstest av koefficienters storlek kan vara otillförlitliga (eftersom OLS bygger på ett antagande om en normalfördelad kontinuerlig beroende variabel). Dessa problem gör att vi längre fram i kapitlet använder oss av logistisk regression, en metod som är speciellt lämpad för att studera effekter på en dikotom beroende variabel.

[8] Det kan även vara så att de personer som fortfarande uppfattar ett ”ovanligt” eller ”esoteriskt” politikområde som viktigt inte lär sig tillräckligt mycket om ansvarsproblematiken när politikområdet inte diskuteras tillräckligt mycket av makthavare, medier och andra medborgare.

Referenser

Behn, Robert D. (2001): *Rethinking Democratic Accountability*. Washington D.C.: Brookings.

Bengtsson, Åsa (2002): *Ekonomisk röstning och politisk kontext. En studie av 266 val i parlamentariska demokratier*. Åbo: Åbo Akedemis förlag.

Blomqvist, Paula & Rothstein, Bo (2000): *Välfärdens nya ansikte. Demokrati och marknadsreformer inom den offentliga sektorn*. Stockholm: Agora.

Bäck, Hanna (2003): "Vad krävs för en fungerande valdemokrati?". I Gilljam, Mikael & Hermansson, Jörgen (red): *Demokratins mekanismer*. Malmö: Liber.

Esaiasson, Peter (2003): "Vad menas med folkviljans förverkligande?". I Gilljam, Mikael & Hermansson, Jörgen (red): *Demokratins mekanismer*. Malmö: Liber.

Esaiasson, Peter & Håkansson, Nicklas (2002): *Besked ikväll! Valprogrammen i svensk radio och TV*. Värnamo: Stiftelsen Etermedierna i Sverige.

Gilljam, Mikael & Hermansson, Jörgen (2003) (red): *Demokratins mekanismer*. Malmö: Liber.

Goul Andersen, Jørgen & Hoff, Jens (2001): *Democracy and Citizenship in Scandinavia*. New York: Palgrave.

Holmberg, Sören (2000): *Välja parti*. Stockholm: Norstedts juridik.

Holmberg, Sören, och Lennart Weibull (2002): *Det våras för politiken*. Göteborgs universitet: SOM-institutet, rapport 30.

Huseby, Beate M. (2000): *Government Performance and Political Support. A Study of How Evaluations of Economic Performance, Social Policy and Environmental Protection Influence the Popular Assessments of the Political System*. Trondheim: Department of Sociology and Political Science, Norwegian University of Technology (NTNU).

Jacobsson, Kerstin, Johansson, Karl Magnus & Ekengren, Magnus (2001): *Mot en europeisk välfärdspolitik? Ny politik och nya samarbetsformer i EU*. Stockholm: SNS.

Johansson, Folke, Lennart Nilsson, och Lars Strömberg (2001): *Kommunal demokrati under fyra decennier*. Malmö: Liber.

Kumlin, Staffan (2001): Missnöje på hemmaplan. I Holmberg, Sören m fl: *Europa Opinionen*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.

Kumlin, Staffan (2002): *The Personal and the Political. How Personal Welfare State Experiences Affect Political Trust and Ideology*. Göteborg: Department of Political Science, Göteborg University, Göteborg Studies in Politics 78.

Kumlin, Staffan (2003): "Finns det någon ansvarig?". I Gilljam, Mikael & Hermansson, Jörgen (red): *Demokratins mekanismer*. Malmö: Liber.

Kumlin, Staffan, och Maria Oskarson (2000): "Opinionsbildning som dragkamp: företaget Sverige möter den svenska välfärdsstaten." i *Den nya regionen*, Lennart Nilsson (red.). Göteborgs universitet: SOM-institutet, SOM-rapport 25.

Lewin, Leif (2001): Att utkräva politiskt ansvar. *Politologen*.

Listhaug, Ola (2002): Aspects of Economic Voting in Western Europe: Evidence from National Election Survey Data from the 1970s to the 1990s. Paper presented at the Annual Meeting of the American Political Science Association, Boston, August 28-September 1, 2002.

Mutz, Diana C. (1998): *Impersonal Influence*. How Perceptions of Mass Collectives Affect Political Attitudes. Cambridge: Cambridge University Press.

Nilsson, Lennart. (1997): "Välfärd och lycka i Västsverige." i *Nya landskap*, Lennart Nilsson (red.). Göteborgs universitet: SOM-institutet, rapport 19.

Nilsson, Lennart (2001): "Förnyad polarisering i välfärdspolitiken." i *Land, Du välsignade?*, Holmberg, Sören, och Lennart Weibull (red.). Göteborgs universitet: SOM-institutet, rapport 26.

Oscarsson, Henrik (1998): *Den svenska partirymden. Väljarnas uppfattningar av konfliktstrukturen i partisystemet 1956-1996*. Göteborg University: Department of Political Science.

Petersson, Olof, Holmberg, Sören, Lewin, Leif & Narud, Hanne Marthe (2002): *Demokrati utan ansvar. Demokratirådets rapport 2002*. Stockholm: SNS förlag.

Pettersson, Maria (2001): Politiska resultat, politiskt förtroende och möjligheter till ansvarsutkrävande. Magisteruppsats, Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.

Pitkin, Hanna F. (1967): *The Concept of Representation*. Berkeley: University of California Press.

Powell, G. Bingham, and Whitten, Guy D. (1993): A Crossnational Analysis of Economic Voting: Taking Account of the Political Context. *American Journal of Political Science* 37:391-414.

Przeworski, Adam, Stokes, Susan C. & Manin, Bernard (red) (1999): *Democracy, Accountability, and Representation*. New York: Cambridge University Press.

Schumpeter, Joseph A. (1942): *Capitalism, socialism, and democracy*. New York: Harper & Shaw.
Strandberg, Urban (1998): *Debatten om den kommunala självstyrelsen*. Hedemora: Gidlunds förlag.
Svallfors, Stefan (2000): *Sidospår. Essäer om klass och politik*. Umeå: Boréa.
Taylor, Michaell A. (2000): Channeling Frustrations: Institutions, Economic Fluctuations, and Political Behavior. *European Journal of Political Research* 38:95-134.
Weaver, Kent R. (1986): The Politics of Blame Avoidance. *Journal of Public Policy* 6:371-398.

Hade Churchill rätt?

Sören Holmberg

Winston Churchill – Hitlers besegrare, nobelpristagare i litteratur, konservativ brittisk politiker, med tiden mycket gammal – var också en mycket slagfärdig debattör som efterlämnat många roliga historier och ordspråksliknande sentenser. Det finns hela böcker fulla med Churchillhistorier och Churchillcitat (Enright 2001). Ett uttalande som brukar tillskrivas Churchill lyder så här i tillspetsad form: ”Den som inte är röd när han är ung har inget hjärta. Men den som inte är blå när han är gammal har ingen hjärna.” På engelska och mer exakt skall Churchill ha uttryckt sig på följande sätt: ”Any man who is under 30, and is not a liberal, has no heart, and any man who is over 30, and is not a conservative, has no brains.” Måhända beskrev Churchill sin egen utveckling. Han var liberal i yngre år men gick senare över till det konservativa partiet. Han bytte ideologi från något lätt rödaktigt till något klart blåare och han uppfattade måhända sin ungdoms ställningstaganden som mer känslomässigt baserade jämfört med den mogne mannens förnuftsmässiga överväganden.

Två hypoteser

Från rött till blått, från hjärta till hjärna, från ung till gammal – Churchills tes kan omformuleras och preciseras i termer av prövbara satser. Om vi översätter rött med vänster och blått med höger och tolkar hjärta som lika med inverkan av affektiva faktorer och hjärna som lika med inverkan av kognitiva och evaluativa faktorer får vi följande två hypoteser. För det första, människors ideologiska vänster-högeruppfattningar förändras enligt en livscykelmodell där man tenderar att bli mer höger vartefter man blir äldre. För det andra, ideologiska åsikter är mer känslomässigt förankrade hos unga människor jämfört med bland äldre människor där ideologiska uppfattningar är mer förnuftsmässigt baserade.

Alla de centrala termerna – ideologi, vänster-höger, känslomässigt, förnuftsmässigt – kan teoretiskt avgränsas och operationaliseras på många olika sätt. Här är dock inte platsen att dväljas alltför länge vid detta problem. Vänster-högerideologi definierar vi inte i någon absolut mening. Vi utgår istället ifrån hur människor själva uppfattar var de hör hemma på vänster-högerdimensionen. Vad vi kommer att studera är hur människors självupplevda vänster-högerposition förändras vartefter de blir äldre. Churchills livscykelhypotes att människor blir mer högerorienterade när de blir äldre kommer

att prövas och ställas mot en generationshypotes som säger att människors åsikter i centrala ideologiska frågor präglas i ungdomen och att uppfattningarna sedan i huvudsak förblir oförändrade. Hypotes nummer två om känsloreagerande ungdomar och förnuftsstyrda gamlingar kommer vi inte att testa lika systematiskt. Vi kommer endast att illustrera frågeställningen genom att se hur politiskt kunniga yngre och äldre personer är och om yngre och äldre väljare skiljer sig åt när det gäller graden av åsiktsröstning, framförallt ideologisk vänster-högerröstning. Har Churchill rätt bör de förnuftiga äldre väljarna vara mer politiskt kunniga än mer affektiva yngre väljare. Likaså kan man kanske hävda att åsiktsröstning, dvs kopplingen mellan människors ideologiska uppfattning och val av parti, bör vara starkare bland personer som fattar beslut på förnuftiga grunder än bland personer som handlar mer känslomässigt. Och i så fall skall åsiktsröstningen enligt Churchill vara vanligare bland äldre väljare än bland yngre.

Studiens relevans för demokratiteori ligger i analysen av vad som påverkar opinionsförskjutningar i väljarnas vänster-högerideologi och den vidare kopplingen till åsiktsröstning. Mandatmodellen förutsätter relativt goda politiska kunskaper, en hög grad av åsiktsröstning och relativt stabila och trögrörliga ideologiska ståndpunkter bland väljarna (se kapitel 1 i denna volym och Holmberg 2000). Det är svårt att sända en tolkningsbar signal och ge ett tydligt mandat om hela havet stormar och känslorna svallar. Och ännu svårare om kusten dessutom är dold i dimma.

Data hämtas från Valundersökningarna under perioden 1968-1998 och från de nationella SOM-undersökningarna åren 1986-2001. Tillsammans omfattar dessa båda datamängder något över 70 000 svarspersoner fördelade över en trettioårsperiod. Metodiskt kommer vi i huvudsak att arbeta med kohortanalys för att studera eventuella ideologiförskjutningar inom olika åldersgrupper, men också med Valundersökningarnas panelstudier för att på individnivå kunna följa förändringsprocessen.

Vänster-högervindar

Innan vi presenterar kohortmatriserna skall vi se på hur vänster-höger-vindarna blåst i Sverige och i hela befolkningen under vår undersökningsperiod. De nationella förändringarna för hela folket ger en ram för de förskjutningar vi skall studera inom olika åldersgrupper. Den heldragna linjen i figur 1 visar vänster-högermedeltalen för Valundersökningarna. Den streckade linjen anger resultaten för SOM-studierna. Ju högre värde desto mer högerorienterad är opinionen. Människornas subjektiva ideologiuppfattningar har i Valundersökningarna mätts med hjälp av en elvagradig skala med svarsmöjligheter mellan 0 (långt till vänster) och 10 (långt till höger). I SOM-undersökningarna

utnyttjas en motsvarande femgradig skala med värden mellan 1 (klart till vänster) och 5 (klart till höger). För jämförbarhetens skull har båda skalorna transformerats till en ny skala med värden mellan 0 (vänster) och 100 (höger).[i]

Figur 1 Vänster-högervindar 1968-2001 enligt Valundersökningarna och SOM-mätningarna

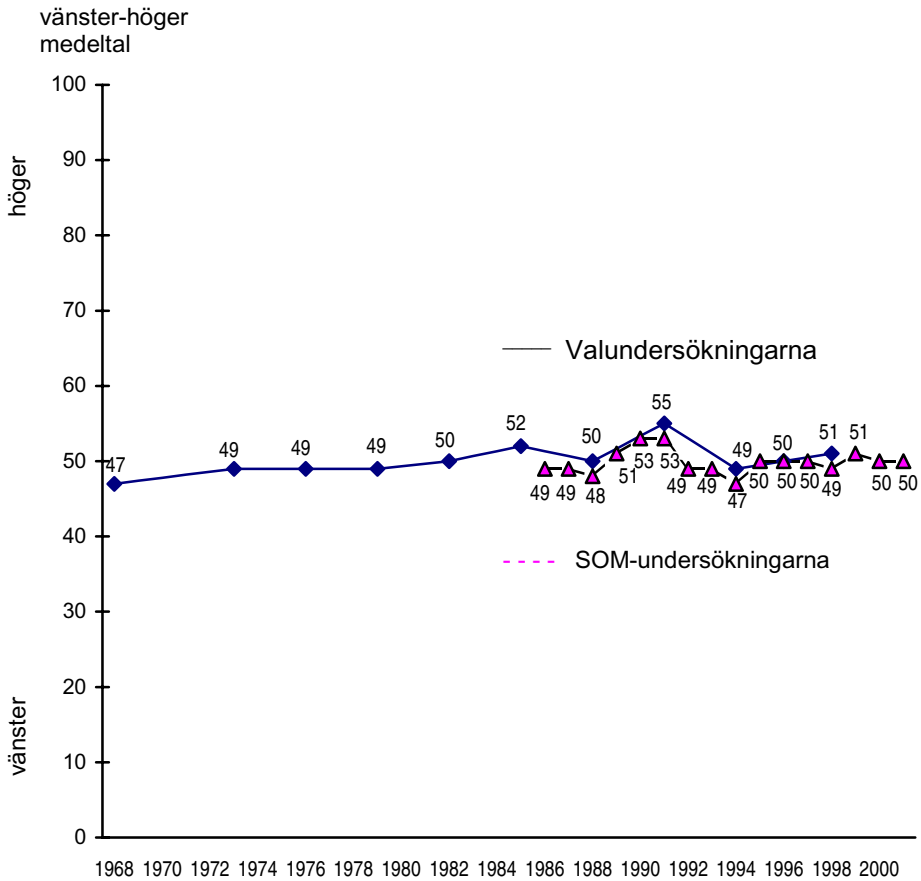

Kommentar: Valundersökningens subjektiva vänster-högerskala har värden mellan 0 (vänster) och 10 (höger); här multiplicerade med 10 för att få en skala mellan 0 – 100. SOMs subjektiva vänster-högerskala kan variera mellan 1 (vänster) och 5 (höger); här transformerad till en 0, 25, 50, 70, 100 skala. Vänster-högerfrågan fanns inte med i 1970 års valundersökning.

Vänster-högerideologi är en grundläggande värdering för de allra flesta svenska väljare. Vänster- respektive högeridentifieringar bör därför inte vara alltför lättflyktiga fenomen.[ii] Våra uppmätta åsiktskurvor skall med andra ord

inte fluktuera för mycket. Och det gör de inte heller med en maximal variation mellan 47 och 55, vilket innebär en variation på enbart åtta enheter på en skala med hela 101 värden. Men samtidigt kan man tydligt iaktta det vänstervridna åsiktsläget 1968 (medeltal 47) och högerförskjutning i opinionen i samband med valet 1991 (53/55), och den nästan lika tydliga rekylen tillbaka vid valet 1994 (47/49). Men alla övriga mätningar håller sig någorlunda stabilt kring medelvärdet 50 (Nilsson 2001).

På individnivå är också åsiktsstabiliteten stor över tid. I valundersökningarnas tvåstegspaneler, där samma personer intervjuas med tre eller fyra år mellan undersökningarna, håller sig korrelationerna mellan svaren på den subjektiva vänster-högerskalan kring +.75 (r). Ideologibyten är med andra ord inte särskilt vanliga. Andelen svarspersoner som i panelerna bytt från en vänster- eller en högerposition till en mittposition har hållit sig kring 25 procent genom åren, medan andelen fullständiga ideologibytare – som bytt från vänster till höger eller tvärtom från höger till vänster – hela tiden varit mycket få, mellan 3-5 procent under åren 1973-1998 (Oscarsson 1996).

Vi kan också notera att resultaten i allt väsentligt överensstämmer mellan Valundersökningarna och SOM-studierna, både när det gäller hur vindarna har blåst och hur nivåerna ser ut. Valundersökningarna som bygger på besöksintervjuer och en elvagradig mätskala tenderar dock att ge en något mer högervriden opinion än SOM-studierna som baseras på enkätsvar och en femgradig svarsskala. Skillnaden är inte stor, enbart två enheter på en skala mellan 0 och 100. Men den är systematisk. Den återfinns alla valår när Valundersökningarna och SOM mätt samtidigt.

Kohortanalys

Kohortanalys är namnet på en analysteknik som används för att studera förändringar i olika åldersgrupper eller generationer över längre tidsperioder. I vårt fall har vi ett datamaterial som omfattar trettio år och ett som omfattar femton. Svarspersonerna har delats in i åldersgrupper där de äldsta föddes 1888-1895 och de yngsta 1984-1991. De siffror som redovisas för de olika åldersgrupperna i kohortmatriserna är medelvärden på den tillskapade vänster-högerskalan med värden mellan 0 (vänster) och 100 (höger). Tolkningen av medelvärdena är – ju högre värde desto mer höger.

Resultaten i tabellerna 1 och 2 omfattar våra två kohortmatriser – en för valundersökningarna 1968-1998 och en för SOM-studierna 1986-2001. Om Churchill har rätt skall vänster-högermedeltalen öka år för år inom de olika ålderskohorterna. Människorna skall gå åt höger vart efter de blir äldre. Medeltalen i tabellerna skall öka inom varje rad. Förutsägelsen enligt en generationsmodell är annorlunda. Enligt en renodlad generationsmodell skall väns-

ter-högermedeltalen förbli oförändrade inom varje ålderskohort. Varje generation behåller livet igenom sin ungdoms ideologi. Siffrorna i matriserna skall i så fall förbli desamma inom varje rad, inte öka eller minska. Det kanske bör tilläggas att om medeltalen tenderar att minska över tid inom de olika kohorterna har Churchill dubbelt fel. Inte nog med att människor *inte* går åt höger när de blir äldre. Om vänster-högermedeltalen minskar inom matrisernas rader tenderar människor tvärtom att gå åt vänster med åren.

Tabell 1 Kohortanalys – medeltal på vänster-högerskalan efter födelseår och valår. Valundersökningsdata 1968 – 1998 (medeltal)

	Valår										skillnad första	
födelseår	68	73	76	79	82	85	88	91	94	98	sista valår	b-värde
1976 – 83	-	-	-	-	-	-	-	-	(40)	50	-	-
1968 – 75	-	-	-	-	-	-	53	59	50	51	-2/10 år	-.45
1960 – 67	-	-	-	53	51	53	54	59	52	51	-2/19 år	+.01
1952 – 59	-	47	50	45	50	51	49	54	47	50	+3/25 år	+.11
1944 – 51	48	47	48	48	48	52	49	54	48	50	+2/30 år	+.12
1936 – 43	48	51	50	50	50	52	51	53	49	53	+5/30 år	+.10*
1928 – 35	49	51	51	51	55	54	50	53	48	49	±0/30 år	-.02
1920 – 27	47	49	49	51	50	49	47	51	49	53	+6/30 år	+.10
1912 – 19	46	47	49	47	48	50	48	54	56	(50)	+10/26 år	+.33*
1904 – 11	44	49	46	48	49	50	44	(47)	-	-	±0/20 år	+.07
1896 – 03	43	51	50	54	(42)	-	-	-	-	-	+11/11 år	+.92*
1888 – 95	50	(51)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Samtliga	47	49	49	49	50	52	50	55	49	51	+4/30 år	+.14*

Kommentar: Subjektiva vänster-högerplaceringar där 0 står för vänster och 100 för höger. Siffror inom parentes omfattar färre än 50 intervjupersoner och ingår inte i regressionsanalyserna med år som oberoende variabel. * står för signifikans på p = .90-nivån; b-värdet är en lutningskoefficient och visar den årliga genomsnittliga förändringen på vänster-högerskalan. En negativ lutningskoefficient betyder en vänsterförskjutning medan ett positivt b-värde tyder på en högerförskjutning. 1970 ställdes inte den subjektiva vänster-högerfrågan.

Huvudresultatet av vår kohorttest är dock att Churchill hade mer rätt än fel. I åtta av tio kohorter byggda på valundersökningsdata ökar vänster-högermedeltalen vart efter människor blir äldre. I SOM-materialet är resultatet likartat. I sju av nio längre ålderskohorter ökar medeltalen. Ökning eller minskning i medeltalen har mätts med hjälp av lutningskoeffienter i regressionsanalyser (b-värden), där vänster-högermedeltalen definierats som beroende variabler och undersökningsår som oberoende variabel.

Tabell 2 **Kohortanalys – medeltal på en vänster-högerskala efter födelseår och undersökningsår. SOM-data 1986 – 2001 (medeltal)**

	Undersökningsår																Skillnad första	
födelseår	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	00	01	sista år	b-värde
1984 – 91	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	47	50	45	-2/2 år	-1.00
1976 – 83	-	-	-	-	-	(59)	49	43	35	48	49	50	48	51	45	48	-1/9 år	+.52
1968 – 75	57	54	56	58	57	57	49	50	50	54	50	49	53	52	50	48	-9/15 år	-.52*
1960 – 67	50	52	47	54	56	52	53	51	49	50	51	52	49	51	51	50	±0/15 år	-.09
1952 – 60	45	49	44	48	52	51	47	48	44	44	49	48	47	49	47	48	+3/15 år	+.02
1944 – 51	47	49	49	48	53	52	50	47	47	48	48	51	46	51	50	50	+3/15 år	+.03
1936 – 43	50	50	50	54	55	56	49	48	49	51	53	51	50	50	52	54	+4/15 år	+.02
1928 – 35	47	48	45	48	52	55	47	49	50	50	54	48	50	49	52	51	+4/15 år	+.22
1920 – 27	48	44	44	50	50	50	49	51	44	50	49	54	48	54	52	52	+4/15 år	+.40*
1912 – 19	45	46	47	49	50	47	50	55	46	58	50	(54)	(44)	(44)	53	53	+8/15 år	+.28
1904 – 11	(55)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Samtliga	49	49	48	51	53	53	49	49	47	50	50	50	49	51	50	50	+1/15 år	+.01

Kommentar: Subjektiva vänster-högerplaceringar där 0 står för vänster och 100 för höger. Siffror inom parentes omfattar färre än 50 intervjupersoner och ingår inte i regressionsanalyserna med år som oberoende variabel. * står för signifikans på p = .90-nivån.

Och tendensen är alltså i de flesta fall att människor blir mer något mer högerorienterade med åren. Men vi talar inte om någon stark tendens; oftast enbart några få procentenheters förskjutning, som dessutom relativt sällan är statistiskt signifikanta. Endast fyra högerförskjutningar av totalt femton i ålderskohorterna är så stora att de är statistiskt säkerställda. Tydligast opinionsförändring åt höger återfinns i tre äldre kohorter, födda 1896-1903 och 1912-1919 i valundersökningsdata respektive födda 1920-1927 i SOM-undersökningarna. Konkret har vi följt dessa åldersgrupper från det att de var cirka sextio-sjuttio år gamla till de var ungefär åttio år. Det vill säga den högerförskjutning vi kan notera har i huvudsak inträffat på gamla da´r, under pensionsåldern. Förändringen åt höger bland yngre generationer är mindre påtaglig; i några av de yngsta åldergrupperna obefintlig eftersom förändringen där tvärtom gått åt vänster. Mest tydlig är vänsterförskjutningen bland dagens tjugofem-trettioåringar vars utveckling vi har följt under de senaste tio åren.

Men huvudslutsatsen är att vi kan iaktta en viss ideologisk högerförskjutning vart efter människor blir äldre. Tendensen är dock så svag att vi nästan lika gärna skulle kunna säga att resultaten stödjer generationsmodellens förutsägelse om att vänster-högermedeltalen skall förbli oförändrade inom de olika ålderskohorterna. Men bara nästan. Huvudtendensen stödjer Churchill, inte generationsmodellen.

Ett annat tolkningsproblem är att opinionsvinden i hela befolkningen blåst svagt åt höger under vår undersökningsperiod, det vill säga under de senaste femton till trettio åren. Förändringarna inom ålderskohorterna har med andra ord tenderat att följa den nationella trenden. Inom kohortanalysen talas ibland om mer eller mindre kortsiktiga periodeffekter som påverkar *alla* undersökningspersoner oberoende av generationstillhörighet (Converse 1976, Abramson 1983, Miller and Shanks 1996, Holmberg 2000). Förändringar orsakas då inte av åldersrelaterade faktorer utan av allomfattande opinionsvindar. Ett sätt att tolka våra resultat skulle alltså kunna vara att de avspeglar en slags periodeffekt. Vår mätperiod råkar börja under det vänstervridna 1960- och 1970-talen. Sedan dess har hela opinionen glidit åt höger: kanske som en återgång till ett läge pre-1968? I så fall har Churchill bara haft tur. Högerförskjutningen inom åldersgrupperna under de senaste trettio åren har inte i första hand att göra med åldrandefaktorer. Den har orsakats av en allomfattande högervridning, som i sin tur har orsakats av andra omständigheter än att människor åldras.

Det generella problemet med åldrandeeffekter kontra periodeffekter kan inte lösas inom ramen för konventionell kohortanalys och definitivt inte med tillgång till enbart de svenska data vi har tillgängliga. Inte ens Valundersök-

ningarnas paneldata kan lösa knuten, även om de är till hjälp eftersom panelresultaten tenderar att visa på samma tendenser som kohortanalyserna. Valundersökningarna omfattar hittills åtta tvåstegspaneler med start 1973-76 till den senaste 1994-98. Data från panelen 1998-02 är ännu inte tillgängliga. I fem av de åtta panelerna har något fler personer förändrat sina subjektiva ideologiidentifieringar åt höger än åt vänster. I två paneler har tvärtom något fler personer gått åt vänster än åt höger medan andelen väljare som gick åt höger respektive åt vänster var lika stor i en panel. Genomsnittligt över alla panelerna 1973-98 förändrade sig något fler personer åt höger (16 procent) än åt vänster (15 procent).[1] Inom våra tre/fyraåriga paneler tenderar alltså människor något oftare att gå åt höger än åt vänster. Och så bör resultatet se ut enligt Churchills hypotes, men också enligt hypotesen om en allomfattande periodeffekt med svaga högervindar under större delen av undersökningsperioden.

Förstagångsväljare som ersätter sistagångsväljare

I ett system med mycket små opinionsförändringar över tid – totalt sett och inom olika ålderskohorter – blir det extra intressant att närstudera åsikter hos de grupper som är på väg in i systemet (de allra yngsta) och hos de grupper som är på väg ut (de äldsta). Sammanlagda åsiktsförskjutningar i ett system kommer att vara mycket beroende av vad nya respektive försvinnande väljargrupper har för åsikter. Resultaten i figur 2 kan illustrera resonemanget. Där visar vi vilka ideologiska vänster-högeråsikter de yngsta respektive de äldsta svarspersonerna har haft i SOM-undersökningarna sedan år 1986. Vi följer inte några ålderskohorter. Vi redovisar istället år för år vad de yngsta respektive de äldsta svarspersonerna har haft för ideologiska vänster-högerpositioner.

Resultaten är mycket illustrativa. Den inkommande generationen i slutet av 1980-talet –dåtidens 15-19 åringar – var klart mer högerorienterade än vänsterorienterade. Samtidigt var den generation de skulle komma att ersätta – dåtidens pensionärer – mer åt vänster än åt höger. Givet de små åsiktsförändringarna inom kohorterna, kom enbart det generationsskiftet att innebära en dubbel total förskjutning åt höger. Relativt högerorienterade ungdomar kom att ersätta relativt vänsterorienterade äldre personer. Opinionsläget under senare år har varit det omvända med ungdomar mer vänster- än högerorienterade samtidigt som pensionärer oftare intar en högerposition än en vänsterposition. Nästa generationsskifte, när dagens vänsterorienterade ungdom har ersatt dagens högerorienterade pensionärer, kan alltså leda till en vänster-förskjutning av opinionsläget. Allt, naturligtvis, givet de hittillsvarande små ideologiförändringarna inom ålderskohorterna.

Figur 2 **Ideologisk vänster- respektive högeridentifikation bland yngre och äldre svenskar 1986-2001 (procent)**

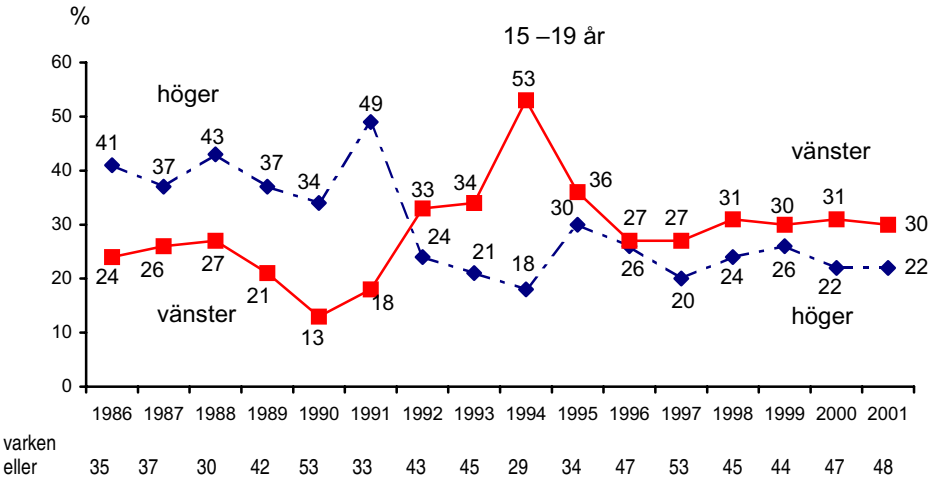

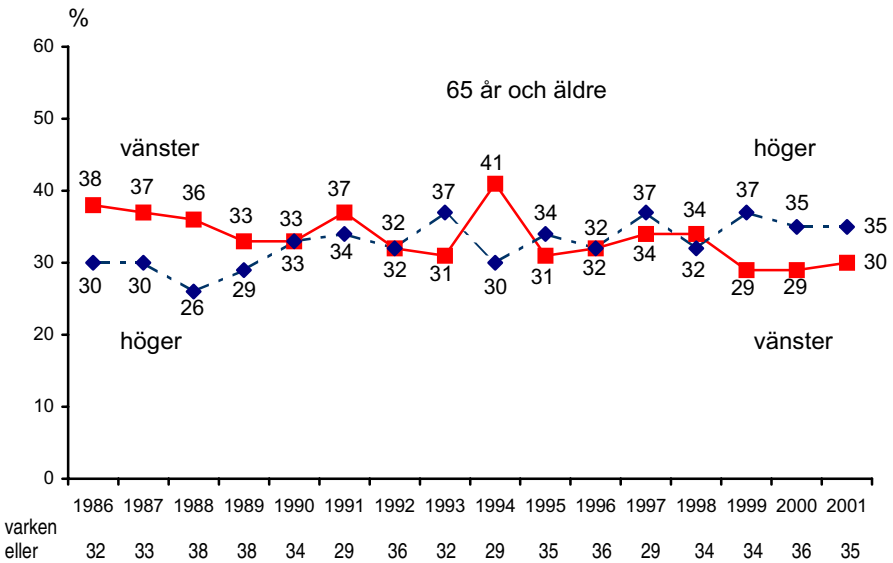

Kommentar: Resultaten kommer från SOM-undersökningarna. Enkätfrågan gäller hur man placerar sig själv på en vänster-högerskala med fem svarsalternativ – klart till vänster, något till vänster, varken till vänster eller till höger, något till höger, klart till höger. Procenten är beräknad bland personer som valt något av de fem svarsalternativen. Andelen inget svar på vänster-högerfrågan brukar variera mellan 2–4 procent bland samtliga svarspersoner.

Unga hetsporrar vs gammal klokskap

Churchills hypotes nummer två, att äldre människor är mer förnuftiga och mindre känslostyrda än yngre, får – precis som hypotes nummer ett – ett visst stöd i data. Vi har med hjälp av Valundersökningarna studerat hur politiskt kunniga olika åldersgrupper är och i vilken utsträckning man väljer parti med utgångspunkt ifrån ideologi och åsikter i olika sakfrågor. Resultaten när det gäller politiska kunskaper är mycket entydiga och helt i linje med Churchills tes. Äldre personer är mer kunniga om politik än yngre. Valundersökningarnas kunskapsmått varierar något över åren, men de är alla mycket breda och omfattar en hel rad frågor om såväl personkännedom som kunskaper om politiska sakfrågor (Holmberg 2000). Andelen personer som klassificerats som mycket eller ganska kunniga i Valundersökningarna 1991, 1994 och 1998 har bland förstagångsväljare 18-21 år gamla endast varit 4, 7 respektive 12 procent. Motsvarande resultat bland de äldsta väljarna 71-80 år gamla har varit klart högre, 33, 28 respektive 52 procent. Medelålders väljare mellan 31-60 år uppvisar kunskapsnivåer som liknar äldres med 34, 28 respektive 39 procent som har mycket eller ganska god kunskap enligt de tre senaste Valundersökningarna.[2]

Resultaten är inte lika entydiga när det gäller åsiktsröstningen. Vi har undersökt graden av samband mellan subjektiv vänster-högerposition och val av parti för hela perioden 1968-98. I Valundersökningen 1998 har vi dessutom studerat kopplingen mellan åsikter i åtta olika sakfrågeområden och partivalet. Genomsnittligt för hela perioden 1968-98 var sambandet mellan väljarnas vänster-högerplacering och valet av parti inte särskilt olika i skilda åldersgrupper. Sambandsmåttet eta var högst och i genomsnitt .74 för den äldsta gruppen 71-80 år gamla. I den yngsta gruppen förstagångsväljare var motsvarande mått .73. Lägst var sambandet för medelålders väljare mellan 51-60 år. Bland dem var eta .71. Som synes inga större skillnader i graden av ideologisk åsiktsröstning mellan olika åldersgrupper.

Ser vi på åsiktsröstningen utifrån mer konkreta sakfrågor blir skillnaderna dock något större mellan olika åldersgrupper. Analysen har enbart genomförts i samband med 1998 års val och för åtta olika sakområden. I genomsnitt visar det sig att graden av åsiktsröstning var störst bland yngre och äldre väljare, och något lägre bland medelålders väljare; ett resultat som vi också fann - fast svagare - när vi analyserade ideologiröstningen. Genomsnittliga eta för sambandet mellan partival och åsikter över åtta sakområden hade följande värden i olika åldersgrupper 1998: 18-21 år .50, 22-30 år .45, 31-40 år .42, 41-50 år .41, 51-60 år .39, 61-70 år .41 och 71-80 år .48. Ett mycket snyggt U-format samband med högst grad av åsiktsröstning bland unga och gamla och lägre grad av åsiktsröstning bland medelålders människor. En första kommentar till

resultatet är att det *inte* stämmer med Churchills hypotes. Unga åsiktsröstar snarare något mer än äldre, inte mindre, som Churchills resonemang implicerade. Varför det är så, eller om det är en tillfällighet för Valundersökningen 1998, har jag inget färdigt svar på. Det får bli en fråga för framtida analyser. Om resultatet inte är en tillfällighet eller en metodisk artefakt utgör det en utmaning för fördjupade analyser av ålder och åsiktsröstning.

Det mest väsentliga i detta sammanhang är dock att Churchills tes om att åsiktsröstningen ökar med stigande ålder kan falsifieras. Äldre väljare är mer politiskt kunniga än yngre men de åsiktsröstar inte i högre grad. Churchill hade inte alltid rätt. Men han hade ofta rätt.

Hans första hypotes fick visst stöd i vår prövning. Under perioden 1968-2001 tenderade svenskar att bli något mer högerorienterade vartefter de blev äldre. Hans andra hypotes fick också ett visst stöd så till vida att äldre svenskar visade sig vara mer politiskt kunniga än yngre. Gamle Winston Churchill kan sträcka på sig i sin himmel.

Sträcka på sig kan också mandatmodellen. Trögheten i opinionsförskjutningarna på vänster-högerdimensionen, den höga graden av åsiktsröstning och den mycket begränsade roll som rena åldrandefaktorer visade sig spela talar väl för mandatmodellens relevans bland svenska väljare.

Noter

[1] Valundersökningens värden har multiplicerats med 10. SOM-data har omkodats genom att 1 blivit 0, 2 blivit 25, 3 blivit 50, 4 blivit 75 och 5 blivit 100.

[2] Svenska folkets ideologiska självplaceringar på vänster-högerskalan är starkt förankrade i olika konkreta sakfrågeåsikter. Och förankringen har i huvudsak inte förändrats under de år våra mätningar omfattar. De åsikter som uppvisar tydligast samband med den subjektiva vänster-högerdimensionen har att göra med ekonomisk fördelning, offentligt kontra privat och social jämlikhet (Holmberg 1981, 1989, 2001 och Oscarsson 1998). Väljarnas subjektiva vänster-högeridentifieringar är inte någonting som svävar fritt i luften utan jordnära förankringar.

[3] Panelanalysen har genomförts med hjälp av en trikotomisering av undersökningspersonerna i följande grupper: till vänster, varken till vänster eller höger, till höger. En förskjutning till höger har definierats som en förändring från vänsterposition till mittposition (varken eller), eller till högerposition, eller från mittposition till högerposition. En vänsterförskjutning har på motsvarande sätt definierats som en förskjutning från högerposition till mittposition (varken eller), eller till vänsterposition, eller från mittposition till vänsterposition.

[4] Andelen personer med mycket eller ganska god politisk kunskap ser ut på följande sätt i Valundersökningarna 1991, 1994 och 1998: Bland 18-30 åringar 11, 12 respektive 19 procent; bland 31-60 åringar 34, 28 respektive 39 procent; bland 61-80 åringar 33, 32 respektive 52 procent.

Referenser

Abramson, Paul 1983. *Political Attitudes in America. Formation and Change*. San Francisco: W. H. Freeman.

Converse, Philip 1976. *The Dynamics of Party Support. Cohort Analyzing Party Identification*. Beverly Hills: Sage Publications.

Enright, Dominique 2001. *The Wicked Wit of Winston Churchill*. London: Michael O´Mara Books Limited.

Holmberg, Sören 1981. *Svenska väljare*. Stockholm: Liber.

Holmberg, Sören 1989. Åttiotalets högervind. I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red.) *Åttiotal*. Göteborg: SOM-Institutet.

Holmberg, Sören 2000. *Välja parti*. Stockholm: Norstedts Juridik.

Miller, Warren and Shanks, Merril 1996. *The New American Voter*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Nilsson, Lennart 2001. Flernivådemokrati och välfärdspolitik. I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red.) *Det våras för politiken*. Göteborg: SOM-Institutet

Oscarsson, Henrik 1998. *Den svenska partirymden. Väljarnas uppfattning om konfliktstrukturen i partisystemet 1956-1996*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen.

Oscarsson, Henrik 1996. *Jakten på den försvunna stabiliteten*. Arbetsrapport framlagd vid VOD-seminariet Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.

Mångfald men likriktning – mediekonsumtion och medborgarnas dagordningar 1986-2001

Bengt Johansson och Jesper Strömbäck

Demokrati betyder folkstyre. En sådan formulering bär självklarhetens prägel och skulle knappast ifrågasättas av någon. I likhet med andra formuleringar som kan verka självklara döljer den dock en mängd frågetecken. Ett sådant, som ofta har diskuterats inom demokratiteorin, handlar om vilka som ska räknas till ”folket”. Ingen demokrati innefattar alla människor; tvärtom är alla demokratier begränsade politiska gemenskaper.

I det här avseendet liknar demokratin det likaledes problematiska begreppet ”nation”, som av sociologen Benedict Anderson har liknats vid en ”föreställd gemenskap”. Enligt honom är nationen föreställd ”eftersom medlemmarna av även den minsta nation aldrig kommer att känna, träffa eller ens höra talas om mer än en minoritet av övriga medlemmar, och ändå lever i vars och ens medvetande bilden av deras gemenskap” (Anderson 1992, sid. 21). Likt alla andra gemenskaper är demokratin dessutom begränsad. Ingen gemenskap omfattar alla; varje gemenskap delar in grupper i de som tillhör gemenskapen och de som står utanför. Uppdelningen i ”vi” och ”dem” är därför en logisk följd av varje tänkbar gemenskap. Att nationen kan liknas vid en gemenskap bygger Anderson på att nationen, ”oaktat den faktiska ojämlikhet och exploatering som kan råda, alltid betraktas som ett djupt, horisontellt kamratskap” (Anderson 1992, sid. 22).

Demokratiska nationer kan sålunda karaktäriseras som begränsade och föreställda politiska gemenskaper, vilka ger sina medlemmar vissa rättigheter och skyldigheter som inte är tillgängliga för dem som står utanför. Inom dessa gemenskaper råder vissa normer om solidaritet, rättvisa och frihet, som inte gäller dem som står utanför. Medan få svenskar idag ifrågasätter att man som svensk medborgare har rätt till exempelvis sjukhusvård, utbildning, socialbidrag eller föräldraförsäkring, är det likaledes få som anser att alla människor i världen utanför Sveriges gränser ska ha dessa rättigheter. Trots att behovet av sjukvård eller utbildning är betydligt större i Estland, Tjetjenien, Guatemala eller Uganda, är det de ”svenska” behoven som prioriteras först.

Men vad är det som gör att en person som bor i Kiruna eller Sundsvall känner större solidaritet med en person som bor i Kalmar, Malmö eller Enkö-

ping, än en person som bor i Tallin, Grozny eller någon annanstans utomlands?

Svaret går tillbaka till den föreställda gemenskapen; vi föreställer oss att vi har mer gemensamt med dem som bor inom Sveriges gränser än med dem som bor utanför.

Vad som bidrar till att forma dessa föreställda gemenskaper är en fråga som varit föremål för åtskillig forskning. Några av de faktorer som brukar nämnas i litteraturen är ett enhetligt utbildningsväsende, tradition, språk, gemensamma politiska institutioner och – inte minst viktigt i det här sammanhanget – medierna (se exempelvis Anderson 1992; Castells 2000a, 2000b, 2001; Hobsbawn 1994; Kedourie 1995).

Betydelsen av just medierna för känslan av gemenskap är dock något paradoxal. Å ena sidan konsumerar vi i regel våra medier i avskildhet eller i sällskap endast med våra närmaste. Å andra sidan är vi hela tiden omedvetet medvetna om att vi inte är ensamma om att läsa samma tidning, höra samma radioprogram eller se samma TV-program. Trots vår relativa ensamhet när vi konsumerar deras innehåll har medierna förmågan att binda oss samman med det samhälle vi lever i och dess övriga medlemmar (jfr. Anderson 1992, sid. 34-46).

Detta noterades även av den franske tänkaren Alexis de Tocqueville under dennes resa i Amerika under 1830-talet. Till skillnad från i aristokratiska länder, skriver han,

> ”... händer det ofta i demokratiska länder att ett stort antal människor som känner önskan eller behov att sammansluta sig inte kan göra det; eftersom de alla är mycket små och förlorar sig i massan ser, känner och hittar de varandra inte. Då kommer en tidning med i spelet, och håller till allmänt beskådande upp den åsikt eller idé som samtidigt, men åtskiljs, hade dykt upp hos var och en av dem. Alla riktar sig genast mot detta ljus, och dessa irrande andar, som sedan länge letat efter varandra i mörkret, träffas slutligen och ingår förening. Tidningen har samlat dem och fortfar att vara nödvändig för att hålla dem samlade” (de Tocqueville 1845-1840/1986, sid. 77).

Vad Tocqueville såg var emellertid inte bara tidningarnas betydelse för att skapa och upprätthålla den föreställda gemenskap som demokratin utgör. Han noterade därigenom också mediernas förmåga och makt att sätta en gemensam dagordning för samhället. Genom att uppmärksamma vissa frågor eller problem, men inte andra, talar medierna om för oss som ingår i en före-

ställd gemenskap vad som är viktigt att uppmärksamma. De talar inte om vad vi ska ha för åsikter, men de talar om vad vi ska ha åsikter *om*. Det skulle dock dröja ungefär 130 år tills mediernas förmåga och makt att sätta medborgarnas dagordning prövades vetenskapligt första gången.

Mediernas dagordningsfunktion

Teorin om mediernas dagordningsmakt presenterades första gången 1972 i en numera klassisk tidskriftsartikel av Maxwell E. McCombs och Donald L. Shaw. Utgångspunkten var och är det faktum att medierna för de allra flesta människor är den huvudsakliga källan till information om allt sådant som ligger bortom den egna vardagen. Medierna utgör vårt fönster mot den omgivande verkligheten, alternativt en länk mellan verkligheten därute och de bilder av verkligheten vi har i våra tankar (McCombs & Shaw 1972; Dearing & Rogers 1996; McCombs, Shaw & Weaver red. 1997; McCombs 1994; Asp 1986; Johansson 1998; Strömbäck 2000, 2001; jfr. Lippman 1922/1997).

Bakgrundstanken är enkel: Vid varje given tidpunkt finns det vissa frågor eller problem som medierna ägnar mycket uppmärksamhet, och som de därmed signalerar till läsare, lyssnare och tittare är viktiga. Samtidigt finns det andra frågor och problem som får mindre uppmärksamhet eller ingen alls. Vid varje given tidpunkt är det också så att vi människor söker efter ledtrådar för att avgöra vad som är viktigt för oss att veta. Vi har inte tid, kraft och resurser att självständigt reflektera över alla förhållanden i världen för att självständigt komma fram till en egen uppfattning om vad som är viktigt att uppmärksamma.

Vad dagordningsforskningen därför har ägnat kraft åt är att undersöka vilket eller vilka samband som finns mellan den vikt olika frågor får i medierna, och vilka frågor människor tycker är angelägna samhällsproblem.

Om man kortfattat ska sammanfatta forskningsläget kan man säga att det står klart att medierna har en avsevärd makt att sätta dagordningen, det vill säga över vilka frågor människor tycker är viktiga. Medierna är mäktiga – men inte allsmäktiga. Ty samtidigt som forskningen visar att medierna har makt att sätta dagordningen, visar den också att graden av mediernas dagordningsmakt påverkas av ett flertal faktorer som handlar om bland annat den omkringliggande verkligheten, egenskaper hos medierna själva och egenskaper hos mediekonsumenterna (för översikter, se Dearing & Rogers 1996; McCombs, Shaw & Weaver red. 1997; Strömbäck 2000, sid. 171-177).

Slutsatsen ovan baserar sig dock huvudsakligen på dagordningsforskning i andra länder än Sverige. Visserligen finns det få skäl att anta att mediernas makt över medborgarnas dagordning(ar) skulle skilja sig dramatiskt mellan Sverige och andra länder, men det faktum att dagordningsforskningen i Sveri-

ge är begränsad motiverar ändå en närmare studie av både svenska folkets dagordning(ar) och mediernas makt över den. Detta är också syftet med den här artikeln.

Demokratin och dagordningsmakten

Ser man på frågan om mediernas dagordningsmakt ur ett demokratiskt perspektiv kan man anlägga såväl ett kritiskt som ett uppskattande perspektiv. Väljer man det kritiska perspektivet kan man ifrågasätta vilken legitimitet medierna har som utövare av makt. Borde det inte i en demokrati vara *medborgarna* som sätter mediernas och politikens dagordning, och medierna respektive politiken som speglar medborgarnas dagordning(ar)? I demokratiteorin finns ett krav på kontroll över dagordningen, men vad det då handlar om är att det är medborgarna som ska ha den kontrollen (Dahl 1998, sid. 38; Rothstein red. 1995, sid. 25ff). Alternativt kan man anse att det är *politikerna*, som till skillnad från medierna är valda av folket, som borde bestämma dagordningen (jfr. Esaiasson & Håkansson 2002).

Vad det handlar om är också graden av dagordningspluralism och mångfald i debatten. Om endast en eller möjligen ett par frågor återfinns högt på dagordningen, begränsar det mångfalden i den politiska debatten. Fler röster, perspektiv och frågor hamnar utanför den etablerade politiska debatten än om det råder dagordningspluralism, vilket ur ett demokratiskt perspektiv kan vara negativt – särskilt om man anser att politikens och demokratins natur är konflikter och intressemotsättningar (jfr. Lewin 1998; Hvitfelt & Karvonen 2001; Sartori 1987).

Om däremot de politiska partierna får sätta dagordningen, ökar sannolikheten att det blir en öppen kamp om vilka frågor det är som ska diskuteras och anses viktiga. Ett sådant argument bygger dock på att människor i grund och botten har olika prioriteringar av vilka frågor som är viktiga, vilket inte nödvändigtvis behöver vara fallet.

Väljer man istället att se positivt på mediernas dagordningsmakt kan man hävda att den starkt bidrar till att integrera människor i ett samhälle. Den bidrar till att skapa och vidmakthålla den föreställda gemenskap som demokratin utgör och samtidigt är beroende av (Shaw & Hamm 1997). Utan gemensamma medier med förmågan att sätta ett samhälles dagordning, finns inte den typ av nationella gemenskaper som binder oss samman från Kiruna till Ystad, från Östermalm till Rosengård, från Ånge till Stockholm. Integration riskerar att ersättas av segregation, föreställd gemenskap av föreställt främlingskap och harmoni av öppna konflikter.

Dagordningsmakt i förfall?

Under de senaste 10-15 åren har det svenska medielandskapet förändrats dramatiskt. Från ett stabilt system dominerat av public service-monopol, ett fåtal nationella dagstidningar och en mängd lokala dagstidningar, har vi gått till ett system präglat av mångfald och instabilitet. Nya kommersiella TV- och radiokanaler har tillkommit, liksom Internet och gratisutdelade dagstidningar, medan ”gamla” tidningar har lagts ner, slagits samman eller ingått olika former av nära samarbeten (Wadbring, Weibull & Bergström 2002; Alström & Nord 2000, 2002; Djerf-Pierre & Weibull 2001; Weibull & Gustafsson 1999). Medieutbudet har således både omvandlats och expanderat kraftigt.

Trots detta visar undersökningar att än så länge är mediekonsumtionen på en övergripande nivå förhållandevis stabil. Visserligen har andelen regelbundna morgontidningsläsare minskat något samtidigt som andelen regelbundna kvällstidningsläsare minskat kraftigt under de senaste 10-15 åren (Eriksson 2002), men de förändringarna är jämförelsevis små med tanke på förändringarna av medieutbudet. Den totala tid vi ägnar åt mediekonsumtion ligger också förhållandevis stilla. Vad som dock kan märkas är en ökad selektivitet i människors medieanvändning (Weibull och Gustafsson 1999, sid. 64-65), vilket är logiskt: med större valfrihet följer också att människor väljer olika.

Med ett ökat medieutbud och en ökad selektivitet i människors medieanvändande är det mycket möjligt att mediernas makt att sätta dagordningen – och därmed bidra till den föreställda gemenskap som demokratin bygger på – har eller kommer att försvagas. Att i princip alla en gång i tiden såg på Hylands Hörna bidrog då till att knyta samman Sverige – på samma sätt kan frånvaron av gemensamma referenspunkter och gemensamma dagordningar bidra till att försvaga den svenska demokratiska gemenskapen.

Det totala medieutbudet är emellertid bara en faktor av eventuell betydelse för mediernas makt över medborgarnas dagordning. Den andra faktorn handlar om det faktiska medieinnehållet, det vill säga om huruvida den ökade mångfalden i antalet tidningar samt TV- och radiokanaler också har lett till en ökad mångfald i medieinnehållet eller inte. Om alla medier rapporterar om ungefär samma saker på ungefär samma sätt, spelar nämligen den ökade mängden mediekanaler föga eller ingen roll för mediernas makt över medborgarnas dagordning.

Frågan är därför inte bara om antalet mediekanaler har ökat, utan också i vilken utsträckning mediernas innehåll präglas av mångfald eller av likriktning. De undersökningar som gjorts visar att den nya mångfalden knappast inneburit någon dramatisk förändring av olika mediers nyhetsprioriteringar. De stora nyhetsmediernas sätt att bevaka samhällfrågor liknar i stort varandra (Findahl 2002, Waldahl, Bruun Andersen & Rønning 2002, Asp 1995).

Dagordningarna och medierna – fyra möjliga utfall

Frågorna om mediernas makt över medborgarnas dagordning och i vilken utsträckning det finns gemensamma referenspunkter och gemensamma dagordningar eller inte, är dock analytiskt sett två skilda frågor som bör hållas åtskilda (figur 1). Antingen kan det råda dagordningspluralism bland medborgarna som *en effekt av* att det råder dagordningspluralism i medierna, eller *trots att* det finns en förhållandevis gemensam dagordning i medierna. I det senare fallet betyder det att medierna till största delen saknar makt över medborgarnas dagordning. Eller så kan det finnas en gemensam dagordning hos medborgarna, antingen som *en effekt av* att det finns en gemensam dagordning i medierna eller *trots att* det råder dagordningspluralism i medierna. I det senare fallet betyder det återigen att medierna till största delen saknar makt över medborgarnas dagordning.

Figur 1 Förekomst av gemensam dagordning och mediernas makt

	Medierna har makt över dagordningen	Medierna saknar makt över dagordningen
Gemensam dagordning	I	II
Dagordningspluralism	III	IV

Vilken av dessa fyra möjliga situationer som är att föredra ur ett demokratiskt perspektiv är inte självklart. Tvärtom beror det rimligen på vilken demokratisyn man utgår från, vilket är en normativ fråga. Medan elit- eller valdemokraten sannolikt anser att det centrala är att dagordningen för såväl medierna som medborgarna utgår från de frågor eliterna prioriterar, är det rimligt att anta att deltagardemokraten anser att medborgarna bör sätta dagordningen för såväl medierna som de politiska eliterna. I vilket av fallen man kan förvänta sig en större grad av dagordningspluralism i medierna beror naturligtvis på graden av dagordningspluralism hos medborgarna respektive de politiska eliterna.

Hur man ser på mediernas självständiga makt över medborgarnas dagordningar beror i sin tur på vilken eller vilka av mediernas uppgifter man anser är demokratiskt sett mest centrala. Är det att granska, att informera, eller att fungera som ett forum för olika åsikter och kulturyttringar (jfr. SOU 1995:37)? Om det råder likriktning i de politiska eliternas dagordningar, är det mediernas uppgift att informera, eller att granska vilka frågor som av en

eller annan anledning har hamnat i skuggan? Och om det råder likriktning i medborgarnas dagordning, är det mediernas uppgift att följa deras dagordning, eller att granska verkligheten för att se vilka viktiga frågor som av en eller annan anledning inte får plats på den?

Syfte och frågeställningar

Mot den här bakgrunden finns det några forskningsmässigt och demokratiskt viktiga frågor som söker sina svar. För det första, är det så att det idag finns en eller flera gemensamma dagordningar för det svenska folket, eller skiljer sig dagordningarna åt mellan olika grupper med olika sociala kännetecken? För det andra, hur har medborgarnas dagordningar i olika grupper av människor förändrats över tid? För det tredje, i vilken utsträckning beror de frågor människor tycker är viktiga samhällsfrågor på vilka medier man konsumerar?

Den första och andra frågan syftar till att undersöka graden av integration i det gemensamma offentliga samtalet, medan den tredje frågan direkt syftar till att undersöka mediernas makt över och betydelse för de frågor människor uppfattar som angelägna.

Den föreliggande undersökningen bygger på de årliga SOM-mätningar som genomförts av SOM-institutet sedan 1986. Varje år har en öppen fråga om vilka frågor eller samhällsproblem människor tycker är viktigast funnits med. Den exakta frågeformuleringen har varit: ”Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker Du är viktigast i Sverige idag? Ange högst tre frågor/samhällsproblem”. Till skillnad från i många andra undersökningar har det inte funnits några fasta svarsalternativ som riskerat styra svaren.

Medborgarnas dagordning 2001

I samband med valet 1998 var det enligt valundersökningen fyra frågor som det svenska folket ansåg vara särskilt viktiga för deras val av parti: sysselsättning, välfärd/sjukvård/socialpolitik, utbildningsfrågor och pensioner/äldrevård (Holmberg 2000, sid. 114). I efterhand har dock valet kommit att kallas ”rundgångsvalet” (JMG Granskaren 3/98), eftersom det fanns tre frågor som dominerande inte bara medborgarnas dagordning utan också de politiska partiernas och mediernas dagordning: Vård, skola och omsorg. Men vilka var de viktigaste frågorna eller samhällsproblemen för svenska folket 2001, året före valet 2002 (jfr. Holmberg & Weibull 2002, sid. 10-11)?

Tabell 1 Medborgarnas 15 viktigaste frågor 2001 (procent)

Sjukvård	21
Utbildning	19
Pensioner/ äldrevård	11
Sysselsättning	7
Invandrare/ flyktingar	6
Lag och ordning	6
Miljö	4
Ekonomi	4
Skatter	4
Socialpolitik	3
Familjepolitik	2
Kultur och fritid	2
Moral/alkohol/religion	2
Fred/internationella frågor/försvar	2
EU	1
Summa	100
Antal svar	7330

De viktigaste frågorna eller samhällsproblemen hösten 2001 var enligt svenska folket sjukvård, utbildning samt pensioner och äldrevård (jfr. Oscarsson 2002, sid. 101-104). Sjukvårdsfrågorna fick 21 procent av alla svar om vilken fråga som var den viktigaste samhällsfrågan, medan utbildnings- respektive pensions- och äldrevårdsfrågorna fick 19 respektive 11 procent (tabell 1). Uppenbart är att de frågor som hör till den offentliga sektorns ansvar är viktiga för många medborgare, medan exempelvis ekonomiska eller internationella frågor anses viktiga av betydligt färre.

Redovisat på detta sett tycks det finnas en betydande enighet bland medborgarna om vilka de viktigaste frågorna eller samhällsproblemen var hösten 2001. Men är denna dagordning verkligen gemensam, eller har olika grupper av medborgare olika dagordningar? Råder det dagordningspluralism eller inte?

Svaret är att det är svårt att upptäcka några betydande skillnader beroende av ålder, utbildningsnivå, placering på vänster/höger-skalan, yrkeskategori eller boende – åtminstone vad gäller de fem viktigaste frågorna i olika grupper. I samtliga grupper ligger sjukvård och utbildning som de två viktigaste frågorna, med endast ett undantag. Det utgörs av åldersgruppen 15-29-åringar, inom vilken invandrar- och flyktingfrågorna betraktas som den näst

viktigaste frågan. Annars är enigheten slående. Studerar man vilka frågor som hamnar på tredje, fjärde och femte plats i de olika kategorierna medborgare finns det vissa skillnader, men de är inte stora. Inom i stort sett alla grupper återfinns här pensions- och äldrevårdsfrågorna samt sysselsättningsfrågan. På fjärde eller femte plats hamnar i de flesta grupperna antingen flykting- och invandrarfrågorna eller lag och ordning.

För de som står klart till höger är dock skattefrågan viktigare än för de övriga grupperna. Bland dem ligger skattefrågan på fjärde plats. Den placerar sig på "topp-fem-listan" också bland företagare. Bland högre tjänstemän är på samma sätt miljöfrågan viktigare än bland övriga yrkeskategorier; den hamnar hos dem på femte plats. Miljöfrågan finns som en av de fem viktigaste frågorna också bland boende i Stockholm, Malmö och Göteborg, bland 20-29 åringar och 40-49 åringar samt bland högutbildade.

Sammantaget är skillnaderna dock störst mellan olika åldersgrupper. En människas ålder visar sig därmed vara den faktor som mest förklarar olikheter i prioriteringar av viktiga samhällsfrågor. Detta visar sig också tydligt om man jämför hur lika dagordningarna är inom olika grupper med hjälp av en överensstämmelsekoefficient (ÖK) (tabell 2). ÖK kan variera mellan 0 och 1, och ju högre värdet är desto större är överensstämmelsen.[1] Med ett ÖK på .67 visar resultaten att människor gör relativt olika bedömningar av vilka frågor som är viktiga samhällsfrågor beroende på hur gammal man är. Denna siffra är betydligt lägre än för de andra kategorierna.

Tabell 2 Överensstämmelse mellan olika gruppers dagordningar (ÖK)

Kategori medborgare	Överensstämmelsekoefficient (ÖK)
Boende	.86
Placering på höger/vänster-skalan	.81
Utbildningsnivå	.81
Yrkeskategori	.78
Ålder	.67

Anm. ÖK är avrundat till hela tal.

Men trots allt är det likheterna, snarare än olikheterna som ska poängteras och resultaten är vid närmare eftertanke fascinerande. Trots att medborgarna i Sverige lever under vitt skilda omständigheter, har olika livsvillkor och olika politiskt-ideologiska inställningar, tillhör olika yrkesgrupper, bor på skilda ställen, har olika hög utbildningsnivå och har vandrat på denna jord under olika många år, har man ungefär samma dagordning. Den mångfald som finns

bland människor som individer och i deras levnadsomständigheter, återspeglas påfallande lite i vilka frågor de tycker är viktigast.

Medborgarnas dagordningar mellan 1986 och 2001

Medborgarnas dagordning 2001 var i stort sett gemensam för alla grupper av medborgare. Likheterna mellan olika grupper av medborgare dominerar över olikheterna. Mot den bakgrunden är det befogat att ställa frågan: Är detta mönster unikt för 2001, eller har det förändrats över tid?

För att undersöka detta har fyra frågor valts ut för specialgranskning. De är sjukvårdsfrågan, utbildningsfrågan, miljöfrågan och ekonomifrågan. De två första har valts därför att de låg i topp 2001, och de två andra därför att deras placering på medborgarnas dagordning har förändrats över tid (Asp 1992, 1994, Bennulf & Selin 1993, Djerf-Pierre 1996).

Särskilt relevant är att studera vilken betydelse ålder och placering på vänster/höger-skalan har, eftersom dessa kan antas ha stor betydelse. Beroende av hur gamla vi är, har vi olika erfarenheter och möter i vardagen olika delar av såväl den offentliga sektorn som av den privata sektorn. Självplacering på vänster/höger-skalan är en faktor som rimligen bör ha betydelse, särskilt i ett land som Sverige där det blockpolitiska tänkandet av tradition är starkt (jfr. Holmberg 2000, sid. 129-155). Samtliga de utvalda frågorna har dessutom varit starkt politiserade under perioden 1986-2001.

I de följande figurerna (2-9) redovisas hur stor andel i olika grupper av medborgare som har nämnt sjukvårds-, utbildnings-, miljö- eller ekonomifrågan som en av de tre viktigaste frågorna/samhällsproblemen under olika år. Procentbasen utgörs av antalet individer i olika medborgargrupper som angett de olika frågorna.

Figur 2 Andel i olika åldersgrupper som angett sjukvård som en av de viktigaste frågorna (procent)

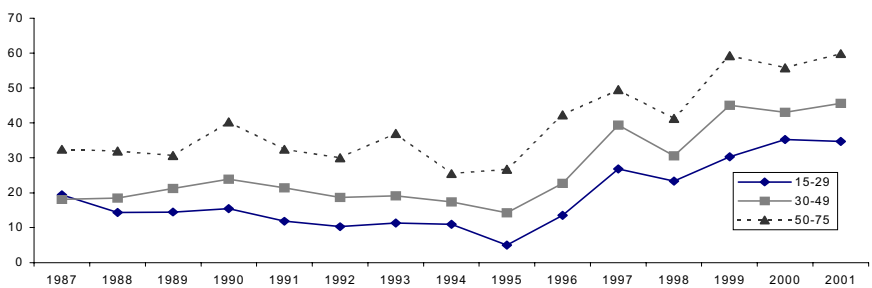

Figur 3 **Andel i grupper med olika placering på vänster/höger-skalan som angett sjukvård som en av de viktigaste frågorna (procent)**

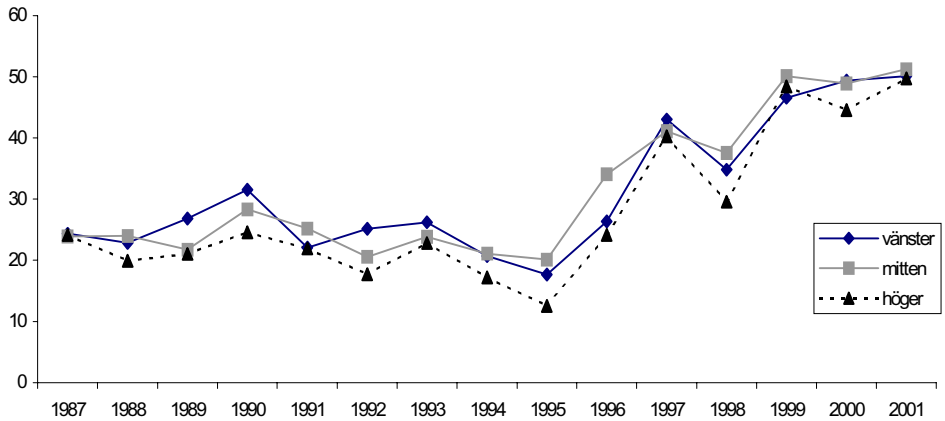

Figur 4 **Andel i olika åldersgrupper som angett utbildning som en av de viktigaste frågorna (procent)**

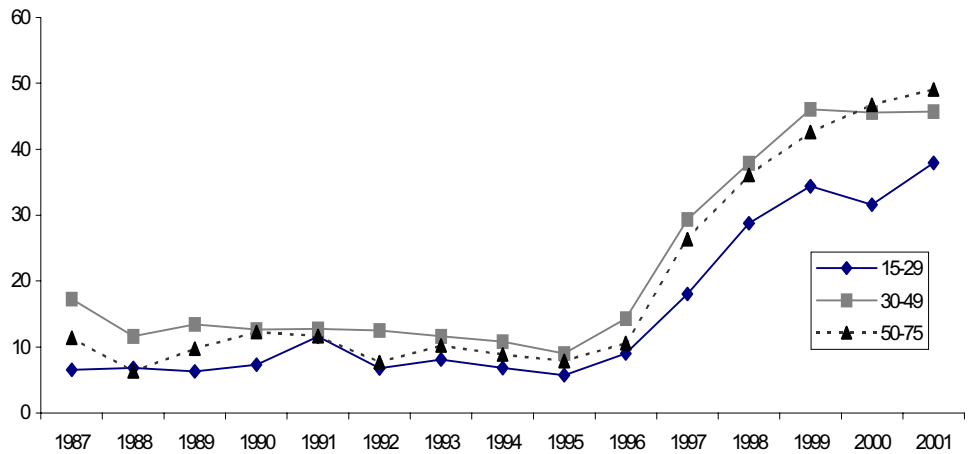

Figur 5 **Andel i grupper med olika placering på vänster/höger-skalan som angett utbildning som en av de viktigaste frågorna (procent)**

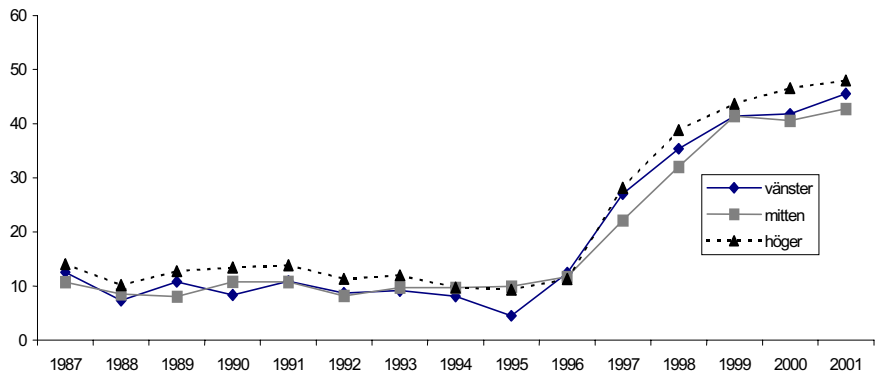

Figur 6 **Andel i olika åldersgrupper som angett miljö som en av de viktigaste frågorna (procent)**

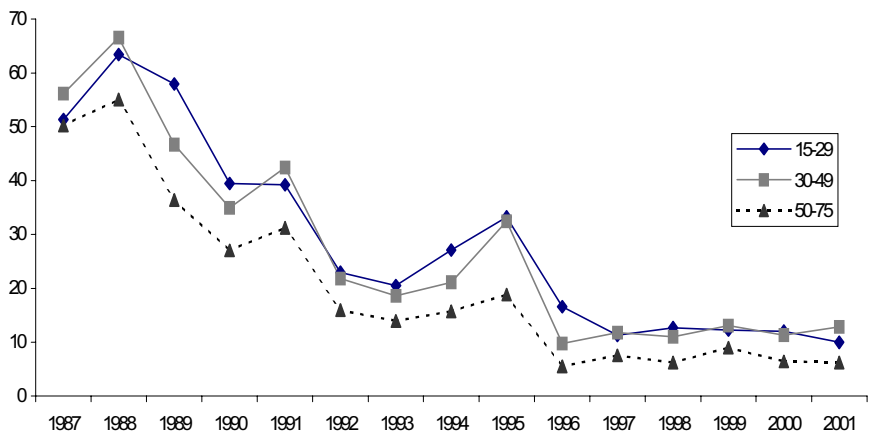

Figur 7 **Andel i grupper med olika placering på vänster/höger-skalan som angett miljö som en av de viktigaste frågorna (procent)**

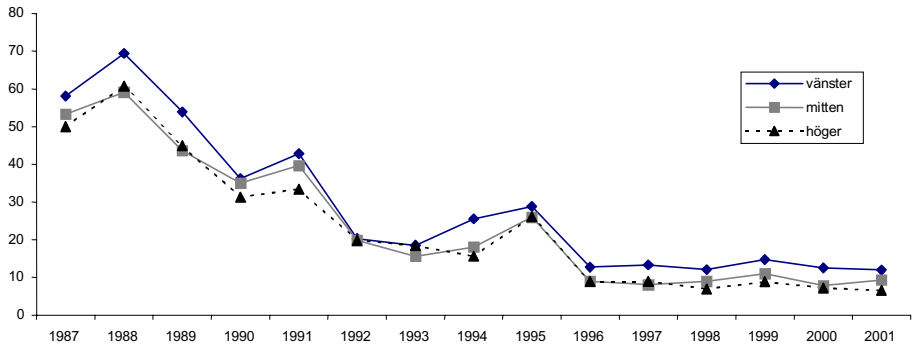

Figur 8 **Andel i olika åldersgrupper som angett ekonomi som en av de viktigaste frågorna (procent)**

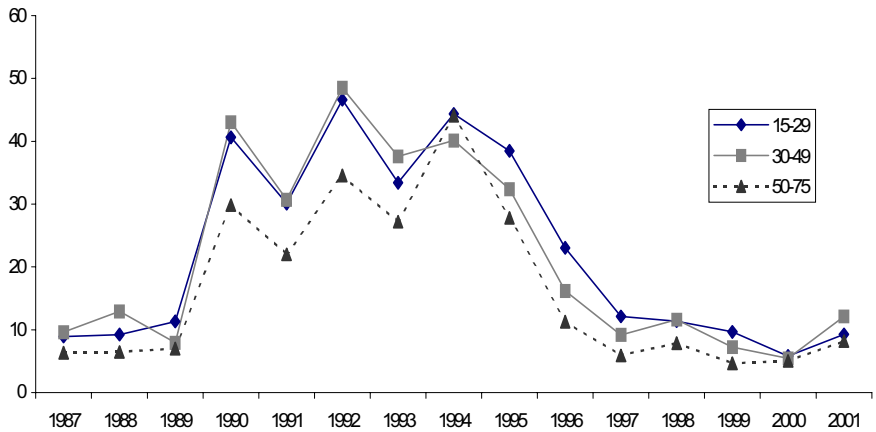

Figur 9 **Andel i grupper med olika placering på vänster/höger-skalan som angett ekonomi som en av de viktigaste frågorna (procent)**

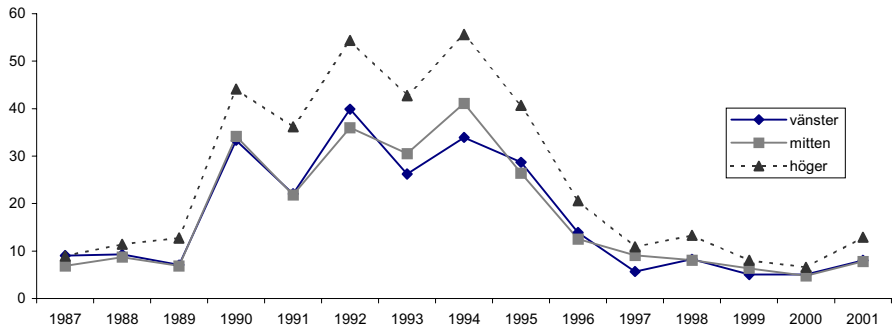

Resultaten är slående, i flera olika avseenden. För det första är det tydligt inte bara hur de olika frågorna har stigit och sjunkit på medborgarnas dagordning. I slutet av 1980-talet var miljöfrågan en mycket viktig fråga i nästan alla grupper, medan utbildningsfrågan befann sig långt ner på medborgarnas dagordning. På likartat sätt var ekonomifrågan en viktig politisk fråga under den första halvan av 1990-talet, medan det är först under de senaste fem åren som utbildningsfrågan vuxit till en stor politisk fråga. Sjukvårdsfrågan har gått både upp och ner på medborgarnas dagordning under den period som här undersökts, men sett över tid har den sedan 1995 vuxit i betydelse.

För det andra är det tydligt att de olika frågornas betydelse har vuxit och minskat vid nästan exakt samma tidpunkter i samtliga grupper. Med få undantag följer unga respektive gamla och vänster respektive höger varandra i bedömningen av hur viktiga de olika frågorna är. När ekonomifrågan 1989 växer i betydelse för de unga, så gör den det också för de medelålders och de äldre. När utbildningsfrågan blir allt viktigare för dem som står till vänster från 1995-1996, blir den det också för de som står i mitten politiskt och de som står till höger. När miljöfrågan tappar i betydelse för de äldre 1988, så sker det samtidigt bland de unga och de medelålders. De absoluta nivåerna skiljer sig åt mellan olika grupper, men förändringarna följer varandra.

Det tredje resultatet som kan utläsas är att det tycks ha skett ett närmande mellan grupperna över tid. Äldre, medelålders och unga tycks, liksom de till vänster, i mitten och till höger politiskt, vara mer överens om de olika frågornas vikt ju närmare nutiden vi kommer. Med andra ord indikerar resultaten en *minskad* dagordningspluralism över tid. Tillspetsat har likriktningen i med-

borgarnas prioritering av olika politiska frågor och samhällsproblem ökat under de senaste 15 åren.

Om medborgarnas dagordning inte kan förklaras av vare sig ålder, boende, placering på höger/vänster-skalan, utbildning eller yrkeskategori – vad kan den då förklaras av? Vad är skälet till att människor i olika grupper och olika omständigheter prioriterar ungefär samma frågor och samhällsproblem, och att deras bedömningar följer varandra så tätt?

Den förklaring vi söker måste rimligen vara av en art att den omfattar samtliga grupper av medborgare i ungefär samma utsträckning vid ungefär samma tidpunkter. Vilken eller vilka krafter i samhället är så allomfattande och starka att de kan överbrygga de skillnader som rimligen borde följa av olika ålder, utbildning, politisk hemvist med mera?

En given kandidat är medierna. Dels har tidigare forskning visat att medierna kan utöva en avsevärd makt över medborgarnas dagordning oberoende av exempelvis indikatorer från verkligheten på hur viktiga olika problem är (jfr. Dearing & Rogers 1996), och det är ett skäl att tro att det gäller också i Sverige under den här undersökta tidsperioden. Dels är det ett faktum att människor konsumerar väldigt mycket medier. En genomsnittlig dag 2001 såg 87 procent av svenskarna på TV, medan 79 procent lyssnade på radio, 79 procent läste en morgontidning och 27 procent läste en kvällstidning (Mediebarometern 2001). Frågan är därför: Kan medborgarnas dagordningar i sig och förändringarna över tid förklaras av människors nyhetskonsumtion?

Mediekonsumtion och svenskarnas dagordningar

Att med säkerhet uttala sig om mediernas effekter är alltid svårt, av olika skäl. Det viktigaste skälet är att det alltid är svårt att isolera mediernas betydelse från andra faktorer, i en tid när medierna finns mer eller mindre överallt och hela tiden. Att fråga efter mediernas betydelse för opinionsbildningen kan metaforiskt jämföras med att fråga efter vattnets betydelse för sjöfarten – betydelsen är så stor och allomfattande att den i slutändan svårligen låter sig isoleras.

När frågan är om medborgarnas dagordningar 1986-2001 kan förklaras av medierelaterade faktorer är det dessutom särskilt svårt i denna analys, eftersom vi inte exakt kan jämföra medborgarnas dagordningar med medieinnehållet under samma period och vid samma mätpunkter. Vi vet dock att miljöfrågan var en mycket stor fråga i nyhetsmedierna i slutet av 1980-talet för att sedan bli mindre viktig (Djerf-Pierre 1996; Bennulf & Selin 1993). Vi vet att frågan om landets ekonomi var en mycket stor fråga i såväl medierna som i politiken under den första halvan av 1990-talet (Asp 1992, 1994). Vi vet också att mediedagordningen i samband med valet 1998 toppades av vård-skola-

omsorg (JMG Granskaren 3/98). Pension och äldrevårdsfrågor har också debatterats mycket under slutet av 1990-talet. Flera avslöjanden om missförhållanden på vårdhem har gjorts. Det som fick störst genomslag var de som gällde förhållandena på Polhemsgården 1997 som gav Rapportreportern Karin Swärd Stora Journalistpriset. Pensioner var överlag en stor samhällsfråga, inte minst beroende på att reformerna av pensionssystemet som innebar att svenskarna fick möjlighet att själva placera delar av sin pension. Kulmen nåddes hösten 2000, då svenskarna för första gången skulle välja placering för premiepensionen.

Att medborgarnas dagordning i stort verkar ha följt mediebilden i nyheterna kan vi därmed vara relativt säkra på. Men för att med säkerhet kunna fastslå mediernas betydelse skulle man dock behöva länka medborgarnas dagordningar med det specifika medieinnehåll som medborgarna har konsumerat. Man skulle också behöva ta hänsyn till att stora förändringar i vilka frågor som upplevs som stora i verkligheten och i medierna inte bara får genomslag i nyhetsmedierna. De får sannolikt även genomslag i andra mediegenrer såsom nöjesprogram, debattprogram, satir- och skämtprogram, revyer med mera.

Att nyhetskonsumtionen ensamt skulle kunna förklara varför man tycker en fråga är viktig eller oviktig är därför inte sannolikt. Riktigt stora samhällsfrågor når både den intresserade nyhetskonsumenten och den ointresserade. Och även om forskare analytiskt ofta gör en distinktion mellan medierna å ena sidan och andra samhällsfaktorer å den andra, är det i verkligheten ett faktum att medierna är en djupt integrerad del av såväl samhället som av det som kan betecknas som den ”allmänna opinionen” (jfr. Herbst 1998).

En slutsats av detta resonemang är att varje försök att med frågeundersökningar av detta slag försöka fånga mediernas makt över någon del av opinionsbildningen med allra största sannolikhet underskattar mediernas faktiska makt. I verkligheten är mediernas makt större än vad som går att fånga med enkätundersökningar.

Men frågan är om det trots allt går att analysera ifall människors skiftande nyhetskonsumtion har *någon* självständig effekt på människors prioriteringar av olika frågor och samhällsproblem. För att undersöka detta har vi valt att studera i vilken utsträckning morgontidningsläsning, konsumtion av riksnyheter i Sveriges Television och Sveriges Radio samt konsumtion av riksnyheter i kommersiell TV har något att göra med i vilken utsträckning man angett sjukvård, utbildning eller pensioner och äldrevård som en av de tre viktigaste samhällsfrågorna. Frågan är om det finns någon skillnad mellan de som konsumerar mycket och de som inte tittar/lyssnar på nyheter, oavsett utbildning eller hur intresserad man är av politik.

Vi kan därmed knappast förvänta oss stora skillnader mellan olika grupper, men när en samhällsfråga stiger från en relativt sett låg nivå på medborgarnas dagordning till en högre är frågan om nyhetsmedierna självständigt kan lyfta en samhällsfråga i olika grupper.

I analysen delas först de svarande in i olika åldersgrupper eftersom ålder visat sig vara den faktor som mest skiljer olika grupper åt vad gäller dagordningsprioriteringar. Inom dessa grupper studerar vi sedan om konsumtion av nyheter självständigt påverkar om man nämner frågan som viktig eller ej. Sjukvårdsfrågan och utbildningsfrågan analyseras under hela den period då frågan stigit på medborgarnas dagordning, det vill säga mellan 1996 och 2001. Pensioner och äldrevård studeras på samma sätt mellan 1999 och 2001.

I tabellerna 3-5 nedan redovisas resultaten av en serie logistiska regressionsanalyser. Höga värden (negativa eller positiva) betyder att faktorn är avgörande. Ett positivt värde ska tolkas som att ökad nyhetskonsumtion, större politiskt intresse med mera också ger *ökad* sannolikhet för att frågan eller samhällsproblemet ifråga ska nämnas som viktig. Ett högt negativt värde betyder att ökad nyhetskonsumtion, högre utbildning, större politiskt intresse med mera ger *minskad* sannolikhet för att frågan eller samhällsproblemet ska nämnas som viktig.[2]

Tabell 3 Effekten bland 15-29 åringar av olika faktorer för att nämna en fråga som viktig samhällsfråga (regressionskoefficienter)

	Sjukvård 1996-2001		Utbildning 1996-2001		Pension/äldrevård 1999-2001	
Nyheter i SVT/SR	0,37	**	0,12		0,05	
Nyheter i kommersiell TV	0,44	**	0,17		1,02	**
Morgontidningsläsning	-0,19		-0,18		0,18	
Utbildning	0,17		0,64	**	0,27	
Politiskt intresse	-0,46	**	0,36		-0,72	**
N	2689		2689		1709	

Anm: *** = prob. < .001, ** = prob < .05, * = prob <. 10.

Resultatet visar att bland 15-29 åringar har konsumtion av nyheter i SVT/SR och i kommersiell TV en självständig positiv effekt på i vilken utsträckning man nämner sjukvårdsfrågan som en viktig samhällsfråga, och att konsumtion av nyheter i kommersiell TV har en självständig positiv effekt på i vilken utsträckning man nämner pensioner och äldrevård som en viktig fråga. Däremot har läsning av morgontidningar ingen självständig effekt, vilket på sitt sätt är naturligt. Det är ju fullt möjligt att läsa en morgontidning utan att behöva läsa om politik och politiska frågor, medan det är mycket svårare att

undvika politiska nyheter om man ser på TV-nyheter eller lyssnar på radionyheter. Yngre tenderar också tycka att inrikes- och utrikesnyheter är mindre viktiga än äldre åldersgrupper (Strid 2000, sid. 142-143). Utbildningsfaktorn har också en självständig effekt på hur viktig man uppfattar att just utbildningsfrågan är, medan det politiska intresset inte bidrar till utan tvärtom minskar sannolikheten att man uppfattar de här studerade frågorna som viktiga.

Tabell 4 Effekten bland 30-49 åringar av olika faktorer för att nämna en fråga som viktig samhällsfråga (regressionskoefficienter)

	Sjukvård 1996-2001		Utbildning 1996-2001		Pension/äldrevård 1999-2001	
Nyheter i SVT/SR	0,08		-0,03		-0,07	
Nyheter i kommersiell TV	0,25	*	-0,07		0,33	*
Morgontidningsläsning	0,09		0,13		0,07	
Utbildning	-0,48	**	0,66	**	-0,73	**
Politiskt intresse	-0,69	**	-0,09		-0,12	
N	4583		4583		2917	

Anm: *** = prob. < .001, ** = prob < .05, * = prob <. 10.

Bland de medelålders visar resultaten att konsumtion av nyheter i kommersiell TV har en självständig effekt på i vilken utsträckning man anser att sjukvårdsfrågan samt pensioner och äldrevård är viktiga politiska frågor. Dock saknar konsumtion av nyheter i SVT/SR betydelse, liksom morgontidningsläsning. Utbildning har ett positivt samband med att man ser utbildningsfrågan som viktig, medan utbildningsnivån inte bidrar till att man ser sjukvård samt pensioner och äldrevård som viktiga frågor. Detsamma gäller det politiska intressets betydelse, särskilt vad gäller sjukvårdsfrågan.

Tabell 5 Effekten bland 50-75 åringar av olika faktorer för att nämna en fråga som viktig samhällsfråga (regressionskoefficienter)

	Sjukvård 1996-2001		Utbildning 1996-2001		Pension/äldrevård 1999-2001	
Nyheter i SVT/SR	0,21	*	0,34	**	0,33	**
Nyheter i kommersiell TV	0,23	*	0,04		0,18	
Morgontidningsläsning	0,15		0,25	**	0,15	
Utbildning	-0,60	**	0,68	**	-1,11	**
Politiskt intresse	-0,96	**	-0,29	**	-0,58	**
N	5225		5225		3461	

Anm: *** = prob. < .001, ** = prob < .05, * = prob <. 10.

Till skillnad från de yngre har konsumtionen av public service-nyheter störst betydelse för de äldres benägenhet att se sjukvårdsfrågan, utbildningsfrågan samt pensioner och äldrevård som viktiga samhällsfrågor. Störst effekt har nyhetskonsumtionen när det handlar om utbildningsfrågan. Till skillnad från de yngre och medelålders har morgontidningsläsning bland de äldre en självständig effekt på i vilken utsträckning man anser att utbildningsfrågan är viktig. Även utbildning har en positiv effekt när det gäller utbildningsfrågan. Däremot bidrar inte utbildning och politiskt intresse till att man ser sjukvårdsfrågan samt pensioner och äldrevård som viktiga samhällsfrågor.

Sammantaget visar de här resultaten några mönster. För det första har nyhetskonsumtion i vissa fall självständiga effekter på i vilken utsträckning man anser att sjukvårdsfrågan, utbildningsfrågan samt pensioner och äldrevård är viktiga politiska frågor. Det är särskilt viktigt att notera med tanke på att de medieeffekter som går att isolera statistiskt sannolikt underskattar mediernas faktiska betydelse avsevärt. Bland de yngre har konsumtion av nyheter i kommersiell TV störst betydelse, medan konsumtion av public service-nyheter har störst betydelse bland de äldre. För det andra tycks det finnas ett visst samband mellan vilken betydelse medierna har och hur långt från ens egen livssituation olika frågor befinner sig. Ju längre ifrån den egna livssituationen en fråga är, desto större självständiga effekter har nyhetskonsumtionen. För det tredje har i vissa fall även olika frågors direkta relevans en självständig betydelse. Åtminstone är det så man kan tolka det att ju högre utbildning man har, desto viktigare anser man att utbildningsfrågan är.

Slutsatser

Under de senaste 15 åren har Sverige genomgått en mängd mer eller mindre dramatiska förändringar. Medieutbudet har expanderat och omvandlats. Antalet svenskar med utomeuropeisk bakgrund har ökat. Storstäderna har fortsatt expandera på landsbygdens bekostnad. Antalet svenskar som går eftergymnasiala utbildningar har ökat. Sverige har blivit medlem i Europeiska Unionen (EU) efter en uppslitande folkomröstningskampanj. De politiska partier som har suttit vid regeringsmakten har växlat. Tre nya partier – Miljöpartiet, Kristdemokraterna och Ny Demokrati – har kommit in i riksdagen. Ett av dem har fallit ur och sedan återkommit, medan ett av dem har fallit sönder av inre stridigheter. Antalet medlemmar i de politiska partierna har sjunkit kraftigt, samtidigt som partiidentifikationen försvagats och väljarrörligheten och politikermisstron har ökat. Den svenska ekonomin har gått igenom ett kraftigt stålbad för att sedan återhämta sig.

Trots alla dessa olika förändringar och många fler som pekar på en ökad heterogenitet bland svenskarna, visar det sig att det svenska folket under hela

perioden 1986-2001 varit påfallande enigt om vilka de viktigaste politiska frågorna är. I stort sett kan man hävda att det hela tiden har funnits en gemensam dagordning bland medborgarna. Av de stora skillnader som finns mellan olika individer i olika livssituationer återspeglas väldigt lite i vilka frågor man bedömer som viktiga samhällsfrågor eller problem. Boendesituation, ålder, självplacering på höger/vänster-skalan, utbildningsnivå och yrkeskategori har generellt sett en påfallande liten betydelse för de frågor man anser är viktigast. Av dessa har dock åldern störst betydelse.

Sett över tid visar det sig också att vare sig ålder eller självplacering på höger/vänster-skalan har någon större betydelse för hur olika frågor vandrar på medborgarnas dagordning. När sjukvårdsfrågan stiger på medborgarnas dagordning, gör den det bland såväl unga som äldre och bland såväl de till vänster som de till höger politiskt sett. Detsamma gäller utbildningsfrågan. När miljöfrågan omvänt tappar i betydelse, då tappar den bland nästan alla nästan samtidigt. Med andra ord: Olika frågors placering på medborgarnas dagordning är inte bara påfallande lika, de följer varandra väldigt nära.

Massmediernas betydelse för människors dagordning är väldokumenterad. De frågor som varit högt på mediernas dagordning har också setts som viktiga av medborgarna. Resultaten visar också att nyhetskonsumtionen i vissa fall har en självständig betydelse. För de yngre är det framförallt konsumtion av nyheter i kommersiell TV som har betydelse, medan det för de äldre framförallt är konsumtion av public service-nyheter som ger utslag. Med tanke på hur notoriskt svårt det kan vara att statistiskt isolera vilken eller vilka effekter medierna kan ha på olika delar av opinionsbildningen, är de medieeffekter som här isolerats värda att uppmärksamma. Det är också viktigt att komma ihåg att mediernas faktiska betydelse med all sannolikhet är betydligt större än vad resultaten av den här undersökningen visar.

Om det nu är så att demokratin förutsätter en föreställd gemenskap och en viss grad av gemensamma dagordningar och referenspunkter bland medborgarna, då finns det med andra ord föga anledning till oro. Samtidigt är det frågan om det inte bortom den gemensamma dagordningen finns konflikter och andra frågor som skulle behöva belysas mycket mer än vad som nu sker. Det är också frågan om det är positivt eller negativt att medierna trots allt har en självständig makt över medborgarnas dagordning.

För att dessa frågor ska kunna besvaras krävs dock att man normativt tar ställning till vilken demokratisyn som är att föredra. Kanske är det den frågan – frågan om vilken demokrati vi lever i och vilken demokrati vi vill leva i – som borde ligga högst upp på såväl medborgarnas, mediernas och politikernas dagordning?

Noter

[1] I regressionsanalyserna har mediekonsumtionsmåtten och måtten på utbildning, ålder och politiskt intresse gjorts om så att de oberoende av antal skalsteg pendlar mellan 0 och 1. En variabel med fem skalsteg får då värdena 0, 0.25, 0.5, 0.75 och 1, medan en variabel med endast två skalsteg får värdena 0 och 1. Poängen med denna omräkning är att det därmed går att jämföra effekterna av två oberoende variabler, vilket är en klassisk problematik inom regressionsanalys.

[2] Indexkonstruktionen bygger på individernas uppgivna exponering för lokal morgonpress samt nyhetsprogram i SVT (Rapport och Aktuellt), TV4 Nyheterna och TV3 Direkt samt Ekot i Sveriges Radio. Indexet för public servicenyheter är ett additivt index byggt på exponering för Aktuellt, Rapport samt Ekot. På samma sätt bygger indexet för kommersiella nyheter på exponering för TV4 Nyheterna och TV3 Direkt. Måttet för läsning av morgonpress bygger på i vilken utsträckning de svarande uppger att de läser en lokal morgontidning.

Referenser

Alström, Börje & Nord, Lars. 2000. *Två små ger mer än en stor – en studie av tidningsfusionen i Ådalen*. Stockholm: Kunskapsförlaget.

Alström, Börje & Nord, Lars. 2002. *Expedition Mångfald. Båda tidningarna kvar på ön*. Stockholm: Carlssons.

Anderson, Benedict. 1992. *Den föreställda gemenskapen. Reflexioner kring nationalismens ursprung och spridning*. Göteborg: Daidalos.

Asp, Kent. 1986. *Mäktiga massmedier. Studier i politisk opinionsbildning*. Stockholm:Akademilitteratur.

Asp, Kent. 1992. *Partiskheten i Sveriges Radios och TV4:s nyhetsprogram under 1991 års valrörelse*. JMG: Göteborgs universitet.

Asp, Kent. 1994. *Medieval 94'*. JMG: Göteborgs universitet.

Asp, Kent. 1995. *Kommersialiserade TV-nyheter – på gott och ont. En jämförande undersökning av Rapport TV2 och Nyheterna TV4*: Göteborgs universitet.

Bennulf, Martin & Selin, Henrik. 1993. Miljö vs ekonomi. Blir vi mindre miljömedvetna i kristider? I: Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red.). *Perspektiv på krisen*. Göteborg: SOM-institutet.

Castells, Manuel. 2000a. *Identitetens makt*. Göteborg: Daidalos.

Castells, Manuel. 2000b. *Milleniets slut*. Göteborg: Daidalos.

Castells, Manuel. 2001. *Nätverkssamhällets framväxt*. Göteborg: Daidalos.

Dahl, Robert A. 1998. *On democracy*. New Haven: Yale University Press.

Dearing, James W. & Rogers, Everett M. 1996. *Agenda-Setting*. Thousand Oaks: Sage Publications.

Djerf-Pierre. 1996. *Gröna nyheter. Miljöjournalistiken i televisionens nyhetssändningar 1961-1994*. Göteborg: JMG/Göteborgs universitet.

Djerf-Pierre, Monica & Weibull, Lennart. 2001. *Spegla, granska, tolka. Aktualitetsjournalistik i svensk radio och TV under 1900-talet*. Stockholm: Prisma.

Eriksson, Therese. 2002. Vanans makt – tidningsvanor 2001. I: Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red.). *Det våras för politiken*. Göteborg: SOM-institutet.

Esaiasson, Peter & Håkansson, Nicklas. 2002. *Besked ikväll! Valprogrammen i svensk radio och TV*. Stockholm: Etermedierna i Sverige.

Findahl, Olle. 2002 *Mångfald i TV-nyheterna Delrapport 1. Om mångfalden i Sveriges Televisions nyhetsverksamhet 1998-2001*. Stockholm: Granskningsnämnden för radio och TV.

Herbst, Susan. 1998. *Reading Public Opinion. How Political Actors View the Democratic Process*. Chicago: University of Chicago Press.
Hobsbawn, Eric J. 1994. *Nationer och nationalism*. Stockholm: Ordfront.
Holmberg, Sören. 2000. *Välja parti*. Stockholm: Norstedts juridik.
Hvitfelt, Håkan & Karvonen, Lauri (red.). 2001. *Demokratins konflikter*. Sundsvall: Demokratiinstitutet.
Johansson, Bengt. 1998. *Nyheter mitt ibland oss. Kommunala nyheter, personlig erfarenhet och lokal opinionsbildning*. Göteborg: JMG, Göteborgs Universitet.
JMG Granskaren nr. 3 1998.
Kedourie, Elie. 1995. *Nationalismen. En studie av nationalismen som ideologi*. Stockholm: SNS Förlag.
Lewin, Leif. 1998. *Bråka inte! Om vår tids demokratisyn*. Stockholm: SNS Förlag.
Lippman, Walter. 1922/1997. *Public Opinion*. New York: The Free Press.
McCombs, Maxwell E. & Shaw, Donald L. 1972. The Agenda-Setting Function of Mass Media. *Public Opinion Quarterly* vol. 36, no. 1.
McCombs, Maxwell E. 1994. News Influence on Our Pictures of the World. I: Bryant,
Jennings & Zillman, Dolf (red). *Media Effects. Advances in Theory and Research*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
McCombs, Maxwell; Shaw, Donald L; Weaver, David (red.). 1997. *Communication and Democracy. Exploring the Intellectual Frontiers in Agenda-Setting Theory*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
Mediebarometer 2001. Göteborg: Nordicom.
Oscarsson, Henrik. 2002. Partierna väljer sina väljare. I: Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red.). *Det våras för politiken*. Göteborg: SOM-institutet.
Rothstein, Bo (red.). 1995. *Demokrati som dialog*. Demokratirådets rapport 1995. Stockholm: SNS Förlag.
Sartori, Giovanni. 1987. *The Theory of Democracy Revisited. Part One: The Contemporary Debate*. New Jersey: Chatham House.
Shaw, Donald L. & Hamm, Bradley J. 1997. Agendas for a Public Union or for Private Communities? How Individuals Are Using Media to Reshape American Society. I: McCombs, Maxwell; Shaw, Donald L; Weaver, David (red.). *Communication* and Democracy. Exploring the Intellectual Frontiers in Agenda-Setting Theory. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
SOU 1995:37. *Vårt dagliga blad - stöd till svensk dagspress*. Stockholm: Fritzes.
Strid, Jan. 2000. Vad är det viktigaste i morgontidningen 1999? I: Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red.). *Det nya samhället*. Göteborg: SOM-institutet.
Strömbäck, Jesper. 2000. *Makt och medier. Om samspelet mellan medborgarna, medierna och de politiska makthavarna*. Lund: Studentlitteratur.
Strömbäck, Jesper. 2001. *Gäster hos verkligheten. En studie av journalistik, demokrati och politisk misstro*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
Tocqueville, Alexis de. 1835-1840/1986. *Jämlikheten vårt öde. Om demokratins möjligheter och begränsningar*. Stockholm: Ratio.
Wadbring, Ingela; Weibull, Lennart & Bergström, Annika (red.). 2002. *Efter Arbetet. Synen*
på nedläggningen och dess konsekvenser. Göteborg: SOM-Institutet.
Waldahl, Ragnar, Bruun Andersen, Michael & Rønning, Helge. 2002. *Nyheter først og fremst. Norske TV-nyheter – myter og realiteter*. Oslo: Universitetsforlaget.
Weibull, Lennart & Gustafsson, Karl Erik. 1999. *Svenskt medielandskap i förändring. En översikt*. I: SOU 1999:126. Politikens medialisering. Stockholm: Fakta Info Direkt.

Verkligheten som agendasättare

Johan Martinsson

Den svenska arbetsmarknaden har förändrats dramatiskt under de senaste femton åren. Under 1980-talet låg arbetslösheten på en mycket låg nivå i förhållande till omvärlden, endast omkring ett par procent. Den drastiska utvecklingen i början av 1990-talet medförde dock rekordnivåer vad gäller arbetslösheten i Sverige. Den svenska arbetsmarknaden är dock långt ifrån homogen. Det finns och har funnits stora regionala och lokala skillnader i arbetslöshetsnivå och arbetsmarknadssituationen. När arbetslösheten mot slutet av 1990-talet åter började normaliseras i vissa regioner var den fortfarande mycket hög i andra områden.

Som högst nådde den totala arbetslösheten enligt arbetsmarknadsstyrelsens (AMS) siffror år 1994 med nivåer omkring 15 procent. Därefter har den återigen långsamt sjunkit ned mot lägre nivåer. År 2001 nådde den öppna arbetslösheten enligt AMS ned till 4,4 procent av arbetskraften, vilket fortfarande är något högre än innan nittiotalskrisens början. Vi har även fått se problem med obalans på arbetsmarknaden såväl mellan regioner som mellan yrkeskategorier. Stora regionala skillnader har bestått och vi kan se arbetskraftsbrist inom vissa yrken samtidigt som en relativt hög arbetslöshet består inom andra.

Regionala och lokala skillnader har i mångt och mycket hittills ignorerats inom opinionsforskningen. Främst nationella förhållanden har ansetts ha några större konsekvenser för medborgarnas politiska åsikter förhållanden när det gäller viktiga samhällsfrågor. Avseende arbetsmarknadssituationen och arbetslöshetens nivå är det dock välkänt att de regionala skillnaderna inom landet är stora. Frågan är bara hur stora politiska konsekvenser sådana skillnader har för åsiktsbildningen hos medborgarna. Det är möjligt att människor främst låter sina åsikter påverkas av nationella ekonomiska förhållanden eftersom nyheter om dessa dominerar riksmedia. Även motsatsen är dock tänkbar då människor ofta kan känna en stark identifikation med den del av landet de bor i. Blir norrlänningar verkligen nöjdare med den förda arbetsmarknadspolitiken när arbetslösheten sjunker i Stockholm? Eller påverkar även den lokala och regionala situationen deras åsikter och värderingar av den förda politiken eller olika politiska frågors prioritet?

Ytterst handlar dessa frågor om medborgarnas informationsmottaglighet och förmåga att reagera på den ekonomiska utvecklingen, med andra ord responsiviteten (Page och Shapiro 1992). Sådana egenskaper är i en demokrati

av stor betydelse för det politiska systemets funktionssätt och den allmänna opinionens möjlighet att påverka politiken i linje med folkets intresse.

Föreliggande studie syftar till att undersöka hur verklighetsförändringar, till exempel den ekonomiska utvecklingen, påverkar människors politiska åsikter. I det här fallet kommer mer specifikt förändringar i nivån på arbetslösheten att studeras. De dramatiska förändringarna på den svenska arbetsmarknaden de senaste femton åren samt de regionala skillnaderna inom landet kommer således relateras till hur viktig människor tycker att arbetslöshetsfrågan är. Arbetslöshetsfrågan har länge varit en av de frågor som ligger på den övre delen av medborgarnas agenda i Sverige[1]

Det finns många typer av politiska åsikter som kan tänkas påverkas av arbetsmarknadssituationen, i denna studie kommer dock enbart agendan att undersökas – det vill säga hur viktig medborgarna upplever att arbetslöshetsfrågan är. Även när det gäller arbetsmarknadssituationen kan oräkneliga aspekter tänkas vara relevanta. För närvarande kommer endast arbetslösheten tas upp då det sannolikt är den mest betydelsefulla enskilda indikatorn på arbetsmarknadssituationen. Dock kommer tre olika aspekter av arbetslöshet behandlas: nationell arbetslöshet, regional arbetslöshet samt personlig arbetslöshet.

När det gäller regional arbetslöshet så är den bara en av flera tänkbara nivåer på lokal variation inom arbetsmarknaden. Situationen ser olika ut i olika delar av landet. Men den skiljer sig även åt mellan olika kommuner eller län inom dessa regioner. Att den medborgerliga agendan i Sverige påverkas av arbetsmarknadsutvecklingen på den nationella nivån vet vi sedan tidigare (Martinsson 2002). Däremot vet vi i dagsläget ytterst lite om huruvida den ekonomiska situationen på andra nivåer påverkar människors politiska åsikter. Vi vet inte heller vilken nivå, förutom den nationella, som ligger medborgarna närmast hjärtat och därför i störst utsträckning kan påverka deras politiska åsikter.

I föreliggande studie kommer endast SCBs arbetslöshetssiffror som är det officiella arbetslöshetstalet i Sverige att användas i analysen. Det finns vissa skillnader mellan SCBs arbetslöshetsmått som är baserat på ett slumpmässigt urval och AMS registerbaserade arbetslöshetsmått. Dessa skillnader är dock systematiska och relationen mellan dem förändras inte mycket över tid. Korrelationen över tid mellan SCBs mått och AMS öppna arbetslöshetsmått under perioden 1986-2001 ligger på hela 0,98 och korrelationen mellan SCBs mått och AMS totala arbetslöshetsmått ligger på 0,99. Skillnaden dem emellan när det gäller hur de förändras över tid är således minimal och det spelar ingen roll för slutsatserna vilket mått som används.

Redan tidigt i surveyforskningens början menade en del forskare att de flesta människors politiska interesse, engagemang och kunskaper lämnade en del i övrigt att önska ur demokratisk synpunkt. Denna strömning inom forskningen har även fått mer sentida efterföljare (Zaller 1992). Det visade sig bland annat att medborgare i allmänhet till exempel inte resonerade i ideologiska termer i någon större utsträckning trots att den politiska diskussionen bland de politiska eliterna i samhället tycktes baserad på sådana termer och begrepp (Converse 1974). Människor var helt enkelt inte beredda att lägga all sin tid och energi på att sätta sig in i politiska frågor, de hade andra, mer näraliggande, behov och intressen att uppfylla.

Vad gäller stora och viktiga förändringar, exempelvis i samhällsekonomin, kan vi dock vänta oss att de flesta medborgare uppfattar dessa och att de därmed även påverkas hur de tänker politiskt. Inom medie- och dagordningsforskningen är uppfattningen ofta att massmediernas innehåll inte i första hand påverkar *hur* människor tänker politiskt, men desto mera *om vad* de tänker, det vill säga vilka politiska frågor som finns i deras medvetande och uppfattas som viktiga (Asp 1986). Att medborgarnas uppfattning om arbetslöshetsfrågan vikt i någon mån reagerat på de dramatiska förändringarna när det gäller arbetslöshetsnivån under senaste femton åren torde således inte förvåna. Vad vi däremot vet mindre om är hur olika grupper av medborgare har reagerat på utvecklingen. En möjlighet som bör undersökas närmare är då att grupper med olika grad av politiskt engagemang eller intresse reagerar på olika vis. Det troliga är då att medborgare med högre politiskt intresse borde reagera tydligare eller snabbare på utvecklingen och vara mer responsiva när det gäller förändringar på exempelvis arbetsmarknaden. Dessutom är olika grupper berörda i olika grad, exempelvis genom att de bor i regioner med olika arbetsmarknadssituation eller att de är mer direkt berörda genom personlig arbetslöshet. Ju närmare berörd en person är, desto viktigare torde arbetslöshetsfrågan bedömas.

I det följande kommer utvecklingen och trenderna över tid att fokuseras då så är möjligt samt flera delfrågeställningar att adresseras. De regionala skillnaderna på arbetsmarknaden och dessas utveckling över tid, om de har ökat eller minskat, kommer att undersökas Vi kommer att se hur, och i vilken grad, olika grupper har reagerat på arbetslöshetens utveckling. Samt även söka klarhet i frågan om vilken betydelse de tre tidigare nämnda aspekterna av arbetslösheten har haft för medborgarnas viktighetsbedömningar av arbetslöshetsfrågan.

Arbetslöshetens utveckling och regionala skillnader

Arbetslösheten i Sverige har som bekant svängt kraftigt under de senaste femton åren. Den nationella utvecklingen kan ses av figur 1 nedan.

Figur 1 Arbetslösheten i Sverige 1986-2001 (procent)

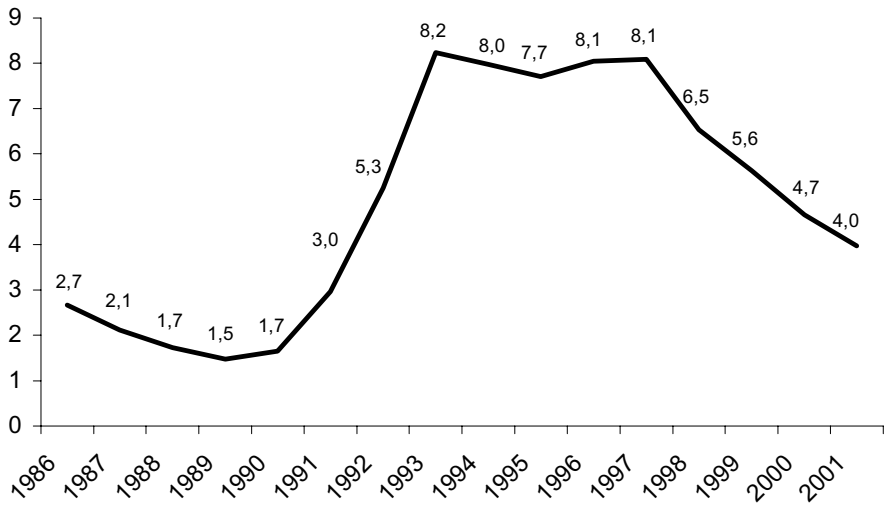

Källa: Statistiska centralbyrån.

Arbetslösheten började stiga mellan 1990 och 1991. Under år 1991 var dock arbetslösheten fortfarande relativt låg – endast 3 procent i genomsnitt var öppet arbetslösa under året. En ökning av stor omfattning kom istället nästföljande år och kulmen nåddes sedan 1993 till 1994. Sedan nittiotalets mitt har arbetslösheten stadigt sjunkit och nu åter nått betydligt lägre nivåer än under nittiotalets första hälft. Trots det var arbetslösheten under 2001 fortfarande högre än 1991. Drygt fyra procent av arbetskraften var fortfarande öppet arbetslösa.

Men i Sverige finns även stora regionala skillnader på arbetsmarknaden. Utvecklingen har inte varit jämn i hela landet. Livsvillkoren ser olika ut beroende på var man bor. Förutom att arbetslösheten är olika hög i olika delar av landet finns skillnader när det gäller bland annat näringsstruktur och vilken typ av arbetskraft som efterfrågas. I föreliggande studie kommer den regionindelning som bland annat används av statistiska centralbyrån användas. Indelningen omfattar åtta regioner som täcker hela landet[2].

Då det är för otympligt att presentera arbetslösheten i samtliga regioner på samma sätt som i figur 1 illustreras de regionala skillnaderna inledningsvis endast genom tre nedslag under den studerade tidsperioden: före krisens början (1989), mitt under krisen (1994) samt efter krisen (2001).

Tabell 1 Arbetslösheten i olika delar av landet vid tre tidpunkter (%)

	1989	1994	2001
Stockholm	0,82	6,57	2,68
Östra Mellansverige	1,56	8,21	4,10
Småland med öarna	1,32	6,71	3,56
Sydsverige	1,66	8,74	5,17
Västsverige	1,29	8,05	3,60
Norra Mellansverige	1,98	8,77	5,26
Mellersta Norrland	1,70	8,81	5,07
Övre Norrland	3,21	9,91	4,94
Hela riket	1,47	7,97	3,97

Källa: Statistiska Centralbyrån.

Som framgår av tabellen drabbade den ekonomiska krisen i mitten av 1990-talet hela riket. Dock i olika omfattning. Även innan krisens början, då Sverige enligt det nationella genomsnittet i stort sett inte hade någon arbetslöshet alls, fanns skillnader inom landet. Vad vi ser är att de skillnader som fanns sedan tidigare har bestått över hela perioden. Även efter 90-talskrisen är arbetslösheten snart sagt dubbelt så hög i norra mellansverige eller norrland som i stockholmsområdet. Rangordningen mellan var och en av de åtta regionerna är dock inte identisk, men tendensen för de olika områdena kvarstår.

Trots de regionala skillnaderna är utvecklingen i olika delar av Sverige relativt parallell. När det blir bättre i en del av landet tenderar situationen att förbättras även i andra delar av landet. Det är alltså inte så att olika landsdelar utvecklas åt varsitt håll, utan snarare så att det rör sig om vissa mer eller mindre konstanta nivåskillnader i arbetslöshet. I exempelvis norrland och skogslänen är arbetslösheten så gott som alltid något högre än i övriga delar av landet.

Vi bör dock tänka på att vi här endast har undersökt den regionala nivån. Det är möjligt att utvecklingen inte är lika parallell om exempelvis olika län undersöks, och säkerligen inte om undersökningen skulle omfatta enskilda kommuner. På exempelvis kommunnivå kan variationen vara mycket stor, även över små geografiska avstånd.

För att se hur parallell utvecklingen är kommer en figur till ägnas denna fråga. Den här gången kommer dock samtliga år mellan 1987 och 2001 inkluderas i analysen, istället har fyra regioner valts ut då det inte är presentationstekniskt möjligt att göra en läsvänlig figur eller tabell med 8 regioner över 15 tidpunkter på ett begränsat utrymme som detta. Dock kommer denna gång presentationen inte baseras på enskilda år, utan istället på den nationella arbetslöshetens nivå, oberoende av vilket år den förekom. Arbetslösheten i de enskilda regionerna kommer relateras till den nationella nivån samma år.

Figur 2 Parallel utveckling i regionerna

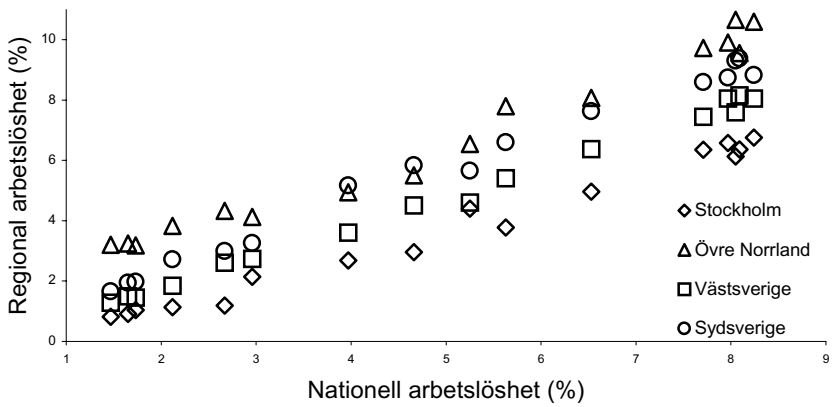

Figuren ovan är en illustration till den parallella utvecklingen i fyra av regionerna. Vi ser nu hur Stockholm oavsett nivån på den nationella arbetslösheten har en lägre regional arbetslöshet än övriga delar av landet. På samma sätt ser vi att Västsverige har en arbetslöshet som är något högre än stockholmsområdet men något lägre än Sydsverige som i sin tur, med två undantag, ligger bättre till än Övre norrland[3].

Ett annat sätt att undersöka huruvida olika regioner följer den nationella utvecklingen på arbetsmarknaden är att använda statistiska sambandsmått. Korrelationen mellan en viss regions arbetslöshetsnivå ett visst år och den nationella arbetslösheten samma år under perioden 1986-2001 är i samtliga fall är högre än r=0,98, vilket är ett oerhört starkt samband.

Den parallella utvecklingen hos de åtta ovan behandlade regionerna betyder dock inte att detta gäller hela den svenska arbetsmarknaden. Det finns gott om andra tänkbara geografiska indelningar. Vad som nu har konstaterats är att utvecklingen är parallell när det gäller regionerna. Det är fortfarande möjligt,

och troligt, att utvecklingen är mer varierad när det gäller exempelvis län, kommuner eller lokala arbetsmarknadsområden.

För att få en mer heltäckande bild av de regionala skillnaderna på arbetsmarknaden behöver vi även undersöka hur omfattande skillnaderna egentligen är och hur de har utvecklats över tid. Analysen kommer då inte längre omfatta enskilda regioner utan vi måste flytta upp en abstraktionsnivå och undersöka arbetslöshetsnivån i den region som har högst respektive lägst arbetslöshet i genomsnitt ett visst år, oavsett vilken region det är.

Figur 3 Regional variation i arbetslöshet 1986-2001 (%)

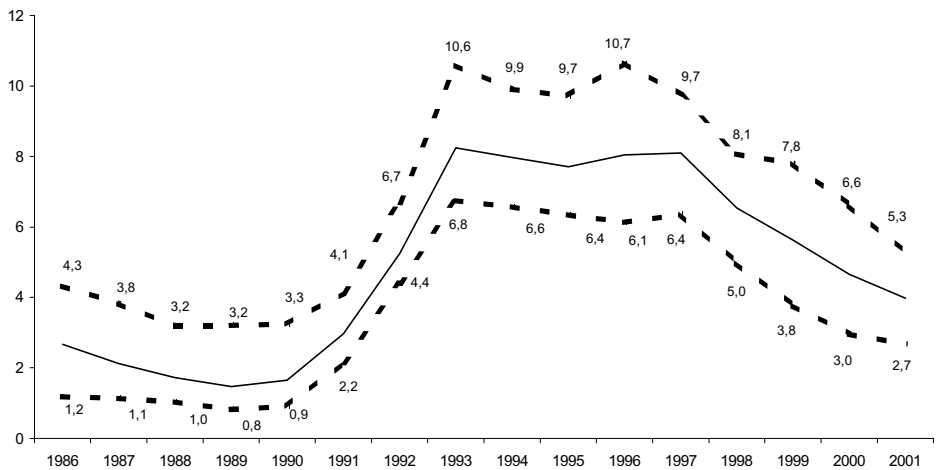

	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	00	01
Spännvidd	3,1	2,7	2,1	2,4	2,3	2,0	2,3	3,8	3,3	3,4	4,5	3,4	3,1	4,0	3,6	2,6
GAA	0,8	0,6	0,5	0,5	0,5	0,6	0,8	1,0	0,9	1,0	1,3	1,0	1,0	1,1	1,1	0,8

Kommentar: De streckade linjerna i figuren ovan visar arbetslöshetsnivån i de regioner som har haft den högsta respektive den lägsta arbetslöshetsnivån. Den heldragna linjen visar den nationella arbetslöshetsnivån. I tabellen nedanför anges spännvidden, det vill säga differensen mellan den högsta och den lägsta nivån. Även den genomsnittliga absoluta avvikelsen (GAA) från den nationella arbetslöshetsnivån anges. Både måtten i tabellen avser procentenheter.

Figur 3 belyser regionernas olika villkor och illustrerar den maximala skillnaden i arbetsmarknadsförhållanden mellan regionerna. Totalt sett varierar spännvidden mellan den region med högst arbetslöshet och den med lägst under perioden mellan omkring två och fyra och en halv procentenhet[4]. Ar-

betslösheten i vissa delar av landet 1986 var lika hög som den var i den region (stockholmsregionen) där den var som lägst 1992 under krisens början. Arbetslösheten låg även år 2000 fortfarande högre än den någonsin var under 90-talskrisen i den region med den mest välfungerande arbetsmarknaden.

Den genomsnittliga absoluta avvikelsen från den nationella arbetslöshetsnivån (GAA) kan betraktas som ett sammantaget mått på hur mycket arbetslöshetsnivån skiljer sig åt mellan alla de åtta regionerna. Den genomsnittliga absoluta avvikelsen från den nationella arbetslöshetsnivån visar hur mycket de åtta regionerna i genomsnitt skiljer sig från den nationella siffran. Ju närmare noll GAA är, ju bättre kan den nationella arbetslöshetsnivån beskriva tillståndet i hela landet utan att dölja regionala skillnader i arbetsmarknadssituationen. Å andra sidan betyder ett högt GAA-värde att den nationella nivån ger oss relativt sett mindre information om tillståndet på den svenska arbetsmarknaden, den nationella siffran medför då en starkare förenkling av verkligheten och de åtta regionerna skiljer mer åt än med ett lägre GAA-värde. Av siffrorna i figur 3 ser vi att den genomsnittliga absoluta avvikelsen är någorlunda konstant över den studerade tidsperioden. Skillnaderna mellan regionerna tenderar dock att öka något litet när den totala arbetslösheten ökar.

Arbetslösheten på medborgarnas agenda

Tidigare studier har visat att medborgarna som helhet reagerar starkt på arbetslöshetens utveckling i Sverige när det gäller hur viktig arbetslöshetsfrågan upplevs (Martinsson 2002). Detta visar att kopplingen mellan verkligheten och allmänhetens agenda är stark, vilket bland annat kan ses som ett tecken på att allmänheten åtminstone har ett visst intresse för politiska frågor och en viss kunskap om verkligheten och ekonomins utveckling. Andelen bland allmänheten som har angett arbetslösheten som ett av de viktigaste samhällsproblemen på en öppen fråga i SOM-undersökningarna sedan 1987 visas i figur 4.

Arbetslöshetens vikt som samhällsproblem i allmänhetens ögon steg i takt med att den faktiska arbetslösheten har ökade. Det är tydligt att opinionsutvecklingen följer den ekonomiska utvecklingen tämligen väl i det här fallet. Korrelationskoefficienten mellan den nationella arbetslösheten (se figur 1) och andelen som angett den som ett av de viktigaste samhällsproblemen är i själva verket hela 0,90. Vi iakttar således ett mycket starkt samband.

Figur 4 Andel som angett arbetslösheten som ett viktigt samhällsproblem (procent)

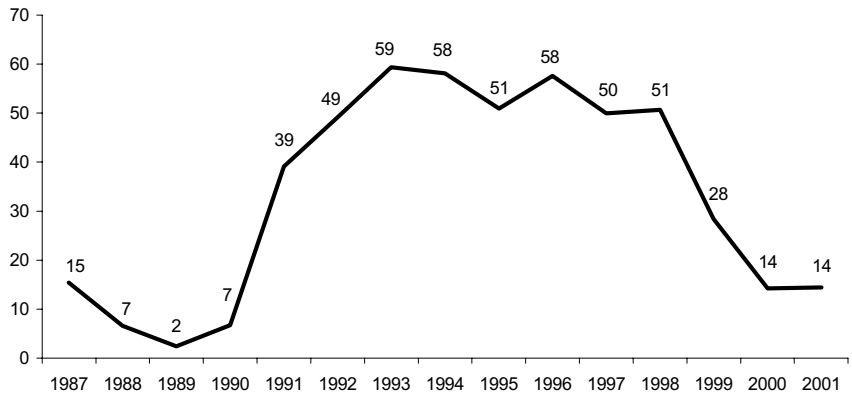

Kommentar: Figuren visar andelen i SOM-undersökningarna som på en öppen fråga har angett arbetslöshet eller sysselsättning som ett av de viktigaste samhällsproblemen. Upp till tre svar kunde ges.

Nästa steg blir att undersöka hur olika arbetsmarknadsgrupper har reagerat på utvecklingen. Det kan tänkas att människors personliga ställning på arbetsmarknaden påverkar deras värdering av vad som är ett viktigt samhällsproblem och inte. Kanske reagerar arbetslösa människor mindre på arbetslösheten än andra. En möjlighet är att de så gott som alltid anser arbetslösheten vara ett viktigt samhällsproblem då det är ett problem för dem personligen. Möjligheten finns också att även de arbetslösa främst reagerar på den nationella arbetslöshetsnivån när de värderar huruvida sysselsättningsfrågan är ett viktigt samhällsproblem eller ej. Med andra ord: den personliga erfarenheten politiseras inte förrän de ser att det är ett mer generellt problem i samhället, att det inte bara är de som är drabbade. Den amerikanske opinionsforskaren Diana Mutz är en av dem som företräder denna föreställning:

> ”there is little evidence that perceptions of collective problems are formed as generalizations or extentions of people’s personal life experiences” (Mutz 1998:66)

Det är även möjligt att exempelvis pensionärer reagerar annorlunda på utvecklingen än andra då de står utanför arbetsmarknaden och inte längre be-

rörs av arbetslöshetsproblematiken och risker för arbetslöshet på samma sätt som andra grupper.

Figur 5 Viktighetsbedömningar av arbetslösheten i olika arbetsmarknadsgrupper (procent)

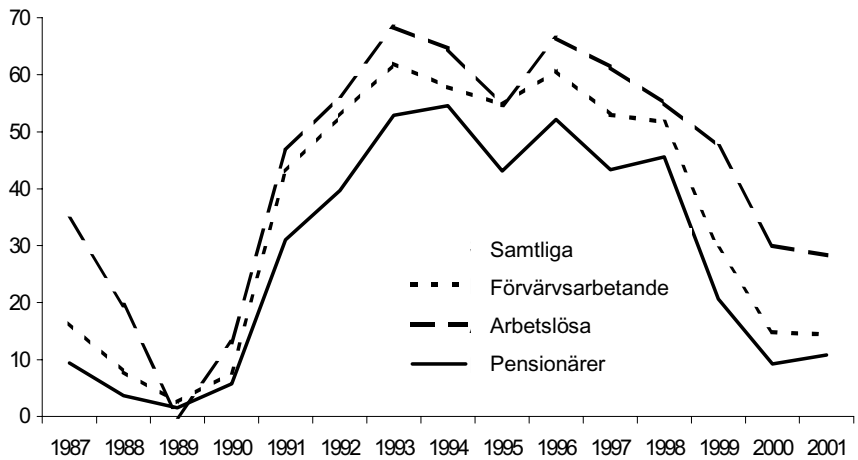

Kommentar: Respondenterna är vissa år är mycket få i enskilda grupper, framförallt gäller detta de arbetslösa fram till 1991. Nivåskattningarna för dessa år bör därför bedömas försiktigt.

Vi ser även här att de i figur 5 ingående arbetsmarknadsgrupperna alla följer samma utveckling. Ingen grupp beter sig egentligen fundamentalt olikt de andra grupperna. Det finns istället vissa mer eller mindre bestående nivåskillnader när det gäller hur många i de olika grupperna som anger arbetslösheten som ett av viktigaste samhällsproblemen. De systematiska skillnader vi ser mellan grupperna är bland annat att arbetslösa tenderar att i något större utsträckning än andra ange arbetslösheten som ett viktigt samhällsproblem. Skillnaden är dock inte särskilt stor. Det är uppenbarligen inte så att det bara, eller främst, är de arbetslösa som anser att arbetslösheten är ett viktigt samhällsproblem. Dock antyder figur 5 att personlig arbetslöshet kan spela något större roll för viktighetsbedömningen de år då arbetslösheten är lägre. År 1989 är här ett undantag. Om det är så går det till viss del emot tidigare forskningsresultat från bland annat Mutz som visat att de som ser mer medienyheter om arbetslöshet tenderar att politisera sin personliga erfarenhet av

arbetslöshet mer än andra genom att exempelvis ställa politiker till svars för denna (Mutz 1998:kap5). Figuren ovan ger dock bara en fingervisning om att vårt resultat kan peka på ett annat förhållande. Detta kommer istället att undersökas närmare med för ändamålet bättre anpassade metoder nedan.

Figur 5 visar även att pensionärer är mindre bekymrade över arbetslösheten än andra grupper samt att de förvärvsarbetande hamnar någonstans mellan de arbetslösa och pensionärerna. Detta kan tolkas som att frågan bedöms som mindre viktig ju mindre personligen berörd respondenterna är.

Om man vill titta närmare på själva processen som ligger bakom fenomenet vi nu har observerat - samvariationen mellan arbetslöshetens nivå och frågans vikt bland allmänheten - bör vi bland annat undersöka om medborgare med olika intresse för politik eller mediaexponering reagerar olika på utvecklingen. Mer insatta eller intresserade medborgare kan tänkas följa den objektiva utvecklingen närmare då de helt enkelt kan antas veta mer om ekonomin och arbetsmarknadens utveckling. I föreliggande studie kommer inget större utrymme ägnas dylika frågeställningar. Endast en kortare besiktning av hur människor med olika grad av självrapporterat politiskt intresse kommer företas.

Figur 6 Andel som bedömer arbetslösheten som viktig efter politiskt intresse (procent)

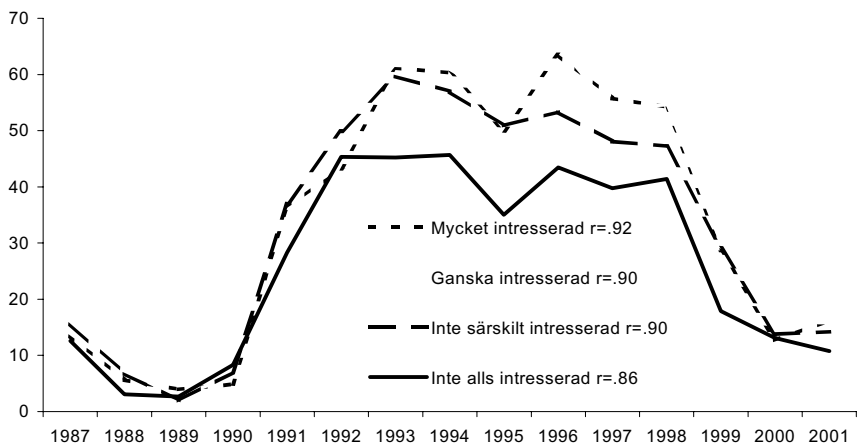

Av figur 6 ser vi att skillnaderna som väntat är mycket små mellan de olika grupperna. Den enda grupp som skiljer ut sig någorlunda är de som säger sig vara inte alls intresserade av politik. Överlag upplever denna grupp arbetslösheten i mindre utsträckning som ett viktigt samhällsproblem. Sannolikt är detta inte något specifikt för arbetslösheten, utan de som inte alls är intresserade av politik bekymrar sig sannolikt om samhällsproblem överlag mindre än andra. Vi kan dock av korrelationsanalyserna se att antagandet att mer politiskt intresserade medborgare borde följa utvecklingen bättre tycks stämma. Korrelationen mellan den nationella arbetslöshetsnivån och andelen i gruppen som angett arbetslösheten som ett viktigt samhällsproblem är högre ju högre politiskt intresse gruppen har. Vi bör dock observera att korrelationen för samtliga grupper, även de med lägst politiskt intresse, är hög och skillnaderna mellan grupperna små. Samtliga medborgare tycks alltså definitivt förmögna att följa utvecklingen på arbetsmarknaden, oavsett grad av politiskt intresse.

I figur 6 kan vi även skönja en viss eftersläpning i reaktionen hos den minst politiskt intresserade gruppen. Denna effekt är dock svag och lite osäker med tanke på att gruppen generellt tenderar att ligga lite lägre än de andra. Det är dessutom mycket besvärligt att undersöka eftersläpningseffekter och skillnader i reaktionstid hos olika grupper med enbart årliga data. Vi kan inte korrekt bedöma sådana effekter utan datapunkter med mycket tätare intervaller, exempelvis varje månad eller varje vecka.

Den regionala agendan

Hittills har vi, när det gäller allmänna opinionen, enbart studerat den *nationella* arbetslöshetens effekter på denna, samt i viss mån betydelsen av att själv vara arbetslös. Turen har nu kommit till att undersöka om även de *regionala* skillnaderna har satt några spår på allmänhetens agenda. Å ena sidan är skillnaderna mellan olika regioner stora och kännbara när det gäller arbetsmarknadsfrågor, men å andra sidan fokuseras mestadels den nationella utvecklingen i mediabevakningen och i den allmänna debatten. Utgången är därför inte på förhand given.

Ett första steg i analysen är att helt enkelt grafiskt åskådliggöra om det finns ett samband mellan den regionala opinionen och den regionala arbetslösheten. Observera att vi här alltså rör oss på aggregerad nivå. Det är den aggregerade opinionen i de olika regionerna som studeras, inte de enskilda individernas åsikter. Antalet år måste även begränsas då figuren annars blir oöverskådlig och svårtolkad. Samma tre år som tidigare har valts ut: 1989, 1994 samt 2001 – före, under och efter krisen.

Figur 7 Regional opinion i förhållande till regional arbetslöshet

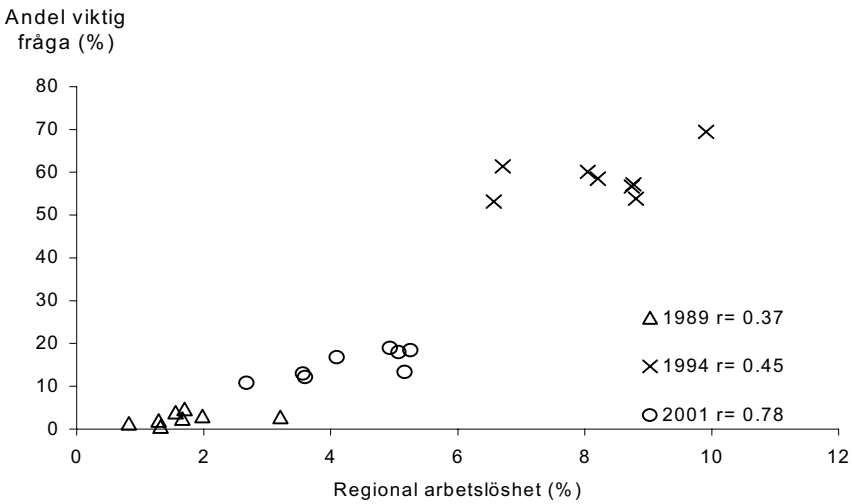

Kommentar: I figuren anges även korrelationen på aggregerad nivå mellan andelen i regionen som ett visst år anger arbetslösheten som ett viktigt samhällsproblem och den regionala arbetslöshetsnivån samma år.

Som vi ser av figur 7 ovan tycks det finnas ett samband mellan den regionala arbetslösheten och hur stor andel av invånarna i samma region som anser att arbetslösheten är ett viktigt samhällsproblem. Härvidlag måste vi ta de tidigare resultaten som visar att utvecklingen i de olika regionerna är mer eller mindre parallell med i beräkningen. Detta innebär att sambandet vi ser i figuren i större eller mindre utsträckning kan vara en produkt av den nationella arbetslöshetsnivån istället för den regionala. Detta kommer sig av att den nationella arbetslösheten är mer eller mindre inbyggd i den regionala på grund av tendensen till parallell utveckling. För att se en effekt av enbart av en viss regions arbetsmarknadsläge måste vi se på varje år för sig i figuren. Vi kan dock även då se ett samband mellan en viss regions läge och den regionala opinionens utseende. I figuren redovisas även sambandsmåttet Pearsons R som tyder på ett klart samband mellan regional arbetslöshet och regional opinion. Dessa sambandsanalyser är genomförda separat för varje år för att isolera effekten av en viss regions arbetslöshetsnivå. Vi bör dock tänka på att det låga antalet respondenter i varje enskild region ett enskilt år medför relativt stora felmarginaler för estimaten, vilket kan förklara att korrelationskoefficienterna för de tre åren skiljer sig kraftigt åt. Samtliga koefficienter påvisar dock ett starkt och statistiskt signifikant samband.

Sambandsanalyser i all ära, men för att analysera vilken påverkan arbetslöshetsnivån har på opinionen måste vi gå vidare till att använda regressionsanalys, särskilt som det i föreliggande fall är viktigt att samtidigt kunna inkludera flera olika oberoende variabler i analysen. Vi befinner oss dock fortfarande på aggregerad nivå, det är ännu inte individers politiska åsikter som undersöks utan grupper av individer. Vad vi nu vill veta är hur stor påverkan den regionala arbetslöshetsnivån har på den regionala opinionen när det gäller arbetslöshetsfrågans vikt. För detta ändamål har ett makrodataset skapats. Vad vi har att arbeta med är alltså åtta regioner under femton år, vilket ger 120 analysenheter. Flera olika regressionsmodeller kommer att prövas på materialet där slutmålet är att finna en modell som korrekt kan estimera den nationella och den regionala arbetslöshetens betydelse för den regionala opinionen.

Tabell 2 Vad styr den regionala opinionen? Effekter av nationell och regional arbetslöshet (OLS)

	Nationell modell	Regional modell	Nationell och regional modell	Fullständig modell
Konstant	-2.91	-.72	-3.32	-4.42***
Nationell arbetslöshet	7.37***	-	5.46***	5.47***
Regional arbetslöshet	-	6.55***	1.88**	2.11***
Krislarm: 1991-92	-	-	-	18.13***
Efter krisen: 1999->	-	-	-	-12.81***
R^2	.77	.72	.77	.94
SER	10.45	11.44	10.32	5.36

Kommentar: ***=signifikant på 99%-nivån, **=signifikant på 95%-nivån, *=signifikant på 90%-nivån. SER betyder Standard Error of Regression och avser den genomsnittliga absoluta skillnaden mellan det predicerade värdet och det observerade värdet. Antalet analysenheter är 120. Beroende variabel är andelen respondenter i en region som ett visst år har angett arbetslösheten som ett av de viktigaste samhällsproblemen på en öppen fråga i SOM-undersökningarna under perioden 1987-2001. Koefficienterna är estimerade med OLS och är ostandardiserade.

De första två modellerna med bara antingen nationell eller regional arbetslöshet visar att båda variablerna har en stark effekt på den regionala opinionen, modellerna uppvisar i båda fallen även en god passning. Dock fungerar modellen med enbart nationell arbetslöshet något bättre. När så båda de oberoende variablerna inkluderas i den tredje modellen ser vi att båda har en signifikant effekt. Den nationella arbetslösheten tycks dock som väntat vara avsevärt mer betydelsefull än den regionala. Vi kan dock konstatera att den regionala arbetslösheten har betydelse även den och uppnår en tredjedel av

den nationella arbetslöshetens effekt. Rent konkret kan modell tre tolkas som att en procentenhets ökning av den nationella arbetslösheten orsakar ungefär fem och en halv procentenheters ökning i den beroende variabeln, andel av allmänheten som anser arbetslösheten vara ett av de viktigaste samhällsproblemen. En procentenhets ökning av arbetslösheten i en viss region däremot ger strax under två procentenheters ökning av andelen som värderar arbetslösheten som viktig i samma region. Båda faktorerna är således av betydelse för den regionala opinionen.

Vi bör dock lägga märke till att modellen som helhet inte förbättras nämnvärt när båda variablerna inkluderas. Modellens prediktioner blir dock något litet bättre då SER-värdet sjunkit. Om vi enbart är intresserade av förutsägelser på aggregerad nivå tycks alltså inte den regionala nivån vara av särskilt stor betydelse. En modell med bara den nationella arbetslöshetsnivån gör ett nästan lika bra jobb när det gäller att förutsäga den regionala agendan – hur stor andel i regionen som ett visst år anser sysselsättningen vara ett viktigt samhällsproblem. Vi bör dock tänka på att även det omvända gäller, modellen med enbart den regionala nivån fungerar också den nästan lika bra. Om vi istället för rena prediktioner vill förstå vilken betydelse olika faktorer har för allmänna opinionen och allmänhetens agenda hjälper oss den regionala arbetslöshetsnivån till en mer korrekt modell och därmed en bättre förståelse av vilka delar av ekonomin som påverkar opinionen.

Ett problem härvidlag är naturligtvis den så parallella utvecklingen i regionerna. Om utvecklingen går åt samma håll i hela landet är det svårt att bedöma betydelsen av den lokala utvecklingen, denna kan mycket väl bli tydligare om utvecklingen istället gick åt olika håll i olika landsdelar. Detta är dock inte ett teoretiskt problem, utan istället ett dataproblem. Om fler subnationella nivåer som till exempel kommuner inkluderades i analysen skulle resultaten kunna bli annorlunda.

Vi ska dock inte helt låta nöja oss med den tredje modellen riktigt än. Regressionsdiagnostiken ger för handen att den inte fungerar helt tillfredsställande. Residualerna, det vill säga feltermerna, inte är jämnt fördelade efter inte bara den viktigaste oberoende variabeln – den nationella arbetslösheten – utan även varierar kraftigt i storlek under olika tidsperioder. I det här fallet hänger ju värdet på den oberoende variabeln och tidsperioden samman då arbetslösheten uppvisar en kraftig variation över tid. I det här fallet kommer endast en enkel och snabb lösning som tar hänsyn till skillnaderna mellan olika tidsperioder att tillämpas.

Det residualinspektionen visade oss tycks även vara rimligt utifrån allmänna kunskaper om arbetsmarknadens utveckling och den politiska debatten. De perioder som avviker är nämligen de tidiga krisåren i början av 90-talet samt

de senaste åren- 1999 och framåt. Den högljudda debatten i media som uppstod när den svenska modellen började krackelera och den chock det innebar att se att Sverige inte var ett evigt undantag förskonat från den kontinentala arbetslöshetsplågan gjorde troligen reaktionerna på den faktiska ökningen av arbetslösheten större än vad enbart de faktiska siffrorna initialt skulle motiverat. Det som hänt på senare år är snarare att beteckna som en tillvänjningsprocess där svenska folket har accepterat att arbetslösheten ligger på en högre nivå än på 80-talet (jämför Martinsson 2002:295f). Trots att den riktiga krisen nu i stort sett uppfattas vara över ligger arbetslösheten fortfarande på en högre nivå än den gjorde vid krisens början 1991 (se tabell 1).

Hela tidsperioden kan alltså inte utan vidare analyseras i en och samma kraftigt förenklade statistiska modell. Den tekniska lösningen blir att skapa två nya dikotoma variabler som fångar upp egenheterna hos de två ovan nämnda tidsperiodernas debattklimat.

När vi låter dessa två nya variabler ta särskild hänsyn till varsin tidsperiod: krislarmsåren och åren efter den egentligen arbetslöshetskrisen under 90-talet kan en högst substantiell förbättring av modellens passning och prediktionsprecision ses. SER-värdet så gott som halveras och R^2 ökar väsentligt.

Såväl modell tre som modell fyra i tabell 2 visar att det finns empiriskt stöd för en modell där såväl den nationella som den regionala arbetslöshetsnivån påverkar den regionala opinionen. Båda faktorerna har en självständig och statistiskt signifikant effekt. Detta tycks också teoretiskt rimligt. Att den nationella nivån tycks mer betydelsefull än den regionala är heller ingenting som torde förvåna särskilt många. Den substantiella tolkningen av de oberoende variablernas effekter i den fullständiga modellen i tabell 2 är att en ökning av den nationella arbetslösheten med en procent i allmänhet medför en ökning av andelen som bedömer arbetslöshetsfrågan som ett viktigt samhällsproblem med ungefär fem och en halv procent. En enprocentig ökning av arbetslösheten i en viss region däremot medför i allmänhet en ökning av andelen i samma region som anser frågan viktig med lite drygt två procent. Den nationella nivån har alltså större betydelse för den regionala opinionen, men den regionala nivån är långt ifrån betydelselös.

För att blir mer säkra på resultaten bör dessa även bekräftas av analyser på individnivå. Resultat funna på aggregerad nivå kan ibland vara bedrägliga och det är god praxis att då så är möjligt söka bekräfta dessa på individnivå (Achen 1995). Förutom ytterligare säkerhet ger analyser på individnivå oss även bättre möjligheter att undersöka mer specialiserade hypoteser, exempelvis angående vilka grupper av medborgare som reagerar kraftigast på personlig, regional eller nationell arbetslöshet.

Vilken arbetslöshet är viktig?

Vissa forskare har tidigare hävdat att människor i första hand använder sina egna erfarenheter för att forma politiska åsikter i avsaknad av annan information som kan antas vara mer giltig för samhället som helhet (Mutz 1998). Eftersom politiska resurser, kunskap och intresse är ojämnt fördelade i befolkningen innebär detta att olika grupper kommer lita till olika typer av information för att forma sina åsikter. Enligt denna idé skulle alltså individer som har mer politisk information, till exempel genom nyhetsmedia, i fallet som studeras här påverkas *mer* av den nationella arbetslöshetsnivån än människor med mindre information. De senare skulle istället exempelvis låta sina egna erfarenheter väga tyngre[5]. Om dessa skillnader är markerade innebär det att olika medborgargrupper uppvisar skilda grader av responsivitet gentemot olika aspekter av arbetsmarknaden.

Som redan tidigare omnämnts har även idén att egen arbetslöshet blir mer betydelsefull, politiserad, hos individer som ser rapporter i nyhetsmedia om arbetslöshet i samhället i övrigt framförts. I föreliggande studie undersöks inte skillnader mellan individer med olika mediekonsumtionsmönster, utan idén förenklas till att gälla perioder med hög eller låg arbetslöshet då nyhetsmedias rapportering i stort följer arbetslöshetsnivån. Här tas dock ingen hänsyn till individers mediekonsumtionsmönster.

Förutom att söka reproducera resultaten från aggregatanalysen i föregående avsnitt skall dessutom de två ovan nämnda hypoteserna testas i det följande. Ett första problem vi stöter på är av metodologisk art. Det är i allmänhet olämpligt att använda regression av standardsnitt – linjär minstakvadratenregression – med dikotoma beroende variabler[6]. Detta är ett sådant fall då vi på individnivå endast använder information om huruvida den enskilde respondenten har angett arbetslösheten som ett av de viktigaste samhällsproblemen eller ej. Istället kommer logitregression att tillämpas. Resultaten blir dock mer svårtolkade, men vi minskar risken för att signifikanstesterna inte längre ska vara giltiga.

Tabell 3 Betydelsen av olika aspekter av arbetslöshet för viktighetsbedömningen av arbetslösheten efter politiskt intresse – logistisk regression (exp (B))

		Politiskt intresse			
	Samtliga	Mycket intresserade	Ganska intresserade	Inte särskilt intresserade	Inte alls intresserade
Konstant	.05***	.04***	.05***	.04***	.05***
Nationell arbetslöshet	1.36***	1.34***	1.37***	1.33***	1.41***
Regional arbetslöshet	1.11***	1.16***	1.12***	1.13***	1.00
Personlig arbetslöshet	1.64***	1.34*	2.07***	1.60***	1.65***
Krislarm: 1991-92	2.82***	2.24***	2.80***	2.99***	2.89***
Efter krisen: 1999->	.65***	.62***	.61***	.70***	.66***
Nagelkerkes R^2	.24	.26	.26	.23	.18

Kommentar: ***=signifikant på 99%-nivån, **=signifikant på 95%-nivån, *=signifikant på 90%-nivån. För att underlätta tolkning är värdena i tabellen inte koefficienter utan *e* upphöjt till koefficienten. Exp (B) tolkas annorlunda än vanliga regressionskoefficienter, den utläses som en förändringsfaktor relaterad till oddsen att en respondent bedömer arbetslösheten som viktig. Oddsen beräknas genom p(Y=1)/p(Y=0).

Om vi först ser på den modell i tabell 3 som inkluderar samtliga respondenter under de femton åren ser vi att resultaten från aggregatanalysen bekräftas. Den nationella arbetslösheten tycks viktigare än den regionala för individernas bedömning av frågans vikt, samtidigt som båda är klart signifikanta. Även resultatet att den regionala arbetslöshetens effekt motsvarar ungefär en tredjedel av den nationella arbetslöshetens betydelse står sig i den nya modellen. En enprocentig ökning av den nationella nivån medför att oddsen för att en respondent tycker arbetslösheten är en viktig fråga ökar med cirka en tredjedel medan samma ökning i respondentens egen region endast medför en oddsökning med dryga tio procent. Vi ser även att personlig arbetslöshet, något som inte inkluderades i aggregatanalysen, är klart substantiellt betydelsefull och motsvarar ungefär två procentenheters ökning av den nationella arbetslöshetsnivån. Med logistiska regressionsmodeller är det även möjligt att gå vidare och undersöka potentiellt intressanta icke-lineariteter när de oberoende variablerna relateras direkt till de predicerade sannolikheterna istället. Det är även ett överlägset sätt att illustrera resultaten på. Detta rymmes dock inte inom ramen för denna studie. Vi går istället vidare att undersöka huruvida effekterna av de olika aspekterna av arbetslöshet ser olika ut bland medborgare med olika grad av politiskt intresse.

I stort sett tycks grupperna bete sig ganska likartat. Tittar vi närmare kan vi dock se vissa mycket intressanta skillnader. Överlag fungerar modellen något bättre bland personer med högre politiskt intresse än bland de med lägre,

skillnaderna är dock inte särskilt stora om vi undantar gruppen inte alls intresserade av politik. Medan den nationella arbetslöshetsnivån uppvisar ungefär samma effekt i alla fyra grupperna är effekten av den regionala nivån något större bland de mer politiskt intresserade, och bland de med lägst politiskt intresse är den inte alls signifikant[7]. Detta resultat visar alltså på att det tycks krävas mer i form av politiska resurser för att ta till sig och använda sig av lokala förhållanden för att forma sina politiska åsikter än för nationella förhållanden. Detta tycks också rimligt då nationella förhållanden vanligtvis dominerar standardinformationsflödet.

Däremot tycks det inte lika klart att ett lågt politiskt intresse medför större betydelse för den personliga situationen som tidigare forskare har hävdat. Visserligen verkar de mest politiskt intresserade inte låta sin personliga situation påverka sin viktighetsbedömning i lika hög grad som andra, men den grupp som är mest benägen att låta det personliga spela in är de ganska intresserade, inte de med lägst intresse. Här behövs ytterligare studier för att klargöra vilken roll det politiska intresset spelar för vilken typ av information medborgarna använder sig av när det gäller att göra en viktighetsbedömning av politiska frågor.

Avslutningsvis ska även vilka trender över tid som kan skönjas när det gäller betydelsen av den regionala arbetslösheten och personlig erfarenhet av arbetslöshet undersökas. Som vi såg i kapitlets inledning (figur 3) kan de regionala skillnaderna på arbetsmarknaden sägas ha minskat något de senaste åren, denna tendens är dock rätt svag. Vi kommer nu även få ett något tydligare svar på frågan om den personliga arbetslösheten verkligen tycks ha större betydelse i tider av låg arbetslöshet i motsats till vad andra forskare tidigare har funnit, vilket antyddes av figur 5.

När skillnader mellan olika tidsperioder ska undersökas förlorar vi dessvärre möjligheten att inkludera den nationella arbetslösheten i den statistiska modellen då denna är konstant varje givet år. Kvar från de tidigare använda modellerna blir därför endast den regionala arbetslöshetens nivå samt den personliga arbetsmarknadssituationen. För att den regionala variationen enbart skall återspegla effekten av just en viss regions arbetslöshetsnivå används här den regionala arbetslöshetens avvikelse från den nationella arbetslösheten istället för regionens absoluta nivå då vi nu inte längre har inkluderat någon kontroll för den nationella nivån i modellen. Detta medför naturligtvis även att interceptet kommer variera kraftigt över tid i takt med att den beroende variabelns fördelning förändras.

Tabell 4 Betydelsen av regional och personlig arbetslöshet 1987-2001

År	Konstant	Regional arbetslöshet	Personlig arbetslöshet	Nagelkerkes R^2
1987	.17***	1.51***	2.67***	.030
1988	.06***	2.13***	3.00***	.043
1989	.02***	1.44	.00	.013
1990	.07***	1.44**	2.07	.012
1991	.64***	1.24**	1.21	.006
1992	.94	1.15**	1.35*	.007
1993	1.40***	.99	1.53**	.005
1994	1.36***	1.07	1.30	.003
1995	1.01	1.04	1.18	.002
1996	1.33	1.06	1.51**	.006
1997	.98	1.08*	1.62***	.009
1998	1.02	1.09**	1.19	.003
1999	.37***	1.10***	2.33***	.020
2000	.15***	1.14***	2.65***	.022
2001	.15***	1.21***	2.48***	.021

Kommentar: Logistisk regressionsmodell, exp (B) rapporteras. Den regionala arbetslöshetens avvikelse från den nationella samma år har använts istället för det absoluta värdet av den regionala arbetslösheten. ***=signifikant på 99%-nivån, **=signifikant på 95%-nivån, *=signifikant på 90%-nivån.

Det första vi lägger märke till i tabell 4 är att modellen generellt sett fungerar bättre åren innan krisen samt under perioden efter krisen, från 1999 och framåt. I allmänhet förklarar dock den begränsade modell vi här använder ganska lite av variationen i den beroende variabeln. Vi ser sedan även att den såväl den regionala arbetsmarknadssituationen personliga arbetslöshetserfarenheter tycks ha större betydelse i början och mot slutet av perioden. Effekterna är såväl större som mer signifikanta. Innan den nationella arbetslösheten sköt i höjden 1991-92 hade istället den lokala eller den personliga situationen större betydelse för medborgarnas bedömning av arbetslöshetsfrågans vikt[8]. Men när den nationella situationen förvärrades tycks dessa två variabler mer eller mindre förlora sin betydelse, med vissa undantag. Åtminstone tillfälligt. När arbetslösheten sedan åter började sjunka återvann regionnivån och den personliga situationen sin betydelse.

Vad vi ser är alltså det smått paradoxala resultatet att när arbetslösheten sjunker och de regionala skillnaderna minskar blir de återstående skillnaderna trots detta mer betydelsefulla än tidigare då situationen var sämre i större delar av landet. Likaså tycks det tvärtemot tidigare forskning som om den personliga situationen blir *viktigare*, åtminstone för agendabedömningen, då arbetslösheten totalt sett är mindre utbredd.

Vi kan nu alltså nyansera de tidigare forskningsresultaten som visat att allmänhetens agenda tenderar att följa arbetslöshetsnivån tämligen väl. Vi vet nu betydligt mer om denna process än tidigare. Vi har sett att det finns stora regionala skillnader på den svenska arbetsmarknaden, men också att dessa tenderar att utvecklas åt samma håll. Det handlar om en sorts mer eller mindre bestående nivåskillnader i arbetslöshet mellan olika delar av landet. En viss tendens till att skillnaderna ökar i tider av generellt sett högre arbetslöshet och vice versa har dock kunnat ses, även om den är svag.

Vi har även sett att olika arbetsmarknadsgrupper tenderar att systematiskt bedöma arbetslöshetsfrågans vikt olika. Pensionärer är i allmänhet mindre bekymrade om arbetslösheten som samhällsproblem medan de arbetslösa själva värderar problemet något högre än andra. Dessa skillnader är dock i allmänhet inte särskilt stora, utan alla grupper följer i stort sett samma mönster. Vi har dock kunnat se att sambandet mellan arbetslöshetens vikt och den faktiskt arbetslöshetsnivån för människor med mycket lågt politiskt intresse är något lägre än för andra grupper. Här är det dock viktigt att tänka på att även denna grupp följer utvecklingen väl. Det är alltså inte ens i denna grupp fråga om någon bristande kännedom om den ekonomiska utvecklingen eller bristande verklighetsförankring när det gäller de politiska åsikterna.

Det fanns även vissa skillnader mellan grupper av medborgare med olika grad av politiskt intresse. Tydligast märktes detta för den regionala arbetslöshetsnivån: medborgare med högre politiskt intresse reagerade starkare på den regionala nivån och för de som uppgav sig vara inte alls intresserade av politik hade den regionala nivån ingen effekt på viktighetsbedömningen av arbetslöshetsfrågan. Den regionala arbetslöshetsnivån tycks således vara mer krävande ifråga om politisk-kognitiva resurser än den nationella arbetslöshetsnivån.

Det visade sig även att det är långt ifrån enbart den nationella arbetslöshetsnivån som inverkar på allmänhetens agenda. Den nationella arbetslösheten är visserligen mer betydelsefull än arbetslösheten i den region en individ själv är bosatt, men båda spelar en betydelsefull roll. I allmänhet tycks den regionala nivåns effekt på arbetslöshetens vikt för medborgarna vara en tredjedel av den nationella nivåns betydelse. Vi har även sett att den personliga arbetsmarknadssituationen spelar in. Att vara personligen arbetslös tycks generellt sett ha samma betydelse för en individs bedömning av frågans vikt som samhällsproblem som en tvåprocentig ökning av den nationella arbetslöshetsnivån eller en sexprocentig ökning av arbetslöshetsnivån i den egna regionen.

När det gäller betydelsen av de såväl de regionala skillnaderna som den personliga arbetsmarknadssituationen kan vi de senaste åren se en tendens till ökad betydelse. Den personliga erfarenheten av arbetslöshet ökar i betydelse när den totala arbetslösheten sjunker. Effekterna av den regionala situationen

på allmänna opinionen har dessutom vuxit i styrka i takt med att den nationella arbetslösheten har sjunkit. Vi kan alltså framöver mycket väl få se en fortsättning av denna trend, vilket skulle leda till en ökad polarisering inom landet när det gäller bedömningen av vilka samhällsproblem som är de viktigaste. De bestående regionala ojämlikheterna har således större betydelse i relativt sett goda tider.

Sammantaget uppvisar svenska folket en imponerande responsivitet när det gäller att reagera på utvecklingen och förändringar på arbetsmarknaden, åtminstone i fallet arbetslösheten och agendan. Allmänna opinionen tycks när det gäller problemuppfattningar väl förankrad i den faktiska utvecklingen och informationsmottagligheten är god när det gäller förändringar i viktigare makroekonomiska indikatorer som arbetslösheten.

Noter

[1] Se kapitlet av Bengt Johansson och Jesper Strömbäck i samma volym.

[2] De åtta regionerna och de län de består av är: Stockholm – Stockholms län. Östra mellansverige – Uppsala, Södermanlands, Östergötlands, Västmanlands och Kopparbergs. Småland med öarna – Jönköpings, Kronobergs, Kalmars och Gotlands. Sydsverige – Blekinge och Skåne. Västsverige – Hallands och Västra Götalands. Norra mellansverige – Värmlands, Kopparbergs och Gävleborgs. Mellersta Norrland – västernorrlands och Jämtlands. Övre Norrland – Västerbottens och Norrbottens.

[3] När det gäller så här små skillnader bör det framhållas att SCBs arbetslöshetstal bygger på en urvalsundersökning (Arbetskraftsundersökningen – AKU), och till skillnad från AMS siffror inte är baserade på registerdata. Detta medför alltid en viss felmarginal för arbetslöshetstalen. När vi studerar enskilda regioner blir denna osäkerhet naturligtvis mer kännbar även om urvalen är mycket stora.

[4] Vi bör här återigen tänka på att siffrorna avser SCBs arbetslöshetstal. Om exempelvis AMS totala arbetslöshet där fler olika arbetsmarknadsåtgärder ingår skulle användas blir skillnaderna och spännvidden mellan regionerna långt större då andelen av arbetskraften i arbetsmarknadsåtgärder oftast står i direkt proportion till andelen öppet arbetslösa i ett område, detta samband är starkt och gäller oftast långt ner på kommunnivå.

[5] Detta har ibland kallats *the default source hypothesis*.

[6] Det är dock möjligt att använda vanlig OLS utifrån ett sannolikhetsperspektiv, den så kallade linjära sannolikhetsmodellen (Long 1997). Det är dock fortfarande olämpligt utifrån de formella antaganden som ligger bakom regressionsmetoden. Bland annat får vi ofrånkomligen problem med exempelvis heteroskedastisitet med åtföljande opålitliga standardfel och signifikanstester.

[7] I själva verket är koefficienten mycket långt från signifikant, vilket inte framgår av tabellen. Den har ett p-värde på .98.

[8] År 1989 är här ett tydligt undantag. Antalet arbetslösa i urvalet är detta år dock så lågt att resultatet på denna punkt är synnerligen otillförlitligt. I själva verket hade inte en enda arbetslös respondent angett arbetslöshetsfrågan som viktig 1989.

Referenser

Achen, Christopher h. (1995) *Cross Level Inference*. Chicago: University of Chicago Press

Asp, Kent (1986) *Mäktiga massmedier: studier i politisk opinionsbildning*. Stockholm: Akademilitteratur

Converse, Philip E. (1974, 1964) "The Nature of Belief Systems in Mass Publics" in Luttbeg, Norman R. (red) Public Opinion and Public Policy. Models of Political Linkage. Homewood: The Dorsey Press

Johansson, Bengt och Jesper Strömbäck (2003) "Mångfald men likriktning – mediekonsumtion och medborgarnas dagordningar 1986-2001" i Oscarsson, Henrik (red) *Demokratitrender*. SOM-rapport 32. Göteborgs universitet: SOM-institutet

Long, J. Scott (1997) *Regression Models for Categorical and Limited Dependent Variables*, Thousand Oaks: Sage

Martinsson, Johan (2002) "Femton år av arbetslöshet" I Holmberg, Sören och Lennart Weibull (red) *Det våras för politiken*, SOM-rapport 30. Göteborgs universitet: SOM-institutet

Mutz, Diana C. (1998) *Impersonal Influence. How Perceptions of Mass collectives Affect Political Attitude*, Cambridge: Cambridge University press

Page, Benjamin och Robert Y. Shapiro (1992) *The Rational Public. Fifty Years of Trends in Americans Policy Preferences*, Chicago: Chicago University Press

Zaller, John (1992) *The Nature and Origins of Mass Opinion*, Cambridge: Cambridge University Press

Arbetstidsförkortning – en fråga om klass och kön

Helena Rohdén

Vem du är och varifrån du kommer i samhället påverkar dina idéer och uppfattningar om verkligheten. Ett sådant påstående kan för många verka självklart, men i teorierna om politisk representation diskuteras det ständigt. Hur viktigt är det *egentligen* att både kvinnor och män, unga och gamla, arbetare och tjänstemän, invandrare och svenskfödda deltar när de politiska besluten fattas? Skulle politiken se annorlunda ut om andra gruppers erfarenheter blev dominerande?

I den traditionella valdemokratin står åsiktsrepresentationen i centrum. Det är idéerna och åsikterna som är det viktigaste, inte vem eller vilka som framför dem. Rent teoretiskt betyder det att riksdagen skulle kunna bestå av 349 medelålders lärarinnor, bara deras åsikter i olika politiska frågor skilde sig lika mycket åt som svenska folkets. Men är det rimligt att tro att åsikterna skulle göra det? Feministiska politiska filosofer som Anne Phillips och Iris Marion Young betonar att våra vardagserfarenheter formar våra åsikter (Phillips 2000, Young 1990). Finns det då stora grupper i samhället som står utanför det politiska deltagandet så är det troligt att dessa gruppers erfarenheter och intressen inte får lika stort utrymme i politiken som andra gruppers erfarenheter och intressen.

Att organisera sig som kvinnor

Länge var kvinnor en grupp som stod utanför politiken, men från 1970-talet och framåt har andelen kvinnor i riksdagen ökat stadigt. Vid senaste valet slogs världsrekord (igen) och nu är andelen kvinnor drygt 45 procent i det svenska parlamentet. Tidigare forskning har visat att det finns systematiska skillnader mellan kvinnor och män både när det gäller ideologiska överväganden, partival och åsikter i sakfrågor (se bl a Oskarson & Wängnerud 1995, 1996, Oskarson & Rohdén 2002). Det kan därför i vissa sammanhang finnas anledning för kvinnor att organisera sig *som kvinnor*. Det finns till exempel ett tydligt samband mellan andel kvinnor i kommunfullmäktige och hur mycket pengar kommunerna satsar på kvinnojourer. Ju fler kvinnor i fullmäktige, desto mer pengar till jourerna (Ljungmark 2002). Den norska statsvetaren Hege Skjeie har också visat att när kvinnors andel i stortinget ökade började nya frågor dyka upp på dagordningen. På samtliga partiers partiprogram fick

till exempel kvinnors möjlighet till självständig ekonomisk försörjning ett betydligt större utrymme (Skjeie 1992).

Att kvinnliga politiker organiserar sig över partigränserna som just kvinnor är annars mycket ovanligt. Även om 54 procent av de kvinnliga riksdagsledamöterna säger sig representera kvinnors intressen är partiet det klart främsta representationsobjektet för dem, precis som för männen (Oskarson & Wängnerud 1996). Att kvinnor i så liten utsträckning driver gemensamma frågor över partigränserna hänger med största sannolikhet samman med att det svenska partisystemet är starkt endimensionellt. Som de flesta andra västerländska partisystem har det de senaste 200 åren varit uppbyggt kring vänster-högerdimensionen (Granberg & Holmberg 1988, Oscarsson 1998). Det är alltså klassdimensionen (eller, om man så vill, konflikten mellan arbete och kapital) som står i centrum. Feministiska forskare har påtalat att den starka fokuseringen på klasskiljelinjen lett till att klass, inte kön, ansetts vara den naturliga grunden för kollektivt handlande (Dahlerup 1984, Eduards 2002). Det har dessutom varit så att inom socialdemokratin har kvinnointresset traditionellt sett snarast betraktats som ett hot mot arbetarrörelsens gemensamma intressen (Karlsson 1996).

Jag ska i det här kapitlet argumentera för två ställningstaganden:

1) Det finns centrala kvinnofrågor. Detta framgår empiriskt genom de långvariga åsiktsskillnader som finns mellan kvinnor och män. Tidigare forskning har också visat att kvinnor och män på både väljar- och politikernivå delvis prioriterar olika politikområden.[1]

2) Det finns anledning och i vissa sammanhang också möjlighet för kvinnor att organisera sig som kvinnor och driva dessa frågor. Dels finns det opinionsmässiga förutsättningar för kvinnor att framgångsrikt driva frågorna, som vi ska se senare stöds flera av förslagen av en majoritet av medborgarna. Dels finns det representationsmässiga förutsättningar att driva dessa frågor, aldrig tidigare har så många kvinnor suttit i riksdagen. Dessutom består ju nästan halva regeringen av kvinnor.

Jag börjar med en kort genomgång av några av de frågor som brukar diskuteras som kvinnofrågor och visar hur opinionen har sett ut över tid i ett par av dem. Jag går sedan över till att mer i detalj studera en av de centrala frågorna på arbetsmarknaden, den om arbetstidsförkortning, och visar hur klass- och könsintressena här kommer i konflikt med varandra.

Finns det könsspecifika intressen?

Enligt teorierna om kvinnors intressen finns det könsbaserade intressekonflikter i samhället som bland annat kan ta sig uttryck i att kvinnor och män har olika åsikter i politiska sakfrågor. Dessa teorier om specifika kvinnointressen

är inte oomtvistade. Kritikerna ifrågasätter om det verkligen på förhand går att peka ut att vissa grupper av människor teoretiskt sett har vissa gemensamma intressen. Flera kvinnoforskare menar dock att detta är möjligt. Det debatten gäller bland dem är i stället hur långt man kan gå när det handlar om att fastställa de gemensamma kvinnointressena.

Anna G Jónasdóttir anser att det bara går att tala om att kvinnor objektivt sett har intresse av att delta i den politiska processen genom val och genom att vara med och kontrollera dagordningen. Övriga kvinnointressen, till exempel vilka specifika sakfrågor som förs upp på dagordningen, är subjektiva och kan bara undersökas på empirisk väg (Jónasdóttir 1988). Beatrice Halsaa väljer att sträcka sig något längre. Hon anser att också ett område som skiljer kvinnor från män kan räknas som specifikt kvinnointresse. Det område hon nämner är kvinnors förmåga att föda barn och samhällets organisering av denna reproduktion (Halsaa 1987). En tredje forskare, Helga Maria Hernes, bidrar i sin tur med ytterligare en tolkning. Hon argumenterar för att en stor andel kvinnor har vissa gemensamma intressen som inte just har sin grund i att de är kvinnor utan i att de befinner sig i vissa sociala positioner. Det kan handla om att kvinnor i större utsträckning än män är offentliganställda eller att det är kvinnor som i störst utsträckning konsumerar offentlig service (Hernes 1984, 1987).

I val- och SOM-undersökningarna ställs alltid en serie frågor om vad svarspersonerna anser om olika förslag som har diskuterats i den politiska debatten. I tabell 1 redovisas de 15 frågor där det fanns störst könsskillnader år 2001. Pornografi, sextimmarsdag, kärnkraft, EMU- respektive Natomedlemskap är de sakfrågor där det råder störst skillnader mellan kvinnor och män. Men även när det gäller till exempel flyktingmottagning, den offentliga sektorns storlek och djurens rätt finns det tydliga skillnader.

Några av de frågor som finns med i tabellen är sådana som man utifrån teorierna om kvinnors intressen kan definiera som så kallade kvinnofrågor. De jag ska ta upp i det här kapitlet är *minska den offentliga sektorn, förbjuda alla former av pornografi* samt *införa sex timmars arbetsdag*. Jag börjar med att kort redogöra för den första och den andra. Den tredje, frågan om sextimmarsdag, fördjupar jag mig i senare.

Tabell 1 Mäns och kvinnors inställning i ett antal sakfrågor 2001 (procent, balansmått)

	Män	Kvinnor	Balans-mått	Eta
Sverige bör bli medlem i EMU	41	26	+15	.13
Sverige bör söka medlemskap i Nato	30	15	+15	.11
Tillåta försäljning av starköl, vin och sprit i livsmedelsbutiker	57	46	+11	.11
Ta emot färre flyktingar	49	40	+9	.11
Minska den offentliga sektorn	31	22	+9	.11
Föra en alliansfri politik	63	68	-5	.11
Satsa på ett jämställt samhälle	78	87	-9	.11
Satsa på ett miljövänligt samhälle även om det innebär låg eller ingen tillväxt	41	52	-11	.13
Tillåta homosexuella par adoptera barn	16	27	-11	.17
Förbjuda forskning på befruktade ägg	42	54	-12	.15
Stärka djurens rätt	59	72	-13	.16
Förbjuda djurförsök inom medicinsk forskning	21	34	-13	.16
Begränsa utvecklingen av genmanipulerad mat	69	83	-14	.16
Avveckla kärnkraften på lång sikt	35	50	-15	.19
Införa sex timmars arbetsdag	49	69	-20	.23
Förbjuda alla former av pornografi	27	64	-37	.39

Kommentar: Procenttalen i tabellen visar andel män och kvinnor som var positiva till ett antal politiska förslag. I positiva ingår de som svarat *mycket bra* eller *ganska bra* förslag. Balansmåttet anger skillnaden mellan andel män och andel kvinnor som var positiva till förslagen. [-] Lägre andel män än kvinnor anser att förslaget är bra, [+] högre andel män än kvinnor anser att förslaget är bra. Antalet svarande varierar mellan 1 488 och 3 638. För några av frågorna fanns svarsalternativet *ingen uppfattning*. De personer som valt detta alternativ har räknats som bortfall för att få procenttalen så jämförbara som möjligt. Källa: SOM 2001.

Den offentliga sektorn

Den offentliga sektorns storlek är en central aspekt av vänster-högerideologi. Det är också en av de frågor som finns med i diskussionen om kvinnors intressen. Som redan konstaterats är kvinnor så att säga dubbelt beroende av den offentliga sektorn, dels för att de i betydligt större utsträckning än män är offentligt anställda, dels för att de i större utsträckning än män konsumerar offentlig service.

Den generella frågan om att minska den offentliga sektorn har funnits med i SOM-undersökningarna sedan de startade 1986, och den fanns också med i valundersökningarna 1982 och 1985. I slutet på 1980-talet fanns förhållandevis allmänna uppfattningar om att den offentliga sektorn var för stor och kostade för mycket. Början av 1990-talet präglades av lågkonjunktur med hårda besparingar i kommuner och landsting och under senare delen av 1990-talet

fördes livliga diskussioner om nedskärningarna som gjorts inom den offentliga sektorn.

Figur 1 Mäns och kvinnors inställning till att minska den offentliga sektorn, 1982 – 2001

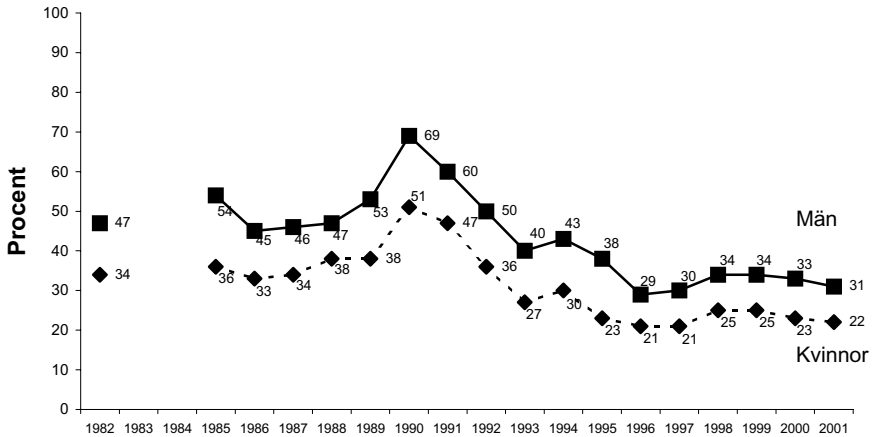

Opinionsskillnad mellan män och kvinnor

82	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	00	01
+13	+18	+12	+12	+9	+15	+18	+13	+14	+13	+13	+15	+8	+9	+9	+9	+10	+9

Kommentar: Andel kvinnor och män som var positiva till att minska den offentliga sektorn. I positiva ingår de som svarat *mycket bra* eller *ganska bra* förslag. Opinionsskillnaden anger skillnaden mellan andel män och andel kvinnor som var positiva till förslaget. De personer som inte besvarat delfrågan ingår inte i procentbasen. Resultaten för åren 1982 och 1985 kommer från valundersökningarna. Övriga resultat kommer från SOM-undersökningarna 1986-2001.

I figur 1 märks dessa trender tydligt i svenska folkets svar på frågan om att minska den offentliga sektorns storlek. Andelen som svarar positivt på påståendet har varierat kraftigt under perioden. Men vad som också är tydligt är att det finns en betydande könsskillnad i svaren. Under hela perioden är andelen män som är positiva till att minska den offentliga sektorn högre än andelen kvinnor. Under perioden fram till 1995 (med undantag för 1988) är könsskillnaden mellan 12 och 15 procentenheter. Under perioden 1996-2001 har denna skillnad i stället varit mellan 8 och 10 procentenheter. Minskningen skedde mellan 1995 och 1996, då andelen män som uppgav sig vara positiva till en minskning sjönk från 38 till 29 procent, medan andelen bland kvinnor endast minskade från 23 till 21 procent.

Slutsatsen man kan dra av att studera den svenska opinionen är att den offentliga sektorns storlek inte bara är en vänster-högerfråga utan också en kvinnofråga. Kvinnor är i lägre utsträckning än män beredda att skära ner i den offentliga verksamheten.[2] Men denna könsskillnad när det gäller välfärdsfrågor har minskat över tid, vilket också det faktum att män i större utsträckning börjat prioritera vård, skola och omsorg visar (Oskarson & Rohdén 2002).

Förbud mot pornografi

Den fråga som innehåller störst skillnader mellan män och kvinnor 2001 är den som handlar om att förbjuda alla former av pornografi. Tidigare forskning visar att män i samtliga prtier, utom vänsterpartiet, är mer negativa till detta förslag än kvinnor (Oskarson & Wängnerud 1996). Figur 2 visar hur opinionen har svängt över tid mellan 1976 och 2001. Bland män har det enbart vid ett tillfälle funnits en svag majoritet för att förbjuda porr och det var 1998 då 51 procent av männen var positiva till förslaget. Inte sedan 1976 har andelen män som vill förbjuda pornografi varit så lågt som år 2001, då 27 procent av männen sa ja till ett förbud.[3] Bland kvinnor är dock majoriteten för ett allomfattande pornografiförbud stabil sedan den andra mätningen 1979.[4]

Ett förbud mot pornografi är, liksom pengar till kvinnojourer och åtgärder mot kvinnomisshandel, exempel på frågor där kvinnor har organiserat och fortfarande organiserar sig som kvinnor för att förändra situationen i samhället. Att ett sådant kollektivt handlande från kvinnors sida inte alltid är okontroversiellt visar bl a statsvetaren Maud Eduards (Eduards 2002).[5]

Figur 2 Mäns och kvinnors inställning till att förbjuda alla former av pornografi, 1976 – 2001

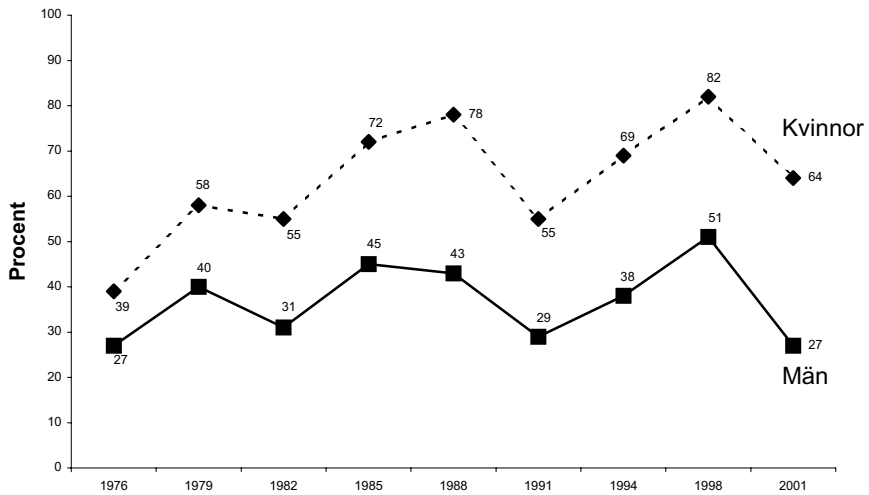

Opinionsskillnad mellan män och kvinnor

1976	1979	1982	1985	1988	1991	1994	1998	2001
-12	-18	-24	-27	-35	-26	-31	-31	-37

Kommentar: Andel kvinnor och män som var positiva till att förbjuda alla former av pornografi. I positiva ingår de som svarat *mycket bra* eller *ganska bra* förslag. Opinionsskillnaden anger skillnaden mellan andel män och andel kvinnor som var positiva till förslaget om att förbjuda alla former av pornografi. De personer som inte besvarat delfrågan ingår inte i procentsatsen. Resultaten för åren 1988 och 2001 kommer från SOM-undersökningarna. Övriga resultat kommer från valundersökningarna.

De båda frågor jag har undersökt hittills, den offentliga sektorns storlek och ett förbud mot pornografi, ser när det gäller klass- och könsintressen relativt okomplicerade ut. I frågan om den offentliga sektorn finns ett tydligt kvinnointresse, men detta sammanfaller med det starka sambandet med vänster-högerideologi (eta-värdet parti och minska offentlig sektor är .35). När det gäller frågan om pornografi är könssambandet starkt (eta .39), däremot finns inget tydligt vänster-högersamband (eta .07). I frågan om arbetstidsförkortning och sextimmarsdag blir sambanden däremot mer komplicerade. Jag ska därför ägna resten av kapitlet åt denna fråga.

Klass och kön ställs på sin spets

Arbetsmarknaden är ett av de områden där frågorna om klass och kön ställs på sin spets. Att arbetsdelningen mellan könen komplicerar klasskonflikten och vice versa råder det stor enighet om bland feministiska forskare (se bland andra Waldemarsson 1992, 1998, Wikander 1992, 1999, Persson & Wadensjö 1997, Hirdman 2001).

> ”I arbetsmarknadens uppdelning mellan ’kvinnliga’ och ’manliga’ arbeten ligger idag själva möjligheten till kvinnornas fortsatta underordning under män. Genusarbetsdelningen är på samma gång ett uttryck för att kvinnor är underordnade män och medlet som gör det möjligt att ännu hålla kvar kvinnor i underordnad ställning. ” (Wikander 1992:22)

Den teoretiska grunden för konflikten mellan klass och kön finns i de så kallade tvåsystemteorierna. Dessa ingår i en grupp av feministiska teorier som etablerades under 1970-talet där kvinnors arbete (oftast både det betalda och det obetalda) samt arbetsdelningen mellan kvinnor och män ställs i fokus. En av de tongivande tänkarna är Heidi Hartmann. Hon påpekar att det med utgångspunkt i teorier om klassmotsättningar (som den marxistiska till exempel) inte är möjligt att förstå varför kvinnor och män har olika platser under kapitalismen:

> ”De ger ingen nyckel till varför kvinnorna är underordnade männen inom och utom familjen och varför det inte är tvärtom.” (Hartmann 1986:25)

För kapitalismen är det enligt Hartmann ointressant om det är män eller kvinnor som lönearbetar eller om det är män eller kvinnor som reproducerar arbetskraften. Det är i stället i det så kallade patriarkala systemet som könsförtrycket finns: här är könsarbetsdelningen och mäns kontroll över kvinnors arbete nyckelfrågorna.

Att klass- och könsintressena inte alltid sammanfaller när det gäller den svenska arbetsmarknaden finns det flera exempel på. Ett är lönediskrimineringen av kvinnor. Vid en jämförelse av samtliga sektorer på den svenska arbetsmarknaden har kvinnorna bara cirka 90 procent av männens löner (SCB 2000).[6] Ser man på den genomsnittliga årslönen ligger LO-kvinnor i botten, följda av TCO-kvinnor, LO-män och SACO-kvinnor. I toppen av löneligan finns TCO- och SACO-männen (LO 2000). En fråga som den här statistiken kan föranleda är om det när det gäller löner verkligen är så självklart att arbe-

tarkvinnor ska organisera sig ihop med arbetarmän och akademikerkvinnor ihop med akademikermän. Kampen för jämlika löner skulle kanske bli effektivare om kvinnor i stället organiserade sig som kvinnor, tvärs över de fackliga (klass)gränserna?

En annan fråga där till synes självklara klassintressen kan problematiseras är frågan om arbetstidsförkortning. Den har funnits med i svensk politik i över hundra år och har en tydlig klassdimension, det vill säga den rör relationen mellan arbetsgivare och arbetstagare. I och med kvinnors ökade intåg på arbetsmarknaden de senaste 40 åren kan man också med stöd i Hartmanns tvåsystemteori och i de tidigare nämnda feministiska teorierna om kvinnors intressen anta att frågan har en könsdimension, som helt eller delvis står i konflikt med klassdimensionen.

I debatten om sextimmarsdagen framgår det också tydligt att en kortare arbetsdag anses vara ett kvinnointresse. Enligt flera av argumenten är det framför allt kvinnor som skulle tjäna på en sådan reform. Det hänger bland annat samman med att många kvinnor och män fortfarande lever enligt könsroller där kvinnorna tar det största ansvaret för barn och hushåll. Enligt förespråkarna skulle arbetstidsförkortningen kunna medföra att heltidsarbetande män i högre grad får ta sin del av detta ansvar samt att konflikten mellan heltidsarbete och familj skulle minska. Även ekonomiskt skulle kvinnor tjäna på införande av sextimmarsdag, eftersom de i större utsträckning än män arbetar deltid och därmed ”subventionerar” mäns heltidsarbete, ett förhållande som män i sin tur har ett intresse av att bevara. Kvinnor skulle enligt dessa argument tjäna på att sextimmarsdag motsvarar 100 procents arbetstid och lön i stället för dagens 75 procents arbetstid och lön.

För att undersöka om det finns något empiriskt stöd för antagandet att frågan om arbetstidsförkortning har en klass- och en könsdimension samt att dessa helt eller delvis står i konflikt med varandra kommer jag att analysera svenska folkets inställning till förslaget om att införa sex timmars arbetsdag för alla förvärvsarbetande. För att klargöra hur dimensionerna ser ut undersöker jag också frågorna om längre semester och sänkt pensionsålder. Följande frågeställningar ska besvaras:[7]

- Hur ser den svenska opinionen ut i frågan om arbetstidsförkortning?
- I vilken utsträckning kan klass- och könstillhörighet förklara åsiktsskillnader i frågan?
- I vilken utsträckning står klass- respektive könsdimensionen i konflikt med varandra?

Långvarigt stöd för sex timmars arbetsdag

Jag inleder resultatredogörelsen med att beskriva den allmänna opinionen kring sextimmarsdag från 1976 till 2001 och går sedan över till att undersöka sambanden med klass och kön.

Figur 3 Medborgarnas inställning till sex timmars arbetsdag 1976-2001, balansmått

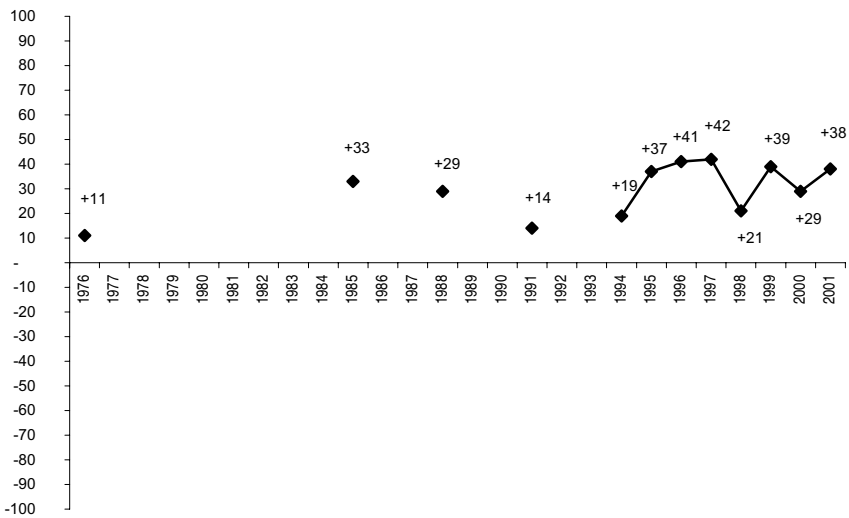

Kommentar: Balansmåttet anger skillnaden mellan andel svarspersoner som var positivt inställda till förslaget om sex timmars arbetsdag minus andel personer som var negativt inställda. Personer som inte besvarat frågan ingår inte i procentbasen. Resultaten för åren 1976, 1985, 1988, 1991, 1994 och 1995 kommer från valundersökningarna. Övriga resultat kommer från SOM-undersökningarna.

Sedan början av 1970-talet har frågan om sex timmars arbetsdag drivits av politiska aktörer som vänsterpartiet och det socialdemokratiska kvinnoförbundet. År 1976 tillfrågades befolkningen för första gången i valundersökningarna om sin inställning till förslaget. Vid samtliga mättillfällen sedan dess har det funnits en positiv opinion. 1976 var skillnaden mellan andel positiva och andel negativa som minst (+11) medan den var som störst 1997 (+42). Det går inte att se någon enhetlig trend under perioden, opinionen har rört sig åt båda håll mellan de olika mättillfällena. Det verkar dock som om stödet för förslaget om sextimmarsdag generellt sett minskar i samband med valår. (Jag återkommer till detta under analysen av partitillhörighet.)

Tabell 2 Medborgarnas inställning till införande av sex timmars arbetsdag för alla förvärvsarbetande (procent, balansmått). 1976-2001

År	Mycket bra	Ganska bra	Varken eller	Ganska dåligt	Mycket dåligt	Summa procent	Balans-mått
1976	20	27	17	25	11	100	+11
1985	31	31	9	19	10	100	+33
1988	28	28	17	18	9	100	+29
1991	23	26	16	21	14	100	+14
1994	20	31	17	20	12	100	+19
1995	28	33	15	16	8	100	+37
1996	31	29	21	10	9	100	+41
1997	30	31	20	11	8	100	+42
1998	22	27	23	15	13	100	+21
1999	28	31	21	11	9	100	+39
2000	27	26	23	15	9	100	+29
2001	31	28	20	13	8	100	+38

Kommentar: Balansmåttet anger skillnaden mellan andel positiva och andel negativa. Ballansmåttet är positivt när andelen positiva är högre än andelen negativa. I positiva ingår de personer som svarat ”mycket bra förslag” respektive ”ganska bra förslag” (eller motsvarande 1976) på frågan om att införa sex timmars arbetsdag. I negativa ingår de som svarat ”mycket dåligt förslag” respektive ”ganska dåligt förslag” (eller motsvarande 1976) på samma fråga. I varken eller ingår de som svarat ”spelar ingen större roll” (1976 och 1985) respektive ”varken bra eller dåligt förslag” (övriga undersökningsår). Källor: Svensk valundersökning 1976, 1985, 1988, 1991, 1994; EU-parlamentsvalundersökningen 1995 samt Riks-SOM-undersökningarna 1996-2001.

Om vi med hjälp av tabell 2 tittar lite närmare på siffrorna ser vi att opinionen för införande av sextimmarsdag (det vill säga de som svarat ”mycket bra” och ”ganska bra” förslag) vid tio av de tolv mättillfällena översteg 50 procent. Högst andel positiva fanns 1985 (62 procent) och lägst andel 1976 (47 procent).

Nästa fråga att undersöka blir om det finns några åsiktsskillnader i inställningen till sextimmarsdag som kan hänföras till klass- och könsdimensionerna samt om klass- och könsintressena kan tänkas komma i konflikt med varandra. Jag kommer att undersöka fem olika oberoende variabler: partitillhörighet, självplacering på vänster-högerskalan, subjektiv familjeklass, fackförbundstillhörighet och kön. Subjektiv familjeklass och fackförbundstillhörighet är tydligt kopplade till klassdimensionen, och det är också partitillhörighet och vänster-högerplacering traditionellt sett. Jag börjar med att redovisa sambanden med partitillhörighet och går sedan över till subjektiv familjeklass respektive kön.

Arbetstidsförkortning – en klassfråga

Frågan om sextimmarsdag har varit partipolitiserad sedan 1970-talet, vänsterpartiet har till exempel haft med kravet i sina valmanifest under hela undersökningsperioden (1976-2001). Tidigare forskning har också visat att sextimmarsdagen är en av de frågor som har ett relativt starkt samband mellan människors åsikt och partitillhörighet (Rohdén 2000). Hur detta samband ser ut framgår av tabell 3. Sambandet har visserligen varierat något, men förefaller stabilt över tid.

Tabell 3 Samband mellan partival och inställning till införande av sex timmars arbetsdag, (Eta)

1976	1985	1988	1991	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
.32	.39	.42	.34	.35	.34	.33	.29	.39	.34	.34	.35

Kommentar: Eta-måttet anger styrkan på sambandet mellan de två variablerna och kan variera mellan 0 och 1. Vid värde 0 finns inget samband över huvud taget mellan variablerna och vid värde 1 är sambandet totalt. Källor: Svensk valundersökning 1976, 1985, 1988, 1991, 1994 och 1998; EU-parlamentsvalundersökningen 1995 samt SOM-undersökningarna 1996-2001.

Trots svagt stöd från flera av riksdagspartierna för att driva frågan har det, som vi konstaterat tidigare, under hela undersökningsperioden funnits en övervikt bland medborgarna för att införa sex timmars arbetsdag. Vi ska nu gå över till att studera hur starkt stödet för förslaget har varit bland de olika partiernas sympatisörer och om det har förändrats under undersökningsperioden.

Inom flera partier (framför allt v, s, kd och mp) har det funnits och finns en positiv opinion när det gäller förslaget om att införa sex timmars arbetsdag. I övriga partier, och främst bland folkpartiets sympatisörer, är bilden mera motstridig. Vid en jämförelse mellan år då det är riksdagsval (1994 och 1998) och år då det inte är riksdagsval framträder ett intressant mönster bland borgerliga sympatisörer och till viss del också bland socialdemokratiska. Mönstret visar att borgerliga partisympatisörer varit betydligt mer positiva till införande av sex timmars arbetsdag de år då det inte var val till riksdagen. Ibland har det dessutom varit så att en negativ opinion (som i folkpartiet 1994) vänts och blivit positiv under mellanvalsåren för att på nytt bli negativ under nästa valår (som i folkpartiet 1998). Det ser sålunda ut som om väljarnas och partiernas inställning i frågan om sex timmars arbetsdag ligger närmare varandra under riksdagsvalår än under icke-valår.

Tabell 4 Partisympatisörernas inställning till införande av sex timmars arbetsdag (opinionsbalans), 1976-2001

	Parti						
År	v	s	c	fp	m	kd	mp
1976	+79	+30	-13	-1	-27	(-25)	-
1985	+88	+62	+4	+9	-16	(+12)	(+68)
1988	+76	+55	+4	-2	-29	(+16)	+70
1991	+54	+40	-3	±0	-31	+8	(+63)
1994	+69	+42	+9	-9	-32	+2	+51
1995	+67	+52	+36	+10	-9	+22	+60
1996	+62	+56	+33	+34	+3	+42	+63
1997	+66	+59	+38	+23	+11	+33	+57
1998	+63	+38	+2	-15	-25	+17	+59
1999	+71	+53	+35	+17	+2	+30	+70
2000	+66	+40	+21	+16	-12	+12	+55
2001	+77	+52	+30	+20	+1	+15	+64

Kommentar: Opinionsbalansen anger skillnaden mellan andel positiva och negativa partisympatisörer. Positivt mått anger att andelen positiva är större än andelen negativa. Negativt mått anger att andelen negativa är större än andelen positiva. I de positiva ingår de svarspersoner som svarat "mycket bra förslag" respektive "ganska bra förslag" på frågan om att införa sex timmars arbetsdag för alla förvärvsarbetande. De negativa består av de svarspersoner som svarat "mycket dåligt förslag" respektive "ganska dåligt förslag" på samma fråga. Siffrorna är inom parentes de år då partierna inte är/blir representerade i riksdagen. Källor: Svensk valundersökning 1976, 1985, 1988, 1991, 1994 och 1998; EU-parlamentsvalundersökningen 1995 samt SOM-undersökningarna 1996-2001.

När det gäller subjektiv klasstillhörighet framgår av tabell 5 att sambandet är svagare än för svarspersonernas partitillhörighet. Sambandet varierar något över tid, men förefaller ändå stabilt.

Tabell 5 Samband mellan klasstillhörighet och inställning till införande av sex timmars arbetsdag. (Eta)

1976	1985	1988	1991	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
.24	.28	.33	.27	.23	.16	.19	.24	.30	.20	.27	.24

Kommentar: Eta-måttet anger styrkan på sambandet mellan de två variablerna och kan variera mellan 0 och 1. Vid värde 0 finns inget samband över huvud taget mellan variablerna och vid värde 1 är sambandet totalt. Källor: Svensk valundersökning 1976, 1985, 1988, 1991, 1994 och 1998; EU-parlamentsvalundersökningen 1995 samt SOM-undersökningarna 1996-2001.

Störst andel anhängare till sextimmarsdagen finns bland arbetare och tjänstemän. I båda dessa grupper har den positiva opinionen för förslaget varit stabil under hela undersökningsperioden. När det gäller högre tjänstemän och

akademiker (som också ingår i gruppen högre tjänstemän) ser utvecklingen något annorlunda ut. Här har opinionsbalansen varierat mellan negativ (-19) och positiv (+29). Mest skeptiska till en arbetstidsförkortning är jordbrukare och företagare. Bara vid ett fåtal tillfällen är andelen positiva jordbrukare respektive företagare högre än andelen negativa. Vi kan också konstatera att den ”valårseffekt” som jag beskrev tidigare går igen även när det gäller klasstillhörighet. I samband med valen på 90-talet är andelen positiva till sex timmars arbetsdag lägre i samtliga grupper.

Tabell 6 Klasstillhörighet och inställning till införande av sex timmars arbetsdag (opinionsbalans), 1976-2001

	Subjektiv klasstillhörighet				
År	Arbetare	Jordbrukare	Tjänsteman	Högre tjänsteman	Företagare
1976	+21	-45	+18	-19	-22
1985	+50	-15	+42	+11	-20
1988	+49	-57	+34	+3	-24
1991	+32	-33	+13	-11	-33
1994	+38	-16	+13	+/-0	-14
1995	+48	+4	+40	+24	+6
1996	+53	+/-0	+41	+29	+1
1997	+59	-28	+45	+28	+7
1998	+42	-56	+24	-17	-19
1999	+55	+12	+41	+18	+11
2000	+48	-23	+31	-7	-12
2001	+55	-12	+38	+10	+/-0

Kommentar: Opinionsbalansen anger skillnaden mellan andel positiva och negativa svarspersoner. Positivt mått anger att andelen positiva är större än andelen negativa. Negativt mått anger att andelen negativa är större än andelen positiva. I de positiva ingår de personer som svarat "mycket bra förslag" respektive ”ganska bra förslag” på frågan om att införa sex timmars arbetsdag för alla förvärvsarbetande. De negativa består av de personer som svarat "mycket dåligt förslag" respektive "ganska dåligt förslag" på samma fråga. Källor: Svensk valundersökning 1976, 1985, 1988, 1991, 1994 och 1998; EU-parlamentsvalundersökningen 1995 samt SOM-undersökningarna 1996-2001.

Sammanfattningsvis kan vi så här långt se att det finns ett tydligt samband mellan vänster-högerideologi, klasstillhörighet och inställning till sex timmars arbetsdag. Den klasskiljelinje som det svenska politiska systemet är uppbyggt kring är med andra ord stark i frågan. Nästa steg blir nu att undersöka hur det ser ut när det gäller den könsskiljelinje som flera feministiska forskare också

talar om (se bland andra Waldemarsson 1992, 1998, Wikander 1992, 1999, Persson & Wadensjö 1997, Hirdman 2001).

Arbetstidsförkortning – en könsfråga

Att tala om en könsdimension i paritet med vänster-högerdimensionen i det svenska politiska systemet är inte relevant enligt tidigare väljarforskning. Visserligen är jämställdhetsdimensionen (som könsdimensionen också kallas) väl sammanhållen men den är mycket svagt utvecklad (Oscarsson 1998). Däremot kan man finna en del sakfrågor där kvinnor och män skiljer sig åt åsiktsmässigt. Till de frågor där könsskillnaderna är som störst hör, som vi sett i tabell 1, förslaget om att införa sex timmars arbetsdag. Generellt sett är kvinnor mer positiva till förslaget än män. Maria Oskarson och Lena Wängnerud visar till exempel i en jämförelse mellan år 1985 och 1994 att det under båda åren fanns en majoritet riksdagskvinnor för och en majoritet riksdagsmän emot förslaget om sextimmarsdag (Oskarson & Wängnerud 1996).

Tabell 7 Samband mellan könstillhörighet och inställning till införande av sex timmars arbetsdag (Eta)

1976	1985	1988	1991	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
.13	.20	.25	.25	.21	.19	.21	.19	.20	.19	.22	.24

Kommentar: Eta-måttet anger styrkan på sambandet mellan de två variablerna och kan variera mellan 0 och 1. Vid värde 0 finns inget samband över huvud taget mellan variablerna och vid värde 1 är sambandet totalt. Källor: Svensk valundersökning 1976, 1985, 1988, 1991, 1994 och 1998; EU-parlamentsvalundersökningen 1995 samt SOM-undersökningarna 1996-2001.

Könssambandet när det gäller förslaget om införande av sextimmarsdag är som framgår i tabell 7 något svagare än sambandet med partitillhörighet. Men det verkar också som om sambandet mellan människors könstillhörighet och deras inställning till sextimmarsdag har förstärkts någon gång mellan 1976 och 1985.[8]

Tabell 8 Kvinnors och mäns inställning till införande av sex timmars arbetsdag (procent) 1976-2001

	Andel positivt inställda		Opininonsbalans		
År	Kvinnor	Män	Skillnad	Kvinnor	Män
1976	53	41	+12	+22	±0
1985	70	54	+16	+48	+18
1988	67	46	+21	+50	+10
1991	60	39	+21	+35	-6
1994	60	42	+18	+37	+3
1995	70	53	+17	+53	+23
1996	70	50	+20	+57	+23
1997	70	52	+18	+56	+28
1998	58	40	+18	+38	+5
1999	67	50	+17	+53	+24
2000	63	44	+19	+46	+12
2001	69	49	+20	+56	+20

Kommentar: I andelen positivt inställda ingår de personer som svarat ”mycket bra förslag” respektive ”ganska bra förslag” på frågan om att införa sex timmars arbetsdag för alla förvärvsarbetande. Opinionsbalansen visar skillnaden mellan andel positiva och andel negativa (d v s de personer som svarat ”mycket dåligt förslag” respektive ”ganska dåligt förslag”). Opinionsbalansen är positiv när andelen positiva är högre än andelen negativa. Källor: Svensk valundersökning 1976, 1985, 1988, 1991, 1994 och 1998; EU-parlamentsvalundersökningen 1995 samt SOM-undersökningarna 1996-2001.

En slutsats att dra av tabell 8 är att teorierna om att sextimmarsdagen är ett kvinnointresse får stöd under hela undersökningsperioden. Vid samtliga mätningar var kvinnor mer positiva än män till införande av sex timmars arbetsdag. Andelen kvinnor som var för förslaget översteg dessutom varje gång 50 procent. Det tidigare observerade mönstret när det gäller riksdagsvalår slår igenom även när det gäller sambandet mellan könstillhörighet och inställning till sextimmarsdag. Mönstret är något tydligare bland männen på 90-talet, då opinionsbalansen varierade mellan -6 år 1991 och +28 år 1997. Generellt sett återfinns könsskillnaderna inom varje parti under hela undersökningsperioden.[9] Skillnaderna varierar dock i storlek, med de minsta könsskillnaderna bland miljöpartister och vänsterpartister.[10]

Som vi har sett finns det starka klassintressen i frågan om sex timmars arbetsdag. Men genom dessa klassintressen verkar också en annan konfliktdimension skära, de intressen jag har valt att kalla könsintressen. Jag ska nu avsluta den empiriska analysen med att undersöka i vilken utsträckning dessa

båda intressen kan komma i konflikt med varandra. För att undersöka detta, gör jag ett par regressionsanalyser. I den första modellanalysen jämför jag opinionen i frågan om sex timmars arbetsdag 1976 och 2000. I den andra analysen jämförs förklaringskraften i modellen när det gäller förslagen om sex timmars arbetsdag, sänkt pensionsålder och längre semester.[11]

Tabell 9 Multipel regressionsmodell för att förklara medborgarnas inställning i frågan om sex timmars arbetsdag 1976 och 2000

	Sex timmars arbetsdag 1976		Sex timmars arbetsdag 2000	
	Bivariat regression	Multipel regression	Bivariat regression	Multipel regression
	b	b	b	b
Parti				
vänsterpartiet	27.59***	10.96*	18.85***	8.88***
socialdemokraterna	11.25***	Referens	4.79***	Referens
centerpartiet	-14.05***	-9.42***	-2.63	-1.10
folkpartiet	-5.72**	-2.86	-5.60**	-3.68
moderaterna	-17.00***	-.80	-20.19***	-10.46***
kristdemokraterna	-21.52***	-24.25**	-7.16***	-5.16***
miljöpartiet			11.73***	6.58**
Vänster-höger-placering	-29.98***	-23.80***	-34.49***	-11.41***
Familjeklass	7.83***	4.40**	13.56***	5.72***
Fackförbund	9.01**	3.93	14.50***	9.85***
Kön	8.40***	13.45***	13.85***	11.72***
Konstant		**59.13**		**54.99**
F		**16.28*** **		**64.51*** **
R^2		**.10**		**.19**
Antal svarande (n)		**1 272**		**2 777**

Kommentar: Den beroende variabeln *"införa sex timmars arbetsdag"* har kodats mellan 0 och 100. Värde 0 betyder mycket dåligt förslag, värde 100 mycket bra förslag. Alla oberoende variabler har kodats mellan 0 och 1. Regressionskoefficienterna (d v s b-värdena) visar hur medelvärdet för den beroende variabeln ändras när den oberoende variabeln ändras från värde 0 till värde 1. Vänster-högerplacering: 0 = klart till vänster, 1 = klart till höger. De oberoende variabler som inte kan sägas vara på intervallskalenivå har gjorts om till dikotomier eller dummyvariabler. Parti (t ex vänsterpartiet): 0 = ej vänsterpartisympatisör, 1 = vänsterpartisympatisör. Familjeklass: 0 = ej arbetare, 1 = arbetare. Fackförbund: 0 = Saco, inget förbund; 1 = LO, TCO, annat förbund. Kön: 0 = man, 1 = kvinna. Den förklarade variansen (R^2) visar hur stor andel av den totala variationen i den beroende variabeln som förklaras av regressionsmodellen. *** Signifikans på .01-nivån. ** Signifikans på .05-nivån. * Signifikans på .10-nivån. *Källa:* VU 1976 och Riks-SOM 2000.

Ett första resultat av regressionsanalysen av förslaget om sex timmars arbetsdag är att förklaringsfaktorernas effekt har förstärkts sedan 1976. Detta år kan de fem bakgrundsvariablerna förklara 10 procent av variationen i den beroende variabeln (R^2=.10). År 2000 förklarar partisympati, vänster-högerplacering, familjeklass, fackförbundstillhörighet och könstillhörighet tillsammans 19 procent av variationen i den beroende variabeln sex timmars arbetsdag (R^2=.19). 1976 är framför allt effekterna av kön och vänster-högerplacering signifikanta på .01-nivån. År 2000 har signifikanta effekter på den nivån tillkommit vad beträffar partisympati, familjeklass och fackförbundstillhörighet. Politiseringen när det gäller frågan om sex timmars arbetsdag ser alltså ut att öka eller i alla fall förhålla sig konstant när det gäller samtliga bakgrundsvariabler i modellen mellan år 1976 och 2000. Regressionsanalysen bekräftar också att det i frågan om sex timmars arbetsdag finns åtminstone två starka dimensioner; klass och kön.

För att få svar på om arbetstidsförkortning är ett exempel på en fråga där klass- och könsintressen kan komma i konflikt med varandra ska jag jämföra tre olika arbetstidsförslag. Dessa tre är förslagen om sex timmars arbetsdag, sänkt pensionsålder och längre semester, som svarspersonerna i SOM fick ta ställning till år 2000. I tabell 10 har sänkt pensionsålder och längre semester lagts in i samma regressionsmodell som sextimmarsdagen tidigare.

Som framgår av tabell 10 passar regressionsmodellen med de fem bakgrundsvariablerna sämre när det gäller att förklara variansen i frågorna om sänkt pensionsålder och längre semester. Partisympati, vänster-högerplacering, familjeklass, fackförbundstillhörighet och könstillhörighet förklarar bara 10 procent av variationen när det gäller pensionsålder (R^2=.10) och 6 procent i variationen när det gäller semester (R^2=.06). Att frågorna trots allt har en klassdimension framgår av det faktum att både familjeklass och fackförbundstillhörighet har en signifikant effekt på människors inställning till sänkt pensionsålder och längre semester. Det finns också en svag signifikant effekt av kön när det gäller frågan om sänkt pensionsålder, men den är långtifrån så stark som i frågan om sex timmars arbetsdag.

Tabell 10 Multipel regressionsmodell för att förklara medborgarnas inställning i frågorna om sänkt pensionsålder och längre semester år 2000

	Sänkt pensionsålder 2000		Längre semester 2000	
	Bivariat regression b	Multipel regression b	Bivariat regression b	Multipel regression b
Parti				
vänsterpartiet	7.30***	3.03	7.12***	3.34
socialdemokraterna	3.73**	Referens	2.83*	Referens
centerpartiet	-4.13	-2.98	-.12	2.37
folkpartiet	-4.10	-3.22	-2.99	-.71
moderaterna	-11.41***	-4.62*	-6.91***	-.68
kristdemokraterna	-1.88	-.05	-6.46***	-3.83
miljöpartiet	2.23	.65	5.79*	4.23
Vänster-höger-placering	-15.07***	1.89	-14.14***	-1.66
Familjeklass	12.87***	8.34***	11.07***	8.41***
Fackförbund	15.17***	11.77***	8.65***	6.02***
Kön	5.65***	4.89***	2.04	1.54
Konstant		**57.41**		**61.87**
F		**15.89*** **		**9.05*** **
R^2		**.10**		**.06**
Antal svarande (n)		**1 411**		**1 408**

Kommentar: De båda beroende variablerna *"sänkt pensionsålder"* och *"längre semester"* har kodats mellan 0 och 100. Värde 0 betyder mycket dåligt förslag, värde 100 mycket bra förslag. Alla oberoende variabler har kodats mellan 0 och 1. Regressionskoefficienterna (det vill säga b-värdena) visar hur medelvärdet för den beroende variabeln ändras när den oberoende variabeln ändras från värde 0 till värde 1. Vänster-högerplacering: 0 = klart till vänster, 1 = klart till höger. De oberoende variabler som inte kan sägas vara på intervallskalenivå har gjorts om till dikotomier eller dummyvariabler. Parti (t ex vänsterpartiet): 0 = ej vänsterpartisympatisör, 1 = vänsterpartisympatisör. Familjeklass: 0 = ej arbetare, 1 = arbetare. Fackförbund: 0 = Saco, inget förbund; 1 = LO, TCO, annat förbund. Kön: 0 = man, 1 = kvinna. Den förklarade variansen (R^2) visar hur stor andel av den totala variationen i den beroende variabeln som förklaras av regressionsmodellen. *** Signifikans på .01-nivån. ** Signifikans på .05-nivån. * Signifikans på .10-nivån. *Källa:* Riks-SOM 2000.

Sammanfattningsvis visar jämförelsen att frågan om arbetstidsförkortning fortfarande har en tydlig klassdimension, men att den också när det gäller förslaget om sex timmars arbetsdag innehåller en intressekonflikt mellan kvinnor och män. Kvinnor är i betydligt högre utsträckning än män intresserade av att förkorta arbetsdagen. Detta behöver ju i sig inte innebära ett problem, det

kan ju vara så att de två dimensionerna kön och klass sammanfaller. Nu tyder dock resultaten på att så inte alltid är fallet. Inom samtliga riksdagspartier är större andel kvinnor än män positiva till sex timmars arbetsdag. Likadant är det bland fackförbundsmedlemmar och människor med olika klasstillhörighet. Bland både arbetare, tjänstemän och akademiker är andelen kvinnor som är positiva till sextimmarsdag högre än andelen män som är det. Mycket talar alltså för att klass- och könsdimensionerna här kan komma i konflikt med varandra.

Klass mot klass? Kön mot kön?

Frågan om arbetstidsförkortning verkar ha ett evigt liv i den politiska debatten. Så sent som i juni 2002 kom en statlig offentlig utredning där en ändring av semester- och arbetstidslagarna föreslås. Förändringen ska i korthet ge alla arbetstagare en flexibel ledighet motsvarande fem arbetsdagar per år som kan disponeras antingen i timmar eller i hela dagar. Bara om förläggningen av ledigheten orsakar en störning i verksamheten har arbetsgivaren rätt att neka arbetstagaren att ta ut ledigheten som hon eller han vill (SOU 2002:58).

I samband med varje ny utredning diskuteras och prövas argumenten för och emot en arbetstidsförkortning om och om igen. Vad betyder den för jämställdheten? För människors hälsa? För Sveriges ekonomi? För sysselsättningen? I vilken form ska den tas ut? Som semester? Kortare arbetsdag? Kortare arbetsvecka? En rad olika intressen ska tillfredsställas, bland annat de som företräds av arbetsgivare, arbetstagare, kvinnor och män.

Vid närmare eftertanke är det kanske inte så konstigt att det vid en jämförelse mellan de tre olika arbetstidsförslagen är det om längre semester som verkar mest okomplicerat och harmlöst, politiskt sett. Frågan om semester är ju inte särskilt polariserad vare sig på parti- eller könsnivå. Inom samtliga fackförbund finns det dessutom ett majoritetsstöd för förslaget. Med de förutsättningarna verkar det ju nästan naturligt att de arbetstidsförkortningar och förslag till arbetstidsförkortningar som genomförts och drivits hårdast, inte minst av LO, sedan införandet av 40-timmarsveckan 1973 har handlat om just längre semester.

Som den hittills gjorda genomgången visar har det under en relativt lång tidsperiod funnits ett starkt stöd, framför allt bland kvinnor, för de politiska frågor som undersökts här. Sex timmars arbetsdag, tillsammans med bland annat lönediskriminering, kvinnomisshandel och förbud mot pornografi har varit och är fortfarande centrala kvinnofrågor och måste nog också drivas som sådana av de olika aktörerna inom politiken och på arbetsmarknaden. Och vissa förutsättningar för detta verkar finnas. Det korporativa politiska systemet (eller den svenska modellen som det också brukar kallas) har delvis förändrats sedan arbetsmarknadens parter lämnade statliga styrelser och kommit-

téer för drygt tio år sedan. En historiskt sett mycket hög andel kvinnor i riksdagen borde också betyda att möjligheten nu är större än någonsin att börja gå på tvärs över klasskiljelinjen och driva kvinnointressen över partigränserna.

En sådan utveckling skulle innebära att *andra* skiljelinjer än klasskiljelinjen, som i århundraden dominerat svensk politik, fick större politiskt utrymme. Intressen och erfarenheter från andra grupper (i det här fallet kvinnor) än de nu mest etablerade (i det här fallet män) skulle kanske bli mer betydelsefulla och påverka politiken så att den blev annorlunda. Det här resonemanget gäller naturligtvis inte bara för kvinnofrågor, i teorierna om politisk representation förs också andra intressen fram. Det kan till exempel handla om erfarenheter och åsiktsskillnader som har sin grund i att en person är invandrare eller homosexuell. Gemensamt för de intressen som betecknas som centrala att representera, och som lyfts fram av exempelvis Anne Phillips och Iris Marion Young, är att grupper som delar dessa intressen är underordnade i samhället. Man skulle med hjälp av dessa teorier exempelvis kunna argumentera för att den svenska riksdagen borde ha fler ledamöter med invandrarbakgrund. Invandrare möts ju, inte minst på arbetsmarknaden, av olika former av diskriminering. Är det däremot så att riksdagen består av en lägre andel direktörer än vad som finns ute i det svenska samhället är detta inget problem för den representativa demokratin. Få, om ens någon, skulle väl betrakta direktörerna som en underordnad eller diskriminerad grupp.

Noter

[1] Kvinnor prioriterar i större utsträckning än män familjepolitik, socialpolitik och sjukvård, medan en större andel män än kvinnor anger ekonomi och skatter som viktiga. Jämställdhetspolitik är ett annat område som en betydligt högre andel kvinnor än män nämner som viktigt. (Se bl a Oskarson & Wängnerud 1995, 1996, Wängnerud 1998, Oskarson & Rohdén 2002).

[2] Maria Oskarson har i sin forskning visat att kvinnor som grupp är mer positiva till den offentliga sektorn än män, och att detta beror på att kvinnor i sin vardag är mer beroende av den offentliga sektorn än vad män är. När det gäller den första sidan av detta beroende – den som anställd – har Oskarson visat att effekten är ungefär densamma på både kvinnors och mäns åsikt om den offentliga sektorns storlek. Det betyder att både kvinnor och män som är offentliganställda har en mer positiv attityd till den offentliga sektorn än kvinnor och män som är privatanställda. Den andra sidan av beroendet – den som konsument – har däremot en betydligt större betydelse för kvinnors åsikter än för mäns. Eftersom betydligt fler kvinnor än män är dubbelt beroende av den offentliga sektorn är det här förklaringen till att kvinnor i högre utsträckning än män försvarar den offentliga sektorn ligger (Oskarson 1992).

[3] En del av förklaringen till skillnaden mellan 2001 och 1998 (som är en valundersökning) kan ligga i att undersökningsmetoderna i val- och SOM-undersökningarna ser olika ut. I valundersökningarna görs besöksintervjuer medan SOM-undersökningarna består av enkätformulär som de svarande själva fyller i. Vid en jämförelse med andelen män som är positiva till ett förbud 1988 (den andra undersökningen som bygger på enkätformulär som de svarande själva fyller i) ser man dock att för-

ändringen i mäns attityder vid den senaste mätningen inte enbart kan hänföras till mäteffekter utan att den också är reell.

[4] Förbud mot pornografi är också en av de sakfrågor där de största skillnaderna mellan olika åldrar återfinns. Bland männen vill 18 procent av 15-24-åringarna förbjuda porr, medan 64 procent av de 60-75-åriga männen vill göra detsamma. Bland kvinnorna är det 53 procent av 15-24-åringarna och 87 procent av 60-75-åringarna som vill ha ett allomfattande pornografiförbud. Könsskillnaderna är mellan 35 och 40 procentenheter i alla grupper utom i den äldsta, där skillnaden mellan andel kvinnor som vill förbjuda porr och andel män som vill göra det ligger på 23 procentenheter. (Källa: SOM 1988 och 2001).

[5] Jag går inte vidare in på denna problematik här utan hänvisar i stället till Maud Eduards bok *Förbjuden handling. Om kvinnors organisering och feministisk teori.*

[6] Lönestatistiken är standardvägd enligt SCB:s egen standard. Med detta menas att hänsyn tagits till att kvinnor och män har olika ålder, utbildning, finns i olika sektorer och tillhör olika yrkesgrupper.

[7] Frågan om sextimmarsdag som svarspersonerna besvarat i valundersökningarna 1976-1995 har varit formulerad: *Vilken är er/din åsikt om förslaget att införa sextimmars arbetsdag för alla förvärvsarbetande?* Svarsalternativen har varierat något mellan åren. 1976 var alternativen: *Bra förslag, mycket viktigt att det genomförs; Bra förslag, ganska viktigt att det genomförs; Spelar ingen större roll; Dåligt förslag, ganska viktigt att det inte genomförs; Dåligt förslag, mycket viktigt att det inte genomförs.* 1985 var svarsalternativen: *Mycket bra förslag; Ganska bra förslag; Spelar ingen större roll; Ganska dåligt förslag; Mycket dåligt förslag.* 1988-1995 var svarsalternativen: *Mycket bra förslag; Ganska bra förslag; Varken bra eller dåligt förslag; Ganska dåligt förslag; Mycket dåligt förslag.* I SOM-undersökningarna 1996-2001 ställdes frågan: *Vilken är din åsikt om att införa sextimmars arbetsdag?* Svarsalternativen var desamma som i valundersökningarna 1988-1995. I SOM 2000 ställdes också frågor om ett flertal andra förslag om arbetstidsförkortning. Denna fråga löd: *Nedan återfinns ett antal förslag som har förekommit i debatten om arbetstidens längd. Vilken är din åsikt om vart och ett av dem? Längre semester. Sänkt pensionsålder.* Svarsalternativen var: *Mycket bra förslag; Ganska bra förslag; Varken bra eller dåligt förslag; Ganska dåligt förslag; Mycket dåligt förslag.*

[8] Det är dock svårt att dra några säkra slutsatser, eftersom resultatet bygger på bara två mättillfällen.

[9] Eftersom antalet individer i varje grupp i flera fall är mycket litet och det handlar om en lång rad av år har jag valt att inte redovisa någon tabell över resultaten för varje parti. Tendensen är dock så tydlig från år till år att det trots de små n-talen går att dra relativt säkra slutsatser.

[10] Undantag var 1985 och 1991 då det inte fanns några könsskillnader bland miljöpartisterna. Siffrorna är dock mycket osäkra här eftersom miljöpartisterna bara utgjorde 2,4 respektive 3,4 procent av dem som besvarade frågan om sex timmars arbetsdag. 1997 återfanns heller inga könsskillnader bland två av partierna, vänsterpartiet och folkpartiet. Vid en kontroll av andelen kvinnor och män som svarat ”mycket bra förslag” märktes dock en tydlig könsskillnad bland båda partiernas sympatisörer. En högre andel kvinnor än män hade angett detta svarsalternativ och en högre andel män än kvinnor hade svarat ”ganska bra förslag”.

[11] Jag har i regressionsmodellerna valt att lägga in ytterligare två oberoende variabler anknutna till klasskiljelinjen: vänster-högerplacering respektive fackförbundstillhörighet. På detta sätt minskas risken för att könstillhörigheten överskattas.

[12] Man kan kortfattat beskriva situationen som att påståendet om korporatismens död har visst fog för sig. Det institutionaliserade medverkandet i offentligt beslutsfattande från organiserade intressen har minskat i omfattning. Under senare decennier, sär-

skilt från och med början av 1980-talet, har de statliga kommittéerna förlorat sin politiska roll samtidigt som de organiserade intressena (framför allt bestående av arbetsgivare och fackförbund) också i viss mån har stängts ute från dessa. När det gäller remissförfarandet har allt fler intressen och myndigheter fått status som remissinstans. Andelen organisationsföreträdare i verksstyrelserna har också minskat. Men det återstår fortfarande betydande inslag av korporativa arrangemang, särskilt inom arbetsmarknads- och socialpolitiken. Sammanfattningsvis kan sägas att styrelseskicket i någon mån har förskjutits från korporatism till pluralism, där lobbying och opinionsbildning är centrala delar. Den svenska pluralismen visar dock ungefär samma karakteristika som korporatismen, eftersom även detta system domineras av två motstående elitgrupperingar. Fortfarande är det motsättningen arbete – kapital som präglar den politiska maktstrukturen (Hermansson m fl 1999). Se också Bergqvist (1997), Öberg (1997), samt Rothstein & Bergström (1999).

Referenser

Bergqvist, Christina (1997) "Korporatismens nedgång – kvinnors framgång?" i Nyberg, Anita & Elisabeth Sundin (red.) *Ledare, makt och kön. SOU 1997:135.* Stockholm: Arbetsmarknadsdepartementet.

Dahlerup, Drude (1984) "Overcoming the Barriers" i Hicks Stiehm, Judith (ed.) *Women´s views of the Political World of Men.* Dobbs Ferry, N. Y: Transnational Publishers.

Eduards, Maud (2002) *Förbjuden handling. Om kvinnors organisering och feministisk teori.* Malmö: Liber.

Granberg, Donald & Sören Holmberg (1988) *The political system matters. Social psychology and voting behavior in Sweden and the United States.* Cambridge: Cambridge University Press.

Halsaa, Beatrice (1987) "Har kvinnor gemensamma intressen?" i *Statsvetenskaplig tidskrift* 4, s 42-56.

Hartmann, Heidi (1986) "Det olyckliga äktenskapet mellan feminism och marxism. För en mer utvecklingsbar förening" i Ganetz, Hillevi, Evy Gunnarsson & Anita Göransson (red) *Feminism och marxism. En förälskelse med förhinder.* Stockholm: Arbetarkultur.

Hermansson, Jörgen m fl (1999) *Avkorporativisering och lobbyism – konturerna till en ny politisk modell.* SOU 1999:121. Stockholm: Demokratiutredningen.

Hernes, Helga M (1984) "Women and the Welfare State. The Transition from Private to Public Dependence" i Holter, H (red.) *Patriarchy in a Welfare State.* Oslo: Universitetsforlaget.

Hernes, Helga M (1987) *Welfare State and Women Power: Essays in State Feminism.* Oslo: Norwegian University Press.

Hirdmann, Yvonne (2001) *Med kluven tunga. LO och genusordningen.* Falun: Atlas.

Jónasdóttir, Anna G (1988) "On the Concept of Interests, Women's Interests and the Limitations of Interest Theory" i Jones, K B & Jónasdóttir, Anna G (red.) *The Political Interests of Gender.* London: Sage.

Karlsson, Gunnel (1996) *Från broderskap till systerskap. Det socialdemokratiska kvinnoförbundets kamp för inflytande och makt i SAP.* Lund: Arkiv förlag.

Ljungmark, Per-Arne (2002) *Kvinnors makt i politiken. En studie om kvinnors politiska inflytande på lokal nivå.* C-uppsats i statsvetenskap. Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.

LO (2000) *Kvinnor och män på inkomsttrappan. Rapport nummer 45 om välfärdsutvecklingen.* Stockholm: LO.

Oscarsson, Henrik (1998) *Den svenska partirymden. Väljarnas uppfattningar av konfliktstrukturen i partisystemet 1956-1996*. Göteborg: Göteborg Studies in Politics 54.

Oskarson, Maria (1992) "Kvinnor – den offentliga sektorns försvarare" i Holmberg, Sören & Lennart Weibull (red.) *Trendbrott? SOM-undersökningen 1991. SOM-rapport nr. 8*. Göteborg: SOM-institutet.

Oskarson, Maria & Helena Rohdén (2002) "Könsskillnader i politiken – mönstren består" i Holmberg, Sören & Lennart Weibull (red.) *Det våras för politiken. SOM-undersökningen 2001. SOM-rapport nr.30*. Göteborg: SOM-institutet.

Oskarson, Maria & Lena Wängnerud (1995) *Kvinnor som väljare och valda. Om betydelsen av kön i svensk politik*. Lund: Studentlitteratur.

Oskarson, Maria & Lena Wängnerud (1996) "Vem representerar kvinnorna?" i Rothstein, Bo & Särlvik, Bo (red.) *Vetenskapen om politik. Festskrift till professor emeritus Jörgen Westerståhl*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.

Persson, Inga & Eskil Wadensjö (1997) *Glastak och glasväggar? Den könssegregerade arbetsmarknaden. SOU 1997:137*. Stockholm: Arbetsmarknadsdepartementet.

Phillips, Anne (2000) *Närvarons politik – den politiska representationen av kön, etnicitet och ras*. Lund: Studentlitteratur.

Rohdén, Helena (2000) "Starka skiljelinjer i åsikterna om sextimmarsdag" i Holmberg, Sören & Lennart Weibull (red.) *Det nya samhället. SOM-undersökningen 1999. SOM-rapport nr. 24*. Göteborg: SOM-institutet.

Rothstein, Bo & Jonas Bergström (1999) *Korporatismens fall och den svenska modellens kris*. Stockholm: SNS Förlag.

SCB (2000) *På tal om kvinnor och män – lathund om jämställdhet*. Stockholm: SCB.

Skjeie, Hege (1992) *Den politiske betydningen av kjønn. En studie av norsk topppolitikk*. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.

SOU 2002:58 *Tid – för arbete och ledighet*. Stockholm: Näringsdepartementet.

Waldemarson, Ylva (1992) "Kontrakt under förhandling – LO, kvinnorna och makten" i *Kontrakt i kris. Om kvinnors plats i välfärdsstaten*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.

Waldemarson, Ylva (1998) *Mjukt till formen – hårt till innehållet. LOs kvinnoråd 1947-1967*. Uddevalla: Atlas.

Wikander, Ulla (1992) "Delat arbete, delad makt – om kvinnors underordning i och genom arbetet" i *Kontrakt i kris. Om kvinnors plats i välfärdsstaten*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.

Wikander, Ulla (1999) *Kvinnoarbetet i Europa 1789 – 1950. Genus, makt och arbetsdelning*. Uddevalla: Atlas Akademi.

Wängnerud, Lena (1998) *Politikens andra sida. Om kvinnorepresentation i Sveriges riksdag*. Göteborg: Göteborg Studies in Politics.

Young, Iris M (1990) *Justice and the Politics of Difference*. Princeton: Princeton University Press.

Öberg, PerOla (1997) *Medborgarnas inflytande och särintressenas makt. Korporatism och lobbying i statsförvaltningen*. Rapport till förvaltningspolitiska kommissionen. Uppsala: Uppsala Universitet.

Förutsättningar för ett brett medborgerligt deltagande

Maria Pettersson och Christina Ribbhagen

> ”Demokratiutredningen [...] argumenterar för en deltagardemokrati med deliberativa kvaliteter [...] I samma anda som Demokratiutredningen förespråkar regeringen en demokratisyn som innebär att den svenska representativa demokratin bör värnas och att detta förutsätter ett brett medborgerligt deltagande.” (prop. 2001/02:80 s. 27)

Demokrati som styrelseform är föga omstridd i Sverige idag. Däremot råder skilda uppfattningar om hur denna demokrati skall se ut och vad som egentligen kännetecknar den goda demokratin. Beroende på vilken demokratisyn vi ansluter oss till och betraktar som den goda framför andra, medför det skilda och olika höga krav på medborgarnas deltagande. Den normativa utgångspunkten för vad som kännetecknar den goda demokratin i föreliggande kapitel är den demokratisyn som regeringen förespråkar i sin proposition ”Demokrati för det nya seklet” (prop. 2001/02:80). Regeringen sluter upp bakom Demokratiutredningen vilken förespråkar en demokrati enligt deltagardemokratisk modell med deliberativa inslag, samtidigt som den svenska representativa demokratin anses utgöra fundamentet. Precis som regeringen konstaterar i citatet ovan kräver denna syn på den goda demokratin ett brett medborgerligt deltagande.

Vilka förutsättningar finns då för ett brett medborgerligt deltagande i den svenska demokratin under det närmaste decenniet? En grundläggande förutsättning är, enligt regeringen, alla människors lika värde och lika möjligheter att påverka ”såväl sin vardag som samhällsutvecklingen i stort” (prop. 2001/02: 80: 27). I förlängningen betyder denna förutsättning att deltagandet bör vara jämlikt spritt mellan olika grupper av medborgare. En mer deltagarorienterad demokratisyn kräver också att många medborgare i hög grad deltar i *både* politiska och opolitiska sammanhang *och* att medborgarna betraktar det som meningsfullt att delta i de olika sammanhangen. Deltagardemokrati kräver med andra ord mer av medborgarna än traditionell valdemokrati (se inledningskapitlet i denna volym), framförallt när det gäller *tid* och *vilja* att engagera sig.

Enligt propositionen finns dock inte längre det eftersökta breda medborgerliga deltagandet i dagens Sverige. En uppenbar paradox verkar således föreligga, då kraven på aktiva och sofistikerade former av deltagande riskerar att få betalas med lägre politisk jämlikhet. Regeringens strävan efter ett brett medborgerligt deltagande kan med andra ord resultera i att redan resursstarka medborgare får mer inflytande (se Gilljam och Jodal 2001).

Demokratin som styrelseform åtnjuter starkt stöd bland medborgarna. Samtidigt är det ett allt mer känt faktum att den svenska representativa demokratin har problem. Bakgrunden till denna uppfattning är bland annat indikatorer som visar på ett sjunkande valdeltagande, minskat politiskt förtroende och minskad grad av partiidentifikation (se till exempel Gilljam och Holmberg 1995, Holmberg 2000). Regeringen utmålar i huvudsak två problem mot bakgrund av denna utveckling. För det första är det ett stort problem att deltagandet genom traditionella kanaler, så som exempelvis engagemang i politiska partier, innehav av politiska uppdrag och valdeltagande, har minskat. En viktig slutsats i demokratipropositionen är att det minskande deltagandet genom traditionella kanaler inte utgör något problem på kort sikt, men att det på lång sikt kan leda till stora problem för den svenska demokratin. Det andra problemet är att dagens svenska representativa demokrati inte lyckas förmå fånga upp det potentiella deltagande som finns. Regeringen anser därför att det måste finnas fler kanaler genom vilka de svenska medborgarna kan uttrycka sitt intresse och engagemang, det vill säga delta. Framförallt ser regeringen pessimistiskt på ungdomars låga deltagande, där det är tydligt att intresse och engagemang finns, men att de inte är intresserade av att visa sitt engagemang genom traditionella kanaler så som partier och allmänna val (prop. 2001/02: 80: 26).

Mot bakgrund av de idéer om den goda demokratin som presenteras i demokratipropositionen anser vi att det finns anledning att mer i detalj undersöka vilka framtida förutsättningar det finns för det breda medborgerliga deltagande som eftersöks. Fokus kommer här att vara medborgarnas politiska intresse och engagemang då detta kan betraktas som en central förutsättning eller handlingsberedskap för politiskt deltagande (Petersson et al 1989: 205). Har medborgarnas intresse och engagemang förändrats över tid? Vilka trender går att utläsa?

Mer precist är avsikten med föreliggande kapitel att belysa två frågeställningar. För det första, *går det att skönja några generationseffekter gällande intresse och engagemang?* För det andra, *har skillnaderna mellan olika grupper av medborgare ökat eller minskat när det gäller intresse och engagemang?* Båda frågeställningarna belyser dels huruvida förutsättningarna för deltagande är jämnt spritt mellan olika generationer och grupper, dels om det finns någon

återväxt gällande intresse och engagemang i de yngre generationerna. Genom att analysera utvecklingen de senaste 15 åren vill vi med andra ord uttala oss om framtida trender genom att spåra utvecklingen bland morgondagens medborgare.

Förutsättningarna för politiskt deltagande är medborgarnas intresse och engagemang. Det operationaliseras genom fyra indikatorer; graden av politiskt intresse, politisk diskussion, partiidentifikation och partimedlemskap. Partiidentifikation och partimedlemskap är de två förutsättningar som är av vikt för den representativa demokratin. Politiskt intresse och politisk diskussion är grundläggande egenskaper som bör finnas hos medborgare i en deltagardemokrati med deliberativa inslag. Intresse och engagemang är något som dels kan kanaliseras via partier, och därmed sägas utgöra en indirekt förutsättning för deltagande i den representativa demokratin. Intresse och engagemang är också en direkt förutsättning för politiskt deltagande i en deltagardemokrati. Tidshorisonten för samtliga faktorer ovan som handlar om förutsättningar för deltagande är densamma, det handlar om trenderna de senaste 15 åren. Undantaget utgörs av politisk diskussion där mätserien är 13 år. Data är hämtade från SOM-institutets årliga riksrepresentativa undersökningar åren 1986 – 2001.

Intresse och engagemang - livscykel eller generation?

Med SOM-institutets kontinuitetsmängd öppnas nya möjligheter att pröva olika förändringshypoteser eftersom vi med det materialet kan ”följa” utvecklingen över tid inom olika generationer. Underlaget gör det möjligt att utföra så kallade kohortanalyser där vi kan undersöka intresse och engagemang bland personer som är födda på till exempel 1970-talet under åren 1986 till 2001. Metoden gör det möjligt att testa huruvida politiskt intresse och engagemang är något som förändras med ålder, eller om vi behåller vår intresse- och engagemangsnivå livet ut. Den första förändringsmodellen brukar oftast kallas för livscykelmodellen, den andra för generationsmodellen. En kohortanalys kräver dock betydligt längre tidserier än 15 år för att vi mer bestämt skall kunna uttala oss om ålderseffekter och eventuella generationsskillnader. Dessutom är det en metodologisk omöjlighet att på en och samma gång urskilja ålders- eller generationseffekter från periodeffekter (se till exempel Converse 1976). Vi kan med andra ord inte säkert veta om eventuella skillnader eller likheter gällande olika generationers intresse och engagemang beror på ålder eller förändringar som skett i hela opinionen under tidsperioden (se Sören Holmbergs kapitel i denna volym för en vidare diskussion om kohortanalys).

I tidigare demokratiforskning har livscykelmodellen testats framförallt för personers grad av partiidentifikation (se till exempel Campbell et al 1956, Converse 1976 och Holmberg 2000). Teorin handlar om att de partipreferenser vi utvecklar är något som socialiseras redan i unga år, men att denna preferens sedan växer sig starkare ju äldre vi blir. Livscykelmodellen har dock visat sig ha begränsad förklaringskraft vilket öppnat för generationsmodellen. Enligt generationsmodellen behåller vi de värderingar vi utvecklar i unga år och ökad ålder medför med andra ord ingen större effekt på våra värderingar (Holmberg 2000: 48f, se också Oskarson och Oscarsson 1994). I föreliggande kapitel utökas användningen av de båda modellerna till att omfatta intresse och engagemang i vidare bemärkelse än enbart partiidentifikation. Analysen kommer utöver partiidentifikation också att inbegripa politiskt intresse, politisk diskussion och partimedlemskap, faktorer som vi betraktar som likställda med förutsättningar för politiskt deltagande.

Hur ser förutsättningarna ut för det breda medborgerliga deltagandet regeringen efterlyser i en nära framtid? Finns det någon återväxt i de yngre generationernas intresse och engagemang?

Svenska ungdomar tillhör, i jämförelse med ungdomar i övriga EU-länder, bland de mest politiskt intresserade (Esaiasson, Gilljam, Oscarsson och Wängnerud 2002: 385). Ett resultat i enlighet med livscykelmodellen skulle betyda att det inte är någon ”fara på taket” med den svenska deltagardemokratin, åtminstone inte i relation till många andra EU-länder. I varje ålderskohort borde intresset och engagemanget öka för varje undersökningsår. Om ett resultat enligt generationsmodellen däremot föreligger skall andelen intresserade och engagerade personer inom varje ålderskohort vara oförändrad över tid. Med anledning av tidigare forskning finns det skäl att tro att ingen av modellerna ensam kan förklara våra kommande resultat. Ett tänkbart scenario är istället att empirin ger ytterligare stöd för ”förslitningsmodellen” (Holmberg 2000: 51) där det värsta tänkbara scenariot skulle vara ett resultat som visar på att de yngre generationerna dels ligger på en lägre intresse- och engagemangsnivå, dels att engagemanget inte heller ökar över tid. Med andra ord skulle resultat som stödjer förslitningsmodellen peka på en ”trötthetseffekt”, där medborgarna i de äldre demokratierna blivit blasé.

Politiskt intresse – en grundläggande förutsättning

Det första testet av förutsättningarna för deltagande är medborgarnas politiska intresse de senaste 15 åren. Tabell 1 visar andelen ganska eller mycket politiskt intresserade personer inom olika generationer. Vi har här valt att dela in ålderskohorterna efter vilket decennium personerna är födda. Snittet visar det genomsnittliga värdet av andelen politiskt intresserade personer inom genera-

tionen under tidsperioden och lutningskoefficienten (b-värdet) står för den årliga procentuella förändringen och indikerar därmed den huvudsakliga trendriktningen.

Tabell 1 Andel politiskt intresserade inom olika generationer 1986 – 2001 (procent)

Intresse för politik	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	00	01	snitt	b-värde
80-talister									*31*	*31*	*23*	42	33	31	32	32	32	+0,32
70-talister	*19*	*35*	33	25	34	37	36	37	44	34	42	32	44	40	41	39	38	+0,94
60-talister	32	39	44	41	53	45	52	46	53	49	51	43	53	51	43	43	47	+0,53
50-talister	48	50	54	52	52	54	58	52	56	57	51	52	58	56	52	52	54	+0,22
40-talister	51	57	54	56	54	60	62	60	68	59	57	56	60	62	59	56	59	+0,33
30-talister	50	59	49	56	52	56	63	63	62	70	58	59	59	59	60	50	58	+0,34
20-talister	53	58	57	59	58	65	62	67	67	57	57	61	56	55	57	57	59	-0,05
10-talister	51	69	60	*61*	*54*	59	66	64	*56*	*68*	*59*	*45*	*55*	*40*	*56*	*57*	59	-0,61
Samtliga	46	53	51	51	52	54	57	54	58	54	52	49	55	53	50	50	52	+0,06

Källa: SOM-undersökningarna 1986 – 2001

Fråga: Hur pass intresserad är Du i allmänhet av politik? Svarsalternativen är ”Mycket intresserad”, ”Ganska intresserad”, ”Inte särskilt intresserad” och ”Inte alls intresserad”.

Kommentar: Tabellen visar andelen personer som är mycket eller ganska intresserade av politik. Procenttalen är beräknade för samtliga svarspersoner. I de fall procenttalet är baserat på ett lägre n-tal än 100 anges siffrorna i kursiv stil. Snittet visar medelvärdet av andelen politiskt intresserade personer inom generationen under tidsperioden och b-värdet står för årlig procentuell förändring. Det totala n-talet för hela tabellen är 34 368. N-talen, som utgör procentbasen för varje enskilt värde, varierar mellan 105 och 706 frånsett de kursiverade siffrorna.

Politiskt intresse ökar i samtliga generationer under tidsperioden utom bland de allra äldsta. Det politiska intresset har ökat mest bland 70-talisterna, men även 60-talisterna uppvisar en märkbar ökning av sitt politiska intresse. I övriga generationer, där en årlig procentuell ökning kan noteras, har det politiska intresset ökat ungefär lika mycket. Totalt sett är det politiska intresset närmast konstant under perioden (+ 0,06).

Valårseffekter, det vill säga att det politiska intresset ökar i samband valår, är påtagligt i några fall. Vid 1991 års val återfinns en tydlig valårseffekt i alla generationer utom bland 60-talisterna. Vid de två senare valen återfinns denna effekt endast bland de efterkrigstida generationerna. Intressant att notera är också att 80-talisterna var lika politiskt intresserade 1998 som 70-talisterna var 1988, vilket tyder på en återväxt i medborgarnas politiska intresse.

I termer av livscykel- och generationsterminologi talar resultaten främst för en livscykeltolkning, eftersom det politiska intresset inte är konstant utan ökar inom de olika generationskohorterna. Livscykelmodellen kan dock inte ensam

tjäna som förklaring eftersom det politiska intresset är näst intill oförändrat i de två äldsta generationerna. Fysisk ålder samvarierar med intresse på ett sedan länge känt sätt. Sammantaget tenderar politiskt intresse att öka fram till medelåldern för att därefter inte avta i någon större utsträckning (se figur 1 längre fram för en illustration av sambandet).

Det politiska samtalet

En grundläggande förutsättning för den deliberativa demokratin är att medborgarna aktivt deltar i det politiska samtalet, att de besitter en vilja, en förmåga och en vana att diskutera politiska frågor med varandra, helst inte bara i samband med valen, utan kontinuerligt under mellanvalsperioderna. Diskussionen medför att alla argument kommer upp på bordet – att kunskaper ökar och åsikter förädlas. Det politiska samtalet medför också, enligt teorin, att vi som medborgare blir mindre självviska. I tabell 2 redovisas andelen medborgare som uppgivit att de diskuterar politik minst en gång i veckan.

Tabell 2 Andel personer som diskuterar politik minst en gång i veckan 1988 – 2001, inom olika generationer (procent)

Diskuterat politik	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	00	01	snitt	b-värde
80- talister								*27*	*15*	*20*	29	19	21	28	23	+0,50
70- talister	19	17	34	30	28	29	34	34	29	24	28	25	24	26	27	+0,12
60- talister	23	31	40	30	40	32	41	40	34	32	35	28	25	29	32	-0,21
50- talister	28	37	44	34	44	33	43	47	36	33	40	35	27	32	36	-0,31
40- talister	28	34	40	45	47	41	43	49	42	35	41	38	31	34	38	-0,11
30- talister	12	30	36	32	42	38	33	48	33	29	30	24	23	26	30	-0,18
20- talister	14	22	29	32	32	25	29	34	29	22	22	19	20	24	25	-0,19
10- talister	14	14	*18*	*18*	23	20	*16*	*33*	*21*	*11*	*9*	*22*	*14*	*9*	17	-0,29
Samtliga	21	29	37	34	39	33	37	42	33	29	33	29	25	29	31	-0,14

Källa: SOM-undersökningarna 1988 – 2001

Fråga: Hur ofta har Du under de senaste 12 månaderna gjort följande saker?: Diskuterat politik. Frågan ingår i ett frågebatteri. Svarsalternativen är ”Ingen gång”, ”Någon gång under de senaste 12 månaderna”, ”Någon gång i halvåret”, ”Någon gång i kvartalet”, ”Någon gång i månaden”, ”Någon gång i veckan”, ”Flera gånger i veckan”.

Kommentar: Tabellen visar andelen personer som angivit att de diskuterar politik någon eller flera gånger i veckan. Personer som hoppat över frågan men besvarat andra delar av frågebatteriet ingår i procentbasen. Det totala n-talet för hela tabellen är 30 656. N-talen, som utgör procentbasen för varje enskilt värde, varierar mellan 101 och 684 frånsett de kursiverade siffrorna. För ytterligare information, se kommentaren under tabell 1.

Den generella trenden är att andelen personer som ofta diskuterar politik har förändrats mycket lite mellan åren 1988 och 2001. Motsvarande resultat återfinns i samtliga generationer från 10-talister till 60-talister. I termer av förutsättning för en återväxt i det deliberativa deltagandet kan dock en ljusglimt anas: De båda yngsta generationerna visar en årlig genomsnittlig ökning av andelen som ofta diskuterar politik. Effekterna är emellertid små – en årlig ökning på en halv procentenhet, som är fallet för 80-talisterna, betyder på 10 år bara en ökning av andelen som ofta diskuterar politik med fem procentenheter! Däremot är det en betydligt större andel bland 80-talisterna som ofta diskuterar politik i samband med valet 1998 jämfört med 70-talisterna och valet 1988. Inga konsekventa valårseffekter kan noteras i den bemärkelsen att effekterna varierar mellan de olika valen och även mellan de olika generationerna. Människor diskuterar med andra ord inte politik oftare i samband med valår.

Resultaten ger delvis stöd för livscykelmodellen eftersom den årliga genomsnittliga förändringen av andelen som ofta diskuterar politik är negativ i samtliga generationer från 60-talisterna och äldre. Generationsmodellen klarar sig dock något bättre då den genomsnittliga minskningen i andelen personer som diskuterar politik i flera fall ligger närmare noll. Till skillnad från politiskt intresse uppvisar resultaten gällande att ofta diskutera politik ett kurvlinjärt samband, där en större andel medelålders ofta diskuterar politik än både de yngsta och de äldsta. När det gäller de äldre finns fortfarande intresset men det verkar inte som om det omsätts i ett engagemang i lika stor utsträckning (se figur 1 längre fram för en illustration av sambandet mellan ålder och intresse/engagemang). Att intresset inte omsätts till engagemang kan bero på att de äldre saknar arenor för att visa sitt engagemang, vilket delvis bekräftar regeringens bild av att fler kanaler behövs för att fånga upp medborgarnas intresse och potentiella engagemang. Resultaten ger oss ingen större anledning till oro eftersom de tyder på att det verkar finnas en återväxt, då de två yngre generationerna uppvisar en liten årlig procentuell ökning av diskussionsfrekvensen. Om det kurvlinjära sambandet även fortsätter att gälla i framtiden betyder det att fler bland 70-talisterna som medelålders ofta kommer att diskutera politik.

Pensionerade partianhängare

Förutom att medborgarna skall vara politiskt intresserade och diskuterande slår regeringen även fast i sin proposition att ett av den svenska demokratins stora problem på lång sikt har att göra med det minskade deltagandet via traditionella kanaler. Att se sig själv som anhängare av ett parti är ett exempel på förutsättningar för politiskt deltagande via traditionella kanaler. Svenskar-

nas grad av partiidentifikation är något som tidigare undersökts genom valundersökningarna och där det huvudsakliga resultatet passar bäst in på en förslitningsmodell snarare än en livscykel- eller generationsmodell: Andelen partianhängare minskar och ingen återväxt verkar äga rum bland de yngre generationerna (Holmberg 2000: 51). SOM-institutets mätserie är inte lika lång som valundersökningarnas, vilket medför att eventuella generationseffekter kan vara än mer svåra att spåra.

Tabell 3 Andel som betraktar sig som mycket eller något övertygade partianhängare 1986 – 2001 inom olika generationer (procent)

Partiidentif-kation	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	00	01	snitt	b-värde
80-talister										*57*	*42*	*41*	52	44	32	37	41	-2,75
70-talister	*41*	*49*	59	52	44	59	56	49	60	52	51	48	56	47	40	43	50	-0,29
60-talister	53	60	71	48	43	60	58	60	61	52	45	47	59	51	47	46	53	-0,68
50-talister	62	62	66	52	46	69	60	56	69	58	52	54	63	56	48	50	57	-0,58
40-talister	69	63	70	63	56	73	70	69	73	65	53	57	66	59	54	59	63	-0,68
30-talister	76	77	77	66	59	79	72	76	84	76	63	74	75	64	64	64	71	-0,54
20-talister	78	83	82	76	73	81	76	80	87	76	75	79	84	79	75	75	79	-0,13
10-talister	90	92	90	*79*	*75*	*85*	87	86	*92*	*93*	*84*	*81*	*89*	*83*	*81*	*86*	87	-0,19
Samtliga	68	69	73	61	55	71	66	66	72	63	56	59	66	57	52	54	62	-0,90

Källa: SOM-undersökningarna 1986 – 2001

Fråga: ”Anser Du Dig vara en övertygad anhängare av detta parti?” Frågan är ställd som en följdfråga till ”Vilket parti tycker Du bäst om idag?”. Frågan ingår i ett frågebatteri. Svarsalternativen är ”Ja, mycket övertygad”, ”Ja, något övertygad” och ”Nej”.

Kommentar: Tabellen visar andelen personer som angivit att de är mycket eller något övertygade partianhängare. Endast personer som besvarat frågan ingår i procentbasen. Snittet visar medelvärdet av andelen inom varje generation som är mycket eller något övertygade partianhängare under tidsperioden. Det totala n-talet för hela tabellen är 31 487. N-talen, som utgör procentbasen för varje enskilt värde, varierar mellan 102 och 625 frånsett de kursiverade siffrorna. För ytterligare information, se kommentaren under tabell 1.

Att andelen partianhängare har minskat kontinuerligt under de senaste 40 åren är som vi ovan nämnde ett känt faktum (se även Henrik Oscarssons kapitel i denna volym). Vår analys visar också att graden av partiidentifikation även minskar inom varje generation. Allra mest minskar andelen partianhängare bland dem som är födda på 80-talet. Den minsta nedgången återfinns bland medborgare födda på 10- och 20-talet. Ökningen av andelen partianhängare i samband med valår är tydlig bland samtliga svarspersoner och även inom de flesta generationer. Allmänna val är med andra ord något positivt för relationen mellan väljare och partier eftersom väljarna i högre utsträckning än i mellanvalsperioden kan identifiera sig med ett parti. Fler väljare ”hittar hem”

till ett parti i samband med valen. Att SOM-undersökningarna alltid genomförs på hösten bidrar troligen till att vi kan utläsa de tydliga valårseffekterna.

Livscykelmodellen har aldrig vunnit stöd vid tidigare empiriska undersökningar av partiidentifikation och enligt Holmberg (2000) ger resultaten gällande partianhängarskap baserat på valundersökningarna inte stöd för någon av modellerna. Vår slutsats kan inte heller bli någon annan eftersom partiidentifikationen tydligt minskar i samtliga generationer. En tydlig bild erhålls om 70- respektive 80-talisternas grad av partiidentifikation jämförs när grupperna var förstagångsväljare. Andelen partianhängare bland 80-talisterna 1998 (52 procent), då de var förstagångsväljare, är betydligt lägre än 70-talisternas grad av partiidentifikation som förstagångsväljare (cirka 60 procent) 1988 och 1991. Snarare än en livscykel- eller generationsmodell, ger resultatet stöd för förslitningsmodellen, där andelen partianhängare minskar för varje generation.

Partiernas medlemskris

Att vara medlem i ett politiskt parti utgör den andra delen av vår operationalisering av engagemang via de traditionella kanalerna. Utan medborgare som är partimedlemmar försvinner mycket av partiernas legitimitet, vilket i sin tur kan betraktas som ett hot mot den representativa demokratin och framförallt ett hot mot en bred deltagardemokrati där partier fungerar som viktiga arenor och kanaler för politiskt engagemang. För att regeringens mål om ett brett medborgerligt deltagande skall kunna realiseras krävs dock att medborgarna i framtiden inte bara röstar på politiska partier utan även engagerar sig i dessa, något som i dagsläget ser dystert ut. Att partierna har utvecklats från medlemspartier till väljarpartier är dock redan en realitet, det vill säga de förmår idag inte i samma grad att fånga upp medborgarna som medlemmar (Gilljam och Möller 1996: 179).

Tabell 4 Andelen partimedlemmar 1986 – 2001 inom olika generationer (procent)

Parti-medlem-skap	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	97	98	99	00	01	snitt	b-värde
80-talister										*4*	*6*	6	6	7	4	5	+0,13
70-talister	*3*	*10*	8	6	7	6	7	5	8	7	5	3	4	4	2	5	-0,27
60-talister	7	9	6	8	5	8	7	6	6	4	5	5	4	5	4	5	-0,25
50-talister	10	8	8	8	10	12	8	9	6	8	9	8	7	6	7	8	-0,17
40-talister	12	15	16	15	14	15	12	12	10	14	11	9	11	9	11	11	-0,35
30-talister	16	13	15	15	17	17	13	17	17	14	13	15	10	7	11	13	-0,37
20-talister	18	19	21	15	16	19	15	16	16	12	16	13	13	14	12	14	-0,43
10-talister	17	20	15	17	*16*	*17*	12	15	*11*	*19*	*20*	*11*	*22*	*16*	*14*	15	-0,05
Samtliga	12	13	13	12	12	13	10	11	10	10	10	8	8	8	7	9	-0,39

Källa: SOM-undersökningarna 1986 – 2001

Fråga: ”Ange nedan i vilken/vilka föreningar Du är medlem samt hur aktiv Du är i dessa föreningar” Frågan ingår i ett frågebatteri. Svarsalternativen är 1986-1989 ”Medlem”, ”Medlem och har varit på möte under senaste halvåret” och ”Medlem och har någon typ av uppdrag”. Svarsalternativen 1990-2001 är ”Icke medlem”, ”Medlem men har inte varit på möte under de senaste 12 månaderna”, ”Medlem och har varit på möte under de senaste 12 månaderna” och ”Medlem och har någon typ av uppdrag”.

Kommentar: Tabellen visar andelen personer som angivit att de är partimedlemmar oavsett aktivitetsgrad. Samtliga svarspersoner i undersökningarna ingår i procentbasen. Frågan är inte ställd i 1996 års undersökning. Snittet visar medelvärdet av andelen inom varje generation som är mycket eller något övertygade partianhängare under tidsperioden. N-talen, som utgör procentbasen för varje enskilt värde, varierar mellan 110 och 706 frånsett de kursiverade siffrorna. För ytterligare information, se kommentaren under tabell 1.

Liksom med partiidentifikation utgör partiernas minskade medlemsantal ett faktum som länge har kunnat observeras. Inte heller blir bilden ljusare om resultaten presenteras i form av generationskohorter. Det första vi kan konstatera är återigen att varken livscykel- eller generationsmodellen kan bidra med en meningsfull tolkning av resultaten gällande andelen partimedlemmar inom de olika generationskohorterna. Alla generationer utom en har en genomsnittlig negativ trend i andelen partimedlemmar de senaste 15 åren. Bland 80-talisterna, där en genomsnittlig positiv trend kan observeras, är trenden förhållandevis svag. Generationsmodellen passar liksom tidigare bättre eller mindre dåligt än livscykelmodellen, även om det här, liksom gällande partiidentifikation, snarare är förslitningsmodellen som bidrar med den bästa tolkningen.

Det andra vi kan konstatera är att en paradox verkar föreligga. Som vi tidigare visade finns det tydliga valårseffekter på partiidentifikation. Motsvarande

valårseffekter kan vi dock inte återfinna gällande partimedlemskap. Valåren medför med andra ord inte någon ökning av andelen personer som är medlemmar i ett parti, åtminstone inte en så stor ökning att den syns i våra mätningar. Snarare är resultatet att andelen medlemmar är konstant eller till och med minskande i samband med valår. Att partiidentifikationen ökar vid valår ger uttryck för att det finns ett intresse och kanske en handlingsberedskap att engagera sig, men partierna verkar inte lyckas med att fånga upp det potentiella engagemanget och intresset som då finns.

Intresse och engagemang från vaggan till graven

För att tydligare illustrera sambandet mellan ålder och olika deltagandeformer har vi konstruerat en figur bestående av varje generations genomsnittliga värde på de fyra beroende variablerna under tidsperioden 1986 – 2001.

Figur 1 Politiskt intresse, politisk diskussion, partiidentifikation samt partimedlemskap fördelat på ålder (genomsnittligt procentvärde 1986-2001)

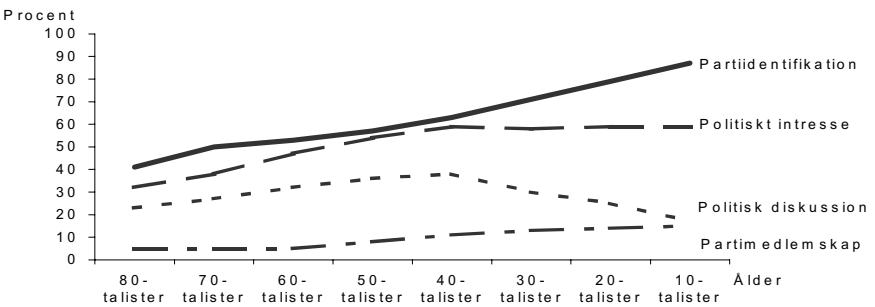

Kommentar: Grunden till figuren kommer från "snittkolumnen" i tabell 1–4. Procentvärdet är det genomsnittliga värdet för varje generation under tidsperioden 1986 – 2001. För ytterligare information, se kommentarerna under tabell 1–4.

Figuren visar tydligt de trender som vi har spårat gällande förutsättningar för ett brett medborgerligt deltagande. Politiskt intresse ökar upp till medelåldern, för att sedan vara relativt konstant medan att ofta diskutera politik karaktäriseras av det kurvlinjära sambandet vi tidigare diskuterat. Att vara partianhängare är något som ännu så länge ökar med ålder, likaså att vara partimedlem. Skillnaden mellan att vara partianhängare och att vara medlem i ett parti är också något som figuren tydliggör. Om vi begränsar oss till medborgarna som är födda från 1930-talet till 1980-talet ser de framtida förutsättningarna för deltagande åtminstone inte becksvarta ut. De äldre är, som vi

tidigare beskrivit, i högre grad partianhängare och partimedlemmar, men är samtidigt mindre benägna att diskutera politik. Engagemang via traditionella kanaler kommer med andra ord att ligga på en lägre nivå i framtiden tror vi, men samtidigt kommer det inte att vara obefintligt heller. Det är inte utan att vi blir nyfikna på hur figuren ovan ser ut om ytterligare 15 år, då dagens ungdomar (förhoppningsvis) blivit etablerade väljare.

Intresse och engagemang - en jämlikhetsfråga?

Det har nu blivit dags att ta sig an kapitlets andra frågeställning: *Har skillnaderna mellan olika grupper av medborgare ökat eller minskat när det gäller intresse och engagemang?* Som vi tidigare påpekat anser vi att det är viktigt att betrakta intresse och engagemang utifrån ett jämlikhetsperspektiv. Den goda demokratin i regeringens proposition kräver ett jämlikt deltagande. I den representativa demokratin säkras detta främst genom allas lika rösträtt. Deltagardemokratin och den deliberativa demokratin ställer ytterligare krav på jämlikheten för att möjliggöra målet om ett brett deltagande, det vill säga ett deltagande som är jämlikt fördelat mellan olika grupper av medborgare (se exempelvis Dahl 2002 om upplyst, jämlikt folkstyre). Ju mer jämlikt desto bättre är det.

Det blir då viktigt att ställa sig frågan hur förutsättningarna för ett *jämlikt* politiskt deltagande egentligen har varit i Sverige under perioden 1986 – 2001? Genom att analysera olika gruppers grad av intresse och engagemang över tid kan vi beskriva hur det är ställt med jämlikheten och även se om skillnaderna mellan olika gruppers intresse och engagemang ökat eller minskat. Ökade skillnader mellan olika gruppers politiska intresse och engagemang skulle till exempel utgöra dåliga förutsättningar för en deltagarbaserad demokrati i framtiden. Minskade skillnader över tid ger en ljusare bild. Givetvis utgör även nivån på intresse och engagemang, förutom jämlikhet, en viktig förutsättning.

I den i vardagligt tal kallade demokratipropositionen återfinns en viss oro för politisk ojämlikhet. Enligt Demokratiutredningen är det i stort sätt samma grupper som var underrepresenterade i kommunfullmäktige i slutet av 70-talet som var det i slutet av 90-talet. Partierna har fått allt svårare att rekrytera personer till kommunala förtroendeuppdrag. I synnerhet gäller rekryteringsproblemen kvinnor, ungdomar, invandrare och glesbygdsbor. Likaså tycks den politiska ojämlikheten i föreningslivet bestå där det finns en trend av att högutbildade engagerar sig mer än lågutbildade (prop. 2001/02: 80).

Det är främst tre ojämlikhetsförhållanden som Demokratiutredningen ser som särskilt oroande. En av dem är redan nämnd: den stora skillnaden mellan olika åldersgruppers politiska engagemang, där ungas deltagande främst

minskar inom de mer traditionella representativa kanalerna. Utöver detta lyfter utredningen fram de bestående klassklyftorna som fått sällskap av nya klyftor som skapats under 90-talet mellan sysselsatta och arbetslösa (se också Johannes Lindvalls kapitel i denna volym) samt mellan personer med utländsk bakgrund och den övriga befolkningen, där personer med utländsk bakgrund, i synnerhet utomeuropeisk, och arbetslösa genomgående har en lägre delaktighet i samhället än befolkningen i övrigt.

Precis som i den tidigare analysen kommer vi i följande avsnitt undersöka politiskt intresse, politisk diskussion, partiidentifikation och partimedlemskap – faktorer som vi likställer med de grundläggande förutsättningarna för ett politiskt deltagande. Det sambandsmått vi använder för att beskriva eventuella skillnader i jämlikhet är etakoefficienter. Måttet varierar mellan 0 och 1. Ju närmare 1 etakoefficienten är, desto större är skillnaderna *mellan* de olika grupperna. Etamåttet beskriver relationen mellan mellangruppsvariationen och inomgruppsvariationen. En årlig negativ genomsnittlig förändring betyder att ojämlikheten inom gruppen minskat, medan en positiv årlig genomsnittlig förändring betyder att ojämlikheten mellan de grupper som undersökts ökat över tid.

Jämlikt intresse?

Hur är det då ställt med den politiska jämställdheten mellan olika grupper när det gäller intresse för politik? Resultaten i tabell 5 visar att det endast förekommer små förändringar över tid, det vill säga att jämlikheten inte skulle ha ökat eller minskat nämnvärt. Den största skillnaden gällande politiskt intresse återfinns mellan personer i olika familjetyper där andelen bland högre tjänstemän/akademiker som uppger att de är intresserade av politik är högre än i övriga grupper. Även personer från tjänstemanna- eller företagarhem uppger att de är mer intresserade av politik än jordbrukare och arbetare. Trenden visar att detta ojämlika förhållande har befästs och till och med ökat något under de 15 åren.

De näst största måtten på ojämlikhet återfinns mellan olika utbildningsgrupper där andelen bland högutbildade som uppger att de är intresserade av politik är klart större än bland lågutbildade. Trenden visar på en marginell ökning av ojämlikheten, men även om den är marginell, visar det ändå att detta ojämlika förhållande har bestått. Även mellan olika åldersgrupper återfinns relativt höga mått på ojämlikhet där äldre är mer intresserade av politik än yngre. Den yngsta gruppen skiljer särskilt ut sig då andelen som uppger att de är politiskt intresserade genomgående legat tio procentenheter lägre än i övriga grupper. Precis som vi konstaterade tidigare tycks val ha en positiv effekt särskilt på de yngstas intresse för politik. Valårseffekterna gör sig tydligt

gällande vid de två senaste valen, vilket betyder till att ojämlikheten minskar något just de två valåren. Att anordna allmänna val gynnar således inte enbart *nivån* på det politiska intresset utan jämnar också ut *skillnader* i intresse mellan olika grupper.

Ett annat resultat är i sammanhanget värt att nämna, nämligen de relativt små skillnaderna mellan personer med olika etnisk bakgrund. Även om personer som är första generationens invandrare uppvisar lägre politiskt intresse, med undantag för valåret 1998, än personer med svensk härkomst, är skillnaderna relativt små. Det bör dock höjas ett varningens finger över de här resultaten då antalet personer som siffrorna baseras på är ganska små, även de år som de överstiger hundra till antalet. Dessutom föreligger ett metodologiskt problem då vi vet att de som är intresserade av politik tenderar att besvara enkäten i högre utsträckning än de som inte är det. Vid små n-tal får denna överskattning störst effekt (för en närmare diskussion, se Lithner 2001: 413f)

Deltar alla i den politiska diskussionen?

När det gäller politisk diskussion återfinns i stort samma mönster som gällande politiskt intresse (se tabell 6). De största skillnaderna i jämlikhet återfinns mellan personer i olika familjetyper. Trendriktningen är dock en annan och pekar på att ojämlikheten tenderar att minska svagt över tid. Ojämlikhetsmönstret hos personer med olika utbildning återkommer också, och här har skillnaderna även förstärkts något. Det finns dock en något större positiv trend än för politiskt intresse, även om förändringen återigen är marginell. Även hos de olika åldersgrupperna återfinns en positiv trend där ojämlikheten ser ut att minska. Precis som kohorttabellen visade tidigare är det de yngsta och de äldsta som i lägst utsträckning uppger att de ofta diskuterar politik. Skillnaderna mellan personer med olika etnisk bakgrund gällande politisk diskussion har dock ökat något. Även om vi här finner den enda trenden som pekar på ökad ojämlikhet är förändringen återigen inte alls särskilt markant och skillnaden mellan gruppernas politiska diskussionsgrad är också mycket liten.

Tabell 5 Andel som uppger att de är mycket eller ganska intresserade av politik 1986 – 2001 inom grupperna kön, ålder, utbildning, familjetillhörighet och etnisk bakgrund (procent och etakoefficienter)

	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	00	01	b-värde
Alla	46	53	51	51	52	54	57	54	58	54	52	49	55	53	50	48	
Män	54	59	59	62	61	62	65	60	65	62	59	58	63	59	56	53	
Kvinnor	45	47	43	40	43	45	48	50	51	47	46	40	47	47	45	43	
Diff. Max-Min	9	12	16	22	18	17	17	10	14	15	13	18	16	12	11	10	
Eta	.17	.12	.15	.21	.17	.18	.18	.10	.15	.15	.13	.18	.16	.12	.12	.10	-0,003
15-19 år	26	34	34	25	34	37	27	33	41	31	30	23	40	33	31	32	
20-29 år	38	40	44	41	50	42	51	43	50	41	47	36	47	40	39	36	
30-39 år	50	53	55	52	54	53	57	50	49	50	52	44	53	51	44	42	
40-49 år	49	56	55	56	55	59	60	57	68	62	53	52	58	56	49	53	
50-59 år	51	58	50	56	52	60	61	63	66	62	58	58	61	62	60	54	
60-75 år	52	64	58	59	57	62	64	66	64	61	57	61	57	58	58	52	
Diff. Max-Min	26	30	24	34	23	25	37	33	27	31	28	38	21	29	29	22	
Eta	.17	.20	.15	.20	.12	.18	.19	.20	.18	.20	.15	.23	.12	.18	.19	.16	0,000
Låg utbildn	40		45	46	45	47	51	50	51	47	41	45	47	46	44	41	
Medelutbildn	49		53	51	56	49	53	49	56	49	49	42	54	47	49	45	
Hög utbildn	70		69	66	73	74	71	71	74	70	68	65	70	72	64	63	
Diff. Max-Min	30		24	20	28	27	20	21	23	23	27	20	23	26	20	22	
Eta	.20		.18	.15	.22	.22	.17	.18	.19	.20	.21	.19	.19	.23	.17	.20	0,001
Arbetarfam	41	47	42	44	41	42	47	45	48	43	40	40	45	40	38	36	
Jordbr fam	*30*	*58*	*50*	*51*	*45*	*50*	*45*	*46*	*48*	*48*	*42*	*41*	*55*	*40*	43	*36*	
Tj man fam	54	57	58	55	61	64	66	63	66	64	63	59	64	65	61	57	
Högre tj man/aka fam	69	72	75	64	77	76	76	78	78	74	78	68	75	77	72	73	
Föret fam	43	48	49	59	59	58	62	54	62	61	60	57	56	61	53	55	
Diff. Max-Min	39	25	33	20	36	34	31	33	30	31	38	28	30	37	34	37	
Eta	.20	.15	.22	.15	.24	.24	.21	.21	.22	.23	.27	.24	.23	.30	.25	.26	0,006
Svensk bakgrund											53	51	55	53	51	48	
Nordisk bakgrund											*51*	*43*	*54*	57	*46*	48	
2:a generationens invandrare											*47*	53	56	50	48	54	
1:a generationen invandrare											*41*	*45*	58	49	44	47	
Diff. Max-Min											12	10	4	8	7	7	
Eta											.06	.04	.01	.03	.04	.03	-0,004

Källa: SOM-undersökningarna 1986 – 2001

Fråga: För information om frågans lydelse, se tabell 1.

Kommentar: Tabellen visar procent personer som uppgett att de är mycket eller ganska intresserade av politik fördelat mellan olika medborgerliga grupper. Procenttalen är beräknade för samtliga svarspersoner. I de fall procenttalet är baserat på ett n-tal lägre än 100 anges siffrorna i kursiv stil. Diff. Max-Min utgör skillnaden mellan det högsta och lägsta procentvärdet. Tabellen visar även etakoefficienten för de olika grupperna. Etnisk bakgrund är en konstruerad variabel bestående av kategorierna svensk, andra generationen invandrare, nordisk samt första generationen invandrare. Svensk bakgrund = uppväxt i Sverige med svenska föräldrar. Nordisk = uppvuxen i övriga Nor-

den. Andra generationen invandrare = uppväxt i Sverige med minst en utländsk förälder. Första generationen invandrare = uppvuxen i övriga världen med utländska föräldrar. B-värdet står för årlig procentuell förändring. N-talen, som utgör procentbasen för varje enskilt värde, varierar mellan 105 och 1838 frånsett de kursiverade siffrorna.

Tabell 6 Andel som uppger att de diskuterar politik minst en gång i veckan 1986 – 2001 inom grupperna kön, ålder, utbildning, familjetillhörighet och etnisk bakgrund (procent och etakoefficienter)

	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	00	01	b-värde
Alla	21	29	37	34	39	33	37	42	33	29	33	29	25	29	
Män	23	33	42	38	42	35	39	44	36	31	35	32	27	31	
Kvinnor	30	25	32	30	35	31	35	40	31	27	31	26	22	26	
Diff. Max-Min	3	8	10	8	7	4	4	4	5	4	4	6	5	5	
Eta	.04	.08	.10	.08	.06	.05	.03	.04	.06	.04	.04	.07	.06	.05	-0,002
15-19 år	20	17	35	29	22	24	31	28	19	22	29	19	21	27	
20-29 år	22	31	38	30	38	31	38	41	31	25	30	25	24	26	
30-39 år	29	37	45	34	43	37	41	39	36	33	35	28	24	29	
40-49 år	28	34	42	44	46	37	44	49	37	32	40	35	26	33	
50-59 år	12	30	35	37	47	38	40	51	42	35	40	38	32	32	
60-75 år	14	19	26	28	31	28	29	38	30	27	27	24	22	27	
Diff. Max-Min	17	20	19	16	25	14	15	23	23	13	11	19	11	7	
Eta	.16	.15	.13	.12	.16	.10	.11	.13	.12	.10	.12	.14	.08	.06	-0,005
Låg utbildning	14	21	28	24	28	23	26	30	24	23	25	21	18	20	
Medelutbildning	26	33	43	32	37	32	37	39	32	26	32	27	24	29	
Hög utbildning	43	52	60	57	58	49	54	61	46	45	48	44	37	43	
Diff. Max-Min	29	31	32	33	30	26	28	31	22	22	23	23	19	23	
Eta	.26	.27	.26	.26	.23	.22	.23	.25	.19	.20	.20	.21	.18	.22	-0,006
Arbetarfamilj	14	21	25	28	32	27	26	32	25	22	26	20	20	20	
Jordbrukarfamilj	*13*	*25*	*32*	*20*	*29*	*22*	*32*	*39*	*25*	*23*	*26*	*17*	16	*19*	
Tjänstem. familj	25	34	45	37	45	36	45	48	39	35	38	33	28	32	
Högre tjänstem. /akademiker familj	47	51	61	58	61	55	57	63	57	42	51	50	41	48	
Företagarfamilj	26	28	43	32	40	35	44	48	40	33	33	30	25	36	
Diff. Max-Min	34	30	36	38	32	33	31	31	32	20	25	33	25	29	
Eta	.26	.21	.27	.22	.20	.18	.23	.21	.23	.16	.19	.22	.18	.21	-0,004
Svensk bakgrund									33	30	32	29	25	28	
Nordisk bakgrund									*37*	*23*	*29*	*29*	*16*	26	
2:a generationens invandrare									*32*	30	40	28	34	39	
1:a generationen invandrare									*36*	*29*	43	29	25	33	
Diff. Max-Min									4	7	14	3	18	13	
Eta									.02	.03	.06	.01	.06	.06	0,007

Källa: SOM-undersökningarna 1986 – 2001

Fråga: För information om frågans lydelse, se tabell 2.

Kommentar: Tabellen visar andelen personer som angivit att de diskuterar politik någon eller flera gånger i veckan fördelat mellan olika medborgerliga grupper. Personer som hoppat över frågan men besvarat andra delar av frågebatteriet ingår i procentba-

sen. N-talen, som utgör procentbasen för varje enskilt värde, varierar mellan 102 och 1797 frånsett de kursiverade siffrorna. För ytterligare information, se kommentaren under tabell 5.

Partiidentifikation och jämlikhet

Som nämnts tidigare anser regeringen att fundamentet för den svenska demokratin bör utgöras av traditionella kanaler. Partierna bör således även fortsättningsvis ha en central roll och för att bibehålla denna position ser regeringen det som viktigt att de kan attrahera personer från olika sociala grupper (prop. 2001/01: 80: 28). Även när det gäller partiidentifikation är jämlikhet av vikt då det kan sägas utgöra ett första steg för att ansluta sig till ett parti och i förlängningen ta sig an ett förtroendeuppdrag. Om många inom en och samma samhällsgrupp har svårt att identifiera sig med ett parti medför det därför problem för jämlikheten.

Ålder är den bakgrundsfaktor som relativt sett, men inte överraskande, uppvisar störst skillnad på partiidentifikation, det vill säga de äldre har högre grad av partiidentifikation än de yngre. Utbildning och familjetyp uppvisar även relativt sett något större etakoefficienter, dock inte lika stora som när det gäller politiskt intresse samt att ofta diskutera politik. Övriga resultat uppvisar mindre skillnader inom grupperna. Det finns inte några tydliga trender på att skillnaderna skulle ha ökat eller minskat nämnvärt de senaste 10-15 åren vilket talar för att partiidentifikationen minskat parallellt i samtliga grupper. Ett resultat som är värt att nämna är att ojämlikheten tenderar att minska i samband med valår, ett resultat som ligger i linje med det vi fann i kohortanalysen för partiidentifikation. De olika grupper som känner att de i lägre utsträckning kan identifiera sig med ett parti tycks därmed finna ett parti i samband med val.

Tabell 7 Andel som uppger att de betraktar sig som mycket eller något övertygade partianhängare 1986 – 2001 inom grupperna kön, ålder, utbildning, familjetillhörighet och etnisk bakgrund (procent och etakoefficienter)

	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	00	01	b-värde
Alla	68	69	73	61	55	71	66	66	72	63	56	59	65	57	52	54	
Män	69	66	72	62	57	72	68	67	72	64	58	63	67	58	54	55	
Kvinnor	68	73	74	60	54	69	64	65	72	62	54	54	64	57	51	53	
Diff. Max-Min	1	7	2	2	3	3	4	2	0	2	4	9	3	1	3	2	
Eta	.01	.07	.03	.02	.03	.03	.05	.02	.00	.02	.04	.09	.04	.02	.03	.02	0,000
15-19 år	44	55	62	52	46	57	57	47	57	53	46	42	53	44	31	38	
20-29 år	60	59	68	48	42	60	56	58	61	54	47	49	56	47	39	41	
30-39 år	61	63	66	52	46	67	59	55	64	53	50	47	60	51	47	46	
40-49 år	73	65	72	63	56	72	65	66	76	62	51	56	63	56	48	49	
50-59 år	77	78	77	66	59	77	74	72	75	68	57	57	67	59	52	57	
60-75 år	84	87	85	77	73	83	76	81	86	77	69	80	78	69	67	66	
Diff. Max-Min	40	32	23	29	31	26	20	34	29	24	23	38	25	25	36	28	
Eta	.27	.25	.17	.21	.22	.19	.17	.22	.22	.19	.17	.25	.17	.16	.22	.19	-0,003
Låg utbildn	72		75	65	58	75	77	75	83	70	65	63	71	61	58	59	
Medelutbildn	56		69	53	50	66	60	60	65	61	53	55	60	52	49	47	
Hög utbildn	61		70	58	55	70	59	57	65	57	50	53	61	55	46	51	
Diff. Max-Min	16		6	12	8	9	18	18	18	13	15	10	11	9	12	12	
Eta	.15		.06	.10	.06	.09	.17	.16	.20	.11	.13	.09	.11	.08	.11	.10	0,000
Arbetarfam	72	71	75	60	54	69	70	69	76	64	53	57	67	57	52	53	
Jordbr fam	*75*	*89*	*85*	*71*	*64*	*77*	*68*	*81*	*82*	*77*	*74*	*77*	*84*	*77*	*60*	*76*	
Tj man fam	60	66	67	57	53	72	64	60	70	62	57	59	64	56	50	51	
Högre tj man /aka fam	64	66	75	64	57	70	61	61	60	62	52	62	61	54	52	55	
Föret fam	66	66	70	67	58	75	68	64	73	58	61	64	63	63	54	55	
Diff. Max-Min	15	23	18	14	11	8	9	21	22	19	22	20	23	23	10	25	
Eta	.12	.10	.10	.08	.07	.06	.08	.11	.13	.07	.09	.08	.08	.10	.04	.09	-0,001
Svensk bakgrund											56	58	66	59	53	53	
Nordisk bakgrund											*44*	*74*	*64*	*50*	*53*	*58*	
2:a generationens invandrare											*56*	*63*	67	62	57	58	
1:a generationen invandrare											*53*	*49*	56	48	38	51	
Diff. Max-Min											12	25	11	14	19	7	
Eta											.04	.07	.05	.06	.08	.03	-0,002

Källa: SOM-undersökningarna 1986 – 2001

Fråga: För information om frågans lydelse, se tabell 3.

Kommentar: Tabellen visar andelen personer som angivit att de är mycket eller något övertygade partianhängare. Endast personer som besvarat frågan ingår i procentbasen. N-talen, som utgör procentbasen för varje enskilt värde, varierar mellan 101 och 1697 frånsett de kursiverade siffrorna. För ytterligare information, se kommentaren under tabell 5.

Färre, men inte mindre jämlika, partimedlemmar

Till sist undersöker vi hur det är ställt med jämlikheten i förhållande till partimedlemskap. Att antalet partimedlemmar minskat generellt och att det på lång sikt utgör ett problem för den representativa demokratin är inget nytt. Om det även visar sig att det främst är inom vissa grupper medlemskapet minskar kan det föda ännu större grund till oro då det innebär en fara för jämlikheten.

Tabell 8 Andel som uppger att de är medlemmar i ett politiskt parti 1986 – 2001 inom grupperna kön, ålder, utbildning, familjetillhörighet och etnisk bakgrund (procent och etakoefficienter)

	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	97	98	99	00	01	b-värde
Alla	12	13	13	12	12	13	10	11	10	10	10	8	8	8	7	
Män	13	14	14	14	12	15	13	13	11	12	12	10	10	9	8	
Kvinnor	12	13	11	10	12	11	8	9	9	8	7	7	6	7	7	
Diff. Max-Min	1	1	3	4	0	4	5	4	2	4	5	3	4	2	1	
Eta	.01	.02	.04	.07	.01	.06	.07	.07	.04	.08	.07	.06	.07	.04	.02	0,002
15-19 år	8	12	9	6	7	6	8	5	7	8	6	5	6	7	4	
20-29 år	6	8	5	8	5	7	5	5	7	5	5	3	4	4	2	
30-39 år	10	9	8	8	10	11	8	9	6	4	5	5	4	5	4	
40-49 år	13	15	17	15	13	16	11	10	10	10	10	8	7	6	6	
50-59 år	16	16	16	15	18	16	14	16	12	16	11	10	11	8	10	
60-75 år	17	18	17	16	16	18	14	16	17	13	16	14	11	10	11	
Diff. Max-Min	11	10	12	10	13	12	9	11	11	12	11	11	7	6	9	
Eta	.13	.12	.15	.12	.14	.13	.11	.14	.13	.15	.14	.14	.11	.09	.13	-0,001
Låg utbildning	13		13	13	12	13	12	11	11	11	10	9	8	8	8	
Medelutbildning	11		12	10	10	11	9	11	10	9	7	6	6	7	6	
Hög utbildning	10		12	12	15	17	10	11	10	10	11	9	9	7	8	
Diff. Max-Min	3		1	3	5	6	3	0	1	2	4	3	3	1	2	
Eta	.03		.02	.03	.05	.06	.05	.01	.01	.03	.06	.06	.04	.03	.03	0,001
Arbetarfamilj	11	11	10	12	10	11	9	8	9	7	9	7	6	7	6	
Jordbrukarfamilj	*40*	*36*	*36*	*32*	*41*	*34*	*31*	*28*	*30*	*35*	*29*	*38*	*32*	22	*20*	
Tjänstem familj	9	13	13	7	13	9	12	11	9	10	9	8	9	7	7	
Högre tjänstem /akademiker familj	15	18	15	15	14	21	7	15	10	11	13	9	9	9	9	
Företagarfamilj	11	11	12	14	13	15	15	10	10	12	12	7	10	8	9	
Diff. Max-Min	31	25	26	25	31	25	24	20	21	28	20	31	26	15	14	
Eta	.18	.16	.18	.17	.18	.17	.14	.13	.13	.15	.14	.17	.15	.10	.09	-0,004
Svensk bakgrund											10	9	8	8	8	
Nordisk bakgrund											*7*	*6*	9	*6*	10	
2:a generationens invandrare											5	3	4	5	3	
1:a generationen invandrare											7	6	5	4	7	
Diff. Max-Min											5	6	5	4	7	
Eta											.05	.05	.05	.05	.04	-0,002

Källa: SOM-undersökningarna 1986 – 2001

Fråga: För information om frågans lydelse, se tabell 4.

Kommentar: Tabellen visar andelen personer som angivit att de är partimedlemmar oavsett aktivitetsgrad. Samtliga svarspersoner i undersökningarna ingår i procentbasen. Frågan är inte ställd i 1996 års undersökning. N-talen, som utgör procentbasen för varje enskilt värde, varierar mellan 102 och 1838 frånsett de kursiverade siffrorna. För ytterligare information, se tabell 5.

Sammanfattningsvis finner vi relativt stor ojämlikhet beträffande medborgarnas intresse och engagemang knutet till familjetyp, ålder och utbildning. De resultat vi funnit visar även att jämlikheten är bättre mellan personer med olika etnisk bakgrund än vad vi initialt hade föreställt oss. Återigen måste vi dock varna för den risk som föreligger i att överskatta resultaten för de med utländsk härkomst med tanke på det i förhållande till andra grupper ändå begränsade underlaget. Vår huvudsakliga frågeställning var dock att spåra eventuella trender över tid. Resultatet visar genomgående på mycket små förändringar i någondera riktningen, det vill säga jämlikheten verkar varken blivit bättre eller sämre. Resultaten i de fall där etakoefficienterna påvisar en något ökad ojämlikhet är dock oroväckande. Det hade givetvis varit önskvärt med en positiv trend där jämlikheten istället hade ökat. Detta förhållande ställer krav på regeringen om de skall lyckas ro i land sin ideala demokratimodell, eftersom kraven på medborgarna i sin tur därigenom ökar på områden där jämlikheten inte uppvisar någon större förbättring. När man använder, som här, klassiska indelningsgrunder ser man hur små förändringar som äger rum över tid. Förändringar sker så pass långsamt att 1) eventuella satsningar behöver vara mycket omfattande och 2) kan bara utvärderas på mycket lång sikt – långt längre än mandatperioder, långt längre än den hittillsvarande livslängden på demokratiministrar.

Förutsättningar för ett brett medborgerligt deltagande?

Regeringens förespråkade demokratimodell – en deltagardemokrati med deliberativa inslag, ståendes på den svenska representativa demokratins axlar – kräver mer av medborgarna än vad dagens svenska demokratimodell gör. Den övergripande frågan för vårt kapitel har varit om de förutsättningar som krävs för regeringens eftersökta breda, medborgerliga deltagande föreligger. Ställt på sin spets, är regeringens framtida demokratimodell ens att betrakta som realistisk utifrån dagens förhållanden?

Med förutsättningar för deltagande menar vi medborgarnas politiska intresse och engagemang. För att undersöka förutsättningar för ett brett medborgerligt deltagande användes två frågeställningar, dels om det finns några generationseffekter gällande medborgarnas intresse och engagemang över tid, dels om skillnader mellan olika grupper av medborgares intresse och engagemang har förändrats över tid. Båda frågeställningarna syftar till att belysa hur intres-

se och engagemang är spritt mellan olika grupper och om någon återväxt av intresse och engagemang kan spåras bland de yngre medborgarna.

Det huvudsakliga resultatet från undersökningen av den första frågeställningen är att det inte finns några entydiga generationsmönster över tid gällande medborgarnas intresse och engagemang, här operationaliserat som grad av politiskt intresse, politisk diskussion, partiidentifikation samt partimedlemskap. I likhet med tidigare forskning finner vi inget stöd vare sig för livscykel- eller generationsmodellen. Resultaten för de fyra beroende variablerna uppvisar också helt olika mönster.

Såväl intresset för politik som förekomsten av politisk diskussioner ökar över tid i de två yngsta generationerna, vilket föranleder oss att vara optimistiska och tro att det finns en god återväxt bland de ungas förutsättningar för politiskt deltagande. Dock måste det också nämnas att andelen politiskt intresserade ökar i *alla* generationer utom bland de allra äldsta. Däremot finns det anledning att vara något mer pessimistisk gällande utvecklingen av andelen partianhängare och partimedlemmar, där vi kan konstatera en nedgång i samtliga generationer, utom bland 80-talisterna. Huruvida trenden håller i sig för de allra yngsta är något som vi får vänta och se.

Resultaten tillhörande den första frågeställningen går hand i hand med regeringens observationer – intresset och engagemanget, och därmed förutsättningar för att delta, finns hos de yngre, men de uttrycker inte sitt intresse i lika hög grad genom traditionella kanaler. Här finns onekligen ett stort problem att lösa. Huruvida problemet kan lösas genom mer deltagardemokrati, något som kräver mycket av medborgarna, var grunden till vår andra frågeställning om politisk jämlikhet.

Den tydligaste trenden i vår analys av den andra frågeställningen är att den politiska jämlikheten varken minskat eller ökat i någon större utsträckning de senaste 15 åren. I vissa fall anser vi oss dock ha funnit oroväckande stora skillnader mellan olika samhällsgrupper. Tydligast har denna ojämlikhet återfunnits i när vi ser till familjetyp, ålder och utbildning. Eftersom jämlikheten är en förutsättning för ett brett deltagande och regeringens goda demokrati ligger ett stort ansvar på att regeringen genom sin proposition skall lyckas skapa ett mer jämlikt demos. Om den första demokratiska revolutionen gällde formell jämlikhet, i form av allmän och lika rösträtt, bör målet i en deltagardemokrati vara en andra revolution som leder till *reell* politisk jämlikhet.

De eventuella konsekvenser som propositionen kommer att medföra för jämlikheten diskuteras endast flyktigt i propositionen (Prop. 2001/02:80). Som sig bör återfinns en konsekvensanalys av hur propositionen tros påverka jämställdheten mellan kvinnor och män. Regeringen konstaterar kort att den är av uppfattningen att många av förslagen i propositionen kan bidra till en ökad

jämställdhet mellan kvinnor och män. Mycket riktigt kan säkerligen beslut som innebär en möjlighet till ersättning för tillsyn av barn underlätta för föräldrar av båda könen i synnerhet ensamstående (vilket i de allra flesta fall är det samma som kvinnor) att åta sig ett kommunalt förtroendeuppdrag. Det finns även fler beslut vilka säkerligen kan leda till de positiva effekter som regeringen hoppas på. Diskussionen berör dock bara konsekvenser för en ökad möjlighet till jämställdhet vid rekrytering i den representativa demokratin.

Som nämnts tidigare vill regeringen utöver den traditionella demokratin öka möjligheterna till deltagande genom andra kanaler, genom deltagardemokrati med deliberativa inslag. Att det inte finns en djupare diskussion och reflektion över konsekvenser för jämställdheten mellan kvinnor och män när det gäller förslag för att främja dessa båda demokratimodeller är under all kritik. Likaså, i än större grad, att en konsekvensanalys gällande jämlikheten för andra samhällsgrupper helt lyser med sin frånvaro.

Vi ser en grund för oro i regeringens deltagardemokratiska ambitioner kombinerat med svenskarnas relativa ointresse för detta (se Gilljam och Jodal 2001). Om det är lite si och så med förutsättningar för en demokrati med högre krav på deltagande, vad blir konsekvensen om den genomförs?

Referenser

Campbell, Angus, Philip Converse, Warren Miller och Donald Stokes (1960) *The American Voter*. New York: John Wiley

Converse, Philip (1976) *The Dynamics of Party Support. Cohort-Analysing Party Identification*. Beverly Hills: Sage Publications

Dahl, Robert A (2002) *Demokratin och dess antagonister*. Stockholm: Ordfront och DemokratiAkademin

Esaiasson, Peter, Mikael Gilljam, Henrik Oscarsson och Lena Wängnerud (2002) *Metodpraktikan. Konsten att studera samhälle, individ och marknad*. Stockholm: Norstedts Juridik

Gilljam, Mikael och Sören Holmberg (1995) *Väljarnas val*. Stockholm: Norstedts Juridik

Gilljam, Mikael och Tommy Möller (1996) ”Från medlemspartier till väljarpartier” i *På medborgarnas villkor – en demokratisk infrastruktur. SOU 1996:162*

Gilljam, Mikael och Ola Jodal (2001) ”Medborgarnas demokratiuppfattningar” i Holmberg, Sören och Lennart Weibull (red) *Land, Du välsignade?* SOM-rapport nr 26. Göteborg: SOM-institutet

Holmberg, Sören (2000) *Välja parti*. Stockholm: Norstedts Juridik

Lithner, Anders (2001) ”SOM-undersökningen 2000” i Holmberg, Sören och Lennart Weibull (red) *Land, Du välsignade?* SOM-rapport nr 26. Göteborg: SOM-institutet

Oskarson, Maria och Henrik Oscarsson (1994). ”De unga väljarna 1968-1991 – dunungar eller stormsvalor?” i *Ungdomars välfärd och värderingar. SOU 1994:73*. Stockholm: Norstedts Juridik

Peterson, Olof, Anders Westholm och Göran Blomberg (1989) *Medborgarnas makt*. Stockholm: Carlssons Bokförlag

Proposition 2001/02:80 *Demokrati för det nya seklet*

Nätdemokrati – en politisk jämlikhetsrevolution?

Annika Bergström

Det är svårt att tänka bort medierna i den liberala representativa demokratin. Samtliga former av demokrati som beskrivits i den här bokens inledningskapitel förutsätter i hög grad medborgarnas och massmediernas medverkan. Massmedier har under lång tid betraktats som nödvändiga i ett demokratiskt samhälle som bygger på informerade och upplysta medborgare. På mediernas arena utspelas en stor del av det politiska spel som vi medborgare bör kunna något om. Som aktör granskar medierna andra politiska arenor och aktörer. De bidrar också till att sprida kunskap och debatt till medborgarna.[1] Genom åren har framhållits både brister och förtjänster med medierna i den offentliga debatten. Det är inte självklart *att* eller *på vilket sätt* de är bra för demokratin.[2] Oavsett om man betraktar mediernas närvaro med blida eller kritiska ögon kvarstår det faktum att de spelar roll i den demokratiska processen.

Tilltron till ny teknologi som förbättrare i olika processer har alltid initialt varit stor. Så inte minst när det gäller 1990-talets kommunikationsteknologi i förhållande till demokratiseringsprocesser. I Sverige har man från offentligt håll hyst stor tilltro till bland annat Internet. I 1999 års regeringsförklaring angav man som ett av målen att Sverige ska vara en ledande IT-nation – bli ett informationssamhälle för alla.[3] I tal och skrift är idealen högtflygande. Informations- och kommunikationsteknologi kan underlätta kontakter mellan väljare och politiker, bli en resurs för informationshämtning, bli arenor för alternativa politiska samtal, överhuvudtaget erbjuda samtalsarenor och möjligheter för politiska gemenskaper. Det finns förhoppningar om att stärka det medborgerliga inflytandet i den demokratiska processen och att uppnå en ökad politisk jämlikhet med hjälp av Internet.[4]

Det är naturligtvis högst tänkbart att informationsteknologin kan bidra till en jämnare fördelning av kunskap och information, men det skulle lika gärna kunna bli så att klyftor mellan t.ex. de som har tillgång och de som inte har tillgång, mellan de som kan använda teknologin och de som inte kan det, leder till en ökad demokrati för vissa och en minskad för andra.[5] Frågan om skillnader mellan olika samhällsgrupper har diskuterats från offentligt håll i olika sammanhang. Det man framför allt fokuserat på i fråga om att minska de digitala klyftorna är vikten av att stimulera *spridningen* av Internet, att öka tillgången. Det har inte minst blivit tydligt genom de bredbandssatsningar som

gjorts från offentligt håll runt år 2000. Man anar en tro på teknologin som sådan, får alla bara tillgång så ökar möjligheterna och därmed jämlikheten.

Det är dock, menar jag, viktigt att diskutera vad Internet betyder i ett *användarperspektiv*. Om Internet är ett forum där man leker och roar sig, spelar egentligen inte tillgång och användning någon större roll i ett demokrati- och kunskapsperspektiv. Scenariot med Internet som "katalysator" i den demokratiska processen förutsätter förvisso ett uppkopplat folk men även om tillgången är en förutsättning är den långt ifrån en garanti för deltagande och debatt i det politiska livet. Tillgången handlar inte bara om fysisk tillgång utan om kunskaper i hanterande av tekniken och olika typer av information. Nya, alternativa och mer interaktiva former för politik som t.ex. Internet skulle kunna bidra till, fungerar inte om inte alla, eller åtminstone stora grupper, har kunskaper i handhavandet av tekniken.[6] Om den offentliga debatten, medborgerliga rättigheter och demokratiska processer flyttar ut på nätet, räcker det dock inte att vara ansluten och kunna hantera tekniken. Ny teknik i sig leder inte till förändrade handlingsmönster hos människor – den skapar endast förutsättningar.[7] Framför allt måste ju medborgarna ha en vana vid, och en vilja att delta i det offentliga livet och de demokratiska processerna – oavsett Internet.

Vad kan det då mer konkret betyda att vara med eller att stå utanför Internet? Det handlar om både möjligheter och rättigheter. På möjligheternas sida kan man framför allt finna nytta på ett mer kommersiellt plan – möjligheten att handla via nätet t.ex. – och naturligtvis det breda utbud av nöje som erbjuds. Här handlar det i stor utsträckning om fria val på samma sätt som jag utanför cyberspace kan vända mig till vilken klädbutik jag vill när jag ska ekipera mig. Det spelar kanske inte så stor roll att livsmedelsförsäljningen på webben har upphört ur ett demokratiskt perspektiv. Marknaden var helt enkelt för liten och mat finns ju fortfarande att tillgå i alla möjliga affärer på de flesta tider på dygnet. Många så kallade möjligheter har överhuvudtaget inte intresserat någon stor publik. WAP-tjänster och DAB-radio är exempel på sådana funktioner. Andra möjligheter som skulle kunna övergå till att resoneras kring i termer av rättigheter är det som erbjuds av myndigheter och andra offentliga organ. Eftersom jag inte kan sjukanmäla mig i ICA-butiken spelar det faktiskt roll om den möjligheten endast skulle finnas tillgänglig på nätet – då kan man tala om tillgång och användning som medborgerliga rättigheter. 24-timmars-myndigheten på webben[8] innebär naturligtvis ökad service för de som är uppkopplade, men skulle kunna innebära ett problem för de som inte är det om man inte parallellt med webbmyndigheten också kan nå den på traditionellt sätt.

Vi befinner oss i ett offentligt Sverige som vill att vi ska vara främst i världen på IT, som vill att myndigheter ska finnas tillgängliga på nätet dygnet runt. I många av de utredningar som gjorts kring IT i olika samhällssektorer finns en konsekvent avsaknad av publikanalyser. Det här kapitlet är en sådan analys över internetanvändning bland svenskar från mitten av 1990-talet och framåt. Tanken är att visa hur innehållet i internetanvändningen ser ut och sedan diskutera vad det skulle kunna få för konsekvenser för medborgaren i det demokratiska samhället om det offentliga Sverige flyttar ut på nätet på det vis och i den omfattning som målas upp i olika rapporter. Kort sagt belysa användningen sida vid sida med visionerna om online-Sverige och resonera kring om Internet är den jämlikhetsrevolution som många anhängare tänkt sig.

De som har tillgång…

Som vi ju redan vet har det skett en närmast explosionsartad utveckling av tillgången till Internet i svenska hushåll. Mellan 1995 och 1998 fördubblades andelen näthushåll varje år. Efter 1995 har kurvan planat ut något. Hösten 2001 hade 60 procent av hushållen tillgång till Internet i hemmet (tabell 1). Lägger man därtill tillgång till Internet på skolor och arbetsplatser blir andelen internethushåll drygt 70 procent.[9] Sett i ett internationellt perspektiv tillhör Sverige de mest uppkopplade länderna i världen tillsammans med bland annat de övriga nordiska länderna och USA.[10]

Som tabell 1 visar är internettillgången mycket ojämnt spridd i olika befolkningsgrupper. Länge var andelen kvinnor med tillgång nästan hälften så stor som andelen män. Sedan 1998 har denna skevhet jämnats ut något och skillnaden 2001 var 4 procentenheter. Ålder är, och har hela tiden varit, den stora vattendelaren i det här sammanhanget – ett fenomen som är välkänt för spridningen av de flesta typer av ny teknologi. Yngre människor tillhör ofta den grupp som brukar kallas innovatörer, och som är snabbt och tidigt ute när det gäller att ta till sig nya innovationer.[11] De yngsta har i stor utsträckning tillgång till Internet medan pensionärerna fortfarande efter sju år ligger långt efter. Men internettillgången är också väl utbredd bland medelålders personer – de mellan 30-49 år. Det tyder på att det inte bara handlar om ungdomars nyfikenhet och benägenhet att ta till sig det nya, utan på att det finns andra krafter som också hjälpt till att driva fram spridningen för Internet.

Det blir ganska tydligt vilken faktor som skulle kunna spela roll i sammanhanget när man analyserar tillgången i t.ex. olika sociala grupper. Skillnaderna mellan personer från arbetarfamiljer och personer från akademikerfamiljer har varit stor sedan 1995. År 2001 skiljde det 25 procentenheter mellan dessa båda grupper och arbetarfamiljers tillgång till Internet i hemmet var då lika

stor som akademikerfamiljernas var tre år tidigare. Följaktligen är utbredningen av Internet betydligt större bland högutbildade än bland lågutbildade. Skillnaden har funnits under alla år som Internet funnits i hushållen och år 2001 var den 34 procentenheter. Gruppen lågutbildade befinner sig på samma nivå för internettillgång år 2001 som högutbildade gjorde mellan 1997-1998.

Tabell 1 Tillgång till Internet i svenska hushåll 1995-2001 (procent av befolkningen samt eta-mått)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Alla	**3**	**9**	**18**	**35**	**47**	**54**	**60**
Män	5	13	21	38	50	57	62
Kvinnor	2	7	16	33	45	51	58
Eta	*0,09*	*0,10*	*0,06*	*0,05*	*0,06*	*0,07*	*0,03*
15-29 år	6	16	26	44	56	68	73
30-49 år	3	12	25	49	64	71	76
50-64 år	3	6	14	29	46	52	62
65-80 år	0	0	1	5	7	15	18
Eta	*0,09*	*0,17*	*0,24*	*0,34*	*0,40*	*0,43*	*0,44*
Arbetare	1	4	13	27	40	48	55
Lägre tjänstemän	7	12	22	54	58	62	68
Högre tjänste-männ/akademiker	8	23	36	54	69	77	80
Eta	*0,13*	*0,18*	*0,20*	*0,24*	*0,24*	*0,28*	*0,22*
Låg utbildning	0	4	10	24	36	39	46
Medelutbildning	3	8	23	40	55	64	68
Hög utbildning	8	19	31	51	64	74	80
Eta	*0,12*	*0,17*	*0,23*	*0,25*	*0,25*	*0,31*	*0,31*
LO-ansluten	0	5	14	29	47	50	57
SACO/TCO-ansluten	6	14	27	49	66	74	79
Eta	*0,11*	*0,17*	*0,15*	*0,18*	*0,18*	*0,20*	*0,21*
Förvärvsarbetande	4	11	24	46	62	69	74
Studerande	9	19	28	46	61	76	81
Arbetslös	2	5	12	24	32	37	50
Eta	-	*0,18*	*0,25*	*0,34*	*0,44*	*0,46*	*0,48*
Svensk medborgare	3	9	19	36	48	55	60
Icke-svensk medborgare	2	13	17	24	44	51	59
Eta	*0,02*	*0,02*	*0,01*	*0,05*	*0,02*	*0,02*	*0,01*

Källa: Riks-SOM-undersökningen respektive år.

Kommentarer: Variabeln ”sysselsättning” har en annorlunda konstruktion 1997 varför etamåttet inte är jämförbart med övriga år. Med arbetslös avses också personer i olika arbetsmarknadspolitiska åtgärder, förtidspensionärer samt hemarbetande.

Ytterligare en bekräftelse på denna sociala snedvridning är resultaten för tillgång i LO-hushåll respektive SACO/TCO-hushåll, även om skillnaderna är något mindre här. Också dessa sociala skillnader följer de mer generella möns-

ter för innovationsspridning som Rogers beskriver, och som nämndes ovan. Personer i hög social position är i högre grad än andra med i gruppen innovatörer som ofta går i bräschen för ny teknologi i hushållen.

Studerande och förvärvsarbetande har i betydligt större utsträckning tillgång till Internet i hemmet än vad personer som inte arbetar har. Skolor och arbetsplatser spelar alltså en stor roll för om man väljer att ha Internet i hemmet eller inte. Det handlar med stor sannolikhet både om att skolor och arbetsplatser bidrar till att skapa vana vid Internet och användningen av teknologin och om att många arbetsplatser erbjudit möjlighet att köpa hemdator via jobbet eller förser den anställde med bärbar dator. Det handlar också i viss mån om privatekonomisk situation – en dator är ju inte gratis – men eftersom studenter många gånger lever med knappa ekonomiska resurser kan ekonomiska faktorer ändå inte vara av så stor betydelse i den här gruppen. Däremot är med stor sannolikhet ekonomi ett större hinder för anskaffning i grupper som *inte* vistas i datormiljöer till vardags. Tillgången handlar om prioriteringar som baserar sig på användningsmöjlighet och uppkopplingshastighet, användarvana, nytta, sociala faktorer etc.

Medborgarskap visar sig däremot ha mycket liten betydelse för tillgången till Internet i hemmet. Tendensen över tid är att svenska medborgare i obetydlig grad har haft större tillgång till nätet än vad icke-svenska medborgare har haft. De här små skillnaderna betyder i stort sett ingenting.

De olika bakgrundsfaktorernas samband med internettillgång visas genom eta-värdet.[12] Stor inverkan har ålder och sysselsättning. Social klasstillhörighet och utbildning uppvisar ett något lägre, men ändock relativt starkt samband med internettillgång medan kön och medborgarskap spelar mindre roll i sammanhanget. Sett över tid har ålder och sociala faktorer kommit att betyda allt mer. Arbetssituationen – dvs. om man arbetar/studerar eller är arbetslös – har också kommit att betyda mer för internettillgången i början av 2000-talet än vad det gjorde i mitten av 1990-talet. Det är framför allt ålder och sysselsättning som visar på ökad ojämlikhet – mellan unga och gamla och mellan de som förvärvsarbetar eller studerar och de som inte gör det.

Jag har här visat på skillnaderna mellan olika gruppers tillgång till Internet och hur denna har utvecklats. Teknologin blir mer känd, mer användbar för fler, billigare etc. och kommer därför, likt så många andra teknologier tidigare, att nå allt fler. Trots det fortsätter skillnaderna att öka mellan vissa grupper som beskrivits ovan. En del teknologier, som TV och telefon, når numera ut till i stort sett hela befolkningen. Andra tycks nå en mättnad när runt 80 procent av befolkningen har tillgång till dem. Så är fallet för t.ex. text-TV, video, CD-spelare och mobiltelefon.[13] Det i sig innebär inget problem, men om man aktivt tänker använda teknologin i den demokratiska processen och t.ex.

genomföra omröstningar online är det naturligtvis ett stort problem om inte hela befolkningen har tillgång till den teknologi som krävs. Det är också viktigt att göra en noggrann analys av vem som inte har tillgång och ta reda på vilka konsekvenserna eventuellt skulle bli av att vissa grupper står utanför.

... och de som använder

Den generella användningen följer i stort sett samma mönster som tillgången. I den här analysen används begreppet regelbundna användare, vilket innebär de som använder Internet minst någon gång varje vecka. Hösten 2001 var det drygt hälften av befolkningen som gjorde det och precis som för tillgången har andelen användare stabiliserats de senaste åren (tabell 2).

Mönstren i skillnader mellan olika grupper blir betydligt skarpare när det gäller användning än vad var fallet för tillgången. Siffrorna blir också lägre för användning. Det är i sig inget uppseendeväckande – i stort sett alla svenska hushåll har TV men alla tittar inte regelbundet. Det som är intressant här är att skillnaderna är större för vissa grupper än för andra. Medan skillnaderna i *tillgång* för män och kvinnor år 2001 var 4 procentenheter är den för regelbunden användning mer än dubbelt så stor – 10 procentenheter. Mellan arbetare och akademiker ökar skillnaden från 25 procentenheter för tillgång till 31 procentenheter för regelbunden internetanvändning. Skillnaderna mellan låg- och högutbildade är också större för användning än för tillgång, och ännu tydligare syns den skillnaden när man jämför LO-anslutna medborgare med SACO/TCO-anslutna. Dessa resultat visar tydligt att tillgång i hemmet allena inte på något sätt genererar användning av Internet, även om det är en bra förutsättning. De visar också tydligt på utbildningens och i förlängningen arbetsplatsers betydelse i sammanhanget.

Bland arbetarfamiljer och LO-anslutna är tillgången på arbetsplatser mindre utbredd än bland högre tjänstemän och SACO/TCO-anslutna (29 respektive 32 procent och 61 respektive 76 procent). De två förra grupperna är också de grupper som uppvisar störst skillnad mellan tillgång och användning: de *har* i viss utsträckning men *använder* i betydligt mindre. I intervjuer med medlemmar i LO-hushåll blir det också tydligt att man har dator och Internet bland annat för att hänga med i utvecklingen inte minst för barnens skull. Däremot är användningen mycket marginell och inte i någon stor utsträckning införlivad i vardagslivet på det sätt som t.ex. traditionella medier.[14] I ljuset av detta räcker det inte med att erbjuda arbetarfamiljer eller LO-hushåll möjlighet att köpa förmånliga hemdatorer. Eftersom de inte använder datorn i någon större utsträckning står de fortfarande utanför eventuella demokratiska processer på Internet.

Tabell 2 Regelbunden (minst någon gång varje vecka) användning av Internet 1995-2001 (procent av befolkningen)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Alla	**4**	**9**	**19**	**34**	**42**	**49**	**53**
Män	6	13	25	39	48	54	58
Kvinnor	2	6	14	28	35	43	48
Eta	*0,14*	*0,13*	*0,11*	*0,09*	*0,11*	*0,08*	*0,08*
15-29 år	7	18	38	54	65	74	77
30-49 år	5	11	20	42	52	62	68
50-64 år	2	6	13	25	34	43	50
65-80 år	0	1	2	4	5	10	12
Eta	*0,23*	*0,33*	*0,44*	*0,49*	*0,53*	*0,55*	*0,54*
Arbetare	1	8	11	23	32	41	47
Lägre tjänstemän	7	10	24	43	50	57	62
Högre tjänste-man/akademiker	9	24	43	61	71	74	78
Eta	*0,18*	*0,26*	*0,31*	*0,32*	*0,30*	*0,25*	*0,25*
Låg utbildning	1	3	9	18	27	32	37
Medelutbildning	4	7	26	43	53	60	64
Hög utbildning	9	18	34	54	61	71	75
Eta	*0,20*	*0,28*	*0,37*	*0,41*	*0,36*	*0,39*	*0,38*
LO-anslutna	1	5	11	23	32	38	45
SACO/TCO-anslutna	7	13	27	48	60	69	75
Eta	*0,17*	*0,22*	*0,34*	*0,26*	*0,22*	*0,24*	*0,26*
Förvärvsarbetande	5	10	22	40	51	62	66
Studerande	10	24	43	64	74	84	84
Icke-arbetande	1	4	11	23	26	31	41
Eta	-	*0,37*	*0,43*	*0,50*	*0,56*	*0,58*	*0,57*
Svensk	4	10	19	34	42	50	54
Icke-svensk	2	10	22	26	36	48	48
Eta	*0,01*	*0,01*	*0,01*	*0,03*	*0,01*	*0,01*	*0,02*

Källa: Riks-SOM-undersökningen respektive år.

Kommentar: Med icke-arbetande avses också personer i olika arbetsmarknadspolitiska åtgärder, förtidspensionärer samt hemarbetande.

Sambanden mellan olika bakgrundsfaktorer och internetanvändning liknar, naturligt nog, i stor utsträckning de samband som visade sig finnas mellan bakgrund och internettillgång. Att vara man eller kvinna är av mycket liten betydelse för om man använder Internet eller inte, att vara svensk medborgare eller icke-svensk likaså. Social klasstillhörighet och utbildning spelar däremot större roll för användningen. De faktorer som dock påverkar mest i det här avseendet är ålder och sysselsättning. För dessa båda bakgrundsfaktorer ser man också en klar ökning över tid som inte på samma sätt finns för de andra faktorerna i tabell 2. Är man ung eller medelålders och förvärvsarbetande eller

studerande är chansen att man också är regelbunden internetanvändare mycket stor.

Figur 1 Huvudsakliga syften för privat Internetanvändning 1997-2001 (procent av regelbundna Internetanvändare)

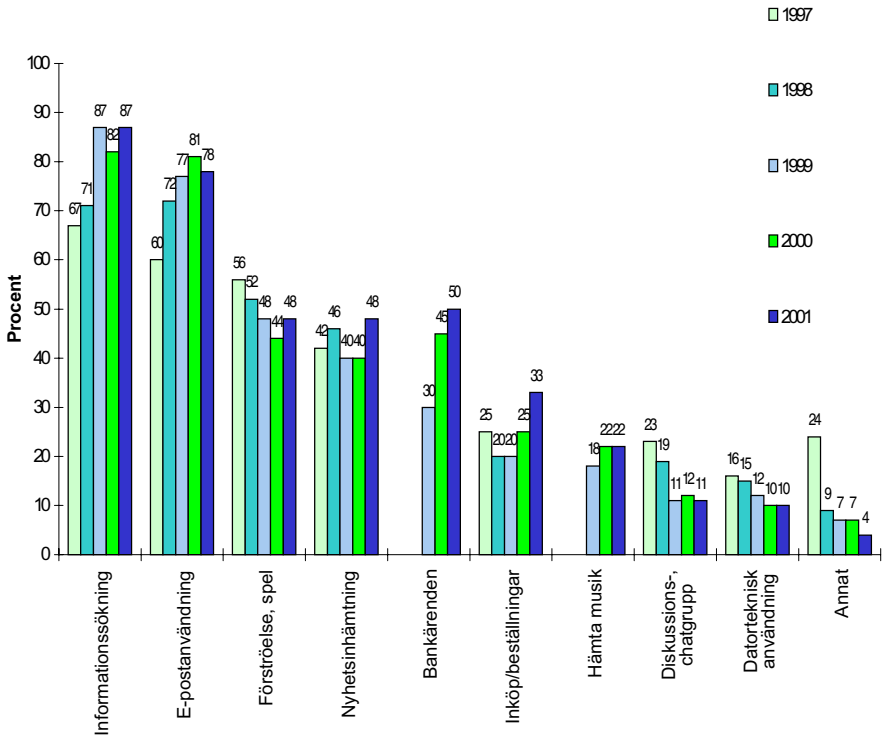

Källa: Riks-SOM-undersökningen respektive år.

Låt oss gå vidare och se vad man gör när man väl använder Internet. Figur 1 visar att det är två användningsområden som dominerar: informationssökning och e-postande. Här skedde under slutet av 1990-talet en ökning som de senaste åren stagnerat och runt 80-85 procent av internetanvändarna ägnar sig åt detta. Förströelse är också förhållandevis utbrett men här har skett en tillbakagång. Knappt hälften av användarna roar sig med spel och liknande. Ungefär lika många läser nyheter på nätet – en användningsområde som varit relativt konstant publikmässigt de senaste åren. Ökningen 2001 är förmodligen en direkt konsekvens av det som hände i USA den 11 september 2001, bara ett par veckor innan SOM-undersökningen startade. Många människor

gav sig då ut på nätet och även till andra nyhetsmedier för att följa händelseförloppen i USA.

Att använda Internet för bankärenden fortsätter att öka men i minskad takt. Inköp och beställningar har i stort sett haft lika stor publikandel varje år sedan 1997, vilket i praktiken betyder en ökning i antal kunder i och med att antalet Internetanvändare ökat. I 2001 års mätning ökar andelen som gör inköp och beställningar via nätet ganska ordentligt. Förklaringen till det är sannolikt en kombination av att publiken har fått upp ögonen för detta sätt att införskaffa varor och tjänster samtidigt som leverantörerna dels kan ha marknadsfört sig mer och bättre men också för att de har blivit bättre på att tillhandahålla varor och tjänster via nätet. Det handlar då om både användargränssnitt och om att faktiskt kunna leverera och distribuera det man vill sälja.

De mönster som nu framträder över tid visar att Internetanvändning blir allt mer individualiserad. Flertalet av oss ägnar sig i huvudsak åt någon form av egenanvändning: vi söker information, skickar och tar emot e-post, läser nyheter, går på banken, beställer varor. Många av de användningsområden som är av mer kollektiv karaktär minskar i betydelse sett till total användning. Spel, chat och musiklyssning är exempel på sådana funktioner som man kan tänkas ägna sig åt tillsammans med andra, antingen på nätet eller hemma vid datorn, och i dessa användningsområden ser vi en minskning. Det tycks som om den instrumentella användningen – den till nytta för mig personligen i vardagen – blir allt mer utbredd. I den användningen ryms sannolikt mycket lite av det som skulle kunna betraktas som samhällsdeltagande och demokratifrämjande på olika sätt.

Användningen av olika internetfunktioner ser naturligtvis mycket olika ut om man tittar på olika befolkningsgrupper (tabell 3). De allra största skillnaderna finns mellan unga och gamla och för den mer nöjesbetonade användningen. Det är framför allt ungdomar som ägnar sig åt förströelse, spel, musik och chat på Internet. Dessa nöjesbetonade användningsområden är också mer utbredda bland låg- än bland högutbildade. Motsatt förhållande råder för informationssökning, e-postande och nyhetsanvändning där högutbildade i högre grad utnyttjar nätet.

Eftersom jag inledningsvis bestämde mig för att de viktiga frågorna kring att ha och att inte ha Internet i första hand inte bottnade i nöjesanvändning, får de här resultaten stor betydelse i diskussionen om Internets potential i den demokratiska processen. Det finns stora skillnader i användningen som liknar andra skillnader som vi ser i samhället mellan kanske framför allt resursstarka och resurssvaga eller informationsstarka och informationssvaga grupper.

Tabell 3 Huvudsakliga användningssyften med den privata internetanvändningen, olika befolkningsgrupper, hösten 2001 (procent av de som använder Internet minst någon gång varje vecka)

1997

	Alla	Kön		Ålder				Utbildning			Social klasstillhörighet		
Syfte		Män	Kv	15-29	30-49	50-64	65-85	Låg	M	Hög	Arb	Ltj	Htj
Info sökning	67	71	59	63	75	64	33	56	63	75	62	63	76
E-post	60	60	61	66	58	53	33	49	64	63	61	59	61
Nyheter	42	44	37	41	43	40	33	42	46	40	45	41	34
Förströelse, spel	56	57	54	76	45	31	17	58	70	47	65	59	40
Beställa varor/tjänster	25	30	15	22	31	20	17	30	20	26	20	30	25
Diskussion/ chat	23	21	24	36	13	9	17	20	34	16	33	18	16
Teknisk anv	16	19	8	18	14	9	17	20	15	14	17	17	9
Antal svar	336	210	123	149	123	55	6	74	103	152	82	106	87

Kommentar: Frågorna om musikanvändning och bankärenden ställdes inte 1997.

2001

	Alla	Kön		Ålder				Utbildning			Social klasstillhörighet		
Syfte		Män	Kv	15-29	30-49	50-64	65-85	Låg	M	Hög	Arb	Ltj	Htj
Info sökning	87	87	87	91	89	82	84	81	87	92	84	90	93
E-post	78	78	79	85	78	71	82	70	76	86	75	80	86
Bank-Ärenden	50	52	49	40	56	53	39	51	37	59	42	53	60
Nyheter	48	54	42	55	49	41	53	42	50	53	45	56	54
Förströelse, spel	48	48	48	70	45	34	22	51	54	41	61	40	36
Beställa varor/tjänster	33	34	32	36	39	24	10	38	30	31	37	29	29
Hämta musik	22	25	19	46	16	9	4	23	31	15	32	15	13
Diskussion/ chat	11	11	10	23	9	2	0	9	14	10	14	8	7
Teknisk anv	10	13	7	14	11	6	10	10	13	9	12	10	8
Antal svar	1047	560	487	279	458	260	49	340	258	420	385	280	205

Källa: Riks-SOM-undersökningen 2001

Kommentar: subjektiv klass bygger på människors självklassificering efter familjetillhörighet: Arb=arbetarfamilj, Ltj=lägre tjänstemannafamilj, Htj=högre tjänstemanna/akademikerfamilj.

Informationssökning har blivit betydligt mer utbrett bland kvinnor år 2001 än vad det var fyra år tidigare. Bland männen har nöjesanvändningen gått om

nyhetsanvändningen. I ungdomsgruppen var nöjesanvändningen den mest utbredda 1997 men har fått stiga tillbaka dels till förmån för informationssökning och e-post men också genom att andelen nöjesanvändare bland ungdomar blivit mindre. Precis samma utveckling finns också bland låg- och mellanutbildade samt i viss utsträckning även i arbetarfamiljer. Nöjesanvändningen har delvis fått stå tillbaka för mer instrumentell användning och olika befolkningsgruppers rangordning för användningsområden på Internet liknar varandra i betydligt större utsträckning år 2001 än vad den gjorde år 1997.

Om man betraktar användningsområdena i ett demokratiperspektiv kan vi konstatera att skillnaderna mellan starka och svaga grupper har minskat men att klyftorna ändå i viss mån kvarstår. Det tycks dock som om det stora hindret är att *bli* internetanvändare och väl online är skillnaderna mellan olika gruppers användning stadigt minskande.

Det visar sig också finnas vissa samband mellan användningen av olika internetområden, framför allt bland de ”lättare” användningsområdena. Den som nöjesanvänder ägnar sig också i stor utsträckning åt chat och musikanvändning men gör troligen inte bankärende. Däremot är de som går på internetbanken mer troliga som presumtiva kunder av varor och tjänster. Informationssökarna tar också i hög grad del av nyhetstjänster på nätet. E-post samvarierar med alla användningsområden – något som inte är förvånande med tanke på att en så stor andel använder just e-post.

En sammantagen slutsats av generell internetanvändning och olika gruppers syften med användningen är att det, trots utjämning av användare rent allmänt och en likriktning i innehållet i användningen, finns tydliga skillnader mellan olika grupper. Pensionärerna står t.ex. nästan helt utanför cybervärlden. I den mån Internet på ett positivt sätt finns med i en demokratisk process innefattar denna i princip inte våra äldsta medborgare. Andra grupper med lägre social och ekonomisk status får i allt större utsträckning tillgång till den nya kommunikationsteknologin, men använder den inte i så stor utsträckning som högstatusgrupper, och när de använder är inriktningen betydligt mer nöjesinriktad. Många av dessa står i praktiken också utanför den digitala demokrativisionen.

Ur ett användarperspektiv torde internetanvändningen ännu spela en marginell roll som verktyg i de demokratiska processerna. Man kan naturligtvis tänka sig att människor som redan anammat den nya teknologin för att effektivisera vardagen också skulle välkomna möjligheten att rösta via nätet istället för att bege sig till Posten eller vallokalen. Men som användningsmönstren för olika typer av innehåll ser ut idag är det inget som tyder på att den internetanvändande svensken har hittat in i de större offentliga diskussionerna, att svensken har blivit mer politiskt aktiv eller engagerad. Ur demokratisynpunkt

hade det varit utvecklande och bra om betydligt fler, och framför allt bredare grupper än ungdomar hade ägnat sig åt debatt och diskussioner på nätet. En del användning som kan främja demokratiidealen kan naturligtvis finnas i informationssökning och e-postanvänding, men eftersom användningen generellt är tämligen begränsad i tid och mycket instrumentell i art, ligger det nära till hands att anta att det faktiskt snarare är vardagsbestyren som sköts via nätet än världsproblemen som löses – åtminstone för det stora flertalet användare.

Så här långt har resonemanget rört sig inom förhållandevis traditionella och snäva ramar när det gäller vad som ska betraktas som gott innehåll och demokratifrämjande handlingar. Internet har visat sig vara ett mycket effektfullt verktyg för att samla och ena röster och för att bygga och sprida en bild genom medierna. Det brukar zapatisterna i Mexico ofta få exemplifiera. En mindre etablerad organisation kom genom bland annat Internet att utmana etablissemanget.[15] I ett bredare perspektiv och på längre sikt är det kanske på den unga arbetarklassens chatplatser som de demokratiskt viktiga samtalen förs. Det går naturligtvis inte att med enkelhet ta reda på, men det är viktigt att hålla den dörren öppen i ett resonemang kring vad som är bra och dåligt med Internet i ett demokratiskt perspektiv.

Samhällsengagemang och Internet

För att komma närmare det offentliga på Internet kan man analysera hur användningen av sådana webbplatser ser ut. När det gäller informationssökning har respondenterna i en följdfråga fått ange vilken *typ* av information de letar efter. Störst är resor, kommunikationer och information om nöje och fritid. Nätet som uppslagsbok är också ett utbrett användningsområde. Nästan hälften (46 procent) av de informationssökande användarna letar också efter samhällsinformation på nätet.[16] En närmare analys av olika grupper visar på en jämn utbredning men att det framför allt finns skillnader mellan låg- och högutbildade där de senare i större omfattning söker samhällsinformation.

Till det offentliga cyberspace bör man väl definitivt räkna offentliga webbplatser som riksdag och regering, kommun och landsting samt politiska partier. Det är några av de forum som den aktivt informationssökande medborgaren skulle kunna använda sig av inför beslut att fatta, för att ta reda på vad som bestämts om skolmaten i hemkommunen eller vad riksdagen debatterar just nu. Figur 2 visar på utvecklingen för användningen av dessa webbplatser bland regelbundna användare och bland befolkningen som helhet.

Andelen användare som besöker offentliga webbplatser är måttligt stor. I SOM-undersökningarna har endast mätts ett begränsat antal webbplatser och bland dessa är det främst den egna kommunens man besöker. Detta är natur-

ligt då det på kommunens webbplats kan finns service och information som är av betydelse för vardagen. Användningen av kommunens webbplats är beroende av var man bor och vilken status just min kommuns webbplats har – vilken service den tillhandahåller. Landsting, riksdag och regering har inte så många besökare bland internetanvändarna, vilket kanske också är naturligt då man ju som medborgare inte så ofta haft ärenden dit före Internet heller. De politiska partierna för en förhållandevis tynande tillvaro på webben, åtminstone ur ett publikperspektiv. Störst andel besökare bland internetanvändare hade partierna 1998 då det var valår och man kan förmoda att det sker en ökning igen valåret 2002.

Figur 2 Besökt någon samhällstjänst på Internet någon gång 1998-2001 (procent av dem som använder Internet minst någon gång varje vecka, samt inom parentes procent av den totala befolkningen)

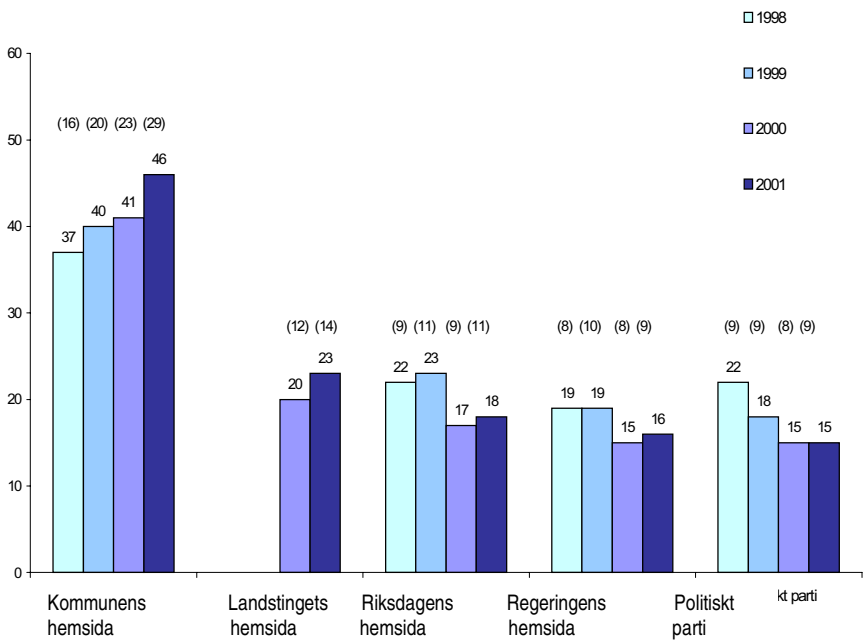

Källa: Riks-SOM-undersökningen respektive år.

Kommentar: Siffrorna inom parentes ovanför staplarna anger andelen i den totala befolkningen.

Om man ser till hur stor andel av den totala svenska befolkningen som någon gång besökt de olika offentliga webbplatser som här undersökts blir siffrorna betydligt lägre. En knapp tredjedel besökte år 2001 sin kommuns webb-

plats, runt en tiondel någon av de andra efterfrågade webbplatserna. I det perspektivet utgör de offentliga webbplatserna en mycket liten del i det demokratiska svenska samhället. Vilka är det då som beger sig till de här offentliga webbplatserna?

Kvinnorna besöker kommunen medan männen går till riksdag och partier. Personer mellan 30-64 är flitigaste kommunbesökarna, i övrigt *ökar* besöken på offentliga webbplatser med stigande ålder. För samtliga undersökta offentliga webbplatser finns skillnader mellan låg- och högutbildade och de pekar alla i samma riktning: besökandet ökar med graden av utbildning. Det gäller även social klasstillhörighet och besöken på riksdags, regerings och politiskt partis webbplats: andelen besökare ökar med social status. Däremot är det inga stora sociala skillnader i andelen besökare på kommuners och landstings webbplatser.

Tabell 4 Användning av ett antal webbplatser i olika grupper, hösten 2001 (procent av dem som använder Internet varje vecka)

	Alla	Kön		Ålder				Utbildning			Social klasstillhörighet		
		Män	Kv	15-29	30-49	50-64	65-85	Låg	M	Hög	Arb	Ltj	Htj
Besökt någon gång													
Din kommuns hemsida	46	43	50	38	52	46	39	20	28	45	46	48	50
Ditt landstings hemsida	23	21	26	15	25	28	28	11	13	23	25	22	24
Riksdagens hemsida	18	20	16	12	20	19	24	6	9	20	14	15	28
Regeringens/Rosenbads hemsida	16	17	14	10	18	17	22	5	7	18	11	13	25
Något politiskt partis hemsida	15	18	12	14	14	18	22	5	10	15	13	14	22
Antal svar	1047	560	487	279	458	260	49	886	413	525	385	280	205

Källa: Riks-SOM-undersökningen 2001.

Kommentar: subjektiv klass bygger på människors självklassificering efter familjetillhörighet: Arb=arbetarfamilj, Ltj=lägre tjänstemannafamilj, Htj=högre tjänstemanna/akademikerfamilj.

Jämfört med andra typer av webbplatser skiljer sig de här resultaten om besök på offentliga webbplatser något. Några exempel: medan andelen som besöker offentliga webbplatser ökar med stigande ålder är förhållandet det

motsatta när det gäller besök på Aftonbladet.se. Portalen, som är en av Sveriges mest besökta, har en större andel publik i de grupper där besöken på offentliga webbplatser är lägst: i arbetarfamiljer och bland lågutbildade. Mönstren speglar också skillnaden mellan resursstarka och resurssvaga grupper på samma sätt som vi ser i traditionell medieanvändning och i generell internetanvändning. Mönstren tyder på att rådande informationsklyftor stärks i internetanvändningen.

Jag har redan nämnt i inledningen att kommunerna förvisso erbjuder debattforum i viss utsträckning men att denna verksamhet i ett större perspektiv är tämligen blygsam. Undersökningar som har tittat närmare på medborgarnas deltagande i dessa forum visar att intresset för kommunernas debattforum är förhållandevis litet.[17] Men man kanske ska se på saken på ett lite annorlunda sätt. Den offentliga och politiska debatten äger kanske inte rum, och kommer kanske inte att äga rum, på just kommunernas eller andra offentliga instansers webbplatser. Traditionellt har dagstidningarnas insändarsidor högt läsvärde. Kanske är det också på den här typen av sajter som debatten kan pågå på nätet? Det betyder att det i så fall finns gott om forum för debatt på nätet, men att de förgivettagna medborgarplatserna inte är medborgarnas givna diskussionsplatser. Naturligtvis kvarstår det faktum att en stor andel medborgare rent tillgångs- och användarmässigt står utanför fora, oavsett var på nätet dessa finns, men det kanske är dags att man från offentligt håll lyfter blicken ovanför de offentliga webbplatserna och tar reda på var publiken finns och var de politiska diskussionerna eventuellt pågår.

En icke-demokratisk vardagsteknologi

Offentliga webbplatser har måttligt med besökare och debatter i demokratins anda tycks lysa med sin frånvaro. Till detta måsta man söka förklaringar på åtminstone två håll: producenterna och publiken. Man kan tänka sig en rad förklaringar där båda dessa aktörer spelar roll. En sådan är synen på medborgaren som brukare och konsument, som kund. En annan är att den traditionella demokratimodellen är så fast förankrad i medvetandet hos både politiskt ansvariga och medborgare så att det bara är inom denna modell som Internet kan ta plats. En allt för aktiv och frekvent medborgardialog skulle vidare kunna uppfattas som störande för den traditionella beslutsprocessen. Det kan också finnas rent praktiska förklaringar som att kommunerna inte anser sig ha resurser att hantera ett medborgarengagemang på Internet.[18]

De två senare förklaringarna tänkte jag lämna därhän – de får debatteras på annan plats. De två första tycker jag att man direkt kan diskutera i förhållande till publiken och framför allt dess syn på sig själv. Tanken med Internet var ju från början att alla skulle delta i publicering och användning. En icke-

hierarkisk organisation där sändare och mottagare upphörde att existera och alla blev deltagare. Allt eftersom Internet har utvecklats och fått spridning till en större allmänhet har det dock blivit tydligt att majoriteten i publiken betraktar sig som just publik – som mottagare. Användningsmönstren visar tydligt på detta. Ytterst få utnyttjar den möjlighet som finns att publicera, att delta med egen information.[19]

Detta tyder på att vi är fast i konventioner och handlingsramar som det kommer att ta lång tid för oss att ta oss ur – om vi någonsin gör det. Vi ser samma tröghet t.ex. i traditionell mediekonsumtion där användningsmönstren har förändrats ytterst lite under 1990-talet trots stora förändringar i mediestrukturen.[20] Om vi till vardags håller hårt på konventioner och traditioner är det också fullt tänkbart att vi håller fast vid den demokratimodell vi känner till och är uppfostrade i. Internet kan inte ensamt revolutionera vårt vardagsliv och tänkande.

Vid en syning i sömmarna av vad man egentligen vill och hittills arbetat mot att åstadkomma inom den offentliga sfären framkommer framför allt tankar om en mer effektiv administration, att sprida information snabbt och billigt, att enkelt nå ut med budskap. Medborgaren betraktas mer eller mindre som en kund.[21] Mycket av den offentliga verksamheten på webben innebär att man har byggt upp en slags medborgarnas självservice hos t.ex. Arbetsförmedlingen, Försäkringskassan och CSN. Kommunerna är bättre på att tillhandahålla service än att skapa debattforum.[22]

De publikdata som presenterats här pekar mot att den svenska internetkunden är måttligt intresserad av att köpa de offentliga produkterna. Andra varor på nätet lockar mer. Amerikanska undersökningar visar att publiken förvisso är intresserad av att rösta på nätet – ett faktum som inte är lika utbrett i Sverige – men att det framför allt är service från myndigheter via nätet som man har förväntningar på. Att kunna förnya körkort, får medicinsk information och rådgivning, beställa personbevis och liknande är det som lockar mest.[23] Undersökningar av diskussioner av olika slag på nätet visar att dessa inte i första hand innehåller så många av de ingredienser som bland andra Jürgen Habermas lyfter fram som viktiga i offentlighetens debatter: att de t.ex. ska vara rationella, eftertänkta och öppna. Amerikanska studier av nätdiskussioner visar i själva verket på fragmentariska utspel och begränsad reflektion snarare än väl underbyggda argument och reflekterande.[24] Internet torde därmed inte ha lett till någon *kvalitativ* förbättring av det öppna demokratiska samtalet.

De användningsmönster som kommit fram här ligger i linje med andra kända mönster i samhället. Att kvinnor oftare besöker kommunen på webben än vad män gör kan exempelvis hänga samman med att det är kvinnor som i

större utsträckning har kontakt med kommunen i bland annat skol- och barnomsorgsärenden.[25] När det gäller läsning av olika tidningsinnehåll är intresset för lokalt och regionalt innehåll betydligt mer utbrett än vad t.ex. intresset för ledare och debatt är. Det är framför allt män och högre tjänstemän som läser mer politik och debatt i morgontidningen.[26] Det är också män och personer i högre social position som besöker de mer politiskt inriktade webbplatserna. Tolkar man användningsmönstren av offentliga webbplatser mot bakgrund av bland annat detta får man, enligt min mening, ytterligare belägg för hur Internet förstärker rådande samhällsmönster och fördjupar de klyftor som finns mellan starka och svaga grupper i olika avseenden.

Intrycket förstärks ytterligare när man lägger politiskt intresse till analysen. För kommuners och landstings webbplatser är andelen besökare ungefär lika stor oberoende av politiskt intresse. Däremot är skillnaderna stora för webbplatser hos riksdag, regering och politiska partier, där besökarna i stor utsträckning är personer med politiskt intresse. En slutsats av detta är att kommuner och landsting åtminstone i teorin mycket bättre skulle kunna fungera som forum i en demokratisk process på Internet: kommunerna har relativt många besökare på webben och dessa är blandade befolkningsmässigt. Förutsatt att kommunerna möjliggör deltagande och debatt och att kommuninvånarna vill debattera förstås. De riksomfattande offentliga organen har däremot en liten och betydligt smalare, informationsstarkare elitpublik på Internet.

Det tycks som om webben rekryterar en publik som redan finns i andra kanaler och forum – intresserade, engagerade, informerade har lagt ytterligare en kanal till sin repertoar. Att webben och teknologianvändningen i sig skulle rekrytera nya grupper användare till den offentliga politiska arenan tycks, naturligt nog, inte fungera så.[27] Internet kan – som så många redan resonerat kring – utgöra ett utmärkt redskap i den demokratiska processen, och analysen av användningen visar att det i liten utsträckning gör så för redan informations- och resursstarka grupper medan de i det avseendet svaga grupperna inte har vunnit något med den nya teknologin, utan snarare har förlorat. Som det offentliga politiska utbudet ser ut på och utanför webben idag spelar det inte så stor roll om man är online eller inte. Men om alla de visioner om effektivisering av myndigheter m.m. realiseras kan det få avgörande betydelse i framtiden.

Noter

1 Se t.ex. Berglez (1999); SOU 1990:44; SOU 1999:126.
2 Berglez (1999); McQuail (2000:158ff).
3 Regeringens proposition 1999/2000:86, s 31.
4 Nord (2002); SOU 1999:12; SOU 1999:117.
5 Dahl (2002:359ff).

[6] Olsson (2002b:211ff).
[7] Se t.ex. Ahrne et al. (1996); Castells (1996)
[8] Statskontoret, rapport 2002:13
[9] För en genomgång av internettillgång, se Bergström (2002), Mediebarometern 2001 (2002)
[10] www.nua.com/surveys/how_many_online
[11] Diffusionsteorin om innovationers spridning finns utförligt beskriven i Rogers (1995)
[12] Eta är ett sambandsmått som i det här fallet visar på samband mellan internettillgång och en rad olika bakgrundsfaktorer. Ett totalt samband ger ett etavärde på 1.0, obefintligt samband ger ett etavärde på 0.0. Endast de personer som svarat på respektive fråga ingår i sambandsanalysen.
[13] Se t.ex. Bergström (2002)
[14] Olsson (2002a)
[15] Castells (1997:87)
[16] Bergström (2002)
[17] Ranerup (1999)
[18] Sandström (2002:248f)
[19] Roscoe (1999)
[20] Jfr Mediebarometern 2001 (2002)
[21] Se t.ex. Sandström (2002:249f)
[22] Grönlund (2001:47f); Ranerup (1999); SKTF rapport 2/2001; SKTF rapport 2002; Åström (1999)
[23] Grönlund (2001:44ff)
[24] Wilhelm (2000)
[25] Se t.ex. Johansson (1996)
[26] Strid (2000)
[27] Martinsson (2001)

Referenser

Ahrne, Göran och Roman, Christine och Franzén, Mats (1996). *Det sociala landskapet. En sociologisk beskrivning av Sverige från 50-tal till 90-tal.* Göteborg: Bokförlaget Korpen.

Berglez, Peter (1999). *Politikens medialisering*. SOU 1999:126.

Bergström, Annika (2002). Är svensken mätt på Internet? *Det våras för politiken*. Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red). Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Castells, Manuel (1996). *The Rise of the Network Society*. Malden: Blackwell Publishers Inc.

Castells, Manuel (1997). *Identitetens makt*. Göteborg: Daidolos

Dahl, Robert A. (2002). *Demokratin och dess antagonister*. Stockholm: Ordfront & DemokratiAkademin.

Grönlund, Åke (2001). IT, demokrati och medborgarnas deltagande. Stockholm: VINNOVA och TELDOK.

Johansson, Vicki (1996) *Vem gör vad, när och vad? Omsorgens organiseringsformer i kommunerna och kvinnors och mäns omsorgsarbetsdelning*. Göteborg: Publica

Martinsson, Johan (2001). Den svenska nätopinionen. *Land, Du välsignade?* Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red). Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet. Rapport nr 26.

McQuail, Denis (2000). *McQuail's Mass Communication Theory*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.

Mediebarometern 2001 (2002). Göteborg: Nordicom-Sverige, Göteborgs universitet.

Nord, Lars (2002). *IT och demokrati*. Lund: Studentlitteratur.

Olsson, Tobias (2002a). *Mycket väsen om ingenting. Hur datorn och internet undgår att formas till medborgarnas tekniker*. Uppsala: Uppsala Studies in Media and Communication 1. Uppsala universitet.

Olsson, Tobias (2002b). Politiskt deltagande i den digitala tidsåldern. I *Internet, medier och kommunikation*. Dahlgren, Peter (red). Lund: Studentlitteratur.

Proposition 1999/2000:86 *Ett informationssamhälle för alla*

Ranerup, Agneta (1999). Elektronisk debatt i kommunal politik. *IT i demokratins tjänst*. SOU 1999:117.

Rogers, Everett M. (1995). *Diffusions of Innovations*. New York: Free Press.

Roscoe, Timothy (1999). "The Construction of the World Wide Web Audience." *Media, Culture and Society* nr 21.

Sandström, Håkan (2002). Kommunen, Internet och medborgarna. I *Internet, medier och kommunikation*. Dahlgren, Peter (red). Lund: Studentlitteratur.

SKTF (2001) *Om demokratiska processer och offentlig service på Sveriges kommuners webbplatser*. Rapport 2/01.

SKTF (2002) *Hur står det till med e-demokratin?* Om elektronisk demokrati i samtliga Sveriges kommuner och i Stockholms och Göteborgs stadsdelar.

SOU 1990:44 *Demokrati och makt i Sverige*. Maktutredningens huvudrapport.

SOU 1999:12 *Elektronisk demokrati.*

SOU 1999:117 *IT i demokratins tjänst.*

SOU 1999:126 *Politikens medalisering.*

Statskontoret 2002:13 *Rekommendationer och råd för 24-timmarsmyndig-hetens webbplats*.

Strid, Jan (2000) Viktigt innehåll nu och då. I Wadbring, Ingela och Weibull, Lennart (red) *Tryckt. 20 kapitel om dagstidningar i början av 2000-talet.* Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet

Wilhelm, Anthony G. (2000). *Democracy in the Digital Age: Challanges to Political Life in Cyberspace*. New York: Routledge.

Åström, Joachim (1999). Digital demokrati? Idéer och strategier i lokal IT-politik. *IT i demokratins tjänst*. SOU 1999:117.www.nua.com/surveys/how_many_online

Den kosmopolitiske svensken? Identitet som demokratiegenskap

Ulrika Möller

En utvärdering av demokratin utifrån ett globalt perspektiv ger delvis motstridiga bilder. Å ena sidan stärks demokratins ställning genom att fler stater har övergått till ett politiskt system som är förenligt med dess principer. Å andra sidan försvagas demokratins ställning som ett resultat av att politiska beslut i större utsträckning avgörs på internationell nivå, samtidigt som demokratins institutioner i allt väsentligt är nationellt baserade.[1]

Utvecklingen mot att politiska beslut fattas på internationell nivå ses som en av de många förändringsprocesser som ryms inom beteckningen *globalisering*.[2] Farhågan när det gäller denna beslutsinternationalisering är att den resulterar i att den nationella demokratin urholkas på sin legitimitet genom att medborgarna förlorar möjligheten till påverkan och politiskt ansvarsutkrävande.[3]

Ovanstående beskrivna omvärldsutveckling – politikens internationalisering – och problembilden – urholkandet av den nationella demokratin - har återupplivat en teoretisk diskussion kring medborgarskap och demokrati "bortom" nationalstaten. Diskussionen kännetecknas av olika normativa ståndpunkter, olika bedömningar av möjligheterna och problemen och olika förslag på hur det kan gå till att anpassa demokratin till de nya villkoren.[4] Reformförslag baserade på utgångspunkten att demokratin borde bygga inte på geografiskt avgränsade utan globalt omfattande institutioner har lanserats. Förutom att en sådan reformering är en svårknäckt nöt rent organisatoriskt får det också andra konsekvenser att utvidga "demos", det vill säga vilka som bör inkluderas som medborgare i den demokratiska gemenskapen. Konsekvenser som hänger samman med att inkluderandet i ett demokratiskt styrelsekick antas såväl skapa som vara beroende av en föreställd gemenskap, en kollektiv identitet. Kapitlet inriktas på detta demokratiteoretiska antagande: att en kollektiv identitet anses viktig för demokratins välmåga.

En *kollektiv identitet* kan förstås som en föreställd gemenskap som baserar sig på uppfattningen om att man delar vissa egenskaper eller kännetecken. När det gäller den *nationella identiteten*, en viss form av kollektiv identitet, lyfts medborgarskapet och språket fram som viktiga sådana gemensamma egenskaper eller förenande attribut. När nationalstaten som grund för demokratin ifrågasätts innebär det att även gemenskapen baserad därpå, den nationella

identiteten, utmanas. Samtidigt som denna gemenskap antas viktig för demokratin.

Robert Dahl och David Held får i det här kapitlet representera ”skeptikern” respektive ”optimisten” gällande potentialen för en utvidgning av demokratin utanför statens domäner. Ambitionen är att utsätta de olika och delvis motstridiga antagandena kring kollektiv identitet för empirisk prövning eftersom dessa antaganden används för att stärka den egna normativa ståndpunkten.[5] En ytterligare ambition är att undersöka vilka egenskaper och erfarenheter som påverkar individens identitetsuppfattning.

Innan undersökningen inleds följer en närmare introduktion till den teoretiska diskussionen kring en internationaliserad demokrati. Därpå följer ett avsnitt kring identiteters betydelse för individers agerande. Sammantaget mynnar dessa två avsnitt ut i vilka teoretiska förväntningar vi bör ha på undersökningens resultat.

Några positioner på temat ”världsdemokrati”

Robert Dahl är den mest kände skeptikern till att en ”skalförändring” av demokratin kan eller bör äga rum. Istället är hans ståndpunkt att strävan bör vara att fördjupa och sprida demokratin inom ramen för statssystemet.[6] Dahl betonar att den nationella identitet som håller samman medborgarna inom en stat är resultatet av en lång historisk process och att den redan existerade i samband med att nationalstaten etablerades, oftast långt tidigare än demokratin utvecklades. Utsikterna för etablerandet av liknande kollektiva identiteter baserade på transnationella fenomen bedömer han som små.[7]

Dahl menar vidare att en kollektiv identitet fyller för demokratin viktiga funktioner. Denna föreställda gemenskap gör att ”förlorarna” i ett givet politiskt beslut ändå accepterar utfallet, eftersom vinsten tillfaller någon inom ramen för den större gemenskapen. Förlorarna känner samhörighet med vinnarna på grund av en gemensam identitetsuppfattning, till exempel att vi alla är ”svenskar”, och är på så sätt beredda att göra en uppoffring.

Den kollektiva identiteten antas även bidra till förtroendet för såväl de politiska institutionerna som förtroendet mellan medborgarna inom det politiska systemet.[8]

David Held utgår istället från möjligheten att *multipla politiska identiteter* kan utvecklas, det vill säga att medborgaren känner samhörighet med ett flertal politiska kollektiv. Det är en nödvändig förutsättning för att den demokratireform han lanserar ska fungera. Helds modell för en kosmopolitisk demokrati baserar sig på en reformering av FN: s generalförsamling och utgångspunkten är att den demokratiska rätten bara kan bli effektiv om den görs till internationell rätt.

Framtidens demokrati måste alltså, enligt Held, utformas globalt och bygga på en universell samling gemensamma rättigheter och skyldigheter, en allmän demokratisk lag. Det innebär att varje stats medborgare i framtiden måste lära sig bli en kosmopolitisk medborgare. Denne medborgare förutsätts vara förmögen att ”lyfta sig över” eller ”tänka bortom” sin nationella tillhörighet.[9] I det av Held förordade globala flernivåsystemet måste den enskilde individen vara innehavare av multipla politiska identiteter för att stabiliteten och legitimiteten ska kunna bibehållas.

Hans demokratimodell har fått utstå en hel del kritik som bygger på att det är naivt att tro att det skulle vara möjligt att på något sätt lyckas reformera FN-systemet. Kritik har även formulerats kring att Held inte uppmärksammar vad en utvidgning av demokratin skulle innebära utifrån ett identitetsperspektiv. [10]

Medborgarskapet kan ses som en formell symbol för den kollektiva identiteten och utgör ett politiskt instrument för att uppnå med den förknippade positiva effekter, som förtroende, lojalitet och legitimitet för det politiska systemet. [11] Reformförslag för en utvidgad demokrati innehåller också modeller för ett utvidgat medborgarskap och diskussioner om vilka konsekvenser en sådan utvidgning skulle få för den kollektiva identiteten och för demokratin.

Multipla politiska identiteters realiserande genom medborgarskap är emellertid inte enbart en teoretisk konstruktion, utan ett i realiteten existerande fenomen. Ett syfte med inrättandet av ett europeiskt medborgarskap för medborgare i EU: s medlemsländer var att söka bidra till etablerandet av en europeisk identitet.[12] Det dubbla medborgarskapet innebär alltså att medborgarna förväntas känna lojalitet och samhörighet med såväl den egna staten som den Europeiska unionen.

Både Robert Dahl och David Held utgår från att en föreställd gemenskap inom kollektivet är viktig för en fungerande demokrati. Men de har som synes olika perspektiv på kollektiva identiteter som hänger samman med deras respektive ståndpunkt kring hur demokratins genomslag ska kunna ökas. Dahl förespråkar nationalstaten som bibehållen bas för demokratin och betonar den nationella identitetens speciella position. Genom att ge gemenskapen baserad på nationalstaten en särställning stärks också den egna normativa ståndpunkten att *inte* sträva efter en demokratireformering i global riktning. Held däremot argumenterar för en utvidgning av demokratins domäner och betonar därför betydelsen av att utveckla identiteter baserade på en vidgad gemenskap. De ”nya” identiteterna antas kunna fylla en likartad funktion som den redan etablerade nationella identiteten, det vill säga skapa förtroende mellan medborgare och för de politiska institutionerna.

Hur är identiteten viktig för individen?

Även om inte både Dahl och Held kan ha helt rätt samtidigt så baserar sig deras argumentation på teori om hur identiteter skapas och har betydelse för individers agerande. Identitet kan förstås som ”en föreställning om vem eller vad man är” och skapas genom individens interaktion med det omgivande samhället.[13] Antagandet att den nationella identiteten utmanas och eventuellt förlorar i styrka genom de samhälleliga förändringar som äger rum är därmed högst rimligt. Frågeställningar om förändring över tid är emellertid inte möjligt att besvara i det här sammanhanget eftersom frågor kring identiteter inte ställs regelbundet i Riks-SOM undersökningen. Däremot är det möjligt att undersöka vilken betydelse identitetsuppfattningen har för attityder och andra egenskaper hos individen. Teoretiskt antas identiteter fylla ett flertal funktioner för individen. De antas bidra till att skapa ordning i en kaotisk värld och skapa mening genom en känsla av tillhörighet. De antas vägleda individen genom att erbjuda en ram för värderingar och trosföreställningar.[14] Det är alltså rimligt, genom den meningsskapande och gemenskapsfyllande funktionen, att identiteten kan generera förtroende mellan människor men också förtroende för politiska institutioner. Men det är inte klart om en viss kollektiv identitet är ”bättre” än en annan i detta avseende. Är det så att den nationella identiteten, det vill säga att vara svensk, skiljer ut sig som den klart mest förtroendeskapande identiteten? Eller är det så att *styrkan* i identifikationen, det vill säga hur mycket man uppfattar sig vara det ena eller andra, är viktigare än själva *innehållet*? [15]

Kollektiva identiteter och demokrati: Några teoretiska förväntningar

Undersökningen delas in i två delar där del ett baserar sig på ambitionen att utvärdera de refererade demokratiteoretikernas ståndpunkter. Två frågor ska besvaras: Finns det ett samband mellan kollektiva identiteter och förtroende?

Är innehållet eller styrkan i identiteten viktigast för ett sådant samband? Tidigare undersökningar har givit ett visst stöd för hypotesen att innehållet i identiteten har betydelse för individens värderingar, till exempel hur viktig man tycker en viss fråga är, och för förtroendet till andra människor. De visar också att vissa typer av erfarenheter, till exempel utlandsstudier och resande, påverkar identitetsuppfattningen.[16]

Den teoretiskt baserade förväntningen är att det ska finnas ett tydligt positivt samband mellan kollektiv identitet och förtroende. För att resultaten ska stödja Dahls ståndpunkt bör den nationella identiteten utmärka sig som mer förtroendeskapande än de övriga identiteterna. För att resultaten ska stödja

Helds ståndpunkt bör förtroendet bland de med en utomnationell identitet inte vara lägre jämfört med de med en nationell identitet.

Undersökningens andra del baserar sig på utgångspunkten att de pågående förändringarna i internationell riktning, såväl politiska som samhälleliga, kommer generera förändringar också i individers identitetsuppfattning. Mot den bakgrunden undersöks hur identitetsuppfattning samvarierar med bakgrundsfaktorer och egenskaper som utbildning, kön, ålder, medborgarskap och ideologisk hemvist. Om globaliseringen utmanar nationalstaten bör ålder vara av betydelse för benägenheten att uppfatta sig som svensk. Yngre bör i mindre utsträckning ha en nationsbunden identitet än äldre. Vidare bör medborgarskapet vara av betydelse för benägenheten att uppfatta sig som svensk mot bakgrund av att detta inom demokratiteori uppfattas som en viktig formell symbol för en kollektiv identitet. När det gäller betydelsen av kön, utbildning och ideologisk hemvist är förväntningarna mera öppna.

Kollektiva identiteter och förtroende

För att undersöka sambandet mellan identitet och förtroende används frågeinstrument från 1999 års Riks-SOM undersökning. Frågeformuleringen som behandlar identitetsuppfattning ger möjlighet att välja bland fyra olika kategorier: svensk, nordbo, europé och världsmedborgare. Ett ställningstagande gällande i vilken utsträckning man identifierar sig själv inom de olika kategorierna krävs vidare. Frågan rymmer alltså val gällande såväl innehållet i identiteten som styrkan i identifikationen. Identitetsanalysen inleds med att undersöka hur allmänmänskligt förtroende hänger samman med identitetsuppfattningen.

Tabell 1 Andel ”höglitare” inom identitetskategorier med varierande identifikationsgrad, Riks-SOM 1999 (procent, sambandsmått)

Kategori	I mycket stor utsträckning	I ganska stor utsträckning	Varken i stor eller liten utsträckning	I ganska liten utsträckning	I mycket liten utsträckning	Sambandsmått (Tau- c)
Svensk	60 (2625)	59 (375)	47 (145)	44 (38)	29 (42)	+.04*
Nordbo	63 (1083)	64 (857)	57 (345)	47 (73)	40 (81)	+.07*
Europé	63 (696)	64 (742)	61 (667)	55 (172)	42 (146)	+.08**
Världsmedborgare	62 (656)	66 (409)	62 (761)	66 (278)	47 (326)	+.06*

* Signifikant på 95-procentsnivån.
** Signifikant på 99-procentsnivån.
Antal svarande ( )

Kommentar: Frågan lyder: Enligt din mening, i vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet? Svar lämnas på en skala från 0-10. Skalstegen 7-10 redovisas i tabellen som "höglitare".

Resultaten ger inget stöd för att *innehållet* i identiteten skulle vara viktig för allmänmänskligt förtroende[17] eftersom skillnaderna mellan de olika identiteterna är små. Inom kategorin "i mycket stor utsträckning" varierar andelen mellan 60-63 procent, det vill säga endast tre procentenheter. Skillnaden är större i kategorin "i mycket liten utsträckning" (29 respektive 47 procent).

Däremot ger resultaten ett svagt stöd för att *styrkan* i identifikationen kan ha betydelse enligt hypotesen "ju starkare identifikation desto högre förtroende".[18] Om vi studerar den procentuella förändringen är detta mönster tydligast för kategorin svensk, där förtroendet successivt avtar med styrkan i identifikationen. Samandsmåttet ger emellertid starkast utslag för identitetskategorin europé (+.08 jämfört med +.04).[19]

De inledande resultaten strider mot Robert Dahls ståndpunkt på så sätt att den nationella identiteten inte intar någon särställning som förtroendeskapare. Det är emellertid allt för tidigt för slutsatsen att Dahls utgångspunkt är felaktig. En alternativ tolkning av resultaten är istället att enkätens frågeinstrument är problematiskt utformad. En jämförelse med frågeformuleringen om uppfattat hemmahörande, det vill säga en slags identitet baserad på territoriell, politisk och samhällelig tillhörighet, som ställs i Väst-SOM undersökningen, där svarspersonen endast kan välja ett svarsalternativ, är därför på sin plats. Sambandet mellan förtroende och identitet ser då annorlunda ut.

Tabell 2 Sambandet mellan förtroende och uppfattat hemmahörande, Väst-SOM 2001 (procent, sambandsmått)

Hör hemma	Egna orten	Land-skapet	Länet	Regionen	Sverige	Norden	Europa	Världen
	62	64	56	59	62	61	64	51

Antal svarande: 3 435
Tau-c: +.02 (ej signifikant)

Kommentar: Frågan lyder: "Enligt din mening, i vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet?". Svar lämnas på en skala från 0-10. Skalstegen 7-10 redovisas i tabellen som "höglitare".

Resultaten visar att kategorin "världen som helhet", motsvarigheten till "världsmedborgarna", uppvisar lägst andel förtroende (51 procent). Till skillnad från de föregående resultaten kan alltså dessa uppfattas som problematiska för den ståndpunkt som Held antar, det vill säga att identiteter som inkluderar ett större kollektiv, draget till sin spets hela jordens befolkning, kan

ersätta den nationella identiteten. Men resultaten stödjer å andra sidan inte heller Dahls perspektiv där den nationella identiteten intar en särställning, eftersom skillnaderna mellan kategorierna i övrigt är små.

Nästa steg i identitetsanalysen är att undersöka hur förtroendet för två politiska institutioner, riksdagen och europaparlamentet, hänger samman med identitetsuppfattningen.

Tabell 3 Andelen med mycket eller ganska stort förtroende för den svenska riksdagen inom identitetskategorierna svensk, nordbo, europé och världsmedborgare, Riks-SOM 1999 (procent, sambandsmått)

Kategori	I mycket hög utsträckning	I ganska hög utsträckning	Varken i stor eller liten utsträckning	I ganska liten utsträckning	I mycket liten utsträckning	Sambandsmått (Tau-c)
Svensk	27	30	25	34	32	-.01
	(2583)	(364)	(143)	(35)	(40)	
Nordbo	29	28	30	24	27	+.01
	(1077)	(842)	(341)	(71)	(79)	
Europé	34	30	25	25	23	+.09**
	(691)	(741)	(652)	(173)	(137)	
Världmed-	34	35	25	29	19	+.11**
borgare	(648)	(412)	(755)	(272)	(317)	

* Signifikant på 95-procentsnivån.
** Signifikant på 99-procentsnivån.
Antal svarande ( )

Kommentar: Frågan lyder: Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande samhällsinstitutioner och grupper sköter sitt arbete? För alternativet riksdagen, liksom för Europaparlamentet, är svarsalternativen: ”mycket stort förtroende”, ”ganska stort förtroende”, ”varken stort eller litet förtroende”, ”ganska litet förtroende” och ”mycket litet förtroende”. I tabellen redovisas andelen som uppgivit sig ha mycket eller ganska stort förtroende.

Resultaten ger visst stöd för att såväl *innehållet* i identiteten som *styrkan* i identifikationen är av betydelsen för uppfattat förtroende för riksdagen. Personer som betraktar sig som européer och världsmedborgare tenderar att känna förtroende i större utsträckning jämfört med nordbor och svenskar. För kategorierna europé och världsmedborgare är både procenttalen och värdena på sambandsmåttet förenligt med hypotesen ”ju starkare identifikation desto högre förtroende”. Ett liknande mönster visar sig när det gäller förtroendet för Europaparlamentet.

Tabell 4 Andelen med mycket eller ganska stort förtroende för Europarlamentet inom identitetskategorierna svensk, nordbo, europé och världsmedborgare, Riks-SOM 1999 (procent, sambandsmått)

Kategori (Antal svarande)	I mycket hög utsträckning	I ganska hög utsträckning	I varken stor eller liten utsträckning	I ganska liten utsträckning	I mycket liten utsträckning	Sambandsmått (Tau-c)
Svensk	8	11	9	23	20	-.03*
	(2582)	(368)	(144)	(35)	(40)	
Nordbo	9	9	10	11	15	-.02
	(1078)	(842)	(344)	(71)	(79)	
Europé	14	12	5	2	7	+.09**
	(695)	(740)	(651)	(172)	(138)	
Världsmed-	10	12	9	9	6	+.03*
borgare	(647)	(415)	(755)	(270)	(319)	

* Signifikant på 95-procentsnivån.
** Signifikant på 99-procentsnivån.
Antal svarande ( )

Kommentar: Se föregående tabell.

Resultaten ger visst stöd för att såväl *innehållet* i identiteten som *styrkan* i identifikationen är av betydelsen för uppfattat förtroende för europarlamentet. Förtroendet för Europaparlamentet är, inte överraskande, störst bland dem som starkt uppfattar sig tillhöra identiteter som till sitt innehåll är ”utomnationella”, det vill säga bland européer och världsmedborgare. Förtroendet avtar också inom dessa identitetskategorier när identifikationen minskar. (Exempelvis från 14 procent bland dem som i mycket stor utsträckning uppfattar sig som europé till 7 procent för dem som i mycket liten utsträckning uppfattar sig som europé). Hypotesen ju starkare identifikation desto högre förtroende får starkast stöd för kategorin europé (+.09 jämfört med +.03- -.03).

Nästa steg är att ta reda på hur det förhåller sig med de multipla identiteter som är en nödvändighet för Helds kosmopolitiska demokrati. Ett globalt flernivåsystem bygger på att medborgarna är förmögna att känna samhörighet med ett flertal gemenskaper från den lokala till den globala. Dessa multipla identiteter ska innebära att individen känner en viss grad av förtroende för såväl individer som institutioner inom samtliga av dessa system. Här undersöks om det råder någon skillnad mellan personer som uppfattar sig vara innehavare av samtliga identiteter jämfört med dem som valt bort minst en av dem.

Tabell 5 Sambandet mellan stark identifikation/multipla identiteter och förtroende, Riks-SOM 1999 (procent, sambandsmått)

Förtroende för:	Uppfattar sig som svensk, nordbo, europé och världsmedborgare i ganska eller mycket stor utsträckning.	Uppfattar sig *inte* som antingen svensk och/eller nordbo och/eller europé och/eller världs-medborgare.	Sambandsmått (Tau-b)
.människor i allmänhet	66 (781)	55 (2590)	+.09**
.riksdagen	34 (780)	26 (2548)	+.08**
.Europaparlamentet	11 (698)	9 (2333)	+.04

* Signifikant på 95-procentsnivån.
** Signifikant på 99-procentsnivån.

Kommentar: Frågan lyder: ”I vilken utsträckning uppfattar Du Dig själv som:” I kolumn 1 redovisas andelen som uppgivit sig ”I mycket stor utsträckning” alternativt ”I ganska stor utsträckning” vara svensk, nordbo, europé och världsmedborgare. I kolumn 2 redovisas andelen som valt bort *minst ett* av alternativen.

Resultaten ger ett visst stöd för hypotesen att individer med multipla identiteter känner ett högre förtroende. Om vi jämför gruppen som uppfattar sig vara innehavare av samtliga identiteter med gruppen där minst en av identiteterna har valts bort är skillnaden störst när det gäller förtroendet för människor i allmänhet (66 procent jämfört med 55 procent). När det gäller förtroendet för olika politiska institutioner är skillnaden inte lika påtaglig även om resultaten pekar i samma riktning. Det är förhållandevis stora skillnader om man tar i beaktande att skillnaden mellan de två grupperna endast består i att svarspersonen inom den ena har valt bort minst en av de fyra identiteterna.

Sammantaget visar dock resultaten att individens identitetsuppfattning har en marginell betydelse för det uppvisade förtroendet för såväl människor i allmänhet som riksdagen och Europaparlamentet.

Hur skapas svensken och världsmedborgaren?

Om undersökningens första del har ägnats åt att undersöka effekten av identitetsuppfattningar är avsikten nu att studera några faktorer som kan påverka identitetsuppfattningen.

Tabell 6 Betydelsen av ålder, utbildning, medborgarskap och kön för stark identifikation som svensk, nordbo, europé och /eller världsmedborgare, Riks-SOM 1999 (procent, sambandsmått)

Grupp:	Svensk	Nordbo	Europé	Världsmedborgare
Ålder				
15-29	75	44	31	29
30-49	79	47	28	26
50-64	86	43	29	26
65-80	90	41	34	31
Tau-c	-.07**	-.02	+.01	+.04*
Utbildning				
Låg	87	48	31	29
Medellåg	87	46	28	27
Medelhög	78	44	29	26
Hög	75	42	29	27
Tau-c	+.08**	+.04*	-.05**	-.04*
Medborgarskap				
Svenskt	83	45	29	27
Annat	23	46	26	22
Tau-c	+.08*	+.02	+.01	+.01
Kön				
Man	82	45	27	24
Kvinna	81	44	31	30
Tau-c	.00	+.03	-.05*	-.12**

* Signifikant på 95-procentsnivån.
** Signifikant på 99-procentsnivån.
Antal svarande ( )

Kommentar: I tabellen redovisas andelen som uppgivit sig ”I mycket stor utsträckning” vara svensk, nordbo etc. i relation till ålder, utbildning, medborgarskap och kön.

Resultaten visar att benägenheten att i stor utsträckning uppfatta sig som svensk är beroende av ålder. Den yngre generationen är minst benägen (75 procent) och den äldre generationen mest benägen (90 procent) att känna stark identifikation baserad på föreställningen om en svensk gemenskap. När det gäller de övriga kategorierna ser inte ålder ut att ha någon speciell betydelse.[20]

Benägenheten att i stor utsträckning uppfatta sig som svensk är även beroende av utbildningsnivå. De högutbildade är minst benägna (75 procent) och de med lägre utbildning mest benägna (87 procent) att i mycket stor utsträckning uppfatta sig som svenskar. När det gäller de övriga kategorierna ser inte utbildning ut att ha någon speciell betydelse.

Även medborgarskapets betydelse är störst när det gäller benägenheten att i mycket stor utsträckning uppfatta sig som svensk. Det stärker således teorins syn på medborgarskapets betydelse för identiteten.[21]

Betydelsen av kön är störst för kategorin världsmedborgare. Kvinnor förefaller något mera benägna än män att uppfatta sig som världsmedborgare (30 respektive 24 procent). När det gäller övriga identiteter är betydelsen av kön begränsad. Även ideologisk hemvist påverkar i första hand benägenheten att uppfatta sig som världsmedborgare.

Tabell 7 Sambandet mellan ideologisk hemvist och identitetsuppfattning, Riks-SOM 1999 (procent, sambandsmått)

Uppfattar sig stå:	Klart till vänster	Något till vänster	Varken till vänster eller höger	Något till höger	Klart till höger	Sambandsmått (Tau-c)
Kategori						
Svensk	78	83	79	84	84	-.02*
	(290)	(733)	(1097)	(753)	(320)	
Nordbo	42	43	44	47	48	-.04**
	(224)	(580)	(750)	(608)	(253)	
Europé	28	27	29	30	33	-.09**
	(226)	(571)	(742)	(607)	(256)	
Världsmed-	40	27	28	22	21	+.05**
borgare	(228)	(582)	(756)	(593)	(253)	

* Signifikant på 95-procentsnivån.
** Signifikant på 99-procentsnivån.
Antal svarande ( )

Kommentar: I tabellen redovisas andelen som uppgivit sig ”I mycket stor utsträckning” vara svensk, nordbo etc. i relation till ideologisk hemvist. Frågan lyder: Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle Du placera Dig själv på en sådan vänster-högerskala? Svarsalternativen framgår av tabellen.

Bland dem som står klart till vänster uppger 40 procent att de i mycket stor utsträckning uppfattar sig som världsmedborgare medan motsvarande andel bland dem som står klart till höger bara är 21 procent. För de övriga identiteterna gäller den omvända tendensen, det vill säga fler bland dem som står klart till höger uppfattar sig som europé, nordbo och svensk.

Sammanfattningsvis visar resultaten att ålder, utbildning och medborgarskap har betydelse för benägenheten att uppfatta sig som svensk medan ideologi och kön har betydelse för benägenheten att uppfatta sig som världsmedborgare.

Dahl eller Held: Vem ska man tro på?

Det är dags att utvärdera om de empiriska resultaten kan hjälpa oss att bedöma om någon av de ståndpunkter som Dahl eller Held förespråkar är att föredra. Ska vi mot bakgrund av kollektiva identiteters betydelse fördjupa demokratin inom ramen för statssystemet eller sträva efter att reformera systemet som helhet?

Överlag så har resultaten visat på svaga samband mellan identitet och förtroende. Det kan tolkas som att kollektiva identiteter faktiskt inte är speciellt viktiga för att upprätthålla förtroende och därmed inte heller fyller någon central funktion för demokratin. Samtidigt visar resultaten på några tendenser som det är möjligt att försiktigt spekulera kring. **För det första** avviker inte den nationella identiteten som extraordinärt förtroendeskapande jämfört med de övriga identiteterna. När det gäller innehåll var det istället europaidentiteten som avviker som den med störst andel ”förtroendefulla” för såväl riksdag som europaparlament. Inom denna identitet syntes även ett samband mellan styrkan i identiteten och andelen ”förtroendefulla”, en tendens som även syns hos kategorin världsmedborgare. **För det andra** förefaller multipla identiteter ha en positiv inverkan framförallt på det allmänmänskliga förtroendet. Det verkar vara positivt för förtroendet om en individ känner stark identifikation med ett flertal politiska/samhälleliga sammanslutningar.[22]

Båda dessa tendenser talar för att betydelsen av *en specifik kollektiv identitet*, det vill säga den nationella, inte är ett starkt argument mot en reformering av det demokratiska systemet i internationell riktning.[23] Resultaten följer med andra ord inte Robert Dahls argumentationslinje. För David Helds ståndpunkt förefaller det mest problematiska resultatet vara att benägenheten att uppfatta sig som världsmedborgare är så pass ideologiberoende. Projektet med att upprätta den nya utomnationella gemenskap han förespråkar, baserad på en global utgångspunkt, är inte så ideologiskt oberoende som det kan förefalla om det diskuteras i termer av kollektiva identiteter.

Två frågeinstrument skulle kunna göra en analys av sambandet mellan identitetsuppfattning och förtroende mera fullständig. När det gäller allmänmänskligt förtroende skulle en frågeformulering om att ”lita på svenskar i allmänhet” kunna ställas mot den redan befintliga ”lita på människor i allmänhet”. När det gäller förtroende för politiska institutioner skulle FN vara relevant som jämförelse. Vidare skulle krävas, för att undersöka om identitetsuppfattningar förändras, att frågan ställs med viss regelbundenhet.

Noter

[1] Thörn (2002) s 55ff, Petersson, Johansson, Mörth, Tarschys (2001) s 20.
[2] Se tex Goldmann m.fl (1999), Held, McGrew m.fl (2000) och Jönsson, Jerneck & Stenelo (2001) s 15ff.
[3] Goldmann m.fl (1999) s 16, s 49, s 11, Petersson, Johansson m fl (2001) s 29ff, s 17ff.
[4] Jfr till exempel Dahl (1999), Held (1999), Kymlicka /Straehle (1998), Wendt, Kymlicka och Held i Shapiro & Hacker-Cordón (1999).
[5] Ambitionen att utsätta den normativa demokratiteorin för empirisk prövning formulerades redan på 1950-talet, se t.ex. Berelson (1952). För en fördjupad diskussion se denna volyms inledningskapitel.
[6] Dahl (1999a, b).
[7] Dahl 1999a, s 351.
[8] Dahl (1998) s 117, se även Kymlicka/Straehle (1998).
[9] Held, 1999a, s 232ff, 275ff, Held i Shapiro & Hacker-Cordón s 107, 199.
[10] Delanty (2000) s 226. Kymlicka/Straehle (1998) s 82.
[11] Held (1999), Dower & Williams (2002), Delanty (2002).
[12] Follesdal, s.72ff i Dower & Williams (2002).
[13] Hogg, Terry & White (1990), Lundgren (1998), Wendt (1999).
[14] Heaven (1997), Johnston Conover (1984), Hogg, Terry & White (1990).
[15] Distinktionen mellan identitetens innehåll och intensitet/styrka har hämtats från Abdelal, Herrera, Johnston & Martin (2001).
[16] Berg & Lindahl (1999, 2000), Möller (2002).
[17] Det är naturligtvis svårt att sätta gränsen för när förtroendet är högt respektive lågt. Den bedömning som gjorts här baserar sig på Rothstein i Holmberg & Weibull (2000).
[18] Effekten av styrkan i identifikationen kvarstår under kontroll för ålder, utbildning och ideologisk hemvist för europé och världsmedborgare, även om den minskar något. För identitetskategorierna svensk och nordbo ökar effekten vid samma kontroll (OLS-regression).
[19] Sambandsmåttet tau-c varierar mellan +1 och –1, där dessa två värden utgör det starkaste sambandet. De uppvisade sambanden som redovisas i tabellen som varierar mellan +.04 och +.08 kan alltså betraktas som svaga.
[20] Undersökningar där endast den yngre generationen inkluderas visar också att benägenheten att uppfatta sig som hemmahörande i världen som helhet respektive Europa är större bland dem med erfarenhet av utlandsstudier och resor alternativt är födda utanför Sverige.
[21] Resultat i Hjerm (2000) visar emellertid att för den subjektiva uppfattningen om huruvida någon bedöms som ”verklig svensk” är medborgarskapet mindre viktigt jämfört med faktorer som ”respekt för institutioner och lagar” och ”att prata svenska”. Att språkets betydelse för benägenheten att uppfatta sig som svensk inte testas här beror på att resultaten inte är tillförlitliga, på grund av allt för låga n-tal inom gruppen som uppger sig inte behärskar svenska.
[22] Paralleller kan dras till ”open mindedness”, jfr Ekengrens kapitel i denna volym.
[23] Det finns många andra goda argument mot en sådan förändring. En sådan diskussion ryms emellertid inte inom ramen för detta kapitel.

Referenser

Abdelal, Rawi, Yoshiko M. Herrera, Alastair Iain Johnston, Terry Martin, *Treating Identity as a Variable: Measuring the Content, Intensity, and Contestation of Identity*, opublicerad uppsats presenterad vid APSA, 2001.

Berg, Linda, Rutger Lindahl (2000) "Att verka i motvind –Västsvensk opinion och Västra Götalandsregionen" i Nilsson, Lennart (red) Den nya regionen, SOM-rapport nr 25, Göteborg: SOM-institutet.
Berg, Linda, Rutger Lindahl (1999) "Västsvenskarna och omvärlden" i Nilsson, Lennart (red) Region i omvandling, SOM-rapport nr 23, Göteborg: SOM-institutet.
Berelson, Bernard, *Democratic Theory and Public Opinion*, Public Opinion Quarterly 1952:16, 313-330.
Dahl, Robert (1998) *On Democracy*, Yale University Press: Harrisonburg.
Dahl, Robert (1999a) *Demokratin och dess antagonister*, Stockholm: Ordfront & DemokratiAkademin.
Dahl, Robert (1999b) *Kan internationella organisationer vara demokratiska?* Ur Bör Demokratin avnationaliseras? SoU 1999:11.
Delanty, Gerard(2002) Medborgarskap i globaliseringens tid, Lund: Studentlitteratur.
Dower, Nigel, John Williams (red) (2002) Global Citizenship. A Critical Introduction, New York: Routledge.
Ehn, Billy, Jonas Frykman, Orvar Löfgren (1993) *Försvenskningen av Sverige: det nationellas förvandlingar*, Borås: Natur och kultur.
Goldmann, Kjell, Jan Hallenberg, Bengt Jacobsson, Ulrika Mörth, Alexa Robertson(1999) *Politikens internationalisering*, Lund: Studentlitteratur.
Heaven, Patrick, *Group Identities and Human Values*, Journal of Social Psychology, okt 99, vol. 139.
Held, David, Anthony McGrew, David Goldblatt, Jonathan Perraton (2000) *Global Transformations. Politics, Economics and Culture*, Stanford: Stanford University Press.
Held, David (1999a) *Democracy and the Global Order. From the Modern State to Cosmopolitan Governance*, London: Blackwell Publishers.
Held, David (1999b) *Kan globaliseringen regleras?* Ur Bör Demokratin avnationaliseras? SoU 1999:11.
Hjerm, Mikael(2000) *My people right or wrong?A Comparative Analysis of National Sentiments and their Meaning*, Umeå: Umeå universitets tryckeri.
Hogg, Michael A., Deborah J. Terry, Katherine M. White(1995) *A Tale of two theories: A Critical Comparison of Identity Theory with Social Identity Theory,* Social Psychology Quarterly, vol.58, No.4: 255-269.
Jönsson, Christer, Magnus Jerneck, Lars-Göran Stenelo (red)(2001) *Politik I globaliseringens tid*, Lund: Studentlitteratur.
Kymlicka, Will, Christina Straehle, *Cosmopolitanism, Nation-States, and Minority Nationalism: A Critical Review of Recent Literature*, European Journal of Philosophy, vol. 7:1, 1999.
Lundgren, Åsa(1998) *Europeisk identitetspolitik. EU:s demokratibistånd till Polen och Turkiet,* Acta Universitatis Upsalensis, Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala, 127.
Möller, Ulrika (2002) "Internationaliserad eller regionaliserad ungdom?" i Oscarsson, Henrik (red) Spår i framtiden, SOM-rapport nr 28, Göteborg: SOM-institutet.
Petersson, Olof, Karl Magnus Johansson, Ulrika Mörth, Daniel Tarschys, (2001) Demokrati utan utland, Demokratirådets rapport, Kristianstad: SNS Förlag.
Price, Vincent (1989) Social Identification and Public Opinion: Effects on Communicating Group Conflict, Public Opinion Quarterly, Vol 53, Issue 2, 197-224.
Rothstein, Bo (2000) "På spaning efter det sociala kapital som flytt" i Holmberg, Sören, Lennart Weibull (red) Det nya samhället, SOM-rapport nr 24, Göteborg SOM-institutet.
Thörn, Håkan (2002) Globaliseringens dimensioner. Nationalstat, välfärdssamhälle, demokrati och sociala rörelser, Atlas.

Toleranta demokrater i utrikespolitiska frågor?

Ann-Marie Ekengren

På den internationella scenen har onekligen terrorattackerna mot World Trade Center och Pentagon hösten 2001 präglat den internationella politiska dagordningen under 2002. Inom ramen för FN och i internationella medier är det kriget mot terrornätverket al Qaida i Afghanistan och därefter krigsplaneringen mot de stater som av USA utpekats som stödtrupper för terrorismen, i första steget Irak, som har diskuterats. USA hävdar att FN:s stöd för ett eventuellt anfall mot Irak är önskvärt, men inte nödvändigt. Många har menat att detta återigen har visat att frånvaron av en regering eller annan myndighet med monopol på legitim våldsanvändning på den internationella scenen leder till att det internationella systemet präglas av anarki. I en sådan kontext blir antingen *makten* eller *rätten* ett redskap för staterna att skapa nödvändig ordning och säkerhet som möjliggör för den egna staten att överleva.

Makt tolkas enligt den realistiska skolbildningen inom ämnet internationell politik som ett nödvändigt villkor för överlevnad. Makt skapas i första hand genom militära medel och ger säkerhet genom att överväldigande militär makt fungerar avskräckande för andra staters agerande. Stater kan skapa säkerhet genom att balansera varandras maktinnehav genom byggandet av mer eller mindre tillfälliga allianser. USA:s hegemoniska ställning på den internationella scenen under slutet av 1990-talet och början av 2000-talet gör att behovet av att bygga allianser är mindre än under det kalla kriget då det fanns en motpol att förhålla sig till. Att det även för en hegemon är värdefullt med internationell support visar dock USA:s försök att skapa en allians mot terrorism.

Rätt tolkas däremot enligt den liberalistiska skolan som det nödvändiga villkoret för överlevnad. Rätt skapas i samspelet mellan stater, företag, individer, organisationer eller kanske transnationella rörelser. Kommunikationen och samspelet mellan stater och icke-statliga aktörer leder till att folkrätten vidareutvecklas och förstärks och att staters agerande därför tar intryck av gemensamma internationella normer. Handelsrelationer och inrikespolitiska faktorer, som exempelvis en hög grad av demokrati, kan ytterligare bidra till ordning och stabilitet i systemet.

Utrikespolitiskt beslutsfattande som en icke-demokratisk institution

Som den korta inledningen har visat ger internationell politik, liksom det teoretiska begreppsparet makt och rätt, endast i begränsad utsträckning utrymme för demokratifrågor. Förekomsten av ett demokratiskt styrelseskick har dock förklarats som önskvärd i sådana stater, som exempelvis Irak, för att förbättra utgångsläget för en fredlig utveckling i regionen.

När vi lämnar frågor som rör internationell politik och övergår till forskning om svenskt utrikespolitiskt beslutsfattande finner vi att detta område nästan alltid beskrivs som präglat av *avpolitisering*, *slutenhet*, samt *elitstyre,* vilket ånyo är begrepp som med svårighet kan sammanföras med demokratibegreppet.[1] Med *avpolitisering* avses att partierna väljer att undvika strid i utrikespolitiska frågor, vilket innebär att konsensus är det normala tillståndet mellan partierna. Genom avsaknaden av tydliga konfliktlinjer mellan partierna får medborgarna inga tydliga alternativ att ställning mellan och därför blir utrikespolitiska frågor inte heller betydelsefulla för partivalet.[2]

Slutenheten tar som utgångspunkt att sekretesskraven är omfattande i utrikespolitiska frågor. Frågor om nationens intresse är frekvent förekommande och rör ofta relationen till främmande makt. Eftersom många utrikespolitiska frågor dessutom innehåller ett stort mått av förhandlingar med andra stater blir det svårt för beslutsfattarna att redogöra alltför öppet för sina positioner. Om dessa offentliggörs finns risken att andra stater drar nytta av att känna till förhandlingspositionen.

I grundlagen fastställs att regeringen styr över utrikespolitiken. Riksdagens inflytande begränsar sig i de utrikespolitiska frågorna till att handha budgetfrågor samt att i efterhand godkänna avtal som regeringen förhandlat fram. Det så kallade *elitstyret* i utrikespolitiska frågor innebär dock ofta att inte ens hela regeringen är inblandad i utformningen av utrikespolitiken. Utrikesministern, statsministern och eventuella handels- respektive biståndsministrar har särskilt stort inflytande över utformningen av utrikespolitiken och beslutar tillsammans med högre tjänstemän på UD över såväl principfrågor som specifika sakfrågor. Medborgarna är egentligen inte inbjudna till samtal kring den förda utrikespolitiken.

Sammantaget ger avpolitiseringen, slutenheten samt elitstyret dåliga förutsättningar för utrikespolitiken att leva upp till många av de krav vi i allmänhet ställer på den representativa demokratin. I dessa sakfrågor får väljarna inga klara och tydliga alternativ att ta ställning till, eftersom informationen och skiljelinjerna är otydliga i utrikespolitiska frågor. Ansvarsutkrävandet försvåras också eftersom riksdagen, den institution vars sammansättning väljarna har möjlighet att påverka direkt, endast i undantag har verklig betydelse för utrikespolitiken och väljarna inte väljer regering eller högre tjänstemän på UD.

Utrikespolitikens område är alltså ett område där medborgarna har blivit omyndigförklarade och opinionen i utrikespolitiska frågor mobiliseras sällan.

Vid de tillfällen som opinionen, trots de svårigheter som här har målats upp, faktiskt mobiliseras innebär kravet på enighet i utrikespolitiska frågor att opinionen kan fungera som en återhållande eller påskyndande kraft på beslutsfattarnas agerande. Ingen beslutsfattare vill i onödan agera mot opinionens önskemål och i det avseendet skiljer sig inte utrikes- eller inrikespolitiska frågor åt.

Demokratitrender i forskning om internationell politik

För att inte ge bilden av en alltför icke-demokratiskt inriktad forskningsprofil inom ämnet internationell politik och utrikespolitiskt beslutsfattande vill jag påminna om i vilka tre teoretiska sammanhang som demokratifrågor faktiskt har diskuterats. Det första tillfället är när man diskuterar att staters inrikespolitiska förhållanden påverkar vilken utrikespolitik staterna för. Ett sådant tänkbart kausalt förhållande är när stater vill sprida vissa värderingar på grund av den inrikespolitiska situationen. I Sverige brukar man nämna demokrati, jämställdhet och jämlikhet som några värden som den svenska utrikespolitiken på olika sätt vill befrämja i situationer då staten prioriterar ideologiska mål. Ett sådant område är biståndspolitiken där så kallat demokratibistånd är ett sätt för den svenska staten att verka för demokratibefrämjande åtgärder i andra länder.[3]

För det andra kan staters inrikespolitiska förhållanden påverka utrikespolitiken av skälet att man känner en viss samhörighet, eller gemensam identitet med andra stater. Denna gemensamma identitet kan mycket väl vara baserad på demokratiska värderingar. Det faktum att demokratiska stater inte krigar mot varandra, men mycket väl gentemot diktaturer som man saknar en gemensam identitet med brukar anföras som en empirisk lag inom samhällsvetenskapen. Ytterligare exempel på att demokratiska stater agerar i större samförstånd, på grund av en gemensam identitet, är hur demokratiska stater förhåller sig till varandra i en allians. Demokratiska värderingar och en känsla av gemenskap förhindrar de stora och mäktiga staterna från att utnyttja sin maktposition och i stället låta även de mindre staterna i alliansen få inflytande över alliansens agerande.[4]

För det tredje har den tidigare uppmålade bilden av utrikespolitiken som ett speciellt område ur demokratisk synvinkel öppnat för forskning kring hur förenlig det utrikespolitiska beslutsfattandet är med demokratiska värden samt vilka öppenhetsproblem olika utrikespolitiska projekt lider av. Inom detta fält har man alltså regelmässigt konfronterat grundläggande demokratiska principer med den praktiska politikens demokratiska brister. Det kan handla om allt

från att tjänstemän har ett stort inflytande över det utrikespolitiska beslutsfattandet och att dessa ibland försöker förverkliga egna idéer om utrikespolitikens utformning, att skillnaden mellan officiell och inofficiell argumentation kan vara stor till att hänvisningar till det nationella intresset används för att motivera inskränkningar i medborgarnas politiska fri- och rättigheter.[5]

Det här kapitlet lämnar ett bidrag till den tredje och sista kategorin av forskningsfrågor genom att studera i vad mån medborgarnas utrikespolitiska opinioner är förenliga med den representativa demokratins ideal. Frågan är hur sambandet mellan väljarnas åsikter i bistånds- och flyktingfrågor, frågor som mer sällan än inrikespolitiska frågor har diskuterats polemiskt, och den representativa demokratins ideal egentligen ser ut. Är medborgare som väl uppfyller den representativa demokratins ideal också mer toleranta? Med andra ord – är goda representativa demokrater mer eller mindre toleranta än personer som i mindre utsträckning uppfyller den representativa demokratins ideal?

Utrikespolitisk opinion och den representativa demokratin

Den verklighet som forskningen om internationell politik och utrikespolitiskt beslutsfattande beskriver ställer alltså inte nödvändigtvis demokratifrågor i centrum även om dessa frågor, som vi har sett ovan, kan berika forskningsfrågorna. Om vi går vidare till det område som studeras närmare i det här kapitlet, bistånds- samt flyktingopinionen, har studiet av hur grundläggande demokratiska värden hänger samman med inställningen i dessa båda frågor inte intagit någon framträdande plats. Möjligtvis har dessa studier byggt på ett bakomliggande antagande att en positiv inställning till olika former av bistånd och till flyktingmottagning är ett uttryck för tolerans gentemot människor som har mindre resurser än vad vi har i Sverige.[6]

Låt oss börja med att rekapitulera tidigare studier om den svenska biståndsopinionen. Dessa har varit inriktade mot att studera olika förklaringar till den allmänna opinionens förändring över tid, samt förklaringar till opinionsskillnader mellan olika befolkningsgrupper. Till förklaring av förändring av den aggregerade opinionen bidrar i första hand ekonomiska faktorer – i tider av ekonomisk framgång för Sverige och när arbetslösheten varit låg har biståndsviljan ökat. Attitydskillnader på individnivå förklaras i första hand av grad av intresse för internationella förhållanden samt mediaexponering – politiskt intresserade som i stor utsträckning tar del av nyheter om internationella förhållanden har en mer positiv inställning till bistånd. Bland de socioekonomiska förklaringarna räcker utbildning och ålder långt; unga, högutbildade och kvinnor är de mest biståndspositiva.[7]

Vid sidan av förklaringar till opinionsförändringar över tid samt skillnader mellan olika befolkningsgrupper har även svenska folkets inställning till inriktningen på biståndet studerats, om än inte lika ingående. Två resultat från dessa studier är att svenska folket i stor utsträckning ser frågan om att efterskänka Tredje världens skulder som ett komplement, snarare än ett alternativ, till det traditionella biståndet och att finansieringen av biståndet skall gå via skattsedeln, inte via insamlingsbössor.[8]

När det gäller flyktingfrågorna har liknande studier genomförts som i första hand försöker förklara åsiktsskillnader mellan befolkningsgrupper. I Sverige förklarar utbildning och position längs vänster-högerdimensionen en stor andel av variationen när det gäller åsiktsskillnader; hög utbildning och vänsterposition bidrar till positiv inställning till flyktingmottagning.[9]

Vid sidan av dessa socioekonomiska studier finns även studier där förändring av inställningen till flyktingfrågor har tagits som intäkt för ökad isolationism bland svenska folket, eller där vänster-högerdimensionens värde om jämlikhet har varit utgångspunkt för studier om förtroende och inställning till flyktingfrågor.

Forskningsuppgiften

I den här studien vill jag undersöka förändringar över tid av sambandet mellan inställningen till *värden/åsikter/ageranden* som uppfattas som positiva för en fungerande representativ demokrati och inställningen till bistånds- samt flyktingopinionen. Anledningen till att jag begränsar mig till värden, åsikter och ageranden som förväntas gynna den representativa demokratin är helt enkelt att det svenska systemet i första hand varit präglat av detta demokratiideal. Deltagardemokratiska samt samtalsdemokratiska inslag finns, men har mer präglat diskussionen om den svenska demokratin än den praktiska politikens utformning.

Urvalet av indikatorer på värden/åsikter/ageranden blir begränsat och jag kommer i det här sammanhanget att nöja mig med en indikator för respektive kategori. Beroende på resultatens fruktbarhet kan man i framtida studier gå vidare och elaborera sambanden.

Exempel på positiva *värden* för en fungerande representativ demokrati är hur nöjd man är med hur demokratin fungerar. Ju mer nöjda medborgarna är med hur demokratin fungerar desto större generell systemlegitimitet förväntas finnas. Det faktum att man efterfrågar hur nöjda medborgarna är med hur demokratin *fungerar* innebär att svaret i stor utsträckning är ett resultat av hur nöjda medborgarna är med vad systemet levererar.[10]

Åsikter med positiva effekter för demokratin är om medborgarna hyser förtroende för olika myndigheter. För att studera i vad mån förtroende påverkar

toleransvariablerna har jag valt ut frågan om hur stort förtroende svarspersonen känner för den svenska riksdagen. Riksdagen har valts eftersom den är kärnan i den representativa demokratin och ansvarsutkrävandet sker via riksdagen.

Och som exempel på *ageranden* som betraktas som positiva för demokratin är att medborgarna informerar sig om samhället genom tidningsläsning eller att se på nyheterna på TV. För att studera mediakonsumtionen och i vad mån ett frekvent mottagande av samhällsnyheter påverkar inställningen i toleransfrågor har jag valt att studera i vilken utsträckning svarspersonerna tittar på SVT:s Rapportsändningar.

Syftet med artikeln är således att utröna om personer som är mer nöjda med demokratin, har högt förtroende för olika myndigheter och som i stor utsträckning informerar sig om samhällsutvecklingen genom medier, också är mer toleranta gentemot andra människor i termer av hög biståndsvilja och en generös flyktingmottagning, samt hur detta samband har förändrats över tid.

Genom att studera dessa samband antas att vi kan uttala oss om i vilken utsträckning medborgarna tillskriver den representativa demokratin vissa värden eller att de själva hyser åsikter och agerar på ett sätt som är positiva för den representativa demokratin och om detta i så fall genererar positiva åsikter om biståndets samt flyktingmottagningens vara eller inte vara. En positiv grundinställning till bistånd samt flyktingmottagning antas här vara ett sätt att mäta generell tolerans gentemot andra människor.

Den teoretiska förväntningen är att det inte nödvändigtvis måste vara de personer som uppfyller den representativa demokratins högt ställda ideal på att medborgarna tar in information om samhällsutvecklingen och de politiska alternativen för att därigenom kunna utkräva ansvar, som också är mest positivt inställda till bistånd och flyktingmottagning. I demokratirådets rapport från 1995 hävdades att tolerans i allt för liten utsträckning präglade de svenska medborgarna som vuxit upp i det representativa demokratiidealet.[11] Tolerans gentemot andra var ju dessutom något som framförallt anses passa in i det samtalsdemokratiska idealet (se Oscarssons inledningskapitel).

Tolerans genom flykting- och biståndsopinionen

Flykting- och biståndsopinionen tolkas i denna studie som en indikator på graden av tolerans i det svenska samhället – en grundläggande egenskap hos demokratiskt sinnade medborgare. Opinionen har under princip hela mätperioden blivit mer positiv till flyktingmottagning, även om det sker från en mycket låg nivå (se figur 1). Biståndsopinionen har varierat mer över tid – under slutet av 1980-talet var opinionen positiv för att under början av 1990-talet bli kraftigt negativ. Ännu en vändning i opinionstrenden skedde under mitten

av 1990-talet då andelen biståndspositiva ökade igen (se figur 2). Sedan mitten av 1990-talet går alltså flykting- och biståndsopinion hand i hand och har blivit mer positivt inställd till såväl flyktingmottagning som biståndsinsatser. I jämförelse med Demokratirådets rapport från 1995 ser det betydligt ljusare ut – trenden är allt mer solidariska och toleranta medborgare.

År 2001 är andelen svenskar som menar att Sverige bör ta emot färre invandrare större än andelen som vill ta emot fler – gapet mellan de flyktingpositiva och flyktingnegativa är 15 procentenheter. Biståndsopinionen skiljer sig från flyktingopinionen i så måtto att andelen biståndspositiva är fler än andelen biståndsnegativa – skillnaden är 22 procentenheter. Toleransen är alltså större när det gäller att ge bistånd än i flyktingmottagningsfrågan, trots att trenden mot ökad tolerans pågått under längre period i flyktingfrågan.

Figur 1 Flyktingopinionen i Sverige 1991-2001. Andelen positiva respektive negativa till förslaget att "ta emot färre flyktingar i Sverige" (procent)

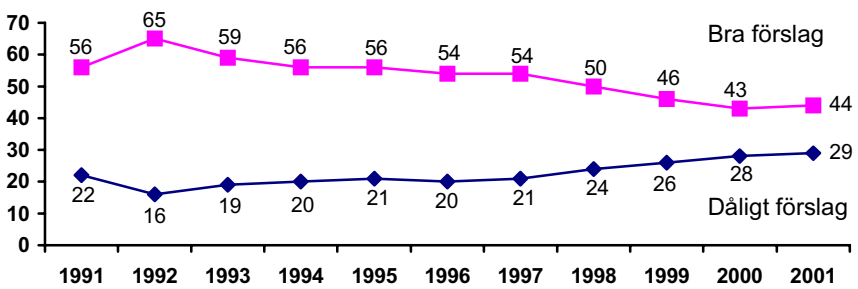

Källa: Holmberg & Weibull (2002:28). Svarsalternativen har varit: mycket bra förslag, ganska bra förslag, varken bra eller dåligt förslag, ganska dåligt förslag och mycket dåligt förslag. Svarsalternativen mycket bra förslag samt ganska bra förslag har slagits samman till kategorin bra förslag. Svarsalternativen ganska dåligt samt ganska dåligt förslag har slagits samman till dåligt förslag.

Opinionstrenden när det gäller inställning till flyktingar sedan 1992, då 65 procent tyckte att det var ett bra förslag att ta emot färre flyktingar i Sverige, visar att motståndet mot flyktingmottagning minskat (se figur 1). Nio år senare, år 2001, var det 44 procent som höll med om att det var ett bra förslag att minska flyktingmottagningen i Sverige. Fortfarande var det dock bara 29 procent som tyckte att det var ett dåligt förslag att ta emot färre flyktingar, men det innebär en ökning med 13 procentenheter sedan år 1992 då 16 procent definieras som flyktingpositiva. Och då skall man komma ihåg att antalet flyktingar som tagits emot under senare år ingalunda kommer i närheten till

nivåerna i början av 1990-talet då kriget i Jugoslavien satte stora flyktingströmmar i rörelse.

Tabell 1 Flyktingopinionen i Sverige 1993-1999. Andelen som instämmer i olika påståenden om invandrare, utlänningar och flyktingar (procent, procentenheters förändring)

Påstående/undersökningsår	instämmer	instämmer i stort sett	instämmer delvis	instämmer inte alls	vet ej	summa procent	antal svars-personer
”Det finns för många utlänningar i Sverige”							
1993	33	17	27	18	5	100	1829
1997	30	15	28	21	6	100	1682
1999	21	16	30	25	8	100	1617
Förändring 1993-1999	**-12**			**+7**			
”En del folkslag är mer intelligenta än andra”							
1993	4	4	13	63	16	100	1805
1997	4	3	9	69	14	100	1661
1999	3	4	9	72	12	100	1605
Förändring 1993-1999	**-1**			**+9**			
”Jag kan tänka mig att gå med i en organisation som arbetar mot rasism och främlingsfientlighet”							
1993	17	15	17	29	21	100	1813
1997	19	16	20	25	20	100	1659
1999	21	20	21	20	18	100	1608
Förändring 1993-1999	**+4**			**-9**			
”Jag skulle inte tycka om att få en invandrare ingift i familjen”							
1993	13	7	18	43	19	100	1813
1997	8	7	17	51	17	100	1661
1999	8	6	15	55	16	100	1612
Förändring 1993-1999	**-5**			**+12**			

Källa: SOM-institutet 1987-2001.

Den gemensamma trenden för de frågor som redovisas i tabell 1 är en något mer tolerant inställning gentemot utlänningar, flyktingar och invandrare. Oavsett påstående som intervjupersonerna får ta ställning till så är trenden en mer positiv inställning till personer med utländsk bakgrund. Toleransen har alltså ökat när det gäller att få ingifta invandrare i familjen, att man accepterar en ökad invandrartäthet i det svenska samhället, att man i ökad utsträckning kan tänka sig att själv arbeta mot främlingsfientlighet samt att man inte förutsätter genetiska intelligensskillnader.

De mest märkbara förändringarna gäller andelen personer som instämmer med påståendet att ”det finns för många utlänningar i Sverige”. Andelen personer som instämmer har minskat från 33 procent år 1993 till 21 procent år 1999. Samtidigt har andelen personer som inte alls instämmer med påståendet att ”jag skulle inte tycka om att få en invandrare ingift i familjen” ökat från 43 procent 1993 till 55 procent 1999.

Andelen personer som inte alls instämmer i påståendet att ”vissa folkslag är intelligentare än andra” har ökat från 63 procent 1993 till 72 procent år 1999. Och andelen personer som inte alls instämmer i påståendet att ”jag kan tänka mig att gå med i organisation som arbetar mot rasism och främlingsfientlighet” har minskat från 29 procent år 1993 till 20 procent 1999.

Sammantaget visar analysen att toleransen gentemot invandrare, flyktingar och utlänningar förbättrats under 1990-talet. Trots att flyktingopinionen fortfarande står på ”minus” (se figur 1) är det i flera frågor en majoritet som hyser åsikter som definierats som toleranta, till exempel i intelligensfrågan samt ingiftesfrågan.

Figur 2 Biståndsopinionen i Sverige 1987-2001. Andelen positiva respektive negativa till förslaget att ”minska u-hjälpen” (procent)

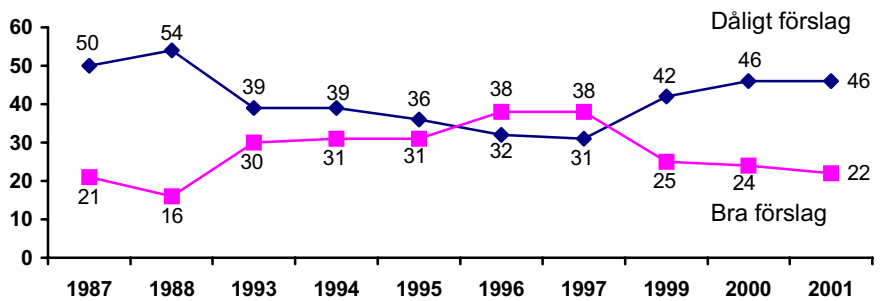

Källa: SOM-institutet 1987-2001. Svarsalternativen har varit: mycket bra förslag, ganska bra förslag, varken bra eller dåligt förslag, ganska dåligt förslag och mycket dåligt förslag. Svarsalternativen mycket bra förslag samt ganska bra förslag har slagits samman till kategorin bra förslag. Svarsalternativen ganska dåligt samt ganska dåligt förslag har slagits samman till dåligt förslag.

Även biståndsopinionen har blivit mer positiv under senare år (se figur 2). Men i biståndsfrågan kom trendbrottet senare än i flyktingopinionsfrågan. Hösten 2001 uppgick andelen biståndspositiva, det vill säga personer som är negativt inställda till att minska u-hjälpen, till 46 procent. Andelen bistånds-

positiva har ökat med 15 procentenheter sedan bottennoteringen 1997 då 31 procent var negativa till att minska u-hjälpen. Biståndsviljans rekordnotering på 54 procent biståndspositiva noterades år 1988. Under större delen av 1990-talet, under budgetsanering och minskade biståndsanslag, sjönk andelen biståndspositiva. Opinionstrenderna i biståndsfrågan vet vi sedan tidigare samvarierar med en rad ekonomiska indikatorer, däribland nivån på arbetslösheten.[12]

Under 1990-talets slut samvarierar flykting- och biståndsopinionen och båda går i positiv riktning, det vill säga att andelen som vill minska flyktingmottagning och u-hjälp minskar – toleransen har därmed ökat i det svenska samhället. I flyktingfrågan har trenden varit konstant under 1990-talet, men opinionsbalansen är fortfarande negativ. I biståndsfrågan inleddes trenden först under slutet av 1990-talet, men opinionsbalansen är numera positiv.

En mer tolerant inställning i biståndsfrågan har alltså blivit mer vanlig i takt med att ekonomin i Sverige blivit bättre. Att andelen personer med en positiv inställning till flyktingmottagning ökade under hela 1990-talet talar emot att den enda tolkningen är att när de ekonomiska bekymren minskar så ökar svenska folkets toleransnivåer. Att uppvisa toleranta värderingar i biståndsfrågan är alltså lättare när den ekonomiska utvecklingen är ljus, men inställningen till flyktingfrågor torde påverkas även av andra generella utvecklingsmönster.

Låt oss nu lämna den aggregerade opinionsutvecklingen och istället, som nästa steg, studera sambandet mellan inställningen till flyktingmottagning och u-hjälp samt den representativa demokratin på individnivå.

Värden

Den representativa demokratin vilar på stadigare grund om medborgarna uttalar att de är nöjda med hur demokratin fungerar. Om de uppfattar att systemet som sådant har legitimitet är det positivt för demokratin. Naturligtvis är det så att personer som röstat på ett parti som inte blivit representerat i riksdag eller regering ofta är mer missnöjda med dessa institutioners sätt att agera, men det är viktigt att missnöjet inte är alltför starkt utan att medborgarna agerar som goda förlorare och ändå accepterar rådande ordning. I detta avsnitt studeras sambandet mellan hur nöjda medborgarna är med demokratin och deras inställning till flyktingmottagning och u-hjälp.

Tabell 2 Sambandet mellan att vara nöjd med demokratin och inställning till u-hjälp respektive flyktingmottagning 1996-2001 (tau-b, antal)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Sambandet mellan inställning till u-hjälp och huruvida man är nöjd med demokratin	-.20	-.14		-.13	-.15	-.12
Antal svarande	1680	1657		3277	3221	1558
Sambandet mellan inställning till flyktingmottagning och huruvida man är nöjd med demokratin	-.17	-.13	-.13	-.13	-.13	-.08
Antal svarande	1696	1685	3413	3320	3334	1634

Källa: SOM-institutet 1996-2001. Sambandsmåttet tau-b är beräknat på alla svarskategorier, vilket innebär att inga sammanslagningar av svarsalternativen har gjorts. Frågan lyder: På det hela taget, hur nöjd är du med det sätt på vilket demokratin fungerar i Sverige? Svarsalternativen lyder: Mycket nöjd, ganska nöjd, inte särskilt nöjd samt inte alls nöjd. Se även kommentaren till figur 1 och 2.

Sambanden mellan hur nöjda medborgarna är med demokratin och inställning till u-hjälp och flyktingmottagning är båda negativa (se tabell 2). Det innebär i det här fallet att ju mer nöjd man är med demokratin, desto mer positiv är man till u-hjälp och till flyktingmottagning. Både sambandet mellan hur nöjd man är med demokratin och flyktingmottagning samt hur nöjd men är med demokrati och u-hjälp har blivit mindre starkt under slutet av 1990-talet i takt med att opinionen blivit mer positiv till flyktingmottagning och u-hjälp generellt sett.

Enligt den första analysen verkar det alltså som att personer som hyser sådana värden som är positiva för den representativa demokratin också är mer toleranta. Slutsatsen efter den första sambandsanalysen är med andra ord att medborgare som uppfyller den representativa demokratins ideal, det vill säga sluter upp bakom hur den nationella demokratin för närvarande fungerar i praktiken, också är tolerantare – representativ demokrati och tolerans är inte nödvändigtvis något motsatspar.

Samtidigt har detta samband blivit allt svagare över tid. Det innebär att personer som uppfyller kraven på den goda medborgaren enligt den representativa demokratimodellen bara uppvisar marginellt mer toleranta attityder än personer som i mindre utsträckning är goda demokrater enligt det representativa demokratiidealet.

Åsikter

Förtroende för samhällets viktigaste funktioner är centralt om staten och dess representanter skall få en viss handlingsfrihet och kunna agera utan att medborgarna per automatik känner sig kränkta eller missnöjda. Förtroende för riksdagen uppfattas som särskilt centralt för den representativa demokratin, eftersom väljarnas möjligheter att utkräva ansvar sker genom denna institution. Om ansvarsutkrävandet inte fungerar kommer sannolikt förtroendet för riksdagen att urholkas. Frågan för den här studien är dock snarare hur sambandet mellan förtroendet för riksdagen och indikatorerna för tolerans kan beskrivas. Är förtroendefulla personer också de mest toleranta?

Tabell 3 Sambandet mellan förtroende för riksdagen och inställning till u-hjälp respektive flyktingmottagning 1990-2001 (tau-b, antal svarande)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Sambandet mellan inställning till u-hjälp och förtroende för riksdagen				-.09	-.12	-.16	-.18	-.13		-.17	-.21	-.19
Antal svarande				1748	1595	1682	1658	1625		3245	3227	3253
Sambandet mellan inställning till flyktingmottagning och förtroende för riksdagen	-.15	-.16	-.16	-.12	-.12	-.19	-.21	-.14	-.20	-.18	-.18	-.18
Antal svarande	1490	1473	1800	1765	1613	1704	1664	1635	3377	3239	3278	3297

Kommentar: Sambandsmåttet tau-b är beräknat på alla svarskategorier, vilket innebär att inga sammanslagningar av svarsalternativen har gjorts. Frågan om "minska u-hjälpen" ställdes inte i SOM-undersökningen 1990-1992 samt 1998. Frågan lyder: Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande samhällsinstitutioner och grupper sköter sitt arbete?: Riksdagen. Svarsalternativen lyder: Mycket stort förtroende, ganska stort förtroende, varken stort eller litet förtroende, ganska litet förtroende samt mycket lite förtroende. Se även kommentaren till figur 1 och 2.

Sambanden är entydigt negativa mellan förtroende för riksdagen samt inställning till u-hjälp respektive flyktingmottagning (se tabell 3). Den korrekta tolkningen av sambandet är att personer med ett högt förtroende för riksdagen är negativa till förslaget att minska u-hjälp eller till att ta emot färre flyktingar. Det innebär alltså att goda medborgarrepresentanter för den representativa demokratin är mer toleranta än personer som i mindre utsträckning passar in i mallen för den representativa demokratin.

Vi kan också konstatera att sambanden mellan förtroende för riksdagen samt inställning till u-hjälp respektive flyktingmottagning har blivit något mer negativa över tid. Uppenbarligen har tilltron till systemet blivit en allt viktigare

förklaring till en bistånds- och flyktingpositiv inställning. Om personer litar på att samhällets mest centrala institutioner klarar av att hantera svåra och komplexa frågor som i vilken omfattning vi skall ta emot flyktingar och om och på vilket sätt biståndet skall utformas för att minska lidandet i Tredje världen så är man sannolikt också mer positivt inställd i dessa två sakfrågor. Möjligtvis har även det faktum att åsiktsrepresentativiteten mellan väljare och valda är låg i toleransfrågorna betydelse för att förtroendet för riksdagen har blivit hårdare knutet till toleransdimensionen.

Ageranden

Syftet med detta avsnitt är att ta reda på hur sambandet mellan att titta på TV-nyheter och inställning till flyktingmottagning samt bistånd ser ut. Är personer som uppfyller det representativa demokratiidealet om att hålla sig informerade om samhällsutveckling och partipolitik också mest positivt inställda till flyktingmottagning samt bistånd?

Tabell 4 Sambandet mellan mediaexponering och inställning till u-hjälp respektive flyktingmottagning 1988-2001 (tau-c, antal svarande)

	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	00	01
Sambandet mellan inställning till u-hjälp och Rapporttittande						.12	.09	.09	.14	.10		.09	.10	.08
Antal svarande						1698	1565	1633	1531	1573		3160	3176	3211
Sambandet mellan inställning till flyktingmottagning och Rapporttittande	.03	.04	.03	.01	.02	.00	.03	.01	.05	.02	.03	.01	.02	.02
Antal svarande	1548	1515	1468	1463	1772	1711	1583	1651	1540	1592	3266	3154	3229	3253

Kommentar: Sambandsmåttet tau-c är beräknat på alla svarskategorier, vilket innebär att inga sammanslagningar av svarsalternativen har gjorts. Frågan lyder: Hur ofta brukar du titta på eller lyssna till följande program i radio och TV?: Rapport i SVT. Svarsalternativen lyder: Dagligen, 5-6 ggr/vecka, 1-2 ggr/vecka, mer sällan samt aldrig. Se även kommentaren till figur 1 och 2.

Sambandet mellan inställningen till flyktingmottagning och mediaexponering är i det närmaste obefintligt (se tabell 4). Den som uppfyller kravet på att agera i enlighet med den representativa demokratins ideal, det vill säga informera sig om samhällsutvecklingen genom exempelvis nyhetsbevakning, är inte mer tolerant i termer av en mer positiv inställning till flyktingmottagning. När det gäller flyktingfrågan stämmer alltså demokratirådets uppfattning att den

svenska representativa demokratin i Sverige idag inte nödvändigtvis fostrar toleranta medborgare.

Sambandet mellan inställning till u-hjälp och mediaexponering är positivt (se tabell 4). Det faktum att sambandet är positivt innebär i det här fallet att de som ofta tittar på Rapport är positivt inställda till att minska u-hjälpen. Personer som i hög grad uppfyller det representativa demokratiidealet att hålla sig väl informerade om samhällsutvecklingen, partiutspel eller internationella skeenden är toleranta i mindre utsträckning än personer med låg grad av medieexponering. Att agera i enlighet med det representativa demokratiidealet behöver alltså inte självklart leda till åsikter som ger uttryck för tolerans.

Sambandet mellan inställning till u-hjälp och mediaexponering är stabilt över tid. Det innebär att oavsett ekonomisk konjunktur eller om det svenska biståndet hamnat i blåsväder på grund av att någon särskild biståndsaffär uppmärksammas eller refereras i positiva ordalag så är personer som följer medierapporteringen regelbundet om nyhetsflödet något mer negativt inställd till u-hjälp än personer som mer sällan tar del av TV-nyheter.

Det positiva sambandet innebär att mediaexponering via TV-mediet har ett annat samband med inställning till u-hjälp än vad tidigare studier visat när det gäller morgontidningsläsning av utrikesnyheter. I dessa studier har man identifierat ett samband mellan att ofta läsa utrikesnyheter och att vara positivt inställd till u-hjälp.[13] Att välja att läsa just utrikesnyheterna är dock en mer aktiv handling än vad det är att titta på Rapportnyheterna där mottagaren inte lika aktivt kan välja vilka nyheter man är intresserad av.[14]

Fostrar den representativa demokratin toleranta demokrater i utrikespolitiska frågor?

Utrikespolitiska frågor brukar sällan bli föremål för partipolitisering och därmed sällan för några starka eller entydiga opinionsvindar. Bistånds- och flyktingfrågor tillhör dock de frågor som befinner sig i det växande gränslandet mellan utrikes- och inrikespolitik, i vilket utrikespolitik och demokratifrågor binds ihop. Båda frågorna har tydliga utrikespolitiska dimensioner som handlar om händelser utanför Sveriges gränser och den svenska politiken tvingas att formuleras mot bakgrund av en utveckling som sällan kan påverkas av Sverige ensamt. Den inrikespolitiska dimensionen handlar som så ofta annars om hur riksdagen skall besluta att använda de svenska skattemedlen och frågorna blir därför föremål för sedvanliga prioriteringsöverväganden.

Frågan som har diskuterats i detta kapitel är om den representativa demokratin fostrar toleranta demokrater i utrikespolitiska frågor. Den demokrati som vi känner i dag har i stor utsträckning kännetecknats av den representati-

va demokratins ideal och frågan är om det finns något samband med i vilken utsträckning svenska folket hyser toleranta attityder i bistånds- och flyktingfrågor.

Två av indikatorerna på medborgare som lever upp till den representativa demokratins ideal, huruvida man är nöjd med demokratin i Sverige idag och huruvida man känner förtroende för riksdagen, visar att det finns ett positivt samband med tolerans. Personer som är mycket nöjda med demokratin och som känner stort förtroende för riksdagen är mer toleranta än personer som är missnöjda med demokratin eller känner lågt förtroende för riksdagen.

Den tredje använda indikatorn på medborgare som lever upp till den representativa demokratins ideal, att man i stor utsträckning tar del av TV-nyheterna, uppvisar inga sådana samband eller snarare negativa samband. Till exempel visade analysen att personer som i stor utsträckning följde nyhetsrapportering var mindre biståndspositiva än personer som mer sällan tittade på Rapports nyhetssändningar.

Resultaten i detta kapitel visar alltså att den representativa demokratin mycket väl förmår att fostra toleranta demokrater. Demokratirådets pessimistiska utsaga om den representativa demokratins bristande förmåga att bidra till ett tolerant sinnelag har inget entydigt stöd i det material som har analyserats i detta kapitel. Däremot finns det anledning att studera sambandet mellan tolerans och andra indikatorer på den representativa demokratin än vad som har använts här. Likaså finns det anledning att fundera vidare på den utrikespolitiska dimensionens betydelse för resultaten av denna toleransstudie.

Noter

[1] Goldmann 1986, Bjereld och Demker 1995.
[2] ämför USA där utrikespolitiska frågor har stor betydelse för valet av president.
[3] Brodin 2000.
[4] Risse-Kappen 1995.
[5] Molin 1991, Ekengren 1999, Ekengren och Oscarsson 2002.
[6] Se exempelvis Demokratiutredningen 1995 som menade att en hög grad av tolerans gentemot avvikande personer, som exempelvis flyktingar, invandrare, homosexuella osv var positivt för demokratin.
[7] Ekengren och Oscarsson 1999.
[8] Ekengren 2000, 2002.
[9] Demker 1999, 2000. Demker och Gilljam (1993).
[10] Norris.
[11] Rothstein et al 1995.
[12] För utvecklingen av arbetslösheten i Sverige under perioden 1985-2000, se figur 1 i Johannes Lindvalls kapitel i denna volym.
[13] Se Ekengren och Oscarsson 1999.
[14] Naturligtvis kan man välja bort inslag man inte är intresserad av genom att exempelvis byta TV-kanal. Det ändrar dock inte det faktum att de personer som ofta, i princip dagligen, titta på Rapport är mer negativa till u-hjälp.

Referenser

Bjereld, Ulf och Demker, Marie (1995): *Utrikespolitiken som slagfält. De svenska partierna och utrikesfrågorna*. Stockholm: Nerenius & Santérus.

Brodin, Anna (2000): *Getting Politics Right. Democracy Promotion as a New Conflict Issue in Foreign Aid Policy*. Göteborgs universitet.

Demker, Marie (1999): "Flyktingmotståndet minskar – polariseringen ökar?" i Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red): *Ljusnande framtid*. SOM-rapport nr 22.

Demker, Marie (2000): "Attityder till flyktingar: unga flickor och unga pojkar på var sin sida" i Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red): *Det nya samhället*. SOM-rapport nr 24.

Demker, Marie och Gilljam, Mikael (1993) "Om rädslan för de främmande." I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red) *Vägval*. SOM-rapport nr 11.

Ekengren, Ann-Marie. 1999. *Av hänsyn till folkrätten? Svensk erkännandepolitik 1945-1995*. Stockholm: Nerenius & Santérus förlag.

Ekengren, Ann-Marie (2000): "Det frivilliga biståndet?" i Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red): *Det nya samhället*. SOM-rapport nr 24.

Ekengren, Ann-Marie (2002): "En global fördelningspolitik?" i Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red): *Det våras för politiken*. SOM-rapport nr 30.

Ekengren, Ann-Marie och Oscarsson, Henrik (1999): *Solidaritet med omvärlden? Biståndsviljan i Sverige 1956-1998*. Sverige under kalla kriget, Arbetsrapport nr 8.

Ekengren, Ann-Marie och Oscarsson, Henrik (2001): *Det röda hotet. De militära och polisiära säkerhetstjänsternas hotbilder i samband med övervakningen av svenska medborgare 1945-1960*. Lund: Nordic Academic Press.

Goldmann, Kjell (1986): "Democracy is Incompatible with International Politics: Reconsidering a Hypothesis" i Goldmann K, Berglund S och Sjöstedt G: *Democracy and Foreign Policy, The Case of Sweden* Aldershot: Gower.

Molin, Karl (1991): *Omstridd neutralitet. Experternas kritik av svensk utrikespolitik 1948-1950*. Stockholm: Tiden.

Norris, Pippa (1999): *A Virtuous Circle. Political Communications in Postindustrial Societies*. Cambridge University Press.

Risse-Kappen, Tomas (1995): *Cooperation among Democracies. The European Influence on U.S. Foreign Policy* Princeton: Princeton University Press

Rothstein, Bo (red) (1995): *Demokratirådets rapport 1995. Demokrati som dialog*. Stockholm: SNS förlag.

Demokrati i nätverkssamhället

Henrik Oscarsson

Vilken betydelse har personer i vår bekantskapskrets för vårt förtroende för olika samhällsinstitutioner och för våra åsikter i politiska sakfrågor?[i] Det är de två huvudfrågeställningar som skall besvaras i det här kapitlet. Bakgrunden till intresset för att kartlägga medborgares och förtroendevaldas sociala nätverk är det allt vanligare antagandet att individers nätverk och nätverksbyggande kommer att spela en allt mer betydelsefull roll i ett framtida informationssamhälle. Karaktär och omfattning av medborgarnas sociala nätverk betraktas som potentiellt viktiga förklaringar till inte enbart karriärframgångar på arbetsmarknaden, utan också till attityder, värderingar och beteenden. I samma utsträckning som medborgarnas politiska preferenser är beroende av deras personliga sociala nätverk, i samma utsträckning har dessa nätverk konsekvenser för aggregering och artikulering av preferenser, och är därmed betydelsefulla för demokratins sätt att fungera.

Manuel Castells forskning kring nätverkssamhället är en stor inspirationskälla för forskare som intresserar sig för betydelsen av sociala nätverk (Castells 2000). I det framväxande nätverkssamhället är produktion, inhämtning, bearbetning och distribution av information den huvudsakliga motorn för såväl individen som för världsekonomin, menar Castells. När ångkraft och elektricitet har gjort sitt som mervärdesskapande krafter i historien är det istället hjärnkraften – våra tankar, innovationer, idéer och uppfinningar – som har störst möjligheter att producera tillväxt. För högutbildade personer som är duktiga på att konsumera och producera information väntar karriärstegen. För lågt utbildade personer som står sämre rustade att möta informationssamhällets krav väntar utanförskap. Enligt Castells nymarxistiskt färgade världsbild är detta en bild av ett framtida klassamhälle. Klass mot klass. Informationsproducenter mot den ”kasserade” arbetskraften (för analyser av framväxande nya klassklyftor i informationssamhället, se Ulf Bjereld och Marie Demkers kapitel i denna volym).

Den bärande idén bakom nätverkssamhället är att informationsproducenterna utbyter information i nätverk. Det handlar dels om personliga sociala nätverk i den nära bekantskapskretsen, dels om professionella nätverk knutna till den yrkesroll man har. Inte sällan flyter sociala och professionella nätverk samman. Allt oftare är nätverken transnationella och dess medlemmar är i hög grad specialiserade. Informationsteknologiska framsteg gynnar uppkomsten av ett globalt informationsutbyte. I informationssamhället, tänker man sig, mäts ditt värde som individ i allt större utsträckning av vilken slags information du

förfogar över, av hur unik den informationen är, av vilken potentiell information du har tillgång till genom ditt nätverk och av hur betydelsefull du är för de nätverk du närvarar i. Du är vad du vet. Du är vem du känner.

Bekantskapers effekter på förtroende och åsikter

I det här kapitlet skall två huvudhypoteser om bekantskapers effekter prövas. Den första hypotesen är att *personliga bekantskaper genererar förtroende,* inte enbart för bekantskapen i fråga utan även för de samhällsinstitutioner bekantskapen representerar. Exempelvis förväntas en person som har en yrkesofficer i sitt nära sociala nätverk hysa ett högre förtroende för försvaret än en person som inte är bekant med en militär. Den kausala mekanismen är att nära bekantskap antas medföra utbyte av information om yrkesförhållanden och yrkesroller. Sådant informationsutbyte ackumulerar med tiden en större och djupare förståelse vilket så småningom ger en annorlunda och, om man så vill, mer informerad bild av samhällsinstitutionen än vad som normalt är fallet. Ett annat sätt att formulera samma fråga är: I vilken utsträckning är olika yrkeskategorier goda representanter för de samhällsinstitutioner som de representerar, i så motto att de genom sin närvaro i sociala nätverk bidrar till att reproducera förtroende för samhällsinstitutionen?

Den andra hypotesen är att *medborgarnas åsikter i politiska sakfrågor påverkas av vilka personer som ingår i den nära bekantskapskretsen*. Hypotesen vilar på antagandet att nära personliga bekantskaper ökar sannolikheten för att deliberativa processer äger rum. Enligt den deliberativa demokratiteorin skall deliberation bidra till att tvätta preferenser och förädla åsikter och värderingar. Hypotesprövningen kan betraktas som en indirekt prövning av i vad mån önskvärda effekter av deliberativa processer faktiskt kan bli verklighet (jfr kapitel 1). Riktningen på hypotesen, det vill säga frågan om *hur* vi tror att de förmodade deliberativa processerna påverkar våra åsikter är av allt att döma kontextberoende. Under alla omständigheter finns inte någon omedelbar hjälp att få från den deliberativa demokratiteorin när det gäller att specificera riktningen på hypoteserna. Men mer om det senare.

Analyserna i det här kapitlet är uppdelade i fyra avsnitt. I det första genomförs en kartläggning av svenska folkets bekantskapskrets: Hur stor andel av svenska folket uppger att de är nära bekanta med personer ur olika yrkeskategorier? Och är dessa bekantskaper jämnt fördelade i befolkningen? Särskild uppmärksamhet ägnas här frågan om hur många och vilka som är bekant med en kommunpolitiker eller en riksdagsledamot. Om vi vill kunna utvärdera demokratins funktionssätt i ett framtida nätverkssamhälle är det särskilt intressant att kartlägga i vilka medborgares nätverk våra förtroende-

valda politiker ingår. Analyserna av svenskarnas bekantskapskrets får i det här avseendet betraktas som ett första steg på vägen.

I avsnitt två genomförs analyser av den underliggande strukturen i svenskarnas bekantskaper: Är det så att vissa kombinationer av bekantskaper förekommer oftare än andra bland svenska folket? Karaktäriseras svenskarnas bekantskapskretsar av bredd och mångfald eller av sekteristisk slutenhet? Är våra förtroendevalda socialt isolerade från andra yrkesgrupper eller är kontaktytorna mot yrkeskategorier stora?

Efter den inledande deskriptionen av svenskarnas bekantskapskrets stundar så hypotesprövningen. I avsnitt tre prövas den första hypotesen om att bekantskaper i sig genererar förtroende, oberoende av andra kända förklaringar till medborgares samhällsförtroende. I det fjärde avsnittet prövas den andra hypotesen om att nära personliga band främjar uppkomsten av vissa åsikter och värderingar. Även här genomförs statistiska kontroller för andra viktiga förklaringar till medborgarnas politiska åsikter.

Svenska folkets bekantskapskrets

I 2001 års Riks-SOM-undersökning användes för första gången en frågeserie som möjliggör en ytlig kartläggning av respondenternas bekantskapskrets. Frågetexten löd ”Finns det bland Dina vänner och bekanta någon eller några personer som tillhör följande yrkesgrupper?” Svarspersonerna ombads att för var och en av de 21 utvalda yrkesgrupperna ange huruvida det fanns någon representant för yrkesgruppen i deras bekantskapskrets och, om så var fallet, ange hur nära bekant man är med den personen. För varje yrkeskategori fanns fyra svarsalternativ tillgängliga: ”Jag tillhör själv yrkesgruppen”, ”Ja, bekant på nära håll”, ”Ja, bekant på långt håll” eller ”Nej, det finns inte någon sådan person i min bekantskapskrets”. Svarsalternativen har utformats för att ligga nära det sätt på vilket människor i allmänhet talar om sina bekantskaper, det vill säga i termer av socialt avstånd. Människor är i allmänhet duktiga på att tänka och uttrycka sig i rumsliga ordalag. Alternativen har samtidigt en tydlig rangordning: för varje nivå minskar sannolikheten för att de förtroendegenererande och deliberativa processer som omtalas i inledningen har kunnat äga rum.

En fullständig kartläggning av svenska folkets sociala nätverk kan givetvis inte genomföras med begränsat utrymme. Urvalet av de 21 yrkesgrupperna gjordes med ambitionen att maximera möjligheterna att pröva vår första hypotes som säger att bekantskap med en yrkesföreträdare leder till ökat förtroende för respektive samhällsinstitution. Eftersom förtroendemätningar av olika samhällsinstitutioner som t ex ’svenska kyrkan’, ’domstolar’, ’universitet/högskolor’, ’polisen’ och ’riksdagen’ sedan många år ingår i SOM-

institutets undersökningar, valde vi att i stor utsträckning använda matchande yrkeskategorier såsom t ex 'präst', 'advokat', 'professor', 'polis' och 'riksdagsledamot'. Genom att tillse en hög överensstämmelse med redan etablerade förtroendemätningar (Holmberg & Weibull 2002) kunde vi samtidigt se till att vi hade med yrkesgrupper från så många olika samhällssektorer som möjligt.

Ett andra urvalskriterium var att vi ville inkludera yrkesgrupper som var relativt ovanliga, och dessutom ungefär *lika* ovanliga. Det är t ex därför 'rektor' valdes att representera skolsektorn framför för den betydligt vanligare yrkeskategorin 'lärare'. Skälet är metodologiskt – vi antog att vi med ovanliga yrkeskategorier skulle ha enklare att hitta klara mönster i de sociala bekantskapsstrukturerna med hjälp av olika slags skalnings- och dimensionsanalystekniker. Ovanlighetskriteriet innebär med nödvändighet en form av elitisering av yrkesgruppsurvalet. De 21 yrkesgrupperna rymmer med några undantag relativt högt specialiserade och högt utbildade personer. Yrkesgrupper med lägre social status, som t ex lokalvårdare, taxichaufförer eller kassabiträden, ingår inte i vår serie eftersom dessa yrkesgrupper sällan representerar någon av de samhällsinstitutioner som vanligtvis är föremål för förtroendemätningar.

I tabell 1 redovisas svenska folkets bekantskapskrets. Yrkesgrupperna har rangordnats efter hur stor andel av medborgarna som svarat "Nej, det finns inte någon sådan person i min bekantskapskrets". Resultaten visar att vårt ovanlighetskriterie inte riktigt fungerade när det gäller gruppen egenföretagare, och inte heller när det gäller gruppen jordbrukare. Hela 62 procent av svenska folket uppger sig vara nära bekant med en egenföretagare. Och, kanske än mer förvånande, mer än var tredje svensk (37 procent) uppger sig vara nära bekant med en jordbrukare! Totalt uppger 6 av 10 svenskar att de är bekanta på nära eller långt håll med en jordbrukare. Resultatet är anmärkningsvärt med tanke på att antalet yrkesverksamma jordbrukare i befolkningen endast är omkring 177 000 personer (1999, SCB), eller knappt två procent. Eftersom ungefär 3,3 miljoner svenskar (37 procent) enligt dessa skattningar skulle vara nära bekant med en jordbrukare betyder det att varje jordbrukare är nära bekant med 19 andra svenskar. I förhållande till yrkesgruppens storlek skulle i så fall jordbrukarnas sociala nätverk vara mycket stora. Men en sådan tolkning är inte rimlig. Snarare kan resultaten bero på att många svenskar alltjämt har levande släktingar som passar in på beskrivningen jordbrukare – det gamla bondesamhället ligger inte längre bort än ett par generationer för en stor andel svenskar.

Tabell 1 Svenska folkets bekantskapskrets 2001 (procent).

Yrke	Jag tillhör själv yrkesgrup-pen	Ja, bekant på nära håll	Ja, bekant på långt håll	Nej, det finns ingen sådan person i min bekant-skapskrets	summa procent	n	samband med utbildning (tau-b)	samband med vh-plac. (tau-c)
Egenföretagare	8	62	16	14	100	1773	+.08	+.12
Jordbrukare	2	37	24	37	100	1763	+.01*	+.06
Banktjänsteman	1	27	24	47	100	1749	+.13	+.15
Läkare	1	28	25	47	100	1768	+.27	+.12
Polis	0	19	31	50	100	1764	+.03*	+.05*
Fackombud	2	26	17	55	100	1744	+.07	-.11
Kommunpolitiker	0	17	20	63	100	1763	+.07	+.01
Präst	0	13	20	67	100	1762	+.11	+.07
Socialarbetare	1	16	16	67	100	1749	+.17	-.04
Journalist	1	14	16	69	100	1752	+.19	-.01*
Rektor	1	13	16	70	100	1745	+.20	+.01*
Yrkesofficer	0	15	15	70	100	1728	+.14	+.07
Advokat	0	12	16	72	100	1755	+.21	+.11
Webbdesigner	0	15	11	74	100	1747	+.22	+.01*
Bibliotekarie	0	8	14	78	100	1757	+.15	-.02*
Professor	0	11	11	78	100	1748	+.26	+.06
Anst. försäkringskassan	0	9	11	80	100	1757	+.01*	-.01*
Informatör	1	9	8	82	100	1741	+.21	+.01*
Skådespelare	0	6	10	84	100	1751	+.12	-.01*
Anst. arbetsförmedlingen	0	7	9	84	100	1751	+.04*	-.01*
Riksdagsledamot	0	3	9	88	100	1758	+.05*	+.03

Kommentar: Frågan lyder: ”Finns det bland Dina vänner eller bekanta någon eller några personer som tillhör följande yrkesgrupper?”. Personer som inte har avgivit något kryss på delfrågan har inte medtagits i procentbasen. Yrkesgrupperna har rangordnats efter andelen som svarar ”Nej, det finns inte någon sådan person i min bekantskapskrets”. För att sammanfatta sambandet mellan socialt avstånd till olika bekantskaper och utbildning respektive vänster-högerplaceringar har ett sambandsmått på ordinalskalenivå använts. Tau-b används för symmetriska korstabeller (lika många kategorier på båda variablerna) och tau-c för assymmetriska korstabeller (olika många kategorier på båda variablerna). Icke signifikanta samband (95 procents signifikansnivå) har markerats med en stjärna (*).

Andra vanligt förekommande yrkesgrupper i svenskarnas sociala nätverk är banktjänstemän, läkare och poliser – omkring hälften av svarspersonerna i 2001 års SOM-undersökning uppgav att de var bekant med dessa grupper på nära eller långt håll. Längst ned i tabell 1 hittar vi mer ovanliga yrkesgrupper – endast var femte svensk har t ex en professor i sin bekantskapskrets. Drygt var tionde (12 procent) uppger att de är bekanta på nära eller långt håll med någon av våra 349 riksdagsledamöter, vilket är en imponerande hög siffra. Med en folkmängd på nära nio miljoner betyder det att varje riksdagsledamot i genomsnitt ingår i närmare 26 000 svenskars bekantskapskrets. Om vi antar

att personer som betraktar sig som bekanta med varandra träffas i genomsnitt en gång per år skulle riksdagsledamöterna således behöva umgås med 70 ”nya” svenskar varje dag på året, helger och ledigheter inräknat.

Vad respondenterna menar med termer som ”bekant på nära håll” är förstås inte möjligt att klarlägga i den här studien. Men av svarsfördelningarna att döma tycks frågeinstrumentets utformning uppmuntra respondenterna till viss överskattning av vilka yrkeskategorier som ingår i den nära bekantskapskretsen, framför allt när det gäller riksdagsledamöter. Svarsmönstren tyder på att respondenterna använder en tillåtande definition av bekantskapskrets när de svarar på frågorna. Socialpsykologiska mekanismer som att människor inte vill riskera att framstå som socialt isolerade leder säkerligen till att man tenderar att använda vida cirklar när man definierar vilka personer som ingår i den egna bekantskapskretsen. Att ha advokater, professorer och riksdagsledamöter i sin bekantskapskrets signalerar tydligt att man själv har lika hög social status som dessa grupper. Så som frågeinstrumentet är utformat här leder den alltså förmodligen till höga nivåskattningar. Men denna genererella tendens till skönmålning av den nära bekantskapskretsen påverkar dock sannolikt inte den inbördes rangordningen av bekantskaper som redovisas i tabell 1.

Det finns för flera av yrkeskategorierna ett klart samband mellan bekantskap och utbildningsnivå. Sannolikheten att en professor eller läkare är representerad bland svenskarnas bekanta är klart högre bland högutbildade än bland lågutbildade (tau-b=+.26 respektive tau-b=+.27). Sambandet mellan socialt avstånd och utbildningsnivå gäller även för t ex rektorer, journalister, informatörer och webbdesigners. Förekomsten av riksdagsledamöter, jordbrukare, poliser och anställda på försäkringskassan eller arbetsförmedlingen i bekantskapskretsen saknar samband med utbildning.

Klasskiljelinjens politiska återspegling – vänster-högerdimensionen – uppvisar endast svaga samband med sammansättningen av svenskarnas bekantskapskrets. De få statistiskt signifikanta sambanden mellan vänster-högerideologi och olika bekantskaper är företrädelsevis positiva, det vill säga att bekantskaperna tenderar att bli vanligare ju längre till höger medborgarna placerar sig själva längs vänster-högerskalan. Sannolikheten att återfinna en banktjänsteman (+.15), läkare (+.12) egenföretagare (+.12) eller en advokat (+.11) i en medborgares bekantskapskrets ökar något ju längre åt höger medborgaren står ideologiskt. På motsvarande sätt ökar sannolikheten att träffa på ett fackombud bland bekantskaperna ju längre till vänster medborgarna placerar sig (-.11).

Det råder överlag små könsskillnader när det gäller bekantskaper. Det finns få signifikanta könssamband. Visserligen är något fler kvinnor bekanta med en person som är läkare, lärare, präst, bibliotekarie och socialarbetare. Och nå-

got fler män är bekanta med en person som är yrkesofficer eller webbdesigner. Om vi undersöker sambandet mellan ålder och bekantskaper visar det sig att den största samvariationen gäller för yrkesgruppen präster. Ju äldre man är desto mer sannolikt att en präst ingår i bekantskapskretsen. Det omvända gäller för webbdesigners, som föga förvånande är vanligare förekommande i yngre personers nätverk. I övrigt råder inga stora åldersskillnader när det gäller vilka personer som räknas in i bekantskapskretsen.

En närmare granskning av *storleken* av svenska folkets bekantskapskrets – det vill säga hur många av de 21 yrkesgrupperna som svenska folket i genomsnitt anser sig vara bekanta med på nära eller långt håll – bekräftar att det finns en klassdimension i svarsmönstren (se figur 1). Högutbildade personer, personer som står till höger i politiken och personer som tillhör en tjänstemannafamilj tenderar t ex att ha fler av de 21 utvalda yrkesgrupperna i sin bekantskapskrets än lågutbildade personer, personer som står till vänster och personer som tillhör en arbetarfamilj. Sambandet mellan hushållsinkomst och storleken på bekantskapskretsen är starkt. Ju högre inkomster, desto större socialt nätverk. Personer i hushåll med en årsinkomst på 600 000 kronor eller mer uppger att de är bekanta med igenomsnitt 10 av de 21 yrkeskategorierna. Motsvarande skattning för låginkomsthushåll med inkomster lägre än 200 000 kronor är omkring fem. Högresurspersoner är således bekanta med fler personer från vår lista med yrkesgrupper än vad lågresurspersoner är. Återigen är mönstret inte förvånande, eftersom listan med yrkesgrupper i första hand rymmer personer från en högutbildad och specialiserad skara.

Resultaten i figur 1 visar ett välbekant kurvlinjärt ålderssamband med bekantskapskretsstorlek. Det genomsnittliga antalet bekantskaper ökar monotont för varje åldersgrupp mellan 15 och 60 år, men minskar sedan snabbt. Vårt nätverksbyggande genom livet tycks innebära att storleken på nätverken hela tiden ökar med ökad ålder, för att sedan snabbt minska när vi lämnar arbetslivet och blir pensionärer. Motsvarande kurvlinjära ålderssamband är det typiska när det gäller många former av och engagemang i samhällslivet, som t ex valdeltagande, politiskt intresse, tidningsläsning eller politiskt engagemang (se vidare i Maria Petterssons och Christina Ribbhagens kapitel i denna bok).

Figur 1 Genomsnittligt antal bekantskaper i olika grupper av befolkningen (medeltal)

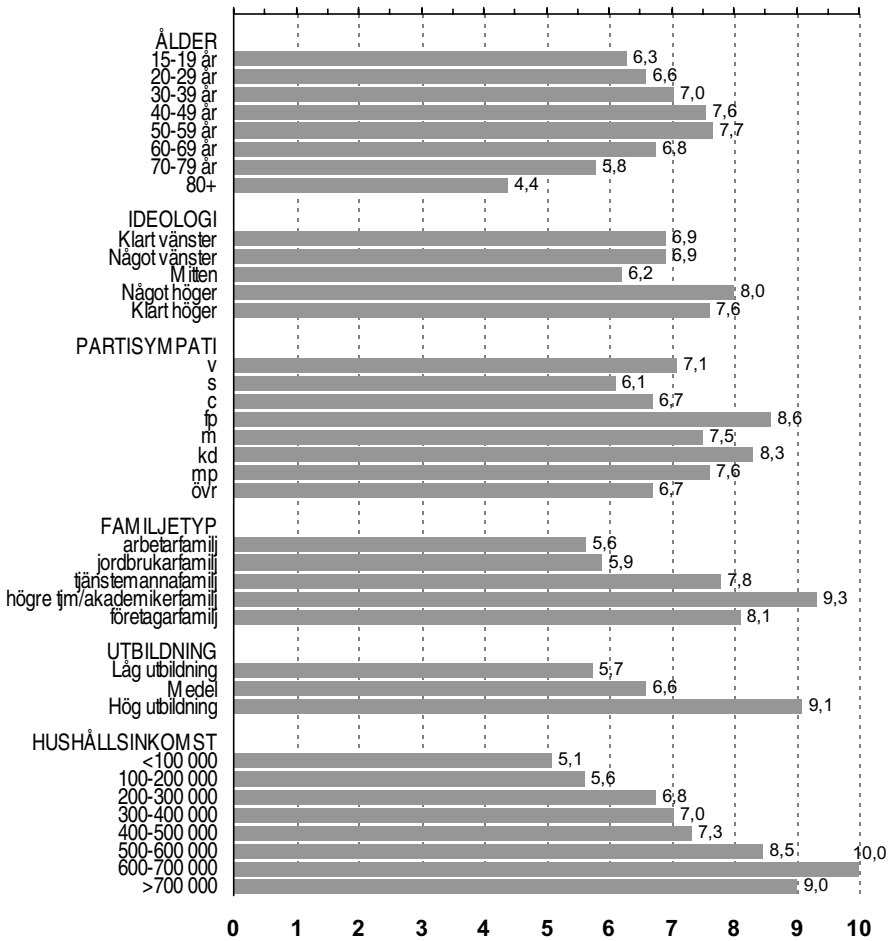

Kommentar: **Siffrorna i tabellen visar det genomsnittliga antalet av de sammanlagt 21 bekantskaper som respondenterna har uppgett att de är bekanta med på nära eller långt håll. Bekantskapsindex kan således variera mellan 0 (ingen av de 21 yrkesgrupperna ingår i bekantskapskretsen) till 21 (samtliga yrkesgrupper ingår i bekantskapskretsen). Medianen för bekantskapsindex är 6, vilket innebär att hälften av svenskarna har 6 eller fler av yrkesgrupperna närvarande i sin bekantskapskrets och hälften av svenskarna är bekanta med 6 eller färre av yrkesgrupperna. Vilka de 21 yrkesgrupperna är framgår av tabell 1.**

Möjligheterna att närmare analysera vilka svenskar som är bekanta med representanter från respektive yrkesgrupp är förstås stora. Vilka känner en skådespelare? Vem är bekant med en professor? I det här sammanhanget är det dock på sin plats med viss urskiljning. Den mer detaljerade analysen gäller de två grupper som har störst relevans för den här bokens demokratiutvärdering, nämligen kommunpolitiker och riksdagsledamöter. Hur stora nätverk har våra förtroendevalda politiker? I vilka slags sociala nätverk ingår kommunpolitiker och riksdagsledamöter?

Inom politikens värld är det knappast någon nyhet att en politisk karriär förutsätter långvarigt och strategiskt nätverksbyggande. ”Nätverkande” är i själva verket en bra beskrivning av vad vardagen som förtroendevald faktiskt innebär. Om förutsägelserna stämmer om de informella nätverkens ökade betydelse i det annalkande nätverkssamhället torde även demokratiforskarna behöva ägna betydligt mer kraft åt att kartlägga och analysera våra förtroendevaldas sociala nätverk. Om inte annat är nätverken betydelsefulla för debatten om politisk representation, särskilt diskussionerna om den sneda sociala representationen i folkvalda församlingar. Istället för de vanliga jämförelserna mellan andelen invandrare i befolkningen och andelen invandrare bland förtroendevalda skulle vi få se mer ambitiösa sammanställningar av t ex hur många invandrare som ingår i de förtroendevaldas sociala nätverk. Sammansättningen av de förtroendevaldas sociala nätverk och kombinationerna av kontakter blir då högintressant.

Man kan till och med tänka sig att medborgarna kommer att använda sig av helt nya slags motiveringar av sitt partival i ett framtida nätverkssamhälle. Eller vad sägs om: ”Jag röstade på person X eftersom person X har ett större och mer betydelsefullt nätverk än person Y. Det är därför mer sannolikt att person X kommer att ha större framgång än person Y att få gehör för sina idéer och sin politik under den kommande mandatperioden”. I en valdemokrati där medborgarnas partival i allt större utsträckning beror på de uppnådda resultaten är ett sådant sätt att resonera högst rationellt. Förutsättningen för att framgångsrikt kunna ägna sig åt ”nätverksröstning” är förstås att medborgarna har tillgång till tillförlitlig information om kandidaternas sociala och professionella nätverk.

Övervakning! Så skulle många förtroendevalda förstås reagera på omfattande kartläggningar av deras sociala nätverk. Motargumentet är förstås att även informella sociala nätverk bör vara offentliga i samma utsträckning som de är betydelsefulla för demokratins funktionssätt. Om informellt nätverkande blir allt viktigare för utkomsten av politiska processer och för vilka politiska beslut som fattas så är det alldeles nödvändigt att kunna förse medborgarna med tillförlitlig information om hur maktens spindelnät är vävt. Kartläggning-

ar av maktens nätverk har visat sig vara fruktbara för att besvara en lång rad samhällsvetenskapliga frågeställningar (Westholm 1990; Bourdieu 1996; Munk Christiansen, Møller et al. 2001).

En omvänd kartläggning av maktens nätverk kan åstadkommas genom att närmare undersöka *vilka* medborgare som uppger att de är bekant med förtroendevalda i kommun och riksdag. I tabell 2 redovisas för olika befolkningsgrupper andelen som själva uppgett att de är bekanta på långt eller nära håll med en kommunpolitiker respektive riksdagsledamot.

Tabell 2 Andel som är bekant på nära eller långt håll med en kommunpolitiker respektive riksdagsledamot i olika grupper av befolkningen, 2001 (procent)

	Bekant med kommunpolitiker			Bekant med riksdagsledamot			
Grupp	Nej	Ja	Summa	Nej	Ja	Summa	n
samtliga	63	37	100	88	12	100	1763
Kön							
Män	62	38	100	86	14	100	886
kvinnor	64	36	100	90	10	100	867
Ålder							
15-19 år	72	28	100	92	8	100	117
20-29 år	69	31	100	97	3	100	215
30-39 år	67	33	100	92	8	100	294
40-49 år	63	37	100	89	11	100	324
50-59 år	55	45	100	84	16	100	354
60-69 år	52	48	100	81	19	100	242
70-79 år	64	36	100	85	15	100	149
80-85 år	69	31	100	86	14	100	57
Utbildningsnivå							
låg utbildning	68	32	100	89	11	100	454
Medellåg utbildning	61	39	100	91	9	100	350
Medelhög utbildning	64	36	100	88	12	100	538
hög utbildning	54	46	100	84	16	100	366
Stad-land							
ren landsbygd	56	44	100	83	17	100	264
Mindre tätort	57	43	100	89	11	100	404
Stad eller större tätort	65	35	100	89	11	100	586
Gbg/Sthlm/Malmö	72	28	100	89	11	100	450
Region							
Stockholm	71	29	100	89	11	100	330
Östra mellansverige	63	37	100	89	11	100	306
Småland med öarna	62	38	100	86	14	100	169
Sydsverige	63	37	100	85	15	100	224
Västsverige	63	37	100	89	11	100	349
Norra mellansverige	56	44	100	91	9	100	182
Mellersta Norrland	65	35	100	89	11	100	83
Övre Norrland	52	48	100	85	15	100	103

Forts tabell 2

Grupp	Bekant med kommunpolitiker Nej	Ja	Summa	Bekant med riksdagsledamot Nej	Ja	Summa	n
Sektorstillhörighet							
offentlig sektor	61	39	100	88	12	100	623
privat sektor	63	37	100	87	13	100	864
Vänster-högerplacering							
Långt till vänster	59	41	100	87	13	100	174
något till vänster	62	38	100	89	11	100	365
varken till vänster eller höger	70	30	100	92	8	100	624
något till höger	54	46	100	85	15	100	385
Långt till höger	64	36	100	81	19	100	151
Parti							
Vänsterpartiet	64	36	100	93	7	100	189
Socialdemokraterna	66	34	100	91	9	100	688
Centerpartiet	50	50	100	78	22	100	92
Folkpartiet	67	33	100	84	16	100	69
Moderaterna	53	47	100	88	12	100	343
kristdemokraterna	56	44	100	81	19	100	156
Miljöpartiet	55	45	100	85	15	100	51
Politiskt intresse							
mycket intresserad	52	48	100	72	28	100	167
ganska intresserad	55	45	100	85	15	100	642
inte särskilt intresserad	68	32	100	93	7	100	718
inte alls intresserad	83	17	100	95	5	100	174
Familjetyp							
arbetarfamilj	69	31	100	92	8	100	736
tjänstemannafamilj	55	45	100	88	12	100	430
högre tjänstemanna/akademikerfamilj	58	42	100	82	18	100	250
företagarfamilj	59	41	100	75	25	100	142
Inkomst							
100 000 kr eller mindre	74	26	100	91	9	100	110
101 000-200 000 kr	70	30	100	91	9	100	283
201 000-300 000 kr	63	37	100	85	15	100	370
301 000-400 000 kr	61	39	100	90	10	100	332
401 000-500 000 kr	58	42	100	90	10	100	244
501 000-600 000 kr	60	40	100	88	12	100	138
601 000-700 000 kr	52	48	100	76	24	100	63
mer än 700 000 kr	54	46	100	84	16	100	85
Medlem politiskt parti?							
Nej	67	33	100	91	9	100	1546
Ja, men inte varit på möte senaste 12 mån	33	67	100	70	30	100	94
Ja, varit på möte senaste 12 mån	19	81	100	54	46	100	28
Ja, är medlem med uppdrag	15	85	100	50	50	100	22
medlem facklig organisation?							
Nej	67	33	100	89	11	100	795
Ja, men inte varit på möte senaste 12 mån	63	37	100	90	10	100	659
Ja, varit på möte senaste 12 mån	53	47	100	85	15	100	161
Ja, är medlem med uppdrag	51	49	100	79	21	100	85

Kommentar till tabell 2: Resultaten är hämtade från 2001 års Riks-SOM undersökning. I kolumnen ”Ja” har svarsalternativen ”Ja, bekant på nära håll” och ”Ja, bekant på långt håll” slagits samman. N-talen i tabellen gäller för resultaten om riksdagsledamöter.

Bekantskap med politiker följer det generella åldersmönster vi konstaterat sedan tidigare (jfr figur 1). Andelen som uppger att de är bekanta på nära eller långt håll med kommun- och rikspolitiker är som lägst i de yngsta och äldsta åldersgrupperna och som högst i åldersgruppen 60-69 år, det vill säga under den period i livet då våra sociala nätverk generellt har vuxit sig som störst. Av svenskarna i åldern 60-69 år uppger närmare hälften, 48 procent, att de är bekanta på nära eller långt håll med en kommunpolitiker. Motsvarande siffra för bekantskap med riksdagsledamot är 19 procent.

Skillnaderna är tydliga mellan stad och land när det gäller förekomsten av kommunpolitiker i svenskarnas sociala nätverk. Endast 28 procent av personer boende i våra tre storstäder Stockholm, Göteborg och Malmö, uppgav att de var bekanta med en kommunpolitiker. Personer på mindre tätorter och på landsbygden är motsvarande siffra 43 respektive 44 procent. De resultaten bekräftar tidigare studier av väljarnas kännedom om kandidater, som alltid är större på små än stora orter. Det förklarar i sin tur varför centerpartisympatisörer uppvisar de högsta bekantskapssiffrorna både när det gäller kommunpolitiker (50 procent) och riksdagsledamöter (22 procent).

För familjetillhörighet återfinns de tydligaste skillnaderna när det gäller bekantskap med riksdagsledamöter. Var fjärde företagare (25 procent) uppger bekantskap med en riksdagsledamot, en siffra som kan jämföras med endast 8 procent bland personer från arbetarfamilj. Sannolikheten att påträffa en riksdagsledamot i bekantskapskretsen är således fyra gånger större bland personer från företagarfamiljer än från arbetarfamiljer.

Bland politiskt intresserade personer och personer som är medlemmar i politiska partier eller fackföreningar finns en förhållandevis hög sannolikhet att stöta på en politiker i bekantskapskretsen. Partimedlemmar som själva har förtroendeuppdrag är givetvis den mest extrema gruppen: 85 procent uppger att de på nära eller långt håll är bekant med en kommunpolitiker, 50 procent med en riksdagsledamot. De grupper som är mest isolerade från kommunpolitiker och riksdagsledamöter är de politiskt ointresserade, med bottennoteringar på 17 respektive 5 procent.

Resultaten förmedlar en inte helt oproblematisk bild av svenskarnas bekantskaper med politiker. De grupper som har kommunpolitiker och riksdagsledamöter lätt tillgängliga via sina bekantskapskretsar är således i första hand högutbildade, politiskt intresserade, partimedlemmar, tjänstemän, personer i åldern 60-69 år och personer med höga årsinkomster. Det bekräftar

möjligen en allmän socialpsykologisk mekanism, nämligen att vi tenderar att vara bekanta med personer som liknar oss själva. Personer som är bekanta med – det vill säga uppvisar kortast socialt avstånd till – förtroendevalda politiker är företrädelsevis från grupper som har en liknande social sammansättning som politikergruppen, det vill säga högutbildade med hög inkomst.

Analysen grundar sig på ett antagande om att det kan vara av betydelse för den representativa demokratins funktionssätt hur sammansättningen av medborgarnas och de folkvalda representanternas sociala nätverk är. Önskemål och krav från grupper som är socialt isolerade från de förtroendevalda kan ha svårare att hörsammas. Graden av åsiktsrepresentativitet mellan väljare och valda riskerar att försämras om de förtroendevalda politikerna endast umgås med vissa typer av medborgare. Vi vet dock inte i vilken utsträckning medborgarnas bekantskaper faktiskt är betydelsefulla för de förtroendevaldas problemuppfattningar eller politiska preferenser.

Lärdomen från den nyss genomförda analysen att det i huvudsak framträder samma mönster som i mer traditionella studier av den sneda sociala sammansättningen av folkvalda församlingar. Ungdomar och pensionärer, arbetare, lågutbildade och låginkomsttagare tycks i högre utsträckning än andra grupper stå utanför de demokratiska beslutsfattarnas sociala nätverk. Om vi tror på att närvaro i dessa nätverk är betydelsefullt borde de observerade skillnaderna kunna ge negativa konsekvenser för den svenska demokratin alldeles oavsett vilken demokratimodell man förespråkar: negativt för *aggregeringen* av medborgarnas preferenser och för de folkvaldas förutsättningar att vara lyhörda för hela folket under hela mandatperioden (dåligt för valdemokratin), negativt för medborgarnas möjligheter att tillgodogöra sig mycket av den viktiga tysta kunskap och ackumulerade erfarenhet som man i allmänhet får tillgång till via personliga nätverk och som behövs för att effektivt kunna delta i påverkans- och beslutsprocesser (dåligt för deltagardemokratin), negativt att många medborgare inte kan delta i politiska diskussioner ens i mer informella sammanhang, vilket innebär en risk att alla goda argument och hänsynstaganden inte kommer upp på bordet (dåligt för samtalsdemokratin).

Bristen på jämförelser över tid och med andra liknande demokratiska system lämnar oss i en prekär situation när det gäller att tolka såväl nivåskattningar som gruppskillnader. Det är svårt att med ledning av en undersökning säga något vettigt om demokratins tillstånd eller om i vilken riktning utvecklingen rör sig när det gäller i vilken utsträckning svenskarna har politiker i sin nära bekantskapskrets. Det är bara att hoppas intresset för att kartlägga de förtroendevaldas närvaro i medborgarnas sociala nätverk lever vidare så att jämförbara undersökningar kan genomföras i framtiden.

Bekantskapernas struktur

Kapitlets andra frågeställning gäller om det finns något underliggande mönster i svenskarnas bekantskapskretsar: Är det så att personer från vissa yrkeskategorier oftare umgås inbördes med varandra än med andra, eller är umgänget uppblandat så att personer från olika yrkeskategorier umgås med varandra ungefär i samma utsträckning?

Ett sätt att undersöka strukturen i svenskarnas bekantskaper är att beräkna hur vanligt förekommande olika kombinationer av bekantskaper är, det vill säga hur ofta det förekommer att två yrkeskategorier *samtidigt* är närvarande i svenska folkets sociala nätverk. För att kunna svara på frågeställningen behöver vi också kunna ta hänsyn till att yrkesgrupperna förekommer i olika stor utsträckning. Riksdagsledamöter är mer sällsynta än jordbrukare, för att ta ett exempel. Vi behöver därför kunna relatera den empiriska förekomsten av yrkesgruppskombinationer med hur vanliga de *skulle ha* varit om svenskarnas bekantskapsmönster hade varit slumpmässigt ordnat. En sådan manöver kan utföras på många olika sätt. Vi har här löst det hela genom att beräkna ett enkelt procentmått: Av dem som säger sig vara bekant på nära håll med yrkesgruppen X, hur stor andel är bekant på nära håll med yrkesgruppen Y? En sådan andel kan beräknas för alla 441 kombinationer av de 21 yrkesgrupperna (se tabell 4).

Vi vet att tre procent av svenskarna uppfattar sig som nära bekant med en riksdagsledamot. Om bekantskaper hade varit helt slumpmässigt fördelade bland svenskarna borde andelen som är nära bekant med en riksdagsledamot – 3 procent – vara densamma oberoende av vilka andra personer som ingår i medborgarnas nätverk. Nu är det förmodligen så att bekantskaperna inte är helt slumpmässigt fördelade, utan det finns ett mönster i bekantskapsstrukturen: Om man har vissa bekantskaper ökar sannolikheten att vissa andra bekantskaper också är representerade i bekantskapskretsen. För att kunna jämföra på ett enkelt sätt har vi i tabell 4 nedan även tagit med uppgifter om hur stor andel av samtliga svenskar som säger sig vara bekanta på nära håll med de olika yrkesgrupperna.

Tabell 4 **Svenska folkets bekantskapsstruktur 2001. Andel som är nära bekanta med olika yrkesgrupper bland personer som är nära bekanta med olika yrkesgrupper (procent)**

		polis	läkare	yrkesofficer	banktjänsteman	egenföretagare	journalist	fackombud	rektor	advokat	kommunpolitiker	riksdagsledamot	professor	jordbrukare	präst	skådespelare	bibliotekarie	webbdesigner	informatör	socialarbetare	Anst. Arbetsförmedlingen	Anst. Försäkringskassan	
Andel av samtliga		18	27	15	26	62	13	26	13	11	16	3	10	36	13	6	8	14	9	16	7	9	Snitt
18	Polis	100	45	29	38	70	20	33	20	20	25	7	15	48	19	8	10	19	13	18	11	13	24,1
27	Läkare	31	100	27	43	70	23	31	23	23	25	5	21	43	22	11	11	19	16	22	8	13	24,4
15	Yrkesoffr	37	51	100	50	76	26	37	27	24	29	8	20	53	22	10	14	23	15	25	10	16	28,7
26	Banktjm	27	45	28	100	76	21	36	21	21	24	6	17	47	20	8	11	21	14	23	10	14	24,5
62	Egen för	21	30	17	32	100	15	31	14	13	18	3	12	41	14	6	8	16	10	18	7	10	16,8
13	Journal	28	47	28	41	72	100	40	30	24	28	9	24	52	27	16	16	26	23	30	9	15	29,3
26	Fackomb	23	31	20	36	75	20	100	21	12	26	4	11	45	16	8	10	18	14	23	10	15	21,9
13	Rektor	29	49	31	41	68	31	44	100	24	34	9	25	50	30	11	19	16	14	29	12	14	29,0
11	Advokat	33	55	31	49	71	29	28	28	100	32	8	29	47	29	12	12	29	21	26	10	14	29,7
16	Kom pol	28	41	26	38	70	22	42	27	22	100	12	20	54	29	11	17	18	15	25	13	18	27,4
3	Riksd led	47	48	43	57	66	45	40	40	34	72	100	36	65	44	17	31	30	79	33	15	26	43,4
10	Profesor	26	57	28	46	73	32	30	33	32	31	9	100	51	29	13	22	26	18	26	7	12	30,1
36	Jordbr	24	32	21	34	71	19	33	17	14	24	5	14	100	20	8	11	17	11	18	7	12	20,6
13	Präst	28	47	26	42	70	28	35	31	26	38	9	24	59	100	10	20	18	16	27	9	19	29,1
6	Skådesp	26	51	24	34	68	36	36	26	13	31	8	22	48	22	100	20	37	27	29	14	15	29,4
8	Bibliotek	24	38	26	40	69	27	36	32	18	37	11	30	53	32	15	100	28	21	33	12	23	30,3
14	Webbdes	24	36	24	38	71	24	33	14	23	21	6	18	44	16	15	15	100	28	28	9	13	25,0
9	Informat	26	48	24	42	68	33	40	19	25	27	6	19	44	22	17	17	43	100	39	11	18	29,4
16	Socialarb	20	39	23	39	70	25	39	24	18	25	6	17	42	21	11	16	25	23	100	14	16	25,7
7	Anst. Arbförm	30	36	23	41	70	19	42	23	17	33	6	12	39	18	13	14	21	16	33	100	40	27,3
9	Anst Förskass	27	39	25	40	71	23	42	20	17	33	8	14	49	26	10	19	21	18	28	29	100	28,0

Kommentar till tabell 4: Siffrorna är procentandelar och läses radvis. Hur stor andel av de som är nära bekanta med en polis är nära bekanta med en läkare (45 procent), yrkesofficer (29 procent), banktjänsteman (38 procent), och så vidare. Siffrorna kan också tolkas som sannolikheter: Sannolikheten att en person som är nära bekant med en präst är nära bekant med en polis är =.28. Procentandelarna kan tolkas i termer av socialt avstånd: ju högre procentandel desto oftare förekommer yrkesgrupperna i samma nätverk.

Längst ut till höger i tabell 4 har ett genomsnitt beräknats som visar hur hög den genomsnittliga närvaron de olika yrkesgruppernas nätverk är. Ju högre genomsnittlig närvaro, desto större är den totala sociala träffytan för yrkesgruppen. Vi konstaterar att det är våra folkvalda riksdagsledamöter som märker ut sig genom att uppvisa stor bredd när det gäller i vilka sociala nätverk de är representerade. Bland personer som är nära bekant med en riksdagsledamot förekommer de andra 20 yrkesgrupperna i närmare hälften av nätverken (Snitt=43,4). Samtidigt måste man komma ihåg att den grupp medborgare som är nära bekant med en riksdagsledamot endast utgör 3 procent av medborgarna. I *kvantitet* är riksdagsledamöternas nätverkande begränsad, vilket förstås har att göra med att de faktiskt inte är fler än 349 personer. I *kvalitet* uppvisar nätverksnärvaron en stor bredd, större än för alla de andra undersökta grupperna.

Våra folkvalda representanter bör givetvis ha stora och breda sociala nätverk för att kunna vara lyhörda för alla medborgares önskningar också mellan valen. Nätverken har potentiellt en viktig funktion i aggregeringen av preferenser under såväl mellanvalsperioder som under valkampanjer. Resultaten visar att riksdagsledamöterna visserligen har många och breda kontaktytor i de nätverk där yrkesgrupper som t ex advokater, professorer, yrkesofficerer och journalister ingår. Det är emellertid sämre ställt med riksdagsledamöternas närvaro i nätverk där t ex webbdesigners, socialarbetare, anställda på arbetsförmedlingen och anställda på försäkringskassan ingår. Det bekräftar de tidigare resultaten att de sociala nätverk där riksdagsledamöterna ingår i första hand är elitorienterade. Närvaron minskar tydligt när vi undersöker grupper som inte innehar lika höga statuspositioner eller inte är lika högt utbildade. Detta huvudresultat hade sannolikt inte varit särskilt annorlunda om fler yrkesgrupper – som t ex lokalvårdare, taxichaufförer eller byggnadsarbetare – hade inkluderats i frågeserien.

Det största genomsnittliga sociala avstånd till andra yrkesgrupper uppvisar egenföretagarna. I de många nätverk där egenföretagare ingår är närvaron av andra yrkesgrupper i genomsnitt lägst (Snitt=16,8). Denna relativa sociala ”isolering” bör dock ses mot bakgrund att de nätverk där egenföretagare ingår är de som i störst utsträckning liknar sammansättningen av de nätverk som en stor majoritet av de svenska medborgarna ingår i – den stora majoriteten av

svenskarna har ju faktiskt inte särskilt många av de undersökta yrkesgrupperna i sina nätverk. Av de som är nära bekant med en egenföretagare är sannolikheten att påträffa en riksdagsledamot 3 på 100, motsvarande sannolikhet bland personer som är nära bekant med en kommunpolitiker är 12 på 100 (se tabell 4).

Resultaten i tabell 4 är så detaljerde och omfattande att det är nästan hopplöst att få nödvändig överblick. Med hjälp av skalnings- och dimensionsanalystekniker kan vi dock gå vidare och undersöka om det går att sammanfatta bekantskapsstrukturen med hjälp av ett mindre antal dimensioner. Vissa yrkeskategorier tycks uppträda något oftare tillsammans än andra. Tolkat i termer av sociala avstånd kan man anta att ju vanligare det är att två yrkesgrupper förekommer i samma nätverk, desto kortare socialt avstånd mellan yrkesgrupperna. Dessa avstånd kan rangordnas från kortast till längsta avstånd och göras till föremål för en s k multidimensionell skalningsanalys (Kruskal and Wish 1978; Jacoby 1991). Vi lät skalningsproceduren ta fram den bästa tvådimensionella kartan över svenskarnas bekantskapsstruktur där avstånden mellan de olika yrkesgrupperna motsvarar hur vanligt det är att de förekommer samtidigt i medborgarnas sociala nätverk. Resultatet presenteras i figur 2.

Den tvådimensionella kartan representerar det bästa försöket att sammanfatta strukturen i tabell 4. Det skall med en gång sägas att försöket resulterar i en relativt dålig överensstämmelse mellan skalningsmodell (yrkeskategoriernas avstånd på den färdiga kartan) och data (yrkeskategoriernas grad av närvaro i samma medborgares nätverk) (Stress/Badness of Fit=.23).[1] Det är alltså inte särskilt lätt att erhålla en tydlig social struktur utifrån avståndsmatrisen i tabell 4. Det resultatet kan tolkas på flera sätt. Antingen har vi låg tillförlitlighet i vårt frågeinstrument: medborgarna skönmålar sin egen bekantskapskrets i sådan grad och tolkar betydelsen av ”nära bekant” på så olika sätt att bilden därför blir luddig. Eller så beror de otydliga bekantskapsmönstren helt enkelt på att det svenska samhället är alltför homogent för att det skall utkristallisera sig någon eller några yrkeskategorier som i hög utsträckning enbart förekommer i samma sociala kontext. Otydligheten i resultaten kan alltså bero på att det inte finns utpräglade ”öar” av grupper som enbart håller sig för sig själva. Valet av yrkesgrupper, slutligen, har förstås betydelse för resultaten. Vi har medvetet valt grupper som är möjliga att förknippa med olika samhällsinstitutioner. Den stora övervikt av yrkesgrupper hämtade från offentlig statlig förvaltning och myndighet kan vara ytterligare en förklaring till att bilden som framträder är så homogen.

Figur 2 Strukturen i svenska folkets bekantskapskrets 2001

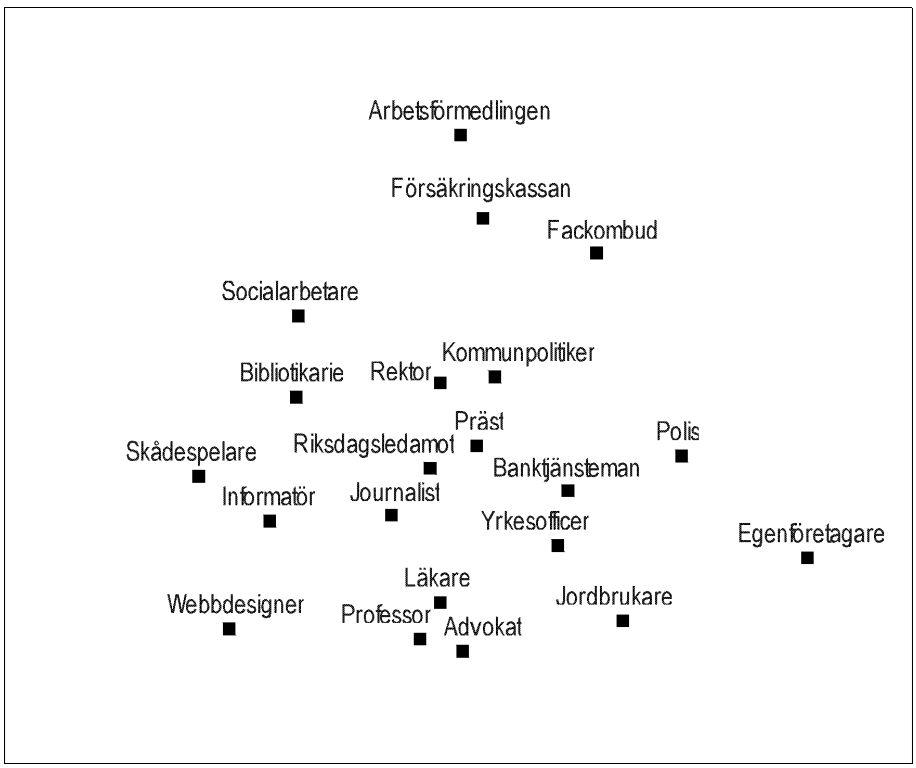

Kommentar: Avstånden mellan yrkesgrupperna representerar socialt avstånd, operationaliserat som sannolikheten för att en given person samtidigt är bekant med båda yrkesgrupperna (jfr tabell 4 ovan). Korta avstånd innebär att sannolikheten är stor att yrkeskategorierna ingår i samma sociala nätverk. Långa avstånd innebär att yrkesgrupperna mer sällan ingår i samma bekantskapskrets. Multidimensionell skalning (MDS) har använts. Indata är en assymetrisk matris med likhetsmått (similarities) som motsvarar procenttalen från tabell 4, justerat för hur ofta yrkesgrupperna förekommer i medborgarnas nätverk. Ju större relativ överrepresentation i ett nätverk desto närmare står yrkesgrupperna varandra. Kruskal's Stress-1 (Badness of Fit)=.23.

Riksdagsledamöternas centrala position på kartan är dock en tydlig spegling av de tidigare resultaten från tabell 4. Riksdagsledamöterna befinner sig på ett relativt kort socialt avstånd till alla de undersökta yrkesgrupperna, vilket får till följd att deras placering i förhållande till andra yrkesgrupper blir i mitten av kartan. I centrum hittar vi även andra grupper som också är beroende av eller arbetar med att bygga stora nätverk, som t ex präster, kommunpolitiker och journalister. Våra förtroendevalda har med andra ord en central placering i de undersökta elitgruppernas sociala nätverk.

De kartor som erhålls från multidimensionell skalning säger ingenting om vilka underliggande dimensioner som kan ha genererat svenskarnas bekantskapsstruktur. Det är dessutom endast möjligt att tolka avstånden mellan de olika yrkesgrupperna, inte de båda koordinataxlarna. En möjlig tolkning av yrkesgruppskonfigurationen i figur 2 är att yrkesgrupper som är vana att hantera stora mängder starakt specialiserad information – som informatörer, webbdesigners, journalister, läkare, advokater och professorer – tenderar att gruppera sig nära varandra i kartans sydvästra hörn. Egenföretagarnas perifera östliga position är en återspegling av relativt långa sociala avstånd till andra yrkesgrupper. Egenföretagare är t ex mycket sparsamt närvarande i nätverk där webbdesigners, anställda vid försäkringskassan eller anställda vid arbetsförmedlingen är.

Den nord-sydliga dimensionen på kartan samvarierar i viss utsträckning med de olika yrkesgruppernas varierande förekomst i medborgarkategorier som står till vänster respektive till höger på den ideologiska vänster-högerdimensionen. De yrkesgrupper som var vanligare att påträffa bland vänstermänniskor (jfr tabell 1) – fackombud och socialarbetare – befinner sig längre norrut på kartan, medan yrkesgrupper som var vanligare att påträffa bland högermänniskor – såsom läkare, banktjänstemän, advokater och egenföretagare – befinner sig längre söderut på kartan. Resultaten är förstås mycket osäkra på den här punkten, men ger ändå vissa indikatorer på att klassdimensionens politiska återspegling – vänster-högerdimensionen – *kan* ha viss betydelse för svenska folkets bekantskapsstruktur även i ett gryende informationssamhälle.

* * *

Kapitlets andra del har berört strukturen i svenskarnas bekantskaper. För att åsikts- och opinionsbildningen skall kunna fungera och för att preferenser och önskningar skall kunna kommuniceras mellan medborgare och folkvalda är det nödvändigt att medborgarna umgås med många personer och med personer från en bred palett av samhällsinstitutioner och samhällssektorer. Motsatsen skulle innebära ett starkt sekteristiskt samhälle, det vill säga att många medborgare uteslutande umgicks med sina likar inom den egna yrkesgruppen och hade mycket få eller inga kontakter med medborgare från andra yrkesgrupper. I ett sådant samhälle skulle det förstås vara svårare att få människor att förstå varandra, lita på varandra och fatta beslut kring gemensamma angelägenheter. Många samhällsvetare förebådar att informationssamhällets framväxt skulle gynna utvecklingen mot ett mer sekteristiskt samhälle. I det här sammanhanget kan vi dock inte undersöka eventuella förändringar över tid.

Huvudresultatet av analysen är att det är mycket svårt att finna tydliga strukturer i data över vilka yrkesgrupper som samtidigt förekommer i medborgarnas bekantskapskretsar. Denna brist på struktur innebär att medborgarnas sociala nätverk är mycket rikt och varierat till karaktären. Sagt med andra ord är det ytterligt svårt att gissa vilka andra yrkesgrupper en person umgås med om vi får reda på att personen är nära bekant med t ex en polis. Svenskarnas umgänge med de tjugoen yrkesgrupper som undersökts här förmedlar bilden av ett mycket homogent samhälle.

Bekantskapers effekter på förtroendet för olika samhällsinstitutioner

Efter den inledande beskrivningen av svenskarnas bekantskapskrets ger vi oss i kast med att pröva den första av våra hypoteser: bekantskaper med representanter för olika samhällsinstitutioner genererar mer förtroende för samhällsinstitutionen i fråga. Hypotesen vilar på en rad antaganden, bland annat att människor tenderar att dela sina egna upplevelser och erfarenheter från yrkeslivet med nära vänner och bekanta. Dessa upplevelser och erfarenheter ger ökade kunskaper och insikter om bekantskapernas yrken och den verksamhet inom vilken bekantskapen är verksam. Det kan t ex handla om att man tenderar att ansluta sig till bekantskapens perspektiv och synsätt. Vårt huvudantagande är att detta informationsutbyte skall ha en positiv effekt på graden av förtroende för de samhällsinstitutioner som bekantskaperna representerar.

Vi har förstås ingen aning om vad de förmodade samtalen i människors bekantskapskrets egentligen handlar om. Vi antar att nära bekantskaper ökar sannolikheten att det sker ett informationsutbyte av ett slag som gynnar uppkomsten av högt förtroende för samhällsinstitutioner. Naturligtvis kan man tänka sig att vissa typer av informationstillskott snarare främjar ett lägre förtroende för olika samhällsinstitutioner, som t ex berättelser om missförhållanden, nedskärningar, låga lönenivåer, orättvisor, mobbing eller misstämning. Eftersom vi i sådana här sammanhang inte kan veta någonting om informationens natur antar vi att informationen *i huvudsak* är av sådant slag att den verkar förtroendegenererande. Detta borde i så fall ge ett generellt utslag i form av ett statistiskt samband mellan socialt avstånd och graden av förtroende.[2]

I SOM-undersökningen 2001 lyckades vi para ihop 13 av de 21 yrkesgrupperna med korresponderande samhällsinstitutioner (den sämsta matchningen är den mellan ”egenföretagare” och ”förtroende för storföretagen”). Det ger oss således 13 möjligheter att testa hypotesen. Vi undersökte det bivariata sambandet mellan socialt avstånd (bekantskap) och förtroende. I tabell 5 redovisas andelen med mycket eller ganska stort förtroende för respektive samhällsinstitution för grupper med olika socialt avstånd till yrkesgruppen. Om

vår hypotes stämmer skall ett längre socialt avstånd till yrkesgruppen innebära ett lägre förtroende för samhällsinstitutionen.

För samtliga yrkesgrupper och samhällsinstitutioner går sambandet i hypotesens riktning. Längre sociala avstånd innebär lägre förtroende. Även om sambanden är monotona i de flesta fall är de dock genomgående mycket svaga. De sju av tretton samband mellan socialt avstånd och förtroende som är statistiskt signifikanta (tau-c) berör fackombud, präster, advokater, professorer, läkare och egenföretagare. Låt oss ta ett exempel. Andelen som svarar att de har mycket eller ganska stort förtroende för svenska kyrkan är 47 procent bland de svenskar som är bekant med en präst på nära håll. Förtroendeandelen bland personer som inte är bekant med en präst är endast 26 procent (se tabell 5).

Våra bivariata analyser visar att de som är bekanta med ett fackombud har högre förtroende för fackliga organisationer, att bekantskap med en egenföretagare leder till ett högre förtroende för storföretagen, att personer som är bekanta med en advokat hyser ett högre förtroende för domstolarna, att de som känner en professor litar mer på universitet och högskolor och att de som är bekanta med läkare har högre förtroende för sjukvården. Det finns även ett svagt men signifikant samband mellan bekantskap med kommunpolitiker och förtroende för kommunstyrelserna.

Frågan är om sambanden mellan bekantskap och förtroende står sig även om vi kontrollerar för bakomliggande variabler, det vill säga faktorer som vi vet samvarierar både med förtroende och med bekantskaper? En sådan kandidat till bakomliggande förklaringsfaktor är utbildningsnivå. Vi vet från tidigare forskning att förtroendet för olika samhällsinstitutioner generellt sett är högre bland högutbildade än bland lågutbildade (Norén 1997; Holmberg & Weibull 2002:47). Och från de tidigare analyserna i kapitlet (tabell 1) vet vi att utbildningsnivå är en betydelsefull förklaring till vilka personer som ingår i ens bekantskapskrets. För att stärka trovärdigheten i resultatet att nära bekantskaper genererar högre förtroende behöver vi därför undersöka om det direkta sambandet kvarstår även om hänsyn tas till respondenternas varierande utbildningsnivå. Liknande resonemang kan föras när det gäller en rad andra bakomliggande faktorer.

Tabell 5 Sambandet mellan bekantskap och förtroende för olika yrkesgrupper. Andel som svarat att de har mycket eller ganska stort förtroende bland personer som är olika bekant med olika yrkesgrupper (procent)

Bekant med…	Förtroende för…	Jag tillhör själv yrkesgruppen	Ja, bekant på nära håll	Ja, bekant på långt håll	Nej, det finns ingen sådan person…	diff.	tau-c	b	Multi b Mod 1	Multi b Mod 2
Fackombud	De fackliga org.	58 (n=40)	20	20	17	+3	+.11	-.22	-.15	-.15*
Präst	Svenska kyrkan		47	34	26	+21	+.10	-.29	-.26	-.29
Advokat	Domstolarna		61	51	44	+15	+.08	-.22	-.09*	-.05*
Egen företagare	Storföretagen	23 (n=141)	20	13	11	+9	+.08	-.30	-.24	-.25
Professor	Universitet/högskolor		62	62	47	+15	+.06	-.15	-.08*	-.04*
Läkare	Sjukvården		62	58	52	+10	+.06	-.13	-.11	-.16
Kommunpolitiker	Kommunstyrelserna		22	18	15	+7	+.04	-.09	-.10	-.07*
Banktjänsteman	Bankerna		30	25	27	+3	+.04*	-.05*	-.03*	-.08*
Yrkesofficer	Försvaret		33	25	23	+10	+.03*	-.09*	-.10*	-.11
Polis	Polisen		59	57	53	+6	+.03*	-.05*	-.08*	-.09*
Journalist	Dagspressen		32	36	29	+2	+.03*	-.10	-.07*	-.04*
Riksdagsledamot	Riksdagen		37	37	30	+7	+.02*	-.12*	-.14	-.10
Rektor	Grundskolan		41	35	35	+6	+.03*	-.09*	-.08*	-.10*

Kommentar: Siffrorna i tabellen visar hur stor andel som svarat att de har mycket eller ganska stort förtroende för respektive institution. Kategorin ”Jag tillhör själv yrkesgruppen” är för liten för att beräkna andelen förtroendefulla, utom för grupperna egenföretagare och fackombud. Differensmåttet visar andelen förtroendefulla i gruppen ”Ja, bekant på nära håll” minus andelen förtroendefulla i gruppen ”Nej, det finns ingen sådan person i min bekantskapskrets”. I analyserna ingår omkring 1730 svarspersoner. *=ej signifikant på 95 procents signifikansnivå. I regressionsmodellerna användes dikotoma oberoende variabler där kategorierna ”Ja, bekant på långt håll”, ”Ja, bekant på nära håll” och ”Jag tillhör själv yrkesgruppen” har slagits samman (1). Den första kolumnen med effekter (b) är bivaria effekter (OLS-regression). I multivariat modell 1 ingår kontrollvariablerna vänster-högerplacering, utbildning, kön. I multivariat modell 2 ingår kontrollvariablerna vänster-högerplacering, utbildning, kön, politiskt intresse och mediaexponeringsindex.

Vi genomförde därför ett antal generella kontroller för att närmare undersöka livskraften i hypotesen att våra bekantskaper har effekter på vårt förtroende för olika samhällsinstitutioner. Resultaten ger en något splittrad bild av effekterna av olika bekantskaper på vårt förtroende (se tabell 5). När vi kontrollerar för utbildning, kön och vänster-högerideologi blir de största direkta effekterna av bekantskaper mindre. Men undantag finns. De direkta effekter av bekantskap som överlever helskinnade även efter den tuffaste statistiska kontroller (multivariat modell 2) gäller dels bekantskap med präst (b=-.29), dels bekantskap med egenföretagare (b=.25). Även den något lägre direkta effekten av att vara bekant med en läkare på förtroende för sjukvården (b=.16) tillhör de mer robusta. Övriga effektmått är mindre robusta och klarar

signifikansgränserna ibland, ibland inte, beroende på exakt hur modellerna är specificerade.

I alla regressionsanalyser användes dikotoma oberoende variabler (0=Nej, ingen sådan person i min bekantskapskrets; 1=Bekant på långt håll/nära håll/tillhör själv yrkesgruppen). Effekternas storlek utläses som genomsnittlig förändring längs de femgradiga förtroendeskalorna från ”mycket stort förtroende”(1) till ”mycket litet förtroende”(5). Frågan om huruvida en effekt i storleksordningen en kvarts enhet (.25) är en liten eller en stor effekt kan bara avgöras genom jämförelser med storleken på andra effekter. Vi har att göra med effekter som är i ungefär samma storleksordning som den direkta effekten av att vara högt utbildad på förtroende. Våra största bekantskapseffekter (präster, egenföretagare) rör sig således i samma härad som en av de mer robusta förklaringarna till medborgerligt förtroende för samhällsinstitutioner, nämligen utbildning.

För forskning kring vad som påverkar människors förtroende för samhällsinstitutioner torde således fortsatta och mer djupgående kartläggningar av nära bekantskaper vara högintressant: kan vi spåra generella effekter med hjälp av de relativt grovhuggna frågeinstrument som använts här, borde förutsättningarna vara ännu bättre i mer fokuserade studier som också kan ta hänsyn till *karaktären* på bekantskaperna.

Bekantskapers effekter på åsikter i politiska sakfrågor

Den deliberativa demokratiteorin talar sig varm om de positiva effekter som är tänkt att resultera från deliberativa diskussioner. Medborgare som engagerar sig i deliberativa samtal skall bli mer kunniga och upplysta av att bryta goda argument mot varandra och av att också ta hänsyn till allmänintresset. Deras politiska preferenser – t ex åsikter i politiska sakfrågor – kommer som ett resultat av samtalen att förändras i upplyst riktning. Ytliga opinioner förvandlas till genomtänkta åsikter. Förnuftet segrar på bekostnad av egenintressen, fördomar och förhandsuppfattningar. Samtalsdeltagarna lämnar samtalet eniga om de beslut de fattat tillsammans.

I vilken utsträckning och i vilka sammanhang kan deliberativa samtal och processer egentligen ge dessa förväntade positiva effekter? Är den deliberativa drömmen sann? Det är en central frågeställning för de empiriskt inriktade demokratiforskare som använder den deliberativa demokratiteorin som utgångspunkt för sina studier. För flera nystartade demokratiforskningsprojekt står en empirisk prövning av deliberationens hypotetiserade effekter överst på dagordningen.

Det är emellertid svårt att framgångsrikt undersöka effekterna av deliberativa processer med hjälp av medborgarundersökningar. Metodologiskt är det

andra design som man i allmänhet tänker sig använda för att besvara frågeställningen, som t ex kontrollerade smågruppsexperiment, fokusgrupper, panelundersökningar eller deltagande observation. Den följande hypotesprövningen är ett försök att spåra eventuella effekter av en eventuell medborgardeliberation eller, mer specifikt, de informationseffekter som i allmänhet deliberationen antas resultera i. Om effekterna är så genomgripande och allmängiltiga som den deliberativa demokratiteorin säger, borde åtminstone spåren av dem vara möjliga att upptäcka även med hjälp av ”helikopter”-metoder som statistiska analyser av data från medborgarundersökningar.

Hypotesen som skall prövas är att bekantskap med olika yrkesgrupper orsakar en förändring av medborgarnas åsikter i konkreta politiska sakfrågor. Som tidigare nämnt är det inte alldeles lätt att utifrån den deliberativa demokratiteorin i sig härleda någon bestämd riktning på hypoteserna. Åsikter och preferenser skall förändras, visst, men hur? Vad innebär egentligen en mer upplyst ståndpunkt? Vad exakt skulle vara indikatorer på ”tvättade preferenser” eller tecken på ”förnuftets seger”? Varför skulle en mer positiv inställning till t ex kärnkraftsavveckling, eller till sex timmars arbetsdag, eller till att ta emot färre flyktingar vara mer upplyst än andra ståndpunkter? I det här sammanhanget måste vi lämna dessa frågor därhän och hypotesprövningen måste ske utan att vi i förväg kunnat ange någon bestämd riktning. De empiriska resultaten kan möjligen vägleda oss i frågan om vad som är den mer upplysta ståndpunkten i respektive fall. Efter att vi undersökt vilka åsikter som förändras av vilka slags bekantskaper kan vi i bästa fall ta ytterligare steg mot uttolkning: Kan bekantskapssocialisationens effekter utläsas i första hand i termer av intressekamp, gruppmotsättningar, socioekonomiska skiljelinjer (vilket i så fall kan betraktas som besvärande för den deliberativa demokratiteorin), eller i första hand som en allmän upplysnings- och informationseffekt (vilket i så fall stödjer den deliberativa demokratimodellen).

För att uppskatta bekantskapernas effekter på åsikter genomfördes inte mindre än 315 regressionsanalyser (se tabell 6). Bekantskapsfrågorna användes som oberoende variabler och medborgarnas inställning i ett antal politiska sakfrågor turades om att vara beroende variabel. Med tanke på att det är konkreta åsikter i politiska sakfrågor som skulle förklaras var vi föranledda att redan från början konstruera en generell multivariat regressionsmodell där vi vid sidan av bekantskapsvariablerna också inkluderade andra viktiga förklaringar till medborgares åsikter. Valet föll på medborgarnas vänster-högerideologier (eftersom de är styrande för ett stort antal sakfrågor, däribland inställning till t ex skatter, offentlig sektor och privatisering), kön (eftersom det finns stora kända könsskillnader i t ex inställning till kärnkraft,

EMU och sex timmars arbetsdag) och utbildning (eftersom det finns stora och kända effekter av utbildning på t ex inställning till flyktingar och u-hjälp).

Hur gick det då för hypotesen? I 83 fall av 315 (26 procent) kan vi konstatera statistiskt signifikanta direkta effekter av bekantskap på åsikter. I de flesta fall handlar det om små effekter. Den starkaste effekten är bekantskap med riksdagsledamot på åsikter om att ”ta emot färre flyktingar i Sverige” (b=.28): Ju längre socialt avstånd från en riksdagsledamot, desto mer gillar man förslaget att ta emot färre flyktingar. Den genomsnittliga skillnaden i skattning av flyktingåsikt mellan kategorin ”Ja, bekant på nära håll” och kategorin ”Nej, det finns inte någon sådan person i min bekantskapskrets” är drygt en halv enhet (-.56) på en femgradig skala från ”Mycket bra förslag” till ”Mycket dåligt förslag”.

Resultaten i tabell 6 läses bäst radvis. Vilka slags bekantskaper socialiserar en förändring av åsikterna om förslaget att ”minska den offentliga sektorn”? Här återfinns positiva effekter av att vara bekant med en egenföretagare (+.11), professor (+.11) och skådespelare (+.10). Positiva effekter betyder att nära bekantskap och gillande av förslaget går hand i hand. Personer som är nära bekant med professorer, egenföretagare och skådespelare är, under kontroll för vänster-högerideologi, kön och utbildning, mer positiva till förslaget ”minska den offentliga sektorn” än personer som inte är bekant med dessa yrkesgrupper. På samma rad i tabellen återfinns negativa effekter av bekantskap med fackombud (-.11), rektor (-.20) och kommunpolitiker (-.16). Ju längre socialt avstånd till dessa grupper, desto mer negativ till förslaget att minska den offentliga sektorn.

Till de starkare effekterna hör bekantskap med präst på inställningen till att begränsa rätten till fri abort (b=+.23). Ju kortare socialt avstånd till en präst desto mer positiv inställning till att begränsa aborträtten. Eller sagt på ett annat sätt: personer som har en präst i sin nära bekantskapskrets tenderar att hysa större motstånd mot fria aborter än en person som inte har en präst i sin bekantskapskrets.

Tabell 6 Effekten av socialt avstånd på åsikter i konkreta sakfrågor, under kontroll för vänster-högerplacering, utbildning och kön (ostandardiserade regressionskoefficienter)

förslag	Polis	läkare	yrkesofficer	banktjänsteman	egenföretagare	journalist	fackombud	Rektor	advokat	kommunpolitiker	riksdagsledamot	professor	jordbrukare	präst	skådespelare	bibliotekarie	webbdesigner	informatör	socialarbetare	Anst. Arbetsförmedlingen	Anst försäkringskassan	Absolut genomsnitt av signifikanta effekter
Begränsa rätten till fri abort					-.11									+.23			-.18					0,17
Ta emot färre flyktingar		-.14		-.11		-.20	-.07				-.28	-.23	-.08	-.15	-.19	-.23	-.10	-.17	-.15			0,16
Införa sex timmars arbetsdag	-.13	-.09	-.11	-.09		-.11	+.08		-.18	-.11	-.26	-.15	-.09	-.18				-.11				0,13
Bedriva mer av sjukvården i privat regi					+.15				+.10								+.11			+.12		0,12
Öka det ekonomiska stödet till glesbygden	+.06								-.11		+.15		+.16	+.13				-.08				0.12
Låta privata företag svara för äldreomsorgen					+.14	+.08											+.11			+.12		0,11
Införa reklam i SVT					+.11			-.09								-.13	+.10					0,11
Efterskänka tredje världens skulder					+.09	+.10		+.10		+.09	+.13		+.07	+.10		+.21	+.09	+.10	+.13			0,11
Sverige bör på lång sikt avveckla kärnkraften									-.12				+.08						+.09			0,10
Sänka skatterna								-.07		-.12						-.12						0,10
Sverige bör bli medlem i EMU		+.08		+.07					+.10			+.17	-.09				+.09					0,10
Minska den offentliga sektorn					+.11		-.11	-.20		-.16		+.11			+.10							0,08
Lagstifta mot ägar koncentrat inom massmediaomr			-.08																			0,08
Satsa på ett miljövänligt samhälle		+.07					-.05							+.08	+.10				+.07			0,07
Satsa på ökad jämställdhet mellan män och kvinnor																			+.05			0,05

Kommentar: Respondenterna fick uppge om de tyckte att de olika förslagen var ”mycket bra förslag” (1), ”ganska bra förslag” (2), ”varken bra eller dåligt förslag” (3), ”ganska dåligt förslag” (4) och ”mycket dåligt förslag” (5) (kodningen inom parentes). Socialt avstånd kodades som 0=”tillhör själv yrkesgruppen”, 1=”Ja, bekant på nära håll”, 2=”Ja, bekant på långt håll”, och 3=”Nej, ingen sådan person i min bekantskapskrets”. Resultaten i tabellen bygger på 21x15=315 regressionsanalyser. Beroende variabel i analyserna är medborgarnas inställning till de olika förslagen. Siffrorna i tabellen är ostandardiserade regressionskoefficienter och visar den genomsnittliga effekten av en enhets förändring av socialt avstånd till respektive kategori. Positiva effekter innebär att ju längre socialt avstånd från en yrkeskategori, desto mer negativ till förslaget, och omvänt ju kortare socialt avstånd desto mer positiv till förslaget. Negativa effekter betyder att långa sociala avstånd går hand i hand med en mer positiv inställning till förslaget, omvänt att korta sociala avstånd samvarierar med mer negativ inställning till förslaget. Endast de effekter som var statistiskt signifikanta på .95-nivån har medtagits i tabellen.

Följdfrågan är förstås om det är något speciellt med de åsikter eller bekantskaper där vi har kunnat konstatera signifikanta effekter? De tre politiska förslag som i störst utsträckning tycks samvariera med medborgarnas bekantskaper är ”ta emot färre flyktingar” (13 positiva test/21), ”efterskänka tredje världens skulder” (11 positiva test/21) och ”införa sex timmars arbetsdag” (13 positiva test/21). När det gäller flyktingopinionen är samtliga effekter positiva, vilket betyder att bekantskap med yrkesgruppen leder till en mer flyktingvänlig och tolerant inställning. Detsamma gäller för förslaget ”efterskänka tredje världens skulder”, där nära bekantskap genererar mer positiv, det vill säga mer tolerant, inställning till förslaget. Dessa resultat – effekter med samma tecken – skulle möjligen kunna tolkas i termer av upplysnings- eller informationseffekter till följd av deliberativa samtal med dessa yrkesgrupper, varav de allra flesta tillhör högt utbildade eliter inom sina samhällsområden. Ett sådant argument stärks av att dessa ”upplysnings”-effekter på flyktingopinionen är allra störst för riksdagsledamöter. Vi vet nämligen från studier i politisk representation att de största åsiktsskillnaderna mellan våra folkvalda riksdagsledamöter och medborgarna återfinns i just flykting- och invandringsfrågor (Esaiasson & Holmberg 1996).

Frågan om sex timmars arbetsdag är ett exempel där sambandet mellan bekantskaper och åsikt kan gå i båda riktningarna. I huvudsak leder bekantskaper med t ex riksdagsledamöter, poliser, advokater och professorer till en mer negativ inställning till sänkt arbetstid. Det intressanta undantaget gäller bekantskap med fackombud, där ett nära socialt avstånd går hand i hand med att vara mer positiv till förslaget att ”införa sex timmars arbetsdag”. Att riktningen på sambanden är olika för olika slags bekantskaper är lättare att tolka som effekter av reella intressemotsättningar eller ideologiskillnader än som generella upplysningseffekter. Den tolkningen stärks av det faktum att det avvikande sambandet för inställning till sänkt arbetstid just hade med bekantskap med en av de huvudsakliga aktörerna – fackombuden – i denna arbetsmarknadspolitiska fråga. Känner du ett fackombud är det sannolikt att du är mer positiv till sex timmars arbetsdag än om du inte är bekant med ett fackombud – även under kontroll för vänster-högerideologi, kön och utbildning.

Hur skall resultaten av hypotesprövningen egentligen sammanfattas? I denna översiktliga analys av bekantskapers effekter på medborgarnas åsikter finner vi alltså stöd för vår deliberativa hypotes i en fjärdedel av fallen. Vi kan således konstatera att det endast finns ett svagt empiriskt stöd för förekomsten av generella effekter av bekantskapssocialisation. Skulle vi gå vidare från den här analysen skulle vi vilja genomföra mer elaborerade och för ändamålet mer skräddarsydda multivariata analyser, det vill säga i praktiken införa fler och mer noggrant uttänkta bakomliggande variabler för att bli mer övertygade om

att det finns en oberoende direkteffekt av att vara bekant med olika yrkesgrupper (exempelvis skulle en kontroll för religiositet släcka ut direkteffekten av prästbekantskap på abortinställning, helt enkelt på grund av att såväl åsikt som prästbekantskap styrs av en bakomliggande kristen övertygelse). Jag bedömer som sannolikt att många av de nu signifikanta effekterna inte skulle överleva en sådan skärseld. I det här sammanhanget har vi dock ingen möjlighet att elaborera alla dessa samband.

Effekterna är i genomsnitt som störst när det gäller moralfrågor (abort) och solidaritets-/toleransfrågor (flyktingmottagning). Kanske är det ingen tillfällighet. Kanske finns det vissa slags sakområden där deliberativa upplysningseffekter på medborgarnas åsikter har en större sannolikhet att uppträda? ”Förnuftet” kan möjligen vinna segrar när det gäller medborgarnas inställning till upplysningens gamla kärnfrågor – brott och straff, moral, solidaritet, allmänintresse och tolerans för det främmande och annorlunda – men kanske inte när det gäller åsikter i partipolitiskt mer ideologiskt laddade frågor om t ex storleken på offentlig sektor, organiseringen av arbetslivet, privatiseringar eller skatter. I frågor av det sistnämnda slaget finns måhända alltför stora intressemotsättningarna för att deliberativa processer skall kunna förädla medborgarnas åsikter i en viss generell riktning.

Demokrati i nätverkssamhället

Om förutsägelserna om nätverkens ökande betydelse i ett framtida informationssamhälle är riktiga kommer kartläggningar av medborgares och eliters sociala nätverk att bli allt mer central för svensk demokratiforskning. Om våra folkvaldas sociala nätverk blir allt mer styrande för deras möjligheter att representera sina väljare och att vara lyhörda för medborgaropinionen framstår fortsatta nätverksanalyser som självklara inslag i samhällsvetenskapliga forskningen. Analyserna i det här kapitlet är ett bidrag till denna tradition av nätverksanalyser – låt vara att vi här har fokuserat på medborgarnas sociala nätverk och inte på elitens. Vi har här analyserat karaktären på och strukturen hos svenska folkets bekantskapskrets och försökt uppskatta bekantskapernas effekter på medborgarnas förtroende för olika samhällsinstitutioner och åsikter i politiska sakfrågor.

Svenska folkets nätverk kartlades genom att fråga om hur nära bekant man är med sammanlagt 21 utvalda yrkesgrupper, främst representanter för olika samhällsinstitutioner såsom t ex skolan, sjukvården eller försvaret. Det finns en klar överskattningseffekt av vilka personer man betraktar sig som bekanta med på nära eller långt håll. Storleken och karaktären på bekantskaperna uppvisar starka samband med utbildning och inkomst. Högutbildade och höginkomsttagare är bekanta med fler personer som tillhör de yrkesgrupper

som undersökts än personer med låg utbildning och låga inkomster. De sociala nätverken är som störst för personer i åldrarna 60-69 år.

En särskild analys genomfördes för att ta reda på vilka svenskar som är bekanta med förtroendevalda politiker – en slags omvänd kartläggning av den politiska maktens nätverk. Tre procent av svenskarna uppger sig vara bekanta på nära håll med en riksdagsledamot. Motsvarande siffra för kommunpolitiker är 16 procent. Bekantskaperna med förtroendevalda uppvisar samma mönster som för de andra elitgrupper som undersökts: högutbildade, höginkomsttagare, personer från akademiker- och företagarfamiljer samt personer i åldrarna 60-69 år tillhör de grupper som i störst utsträckning är bekanta med kommunpolitiker och riksdagsledamöter. Sannolikheten att påträffa en riksdagsledamot i bekantskapskretsen är fyra gånger högre bland företagarfamiljer än bland arbetarfamiljer, dubbelt så hög bland personer med en hushållsinkomst på mer än 600 000 kronor än bland personer med en hushållsinkomst på under 200 000 kronor, och fem gånger så hög bland politiskt intresserade än bland ointresserade.

Strukturen i svenskarnas bekantskapskrets är otydlig. Svenskarnas nätverk är så varierade och brokiga att det inte är möjligt att med hjälp av skalningsanalyser få fram någon förenklad beskrivning av huruvida vissa kombinationer av bekantskaper är vanligare förekommande än andra. Det är mycket svårt att förutsäga vilka yrkesgrupper som är närvarande i en given persons bekantskapskrets enbart med hjälp av information om vilka andra yrkesgrupper som är representerade i kretsen. Det resultatet talar för att det svenska samhället är homogent när det gäller de undersökta yrkesgruppernas närvaro i medborgarnas nätverk.

På kartan över svenskarnas bekantskapskrets intar kommunpolitiker och riksdagsledamöter en central position. De har de relativt sett kortaste sociala avstånden till de andra undersökta yrkesgrupperna. Även om resultaten är osäkra betyder de att riksdagsledamöterna uppvisar stor bredd när det gäller i vilka bekantskapskretsar de är representerade. I det skikt av högutbildade höginkomstgrupper där de oftast förekommer, tycks riksdagsledamöterna ändå ha tillgång till större kontaktytor än de andra undersökta yrkesgrupperna. Den socialt snedvridna *direkta* närvaron i svenska folkets nätverk uppvägs av att riksdagsledamöterna uppvisar hög och jämn nivå när det gäller närvaro i mer elitorienterade grupper såsom t ex läkare, journalister, advokater och professorer. Eftersom en relativt stor andel medborgare *i sin tur* är bekant med representanter från dessa elitorienterade yrkesgrupper, är förutsättningarna således goda för att en slags *indirekt* tvåstegsprocess skulle kunna äga rum: riksdagsledamöterna ingår i olika elitgruppers nätverk i ungefär lika stor utsträckning, och dessa elitgrupper ingår i sin tur i ungefär lika stor utsträckning

i många medborgares nätverk. Huruvida sådana tvåstegsprocesser verkligen äger rum måste dock besvaras av andra studier.

Hypotesen om att bekantskaper med yrkesgruppsföreträdare genererar ett högre förtroende för respektive samhällsinstitution – t ex att bekantskap med en professor leder till ökat förtroende för universitet och högskolor – får endast svagt stöd i vår undersökning. Visserligen går resultaten i hypotesens riktning i de 13 fall vi har undersökt, men sambanden mellan socialt avstånd och förtroende är i sex fall inte signifikanta, och de flesta sambanden klarar sig heller inte helskinnade igenom en mer elaborerad flervariabelanalys. Till de samband som tycks bestå hör bekantskap med präst och förtroende för svenska kyrkan, bekantskap med egenföretagare och förtroendet för storföretagen samt bekantskap med läkare och förtroende för sjukvården.

Även vår hypotes om att bekantskaper tenderar att påverka medborgarnas åsikter i sakfrågor får endast svagt stöd. Några generellt förekommande deliberationseffekter – att upplysta deliberativa samtal eller, snarare, politisk socialisation genom bekantskaper tenderar att tvätta preferenser och förädla åsikter i sakfrågor – kan inte konstateras i detta tuffa hypotestest. I de 315 fall vi kunnat undersöka kan vi konstatera signifikanta effekter i 83 fall. Och i alla dessa fall är det inte rimligt att tala om några generella upplysningseffekter. Flest effekter kan konstateras för förslagen om att ”ta emot färre flyktingar”, ”efterskänka tredje världens skulder” och ”införa sex timmars arbetsdag”. I de två förstnämnda fallen leder bekantskap med elitorienterade grupper såsom t ex riksdagsledamöter, advokater, professorer och fackombud till en mer tolerant och solidarisk inställning i flykting- och biståndsfrågor. Här skulle det således kunna handla om en slags deliberativ upplysningseffekt eftersom det finns en generell huvudriktning på sambandet. I det sistnämnda fallet varierar dock riktningen på sambandet: bekantskap med riksdagsledamöter, poliser, advokater och professorer leder till en mer negativ inställning till förslaget om sex timmars arbetsdag, medan bekantskap med fackombud leder till en mer positiv inställning till förslaget. Här torde det handla om ideologiska ställningstaganden och gruppintressen som styr åsikterna snarare än generella upplysningseffekter.

Kommande analyser av svenska folkets bekantskaper behöver ta hänsyn också till *karaktären* på människors bekantskaper. Uppgifter om socialt avstånd räcker inte för en djupare analys av de förtroendegenererande och deliberativa processer som vi här har antagit äger rum mellan bekantskaper. Det är skillnad att umgås med släkten på påsk, umgås med polaren på golfrundan och att diskutera politiska frågor en hel kväll med inbjudna middagsgäster. Framtida försök att spåra deliberativa och förtroendegenererande processer med hjälp av medborgarundersökningar bör även inkludera information om

hur mycket, om vad och på vilket sätt svenskarna samtalar med sina nära bekanta.

Noter

[1] Jag vill tacka Ulf Bjereld, Marie Demker, Ylva Norén, Staffan Kumlin och Ann-Marie Ekengren för värdefulla synpunkter på detta kapitlet. Ansvaret för metodologiska vägval, tolkningar och slutsatser förblir dock mitt eget.

[2] Kruskals Stress (Badness of Fit) är ett vanligt mått på överensstämmelsen mellan ursprungliga data (tabell 4) och den framtagna skalningsmodellen (se figur 2). Måttet varierar mellan 0 (perfekt passning mellan modell och data) och 1 (maximal icke-överensstämmelse mellan modell och data). Kruskal's tumregler för att tolka Stress-värden är följande: .000="perfect fit"; .025="excellent fit"; .050="good fit"; 100="fair fit" och .200="poor fit".

[3] Det är också möjligt att argumentera för att den kausala riktningen är omvänd, det vill säga att vårt förtroende för olika samhällsinstitutioner är styrande för vilka personer vi umgås med. Exempelvis skulle ett lågt förtroende för polisen leda till att vi undviker att inkludera poliser i vår bekantskapskrets. I den här frågan om riktningen på hypotesen hänvisar vi till Morris Rosenbergs princip om att välja den mer stabila variabeln som förklaring till en mindre stabil ("fixity") (Rosenberg, M. (1968). Vi argumenterar för att människors nära bekantskapskrets är mer stabil än medborgarnas förtroende för olika samhällsinstitutioner. Det sistnämnda vet vi har varit utsatt för starka konjunktursvängningar under 1990-talet.

Referenser

Bourdieu, P. (1996). *The state nobility : elite schools in the field of power*. Cambridge, Polity Press.

Castells, M. (2000). *End of millennium*. Malden, MA, Blackwell Publishers.

Esaiasson, P. & S. Holmberg (1996). *Representation from Above. Members of Parliament and Representative Democracy in Sweden*. Aldershot, Dartmouth.

Holmberg, S. & L. Weibull, red. (2002). *Det våras för politiken*. Göteborg universitet, SOM-institutet.

Jacoby, W. G. (1991). *Data Theory and Dimensional Analysis*. London, SAGE.

Kruskal, J. B. & M. Wish (1978). *Multidimensional Scaling*, London, SAGE.

Munk Christiansen, P., B. Møller, et al. (2001). *Den danske elite*. København, Reitzel.

Norén, Y. (1997). Vem har förtroende för kommunstyrelserna? *Mångfald. Bilder av en storstadsregion. SOM-rapport 21*. L. Nilsson. Göteborgs universitet, SOM-institutet.

Rosenberg, M. (1968). *The Logic of Survey Analysis*. New York, Basic Books.

Westholm, A. (1990). Makteliten. *Demokrati och makt i Sverige. Maktutredningens huvudrapport*. S. 1990:44. Stockholm: 301-359.

På spaning efter nya samhällsdimensioner

Anders Lithner

Det hävdas ibland att samhällsvetenskaperna har genomlevt ett perspektivskifte under de senaste decennierna, från en lite fyrkantig, rationalistisk grundinställning till en mer inkännande och kulturellt orienterad[1]. Delvis beror naturligtvis denna successiva förskjutning på att vetenskaperna i sig själva hela tiden utvecklar och uppfinner nya sätt att handskas med gamla problem. Men en kanske viktigare förklaring är att det gemensamma problemområdet, samhället, anses ha genomgått förändringar som kräver nya angreppssätt.

Framför allt handlar det om en alltmer utbredd upplevelse av att traditionella sociala strukturer gradvis håller på att lösas upp och att samhällsforskningens lika traditionella förklaringsmodeller därmed är på väg att rosta ihop. För att dra kloka slutsatser om en medborgares värderingar och politiska attityder duger det inte längre, menar allt fler[2], att känna till hennes demografiska koordinater i termer av exempelvis klass, kön, ålder och utbildning.

Samhällsvetenskaperna har rent metodologiskt ofta försökt parera denna de klassiska kategoriernas påstådda erosion genom att gripa sig an sina frågeställningar med en större känslighet för detaljer, unicitet och individuell variation. Den uppenbara konsekvensen av detta vägval har i sin tur varit att icke generaliserbara, kvalitativa metoder har vunnit mark, på bekostnad av kvantitativa, statistiskt förankrade metoder. Det är på intet sätt självklart att denna kurs är den riktiga eller ens att den vilar på korrekta iakttagelser av samhällsutvecklingen. Men rätt eller fel: få skulle bestrida att de kvalitativa ansatserna har tagit ökat utrymme i den samhällsvetenskapliga forskningssfären[3].

De privata undersökningsinstituten (för vilka de kvantitativa uppdragen naturligtvis rent lönsamhetsmässigt är viktiga) har dock, i likhet med ganska glest spridda men ibland framstående universitetsforskare[4], valt att handskas med de traditionella kategoriernas påstådda tillkortakommanden, utan att för den skull överge den statistiska generaliserbarheten. Istället har man med avancerade analysmodeller försökt koka ihop den stora detaljrikedom som vanligen kännetecknar de kvalitativt inriktade undersökningarna, till ett mindre antal generella dimensioner. Förhoppningen är att dessa skall kunna ersätta, eller åtminstone komplettera, de numera lite misstänkliggjorda indelningarna av människor efter klass, kön, ålder, utbildning och liknande.

Föresatsen med detta kapitel är att, med utgångspunkt från SOM-data, pröva bärigheten i detta tillvägagångssätt i opinionsforskningssammanhang. I bästa fall kan de indelningar, kategorier och begrepp som därmed kommer i dagen användas för att vässa de verktyg med vilka vi försöker förstå samhällsutvecklingen i allmänhet och villkoren för dagens demokrati i synnerhet.

I hopp om att presentera en så bred belysning av problemområdet som möjligt kommer jag att – låt vara översiktligt – behandla hela fem skilda frågeställningar.

En första självskriven fråga är vilka *generella förändringar* som kan identifieras under de år som SOM-undersökningarna genomförts. Som vi snart skall se är det fullt möjligt att härleda vad vi för enkelhetens skull kan kalla för *livsstilsdimensioner*[5] ur SOM-undersökningarnas digra material om vad människor gör i sin vardag. I den mån det finns trender och tendenser i de livsstilsmönster som avtecknar sig, måsta givetvis detta kartläggas.

Nästa fråga är i vilken utsträckning livsstil som begrepp och livsstilsdimensionerna som analytiskt verktyg har fått *ökad betydelse* för förståelsen av den svenska demokratin. Givet den inledande diskussionen om de traditionella opinionsforskningskategoriernas påstådda svagheter bör vi kanske kunna vänta oss att så är fallet.

Därefter kommer jag att ägna viss analytisk uppmärksamhet åt att åskådliggöra hur livsstilsanalyser kan användas för att blottlägga de *kausala mekanismer* som ligger bakom de strukturella olikheter som så mycket av den samhällsvetenskapliga statistiken har gjort till sin sak att påvisa. Att det finns stora skillnader mellan olika grupper och deras respektive förhållande till demokrati och politik finns otaliga exempel på bara i denna volym. Frågan vi ställer oss i detta avsnitt är i vilken mån livsstilsanalyser kan skänka ledtrådar till svaret på frågan *varför* dessa skillnader uppkommit.

Därefter analyseras ett antal *politiska sakfrågor*. Fram till detta avsnitt kretsar analyserna kring abstrakta makroprocesser, men för att på allvar kunna sägas tillföra demokratiforskningen någonting, måste kanske livsstilsanalysen också kunna användas för att kartlägga sakfrågeopinioner. Detta skall följdriktligt prövas.

Därpå höjs åter abstraktionsnivån från de enskilda sakfrågorna till en mer generell *ideologisk nivå*. Frågan är alltså på vilket sätt livsstil hänger ihop med ideologi och vilka förändringar som därvidlag kan identifieras under det dryga decennium som analyseras.

Framställningen avslutas med ett resonemang om livsstilsperspektivets potential i demokratiforskningen samt en summering av de resultat som framkommit längs vägen. Innan vi kan ge oss i kast med alla dessa frågeställningar krävs dock en introduktion till grundtankarna i perspektivet samt en presenta-

tion av den dimensionsanalys som bilder utgångspunkt för alla därpå följande analyser.

Dimensionernas innehåll

Vad är det då för nya dimensioner vi talar om? De olika varianter som föreslagits, av akademiker och privata institut, varierar naturligtvis till både form och innehåll. Den gemensamma nämnaren är dock att de alla syftar till att reducera en uppsjö av identitets- och livsstilskaraktäristika till blott två eller tre mer allmängiltiga dimensioner. Tricket går ut på att med olika statistiska teknikers hjälp dela in värderingar, intressen, aktiviteter – och i slutändan allmänheten i stort – efter var de befinner sig på dimensioner som *traditionell-modern, materialistisk-idealistisk* och *lokal-global*.

Givetvis har dessa dimensioner givits olika (och i den privata sektorn som regel klatschigare) namn, men många är faktiskt variationer på just de tre nyss uppräknade (Hellevik, 1996). Av företrädesvis pedagogiska skäl kommer jag i detta kapitel att inskränka analysen till två dimensioner. På så vis måste inte resultaten åskådliggöras som tredimensionella rum, utan kan representeras på platta kartor.

Figur 1, som tjänar som utgångspunkt för detta kapitel, är just en sådan karta, där de två dimensionerna har utkristalliserats med hjälp av en faktoranalys av de aktivitetsvariabler[6] som ingick i 1999 års SOM-undersökning.

Figuren tarvar några metodologiska kommentarer: jag har alltså använt en så kallad faktoranalys för att identifiera de två dimensionerna. Faktoranalys är en teknik för att ta reda på hur olika variabler – alltså fördelningar på olika frågor – hänger ihop. Just denna faktoranalys har tvingats till en tvåfaktorlösning, trots att det rent statistiskt finns betydligt fler dimensioner i materialet. Tillåts datorn kalkylera en tredje dimension blir denna mycket riktigt en variant av lokalt-globalt-dimensionen. Att jag har valt att begagna 1999 års SOM-data, beror helt enkelt på att enkäten det året rymde den för detta ändamål bäst skickade frågesviten. Dimensioner som i allt väsentligt liknar de två som framträder i figur 1, har dock identifierats både i data från andra SOM-år och med utgångspunkt från såväl helt andra frågor som från helt andra undersökningar. Det bör slutligen noteras att var de olika aktiviteterna placerats på kartan och därmed hur dimensionerna skär genom diagrammet, är resultatet av matematiska beräkningar, medan rubriceringen av dimensionerna alltid är föremål för forskarens tolkning.

Figur 1 Livsstilskartan – olika aktiviteter på de två dimensionerna

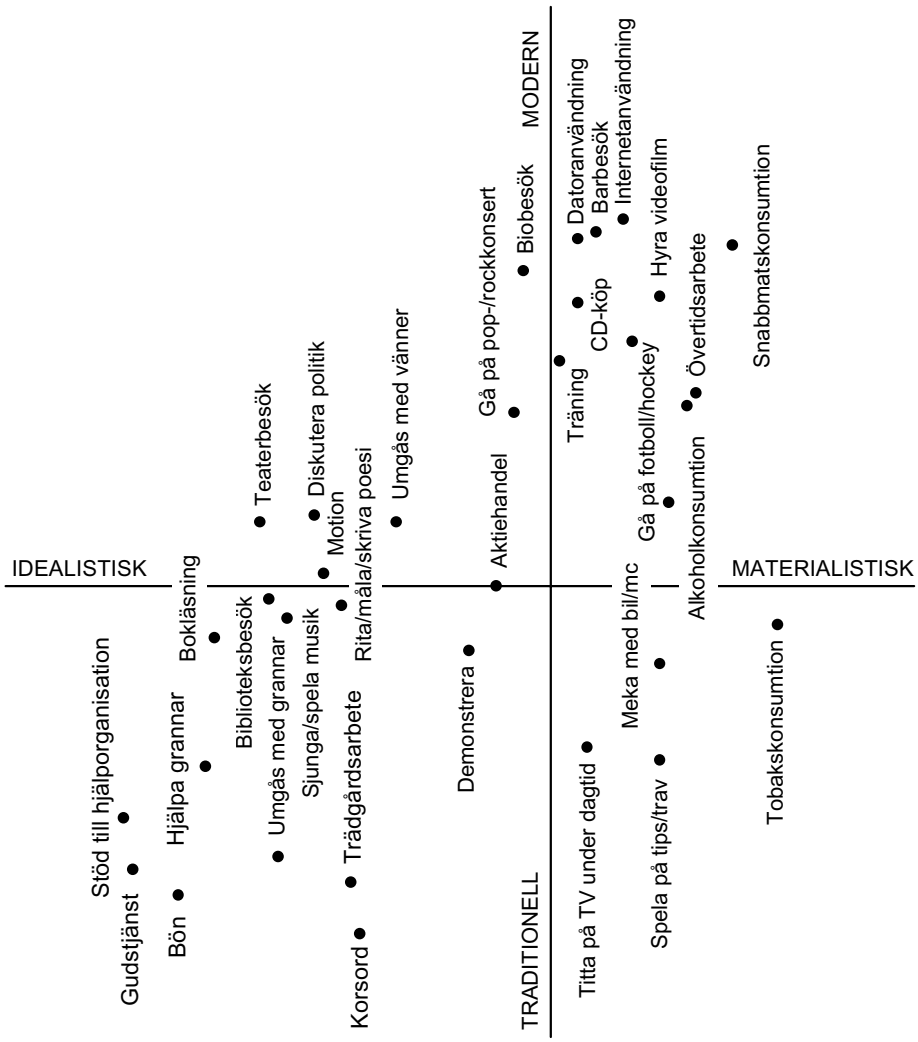

Kommentar: De två dimensionerna har härletts med hjälp av en varimaxroterad faktoranalys som tvingats till två faktorer. De olika aktiviteterna på kartan har ritats in genom att respektive variabels samband (faktorladdning) med de två kalkylerade dimensionerna, har använts som x- och y-koordinater. Origo har justerats ett par centimeter i nordvästlig riktning, för att utfallet bättre skall harmoniera med vad som i vår föreställningsvärld är traditionellt, modernt, materialistiskt o s v. Detta har dock endast estetiska, inga metodologiska, implikationer.

Figur 1 utgör grunden för alla kommande analyser i detta kapitel. De två dimensioner som utkristalliserats genom en faktoranalys av 34 olika aktiviteter som människor gör olika ofta, har alltså sparats som två nya variabler på vilka varje svarsperson har ett värde, precis som de på könsvariabeln kan ha värdet man eller kvinna. När jag framöver talar exempelvis om hur moderna eller idealistiska olika grupper är, utgår jag således från vad dessa grupper har för värden på de två dimensioner som återfinns i figur 1.

Det går förstås att diskutera om dimensionsrubriceringarna *traditionellt-modernt* och *materialistiskt-idealistiskt* är de som bäst beskriver det utfallet i figur 1. Det känns dock intuitivt riktigt att betrakta aktiviteter som exempelvis trädgårdsarbete, kyrkobesök och korsordslösning som mer traditionella än exempelvis internetanvändning, biobesök och snabbmatskonsumtion, som istället ger intrycket av en mer modern livsstil. På samma vis kan tobaksbruk, spel på tipset och övertidsarbete betraktas som mer materialistiska och mindre idealistiska aktiviteter än till exempel bokläsning, bön och stöd till hjälporganisationer.

Det första som kan konstateras är med andra ord att det går att härleda vad som förefaller vara just två ganska generella dimensioner, med hjälp den typ av detaljerad individinformation som annars kanske skulle ha trivts bättre i en mer kvalitativ undersökning. Just i detta fall bygger analysen på saker som människor gör, men snarlika dimensioner kan härledas också ur frågeserier som handlar om människors värderingar, åsikter eller intressen (Hellevik, 1996).

Nästa spörsmål är naturligtvis om detta egentligen tillför någonting, utöver en grafiskt tilltalande och lättsåld segmenteringskarta. Skärskådar man de tre dimensioner som många analyser av detta slag förefaller ha gemensamt, och som alltså i någon mån kan antas vara universella, slås man av den likhet de uppvisar med just de mer hårdkokta demografivariabler som de var tänkta att ersätta. Är detta måhända bara ett krångligare sätt att beskriva opinionsforskningens mest välbekanta och seglivade kategorier? Nedanstående uppställning frestar till en sådan tolkning.

1	Ny dimension:	Traditionell	↔	Modern
	Klassisk kategori:	*Gammal*		*Ung*
2	Ny dimension:	Materialism	↔	Idealism
	Klassisk kategori:	*Manuellt arb. (läs arbetare)*		*Intellektuellt arb. (läs tjänsteman)*
3	Ny dimension:	Lokal	↔	Global
	Klassisk kategori:	*Landsbygd*		*Storstad*

Och jo, visst kan man skönja en längtan just efter att krångla till, både hos akademiker och privata institut. Jag har hittills inte stött på någon som vare sig teoretiskt eller empiriskt lyckats övertyga mig om att det svenska samhället har genomgått förändringar av ett sådant genomgripande slag att det skulle finnas skäl att överge hävdvunna demografiska indelningar efter ålder, klass och region, för dimensioner byggda på identitetsmarkörer och livsstilsegenskaper. I de fall dimensionsanalyser av det diskuterade slaget helt ersätter grundläggande elaboration med traditionella variabler, finns det alltså enligt min mening all anledning att vara misstänksam.

Men därmed inte sagt att hela detta tankegods kan avfärdas utan vidare ceremonier. För det första måste man skilja beskrivande analyser från sådana som är tänkta att avslöja orsak-verkan-samband. Givetvis överlappar de dimensioner som beskrivs i figur 1 med andra kategorier. Eftersom dimensionerna har extraherats ur en samling aktivitetsvariabler, vilka till skillnad från exempelvis kön och ålder vanligtvis inte används som oberoende variabler (alltså det som orsakar en verkan), utan som beroende variabler (den verkan vars orsaker vi försöker förklara), kommer alla de egenskaper som påverkar vilka aktiviteter som människor utövar, automatiskt i sin tur att bli en del av dimensionerna. Människors kön och ålder är ganska viktiga förklaringar till deras aktivitetsmönster och följdriktligt alltså immanenta beståndsdelar i de två dimensionerna.

Så länge kartor som den i figur 1 endast används *beskrivande*, är det alltså poänglöst att kritisera dimensionerna för att sakna egen förklaringskraft utöver den som finns i mer oföränderliga egenskaper som just kön och ålder. Att använda livsstilskartor skall i dessa sammanhang endast ses som ett alternativt och ofta faktiskt mer illustrativt sätt att åskådliggöra den sociala rymd som ett samhälle består av.

För det andra är en av poängerna med att arbeta med livsstilsdimensioner att, likt den kvalitativa forskningen, tränga bortom de klassiska indelningarna av människor. Låt vara att det till exempel finns ett klart samband mellan ålder och dimensionen *traditionell-modern*. Men om vi kostar på oss den vardagspsykologiska utgångspunkten att det faktiskt går att vara ganska ungdom*lig* trots en ansenlig ålder, eller omvänt både gubbig och tantig redan i unga år, är det ju möjligt att en dimension som snarare tar fasta på vad folk faktiskt gör, är en bättre analysvariabel i vissa orsak-verkan-analyser en den helt statiska uppgiften om biologiskt födelseår.

För att reda ut hur de två dimensionerna hänger ihop med mer hävdvunna kategoriseringar har, i figur 2, några av de flitigast brukade bakgrundsvariablerna i SOM-undersökningarna ritats in på kartan efter respektive grupps medelvärde på de två dimensioner som härleddes från faktoranalysen i figur 1.

De mönster som avtecknar sig i figur 2 är viktiga för förståelsen av vad de två dimensionerna egentligen rymmer. Kön och region sträcker sig exempelvis från det övre vänstra hörnet till det nedre högra, och låter därmed berätta att kvinnor och landsbygdsbefolkning, av kartan att döma, är mer idealistiska och mer traditionella än män och stadsmänniskor, som istället återfinns på den moderna och mer materialistiska delen av kartan.

De samhällshierariska variablerna klass och utbildning däremot, går i helt andra riktningen – från det nedre vänstra hörnet till det övre högra. Arbetare och lågutbildade beskrivs alltså som mer traditionella och mer materialistiska än högutbildade och tjänstemän, som istället klassificeras som mer idealistiska och moderna. När det gäller familjetyper bryter dock medlemmarna av jordbruksfamiljer linjen genom att vara avsevärt mer traditionella och idealistiska[7].

Figur 2 De vanligaste demografiska variablernas utsträckning på livsstilskartan (medelvärden)

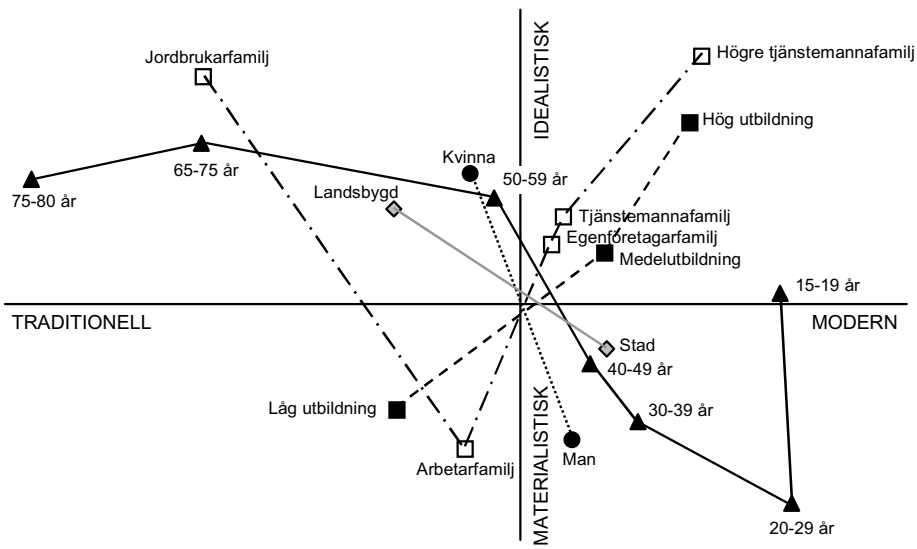

Ålder, slutligen, är som förutspått nära förknippat med *traditionell-modern*-dimensionen – ju högre ålder desto mer traditionell orientering. Till skillnad från kartor som extraherats med hjälp av värderingsfrågor (Hellevik, 1996) är dock den allra yngsta åldersgruppen (15-19 år) mer idealistisk än den näst yngsta (20-29 år), Skälet till detta är kanske att den yngsta åldersgruppen har begränsade möjligheter att praktisera sina materialistiska värderingar i form av sådana vardagsaktiviteter som ligger till grund för dimensionerna i detta kapitel.

Tillsammans ger figur 1 och figur 2 en ganska god förståelse för vad de båda dimensionerna står för. Det rör sig alltså inte om tillkrånglade substitut för enskilda demografiska variabler som ålder och klass. Istället skär dimensionerna i de flesta fall på tvären genom traditionella kategorier och kännetecknas därmed av en blandning av egenskaper som manligt eller kvinnligt, lågstatus eller högstatus, lantligt eller urbant och ungdomligt eller ålderdomligt.

För varje ny grupp som ritas in på kartan med hjälp av dess medelvärden på de båda dimensionerna, förbättras också möjligheterna att värdera dimensionernas allmängiltighet. Det bör därför nämnas att jag tidigare har analyserat en ganska lång rad gruppers placeringar. I figur 3 presenteras ett urval grupper som positionsbestämts i tidigare presenterade analyser (Lithner, 1999).

Figur 3 Diverse gruppers medelvärden på de två dimensionerna

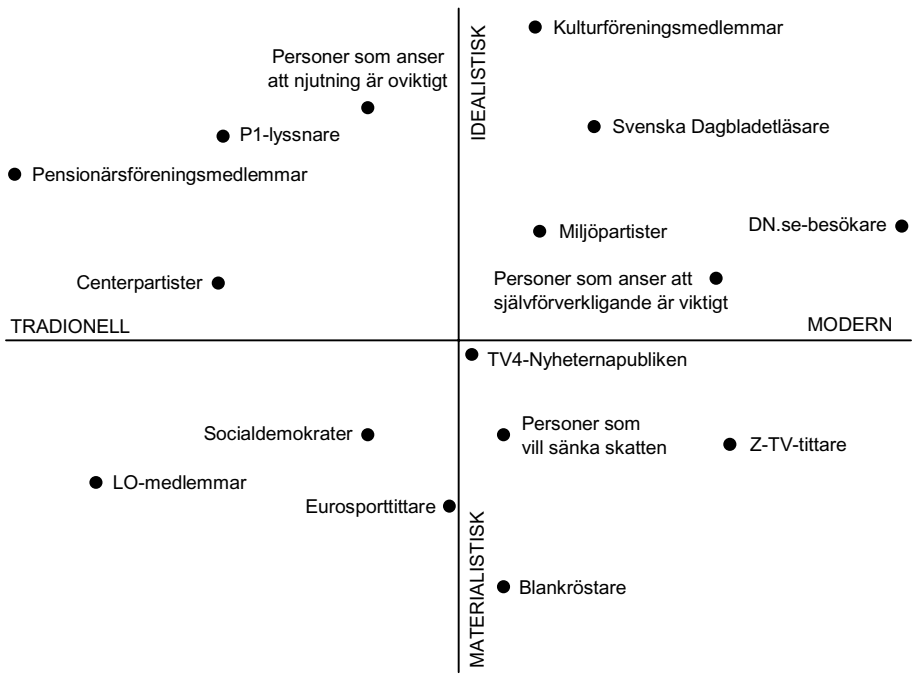

De utplacerade gruppernas belägenhet på livsstilskartan stärker tvivelsutan antagandet att de två dimensionerna ganska väl lever upp till sina respektive benämningar. För att nämna bara några exempel finner vi Z-TV-tittare och läsare av Dagens Nyheters webbplats på kartans moderna sida, medan vi på den traditionella sidan exempelvis finner pensionärsföreningsmedlemmar,

centerpartister och LO-kollektivet. Den sistnämnda gruppen återfinns också, tillsammans med eurosportpubliken, blankröstare och personer som vill sänka skatten, på kartans materialistiska hälft, medan vi på den mer idealistiska halvan finner kulturföreningsmedlemmar, Svenska Dagbladetläsare och personer som uppger att de betraktar njutning som mycket eller ganska oviktigt.

Jag föreställer mig att vi, med detta sagt, kan lämna frågan om det generella handgreppets giltighet. Till skillnad från mer handfasta demografiska indelningar går det alltid att diskutera vad som ryms i de utkristalliserade dimensionerna och hur dessa bäst skall benämnas. Men att den faktoranalys som resulterade i figur 1, och som sedan dess har validerats genom positionsbestämning av såväl demografiskt förenade grupper som mediepubliker, organisationsmedlemmar och värdegemenskaper, fångar någonting som är skilt från slump och godtycklighet – som faktiskt skänker oss ett bland flera sätt att se på vårt samtida samhälle – måste betraktas som höjt över alla rimliga tvivel.

Vi kan därmed övergå till de verkligt intressanta analyserna.

Generella rörelser 1988-2001

Den kanske mest spännande frågan av alla är vilka långsiktiga förändringar hos den svenska befolkningen som kan avläsas med hjälp av livsstilsanalyser. Som Habermas en gång påpekade upplever sig samtiden alltid leva på randen till någonting helt nytt. Retrospektivt kan vi konstatera att samtiden inte i alla tider har haft rätt i detta antagande, men detta till trots lanseras dagligen såväl kvasivetenskapliga som tungt socialfilosofiska prognoser om vartåt vinden blåser. Och kanske är vi, som många menar, verkligen på väg in i en ny historisk epok. Men om vad som i så fall kännetecknar denna nya epok, tvistar de lärde[8].

En föreställning, som givits en ganska framskjuten position i den samhällvetenskapliga teoribildningen, stipulerar att västvärldsmänniskan kännetecknas av en allt mindre materialistisk värdeorientering (se Inglehart, 1990). Vore detta en riktig iakttagelse borde vi rimligen finna motsvarande rörelseförskjutning också på den karta kring vilken detta kapitel kretsar.

I syfte att pröva tesen om generella trender har jag, genom en serie komplicerade statistiska manövrar[9], lyckats frysa de dimensioner som extraherades ur 1999 års data, och som alltså resulterade i figur 1, så att samma dimensioner kan appliceras under matematiskt exakt samma förhållanden på alla SOM-undersökningar från 1988 till 2001.

Det första som skall sägas är att jag inte har lyckats identifiera någon signifikant förflyttning på kartan som gäller *hela* allmänheten. Det utesluter naturligtvis inte att det har skett generella orienteringsförskjutningar under de 14 år som analyserats. Men antingen rör det sig i så fall om värderingsförändringar

som inte satt sitt avtryck i den typ av vardagliga aktiviteter som används som livsstilsindikatorer i detta kapitel[10] eller så är helt enkelt det analytiska instrumentet för okänsligt för att uppfatta de förskjutningar som trots allt har skett.

Några mer specifika förändringar kan dock konstateras. Den kanske mest genomgripande av dessa är att dimensionen *traditionell-modernt* förefaller ha blivit alltmer intimt förknippad med samhällsposition, emedan dess samband med ålder har försvagats under årens lopp. Hur moderna olika människor är, enligt kartan, beror alltså allt mindre på deras uppnådda fysiska ålder och alltmer på deras klasstillhörighet.

Figur 4 visar hur sambandet mellan *traditionellt-modernt*-dimension och å ena sidan ålder, å andra sidan subjektiv klass, har utvecklats över tid. Vi finner att distinktionen mellan arbetare och tjänstemän alltmer överlappar distinktionen *traditionell-modern*, medan det visserligen alltjämt ganska starka sambandet mellan samma dimension och ålder (ju äldre åldersgrupp desto mer traditionell) successivt har försvagats.

Figur 4 **Sambandet mellan traditionellt-modernt-dimensionen och ålder respektive subjektiv klass, 1988-2001 (Pearsons r)**

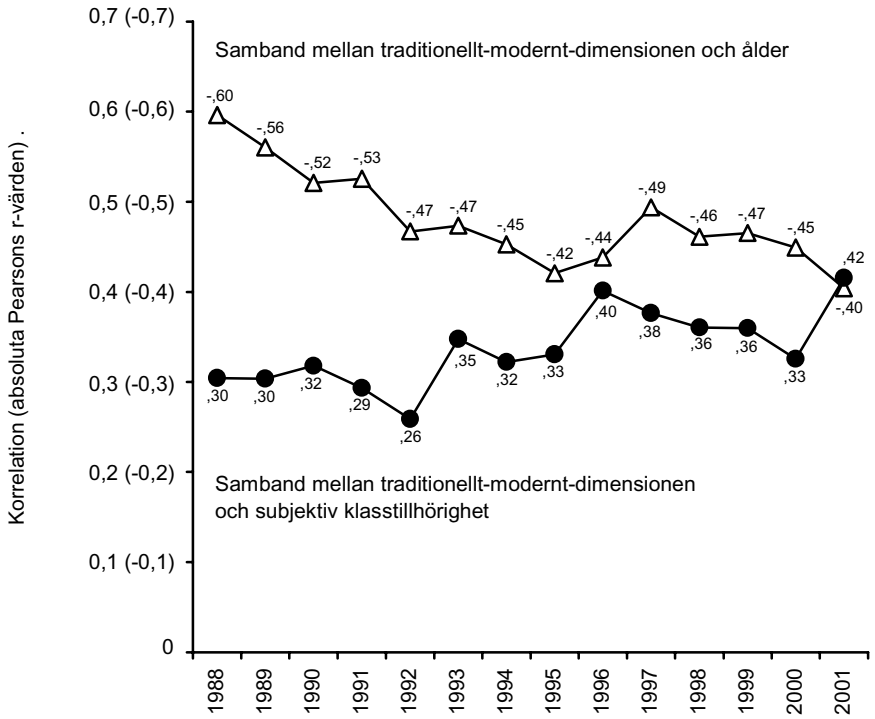

Kommentar till figur 4: För att åstadkomma en intervalliknande skala har den subjektiva klassindelningen dikotomiserats så att personer som beskriver sig som tillhörande en arbetarfamilj givits värde 0, medan dem som betecknar sig som tillhörande en tjänstemanna- eller högre tjänstemannafamilj har givits värde 1. Just subjektiv klasstillhörighet är den variabel som tydligast avslöjar det tilltagande sambandet mellan dimensionen och samhällsposition i vid bemärkelse. Det bör dock noteras att också andra indikatorer på resursnivå och social position – som exempelvis utbildning och inkomst – rör sig i samma riktning. I figurens y-axel blandas positiva sambandskoefficienter med negativa, eftersom figurens syfte är att illustrera hur sambandens styrka har förändrats över tid, snarare än sambandens riktning.

I praktiken betyder detta att de livsstilsaktiviteter som betecknats som moderna inte längre endast är ett utslag av ungdomlighet, utan också har blivit alltmer utmärkande för de övre samhällsskikten.

Ur ett demokratiteoretiskt perspektiv innebär det också att vi riskerar att göra bort oss om vi allt för envist håller kvar vid gamla fördomar om vad som kännetecknar samhällets olika hierarkiska nivåer. Demokrati handlar i de flesta tolkningar av begreppet åtminstone delvis om fördelningspolitik; om att skapa rättvisa förutsättningar med hjälp av olika former av resursutjämning. Det säger sig självt att fördelningspolitiska ambitioner kan slå fel om de vilar på gamla föreställningar från cylinderhattssamhället, om att klasskalan löper parallellt med vår kartas y-axel – och alltså längst upp exempelvis rymmer välgörenhetsidkare och Svenska Dagbladetläsare och längst ned snabbmatskonsumenter och eurosporttittare. Ett sådant samband finns, men som framgår av figur 4 är nu för tiden också dimensionen *traditionell-modern* ganska nära förbunden med klass. Lite förenklat tycks det alltså bli allt viktigare att ha en så modern livsstil som möjligt för att påräkna sig hög samhällelig status. Jämte gamla statusmarkörer som Svenska Dagbladetläsning har alltså moderna företeelser som internetanvändning, CD-köp och barbesök också blivit en form av statusmarkörer[11], emedan företeelser på kartans traditionella hälft – i synnerhet materialistiska sådana – som exempelvis TV-tittande under dagtid och spel på tipset alltmer har blivit ett uttryck för låg status.

Dimensionernas ökande viktighet

En nästan lika intressant och ofta formulerad fråga som den om samhällets generella riktning, är i vilken utsträckning livsstilsorientering har fått en ökad betydelse under de senaste decennierna. Som påtalades redan inledningsvis är det lite av en utgångspunkt för samhällsvetenskapens gradvisa paradigmskifte, att de traditionella demografiska kategorierna har blivit allt för grova för att med framgång kunna förklara annat än högst triviala variationer i dagens individualiserade och fragmentariserade samhälle. Frågan är alltså om vi vin-

ner någon förklaringskraft genom att komplettera de klassiska indelningarna med statistiskt härledda livsstilsdimensioner.

Empiriskt är detta svårt att pröva. De båda dimensionerna är som redan nämnts så influerade av – och korrelerade med – flera av de traditionella demografiska variablerna, att det blir meningslöst att jämföra deras förklaringskraft med hjälp av de statistiska verktyg som står till buds för just sådana jämförelser (alltså exempelvis någon form av multipel regressionsanalys). Just i demokratisammanhang är det dessutom inte självklart vilka företeelser som skulle behöva kunna förklaras av dimensionerna för att tillmäta dem stor betydelse.

I figur 5 ges dock två exempel på sammanhang där sambandet med våra dimensioner har förstärkts kontinuerligt sedan 1980-talets slut. Det handlar dels om *politiskt intresse*, dels om *morgontidningsprenumeration*.

Som framgår av det breda spektrum av perspektiv som finns representerat bara inom denna volym, är demokrati ett minst sagt mångsidigt begrepp. Inom den del av demokratiteorin som sysslar med medborgerlig delaktighet i de politiska händelseförloppen, finns emellertid knappast någon variabel som har större förklaringskraft än politiskt intresse. För att ta ett enkelt exempel: huruvida människor deltar i allmänna politiska val eller ej har stötts och blötts av en lång rad forskare, i synnerhet sedan det svenska valdeltagandet på allvar började sjunka under 1990-talet. Dessa analyser har resulterat i en omfattande lista på faktorer som påverkar just denna typ av medborgerligt deltagande i demokratin. Men ingen enskild variabel ger ett så kraftigt utslag som politiskt intresse. I de hittills hållna valen till Europaparlamentet har exempelvis den dryga tiondel av befolkningen som betraktar sig som mycket intresserad av politik röstat i nära fem gånger större utsträckning än den knappa tiondel som inte uppger sig vara alls intresserad av politik (Bennulf, Hedberg och Oscarsson, 2000).

Det har också visat sig att morgontidningsläsning är intimt förknippat med politiskt intresse och därmed med deltagande i allmänna val. Den svenska morgonpressen har tveklöst spelat en mycket viktig roll i opinionsbildningen. Här finns inte utrymme att behandla frågan om man blir tidningsläsare av att vara politiskt intresserad eller omvänt politiskt intresserad av att läsa tidningen. Sambandet går naturligtvis i båda riktningar. Det viktiga är att konstatera att det finns en stark korrelation mellan politiskt deltagande och tidningsläsning och att valdeltagandet helt följdriktigt har sjunkit snabbare bland dem som inte läser morgontidningar, än bland dem som gör det (Lithner, 2000a).

Figur 5 **Sambandet mellan de båda dimensionerna och politiskt intresse respektive morgontidningsprenumeration, 1989-2001 (Pearson's r)**

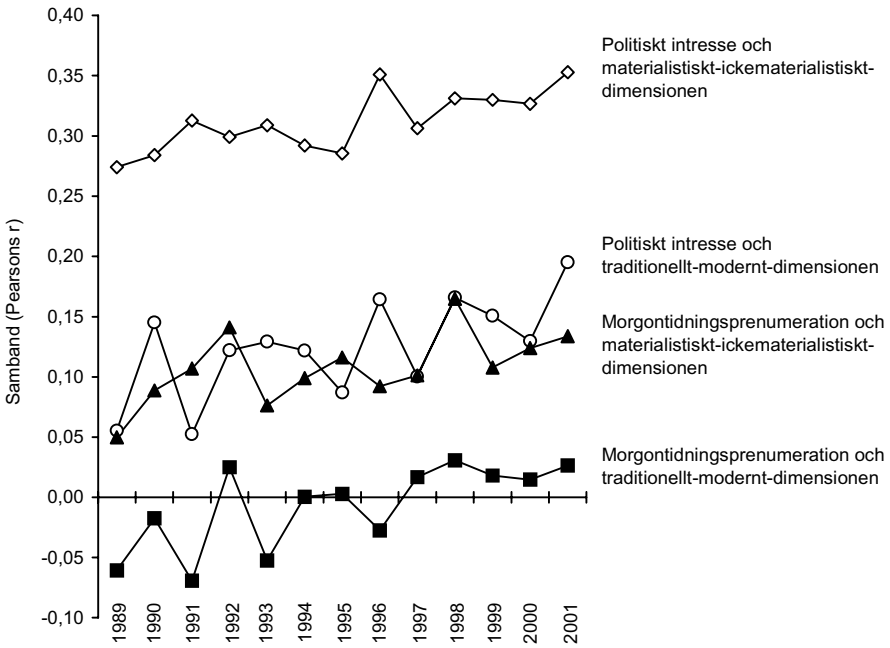

Kommentar: För att utesluta att den utkristalliserade sambandsökningen inte beror på att de frusna dimensionernas passning med data från de olika undersökningsåren ser olika ut, har mer än hundra av de frågor som medger tidserieanalyser i SOM-undersökningarna på liknande sätt analyserats och försetts med lutningskoefficienter. Dessa analyser avslöjar inga andra någorlunda linjära sambandsförändringar än dem som presenteras i figur 4 och 5, utöver för sådana variabler som i sin tur är starkt förknippade med just de variabler som presenteras i de båda figurerna.

Med detta sagt måste utfallet i figur 5 anses ge stöd åt tanken på att livsstil successivt kommit att bli viktigare för förståelsen av demokratin. Sambandet mellan å ena sidan våra båda dimensioner och å andra sidan politiskt intresse och morgontidningsprenumeration förstärks alltså ganska tydligt under den analyserade 13-årsperioden.

Eftersom alla fyra samband under perioden har förstärkts i positiv riktning, kan utfallet i figur 5 också tolkas som ett utslag av en tilltagande polarisering. Som redan konstaterats tjänar numera både dimensionen *materialistisk-idealistisk* och dimensionen *traditionell-modern* som indikatorer på social status. Högst resursnivå, i begreppets sociologiska bemärkelse, har de grupper

som är både idealistiska och moderna. Lägst har de som är både materialistiska och traditionella. Att sambanden i figur 5 förstärks i positiv riktning, skall alltså ses som ett utslag av att såväl politiskt intresse som morgontidningsläsning har kommit att bli alltmer av högstatusföreteelser. Detta ligger också väl i linje med analyser som bygger på mer traditionella kategoriseringar (Lithner, 2000b; Bennulf, Hedberg och Oscarsson, 2000).

Vi förefaller med andra ord vara på väg mot en form av elitsamhälle och skall kanske på sikt vänta oss att, likt de stora EU-länderna, få elittidningar vars publik utgörs av de mest politiskt intresserade. Liknande tendenser har identifierats också i andra studier och gäller för övrigt även annan mediekonsumtion, i form av exempelvis radiolyssnande och TV-tittande (jfr Lithner, 1998 och Lithner, 2000b).

Den sociala reproduktionen

Så här långt har vi alltså konstaterat att livsstilskartan som analytiskt verktyg, med blandad framgång, fungerar på åtminstone tre områden: (1) deskriptiva illustrationer av den sociala rymden, (2) kartläggningar av generella förändringar av samhällsstrukturen och (3) påvisande av livsstilsorienteringarnas generellt ökande betydelse för demokratin.

Frågan är i vilken utsträckning detta angreppssätt också kan användas för att blottlägga de *kausala mekanismer* som ligger bakom de mönster som hittills avtecknat sig (jfr Miegel, 1993).

Det är uppenbart att olika grupper bär på olika värderingar, åsikter och attityder och att de även i handling har olika förhållningssätt till demokratins och politikens många institutioner. Dessa skillnader är omsorgsfullt kartlagda inom den traditionella opinionsforskningen. Men hur skall vi förstå *varför* dessa mönster uppkommer? Ett socialpsykologiskt nyckelbegrepp i detta sammanhang är *social reproduktion*. Grundtanken i detta begrepp är att människor, genom den miljö i vilken de växer upp, så att säga ärver många av sina föräldrars dispositioner (se Bourdieu, 1984, Giddens 1993).

För att säkert kunna uttala sig om hur den sociala reproduktionen i ett samhälle ser ut, krävs egentligen att vi har möjlighet att följa samma individer under en väldigt lång tid. Denna typ av paneldata är mycket ovanlig och bär också, i den mån den förekommer, på stora metodologiska problem. I SOM-undersökningarna ingår varje svarsperson bara i en undersökning, varför longitudinella individanalyser inte kan göras. Vad vi däremot kan göra, är att söka *efterlikna* panelundersökningar genom att följa specifika kohorter – alltså personer som tillhör samma generation. Precis som svarspersoner i en panel blir kohorten äldre och äldre för varje undersökningsår. Skillnaden är bara att

den aktuella generationen representeras av olika individer vid varje undersökningstillfälle.

I figur 6 har jag följt den kohort som är född 1970-75. För att åstadkomma tillräckligt stora grupper för att hålla felmarginalerna i schack, har jag lagt samman SOM-undersökningarna två och två, så att varje punkt på tidsserien motsvarar två år. Vid seriens början (89/90) är den analyserade kohorten alltså i övre tonåren (15-20 år), medan den vid seriens slut (00/01) är en bra bit in i karriären (25-31 år). För att pröva tesen om samhällets sociala reproduktion har jag också gjort en grov indelning av kohorten i arbetare respektive tjänstemän, efter hur de beskriver sin familj.

I all sin enkelhet är figur 6 en utmärkt illustration av reproduktionens mekanismer. Redan i de sena tonåren har tjänstemannakohorten, likt sina föräldrar (se figur 2) en mer idealistisk och modern livsstil än arbetarkohorten. Men det intressanta är att tjänstemannakohorten klamrar sig fast vid denna livsstilsorientering genom hela uppväxten, med bara en svag förskjutning åt det traditionella hållet under hela det dryga decennium som analyserats, medan arbetarkohorten gör en ganska iögonfallande resa i riktning mot det traditionella och materialistiska hörn av kartan där gruppen som helhet återfinns.

Figur 6 **Rörelser på kartan, 1989-2001, för en kohort bestående av personer födda 1970-1975 tillhörande arbetarfamiljer respektive tjänstemannafamiljer (medelvärden)**

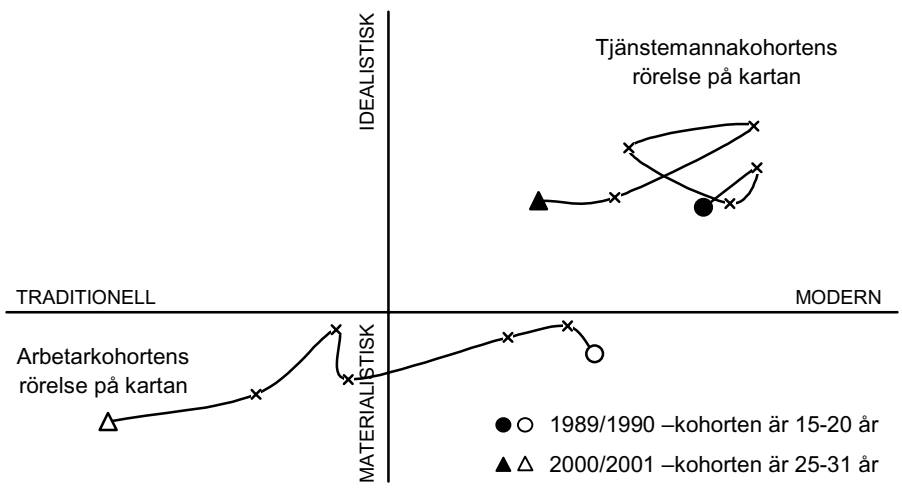

Genom att på detta sätt rita ut olika kohorters färdväg i det sociala rum som livsstilskartan beskriver, kan vi alltså få syn på just de mekanismer som gör att vi, vid ett enskilt nedslag i den svenska opinionen, kan konstatera så stora skillnader mellan olika grupper.

De politiska sakfrågorna

Kanske räcker det med att dimensionsanalyser kan användas för att åskådliggöra sådana strukturella skeenden och mönster som hittills har diskuterats. Men eftersom en betydande del opinionsforskningen är långt mer sakfrågeorienterad och inriktad på allmänhetens förhållande till politikens riktning och innehåll, vill jag avsluta detta kapitel med ett par analyser som har detta för ögonen.

Figur 7 är, likt alla diagram i detta kapitel, i huvudsak exemplifierande till sin natur. Syftet är inte att teckna någon detaljerad bild av det svenska opinionslandskapet, utan först och främst att pröva kartans funktionalitet. I figuren har jag ritat ut hur några av SOM-undersökningens många sakfrågevariabler skär kartplanet.

Av diagrammet framgår att inställningen till ett svenskt medlemskap i EMU, löper närmast parallellt med *traditionellt-modernt*-dimensionen. Enkelt uttryckt: moderna människor är för och traditionella emot ett svensk EMU-medlemskap.

Balansgången mellan miljövänlighet och ekonomisk tillväxt är en frågeställning som skiljer de traditionella idealisterna – som prioriterar miljö – från de moderna materialisterna – som prioriterar ekonomisk tillväxt.

Frågorna om u-hjälp och flyktingmottagande skär däremot kartan åt rakt omvänt håll. De traditionella materialisterna vill alltså minska såväl u-hjälpen som antalet mottagna flyktingar, medan de moderna idealisterna önskar sig precis motsatt utveckling.

Och frågan om den offentliga sektorns storlek, slutligen, beter sig lite speciellt i det att såväl anhängare som motståndare till förslaget att minska den offentliga sektorn återfinns i kartans traditionella och idealistiska hörn.

Det statistiska utfallet i figur 7 är utan tvekan väl i linje med vad man hade kunnat föreställa sig. På ingen punkt skär sig resultaten med de slutsatser som dragits i andra, traditionella analyser av de fem sakfrågorna och det är också intuitivt i sin ordning att exempelvis traditionalister är emot EMU-anslutning, moderna materialister önskar sig ekonomisk tillväxt, moderna idealister har ledarsidesliknande åsikter om bistånd och flyktinghjälp och så vidare.

Vad stödet för den offentliga sektorn anbelangar, bjuder figur 7 också på en annan mycket intressant iakttagelse. Både de som vill och de som inte vill minska den offentliga sektorn har alltså positionsbestämts till det övre vänstra

hörnet, medan den grupp som vare sig förespråkar eller motsäger sig en minskning faktiskt hamnar i den moderna och materialistiska riktningen. Tittar man noga upptäcker man att mittenalternativet i stort sett i samtliga fall återfinns längre ner i kartans materialistiska riktning än de som avger ett klart utlåtande. Mittenalternativet på skalan är i många fall en sorts ickesvar som vittnar om likgiltighet inför frågan eller avsaknad av artikulerad åsikt. Att kurvornas mittpunkt böjer i denna riktning skall därför tolkas som att förekomsten av en klar ståndpunkt hänger samman med en mer idealistisk orientering.

Figur 7 Fem politiska opinionsfrågors utsträckning på livsstilskartan (medelvärden)

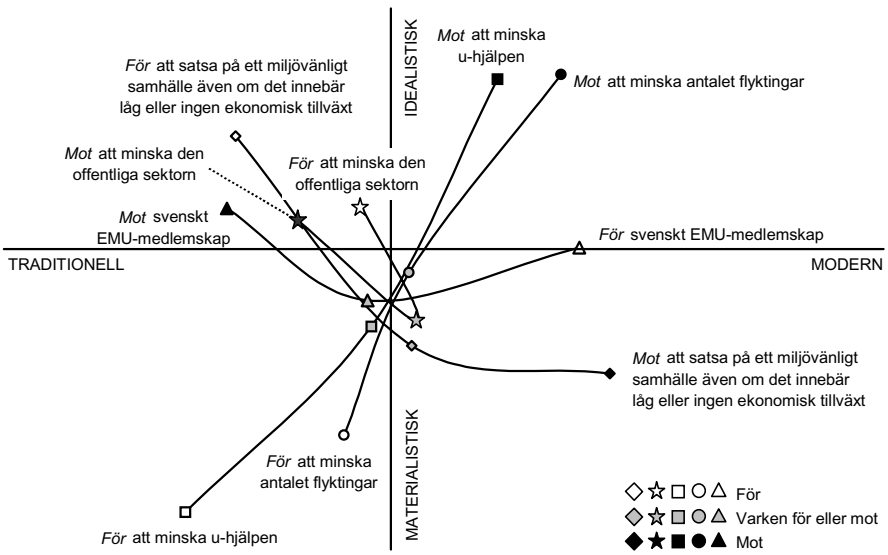

Kommentar: Det finns ingen annan tanke med att välja just dessa fem sakfrågor än att de ger tydliga och varierande exempel på hur opinioner hänger ihop med de två dimensionerna och därmed på hur kartan fungerar som analytiskt verktyg. Den frågesvit som använts i analysen är formulerad som en serie förslag. Till kategorin *för* på respektive variabel har sådana räknats som angivit att de anser att det aktuella förslaget är mycket eller ganska bra. De svarspersoner som istället har bedömt förslaget som mycket eller ganska dåligt har betraktas som *mot* och följaktligen har de som vare sig ansett att förslaget varit bra eller dåligt givits mittenpositionen. Digrammet bygger på medelvärdesanalys av de ursprungliga faktordimensioner som utkristalliserades ur 1999 års SOM-undersökning. Analyser över tid av motsvarande opinionsformationers värden på de frusna dimensionerna avslöjar dock inga markanta skillnader.

Överhuvudtaget är det i den nedre delen av kartan som de demokratiskt bekymmersamma företeelserna dyker upp. Här avtecknar sig flera grupper för vilka solidaritet och kollektiv ansvarsfördelning inte förefaller helt självklara. Vi har hittills lokaliserat exempelvis blankröstare, u-hjälps- och flyktingmotståndare samt personer som vill sänka skatten, till denna del av kartan. Tidigare analyser (Lithner, 1999) har också visat att personer som betraktar makt respektive rikedom som två viktiga värden hör hemma här, liksom personer med lågt förtroende för politikens viktigaste institutioner.

Två olika grupper kan visserligen hamna nära varandra på kartan, utan att de behöver utgöras av samma individer – de räcker med att deras vanor och livsstilsmönster liknar varandra – men det bör kanske ändå stämma till demokratiteoretisk eftertanke att den iakttagna motviljan till kollektiva lösningar finns i samma del av kartan som arbetare, lågutbildade, män samt medlemmar och sympatisörer till arbetarrörelsens institutioner i form av LO och Socialdemokraterna. På kartans nedre del återfinns dessutom allehanda osundheter i form av alkohol-, tobaks- och snabbmatskonsumtion, samt alltså en tendens till frånvaro av tydliga ståndpunkter i viktiga politiska sakfrågor.

Det förefaller med andra ord som om den marginaliseringsdebatt som försiggått i Sverige under de senaste åren, skulle kunna hämta viss näring ur denna typ av analyser. Utan att vidare teoretisera problemet ligger det nära till hands att tolka resultatet som en form av belägg för den triviala iakttagelsen att människor som inte upplever sig ha fått helt justa chanser av samhället, på sitt sätt ger igen genom att inte ställa upp på samhället, och dess normer om engagemang, solidaritet och gemensamt ansvar.

Att dessa demokratins problembarn återfinns i samma kartriktning som männen – långt ifrån kvinnornas betydligt mer idealistiska placering – och att en omfattande analys nyligen visat att den sociala snedrekryteringen till högre studier minskar bland kvinnorna men inte bland männen (SCB, 2002), gör att vi i framtiden kanske måste hålla särskild uppsikt över könsdimensionen. Möjligen håller män av arbetarbakgrund och med låg utbildning på att hamna utanför den samhälleliga gemenskap på vilken mycket av demokratin vilar.

Den lite underliga kurvan för stödet till offentlig sektor, reser också en annan fråga. Detta är den sakfråga i figur 7 som är närmast förbunden med ideologisk vänster-högerposition och det lustiga är att såväl högeråsikten (för minskning av offentlig sektor) som vänsteråsikten (för bibehållen storlek på offentlig sektor) återfinns i samma del av kartan. Är vår karta, med alla dess hittills bevisade förtjänster, kanske oförmögen att handskas med opinionsforskningens mest centrala distinktion, vänster-högerskalan?

Nej, valmanskårens ideologiska orientering går visserligen att placera på kartan. Görs motsvarande medelvärdesanalys som gjorts för andra grupper,

för dem som placerar sig själva ganska eller mycket åt vänster respektive ganska eller mycket åt höger, uppdagas att vänstersympatisörerna är mer traditionella och materialistiska än högersympatisörerna som är mer moderna och idealistiska. Skillnaden är dock ganska liten och skall knappast förstås som annat än ett utslag av att samhällets mer resursstarka grupper, vilka vanligen rymmer en större andel högersympatisörer, återfinns i kartans övre högra del, medan mer resurssvaga grupper, där vänstersympatierna är mer utbredda, finns längre ner till vänster.

Det intressanta är emellertid inte att också vänster-högerskalan, om än med ganska liten spridning, kan ritas på kartan. Det förklarar ju inte varför stödet för offentlig sektor gav upphov till ett så underligt mönster. Att såväl motståndare som anhängare lokaliserades till kartans traditionella planhalva skall istället ses som en konsekvens av att själva vänster-högerdistinktionen är mer aktuell för personer med en traditionell livsstil. Vi lämnar därmed sakfrågorna för en avslutande analys av hur livsstildimensionerna hänger ihop med människors ideologiska orientering.

Ideologiska distinktioner

För att åskådliggöra detta sista fenomen finns skäl att frångå den hittills begagnade tekniken att rita in olika grupper på kartan efter deras medelvärden. Istället sätter vi gruppetiketter på allmänheten efter var de befinner sig på kartan. Därmed får vi också ett exempel på hur den inledande faktoranalysens dimensioner kan användas, inte bara för att gruppera variabler – i det här fallet aktiviteter – utan också för att klassificera människor. Figur 8 ger en schematisk bild av hur indelningen är gjord.

Figur 8 Principskiss för indelning av livsstilsgrupper efter orientering

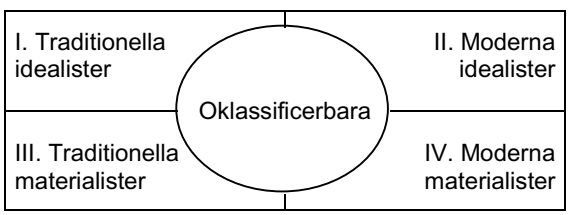

Med detta gjort kan vi istället följa de fyra livsstilsgruppernas medelvärden på andra variabler. Det bör dock sägas att gruppindelningen har gjorts så att alla grupper blir lika stora. Huruvida de fyra grupperna är lika stora i verkligheten (i den mån de alls finns i verkligheten), kan inte fastställas.

Vad utmärker då de olika gruppernas ideologiska orientering? Som framgår av den vänstra halvan av figur 9 står de traditionella *idealisterna* ideologiskt längre till höger än de traditionella *materialisterna*, medan de två moderna grupperna inte statistiskt kan skiljas från varandra på vänster-högerskalan.

Figur 9 De fyra livsstilsgruppernas politiska vänster-högerposition samt viktighetsbedömning av värdet jämlikhet, 1989-2001 (medelvärden)

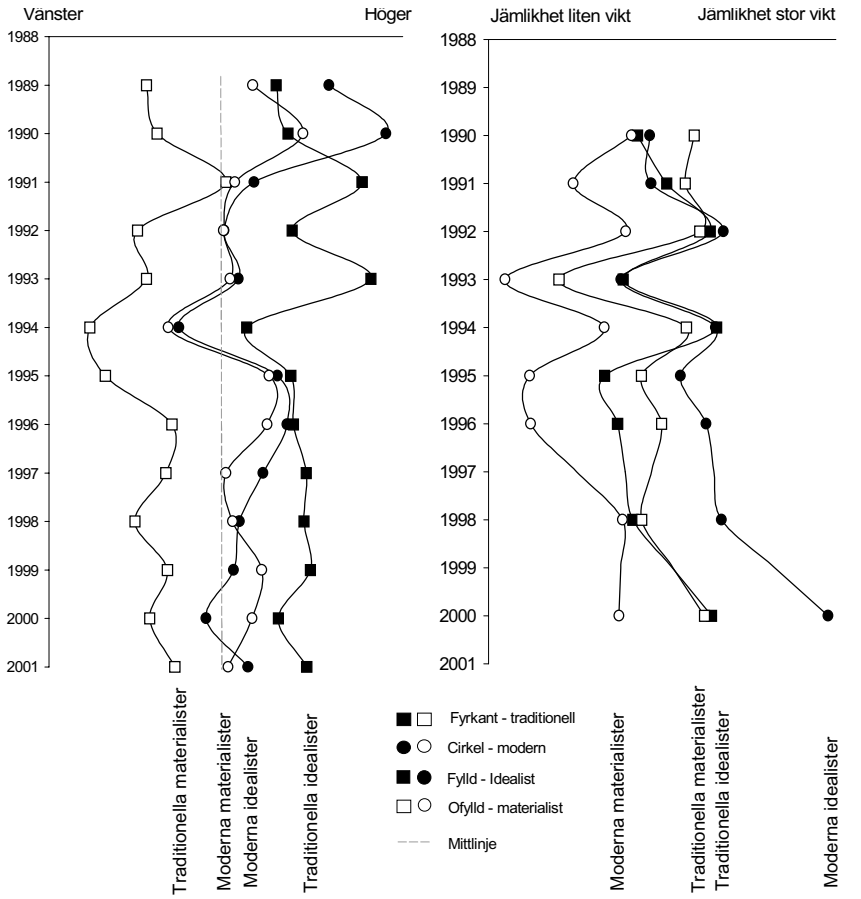

Kommentar: I den vänstra delen av diagrammet redovisas medelvärden på en femgradig skala, där SOM-undersökningens svarspersoner har fått ange vilket av följande alternativ som bäst beskriver var de står politiskt: (1) *klart till vänster,* (2) *något till vänster,* (3) *varken till vänster eller höger,* (4) *något till höger* eller (5) *klart till höger.* Också den högra delen av diagrammet bygger på medelvärdesanalys av en femgradig skala. Här har svarspersonerna fått ange hur viktigt de anser att jämlikhet är från helt oviktigt till mycket viktigt. I digrammets vänstra del saknas uppgifter för 1988, 1999

och 2001, eftersom undersökningsformulären dessa år inte innehållit alla nödvändiga frågor.

Den klassiska distinktionen vänster-höger är alltså inte särskilt viktig för personer med en modern livsstilsorientering, medan den är en tydlig tvistefråga för personer med en mer traditionell orientering. Detta mönster, som också förtydligas under den analyserade tidsperioden, förklarar troligen varför såväl motståndare som anhängare till minskning av den offentliga sektorn, finns på den traditionella sidan av kartan.

I gengäld finns, som framgår av diagrammets högra del, inga skillnader mellan traditionella *materialister* och traditionella *idealister* när den gäller den vikt som de båda grupperna tillskriver värdet jämlikhet. Detta är däremot en tydligt åtskiljande dimension för de två moderna grupperna. Också detta mönster klarnar över tid.

Om vi utgår från att den moderna livsstilsorienteringen inte bara är ett åldersfenomen, utan också kan användas som en sorts förebådelse av vad som komma skall, förefaller det alltså som om den klassiska vänster-högerdistinktionen minskar i betydelse till förmån för moralisk-ideologiska vattendelare som exempelvis inställningen till jämlikhet.

Teoretiskt är detta på sätt och vis en paradoxal iakttagelse, eftersom just värdet jämlikhet inte sällan framställs som vänster-högerskalans grundelement (jfr Bobbio, 1998). De borde alltså inte föreligga något konkurrensförhållande mellan graden av vänster-högerskillnader mellan olika grupper i samhället och graden av skillnader beträffande inställningen till värdet jämlikhet. Och kanske skall helt enkelt resultatet i figur 9 snarare tolkas som en indikation på att jämlikhets*komponenten* i vänster-högerskalan har vuxit sig starkare hos modernt orienterade människor, än att deras jämlikhetsdisposition har *ersatt* deras vänster-högerposition. Men vi får samtidigt inte glömma bort att det vi analytiskt hanterar är människors subjektiva, självskattade vänster-högerposition och inställning till jämlikhet, inte abstraktioner som baseras på deras ideologiska förhållningssätt i den politiska vardagen. Som redan konstateras tenderar människor att endast avge klara ställningstaganden, i endera riktningen, på sådana enkätfrågor som de finner intressanta och relevanta, medan ett mittenalternativ ligger närmare till hands för svarspersoner som saknar intresse för och därmed en klar uppfattning i en viss fråga. De personer som återfinns på livsstilskartans moderna halva är generellt sätt yngre än de som lokaliserats till den traditionella sidan. De har därmed inte vuxit upp i ett samhälle som varit lika präglat av vänster-högerideologiska demarkationslinjer som det samhälle som de äldre traditionalisterna växte upp i. Uppdelningen av världen i det röda öst och det blå väst gäller inte längre, den (block-)politiskt uppdelade morgonpressen är ett minne blott och de svenska

riksdagspartierna drar sig allt mer mot mitten[12], för att nämna bara några exempel. Det skall därför inte uteslutas att den avsaknad av vänster-högerskillnader som noteras i de moderna grupperna beror på att den enkätfråga som handlar om vänster-högerplaceringen upplevs som mindre viktig än jämlikhetsfrågan. I synnerhet som just jämlikhetsfrågor har varit lite av en het potatis i den för unga, moderna människor allt livligare samhällsdebatten om globala rättvisefrågor, som symtomatiskt nog i stora stycken har drivits just av ideologiskt och partipolitiskt oberoende organisationer.

Livsstilskartan och demokratin

Föresatsen med detta kapitel har varit att bryta lite ny mark genom att pröva i vilken utsträckning opinions- och demokratiforskningen vinner någonting på att låna livsstilsforskningens och de privata institutens modeller för publiksegmentering med hjälp av dimensionsanalyser. De exempel som har använts för att genomföra denna prövning har i sin tur blottlagt en del klart intressanta mönster. Låt oss kort summera de mest centrala iakttagelserna och deras tänkbara implikationer.

Såväl morgontidningsläsning som politiskt intresse uppvisar alltså ett successivt allt klarare positivt samband med de båda livsstilsdimensionerna *traditionellt-modernt* och *materialistiskt-idealistiskt*. Eftersom politiskt intresse och morgontidningsläsning är två mycket viktiga indikationer på medborgerligt engagemang i (den politiska) samhällsutvecklingen, är detta resultat dels en återspegling av en allmänt tilltagande polarisering och framväxt av ett samhälle med stora klyftor, dels ett tecken på att livsstilsorientering har blivit allt viktigare för förståelsen av demokratins villkor.

Men även om livsstilsorientering har fått en generellt ökande betydelse, kan den inte frikopplas från bakomliggande samhällsstrukturer. Vi finner ju till exempel att dimensionen *traditionell-modern* har blivit allt tydligare förbunden med klass, emedan sambandet med ålder har försvagats. Av detta kan vi sluta oss till att den moderna livsstilens kännemärken i allt större utsträckning har blivit ett medel för social distinktion. Du är vad du gör och du gör som den sociala klass du vill tillhöra.

Samtidigt hjälpte oss kohortanalysen att få syn på hur de sociala skillnaderna i samhället upprätthålls i detta avseende. Den generation arbetarfamiljsmedlemmar som var i de sena tonåren för ett drygt decennium sedan, visade sig ju sedan dess ha gjort en lång resa i riktning mot kartans traditionella och materialistiska hörn – och därmed närmat sig den livsstilsorientering som återfinns hos arbetargruppen som helhet, men också hos exempelvis flyktingmotståndare, blankröstare och personer med lågt förtroende för politikens institutioner.

Motsvarande generation tjänstemän har däremot bibehållit den moderna och idealistiska livsstilsorientering som de på sätt och vis har fötts till och som allt tydligare uttrycker en sorts högstatustillhörighet. Vi har därmed ingen anledning att vänta oss annat än att dess medlemmar också fortsättningsvis skall ställa upp på etablissemangets normer och förbli politiskt intresserade morgontidningsläsare som ganska mangrant sluter upp bakom den parlamentariska demokratin, åtminstone vart fjärde år.

Vilket politiskt parti som skall få deras röst är dock inte självklart. I alla fall inte så länge de politiska partierna i första hand profilerar sig genom sin vänster-högerposition. Detta är nämligen inte en distinktion som skiljer olika modernt orienterade grupper åt. På livsstilskartans traditionella hälft noteras alltjämt påfallande vänster-högerskillnader. På den moderna sidan förefaller emellertid inställningen till det abstrakta värdet jämlikhet vara mer av en stridsfråga. Vilket den alltså inte alls är bland traditionalisterna.

Vart och ett av de identifierade mönstren måste ägnas mer ingående analys än den framställning som detta kapitel har bjudit på, innan den demokratiteoretiska kurslitteraturen skrivs om. Men det råder knappast någon tvekan om att livsstilsanalytiska ansatser bör beredas visst utrymme, både i forskningsteorierna och i den politiska praktiken.

Den svenska demokratin står inför en rad utmaningar, varav den största nog måste sägas vara hanteringen av de envist växande sociala klyftorna. Det finns ingenting kontroversiellt i detta påstående och stora skaror från både vänster och höger skulle säkerligen bedyra dess riktighet. Men samtidigt har det, i den svenska politiska debatten, blivit svårt att beskriva dessa sociala skillnader i termer av klasskillnader. Det finns flera skäl till detta: Dels har en långsamt ökad klassmobilitet och individualisering gjort det lite svårare att få syn på skillnader som kan ges just denna kategoriska etikett. Dels har tjänstesektorn vuxit och industrisektorn minskat varför klasskillnadsbegreppets ena hälft – arbetarklassen – till synes har försvunnit. Följden av detta har i sin tur blivit att fokus i rättvisedebatten istället har hamnat på mer enskilda grupper, som invandrare, arbetslösa, handikappade, hemlösa och så vidare, eller alternativt på en vagt definierad underklass vars främsta kännetecken är bidragsberoende och ett allmänt utanförskap. Och slutligen har själva klassbegreppet, sedan Berlinmurens fall, misstänkliggjorts som någon form av 70-talssocialistisk kvarleva.

I ljuset av detta ter sig livsstilsdimensionernas förmåga att åskådliggöra sociala skillnader särskilt intressanta. Den enkla, tvådimensionella karta som detta kapitel kretsat kring har ju faktiskt visat sig vara behjälplig både för att förstå makrostrukturer och strukturella förändringsprocesser och för att blottlägga de mekanismer ligger bakom dem. Därutöver har vi med livsstils-

analysens hjälp fått syn på en grundvärdeförskjutning i vars av- eller snarare *ny*ideologiserade kölvatten vi kanske kan finna former för att överbrygga gamla strukturella motsättningar.

Rent metodologiskt kan det likväl inte nog understrykas att livsstilsanalyser inte *ersätter* samhällsvetenskapernas klassiska variabler. Faktum är att de måste kombineras med andra strukturkategoriseringar för att alls bli fruktbara, annat än som deskriptiva segmenteringsredskap för den kommersiella marknaden. Men om detta görs på ett förnuftigt sätt, kan de utan tvekan berika vår bild av demokratins betingelser – och därmed indirekt berika demokratin.

Noter

[1] Se t ex Rabinow & Sullivan, 1987; Jameson, 1998.

[2] Se t ex Hall, 1992; Lash, 1999; Gibbins och Reimer, 1999; Thörn 1999.

[3] De kvalitativa metodernas frammarsch inom samhällsvetenskapen har varit olika påtaglig i olika discipliner. Tydligast är den måhända inom medievetenskapen och sociologin, men också på andra håll är samma trend klar. För mer ingående diskussioner se t ex Rabinow & Sullivan, 1987; Alvesson och Sköldberg, 1994.

[4] Bland de akademiska exemplen kan nämnas Inglehart, 1990; Anderson, 1984 och Hellevik, 1996. För exempel på och resonemang om segmenteringsmodeller från privata institut se t ex Holt, 1997; *Media RISC*, 1999; *Vem är ditt varumärke*, 2000.

[5] Livsstil tillhör samhällsforskningens mer nebulösa begrepp. Jag är fullt medveten om att min användning inte i alla läger är helt okontroversiell, men jag avstår ändå av utrymmesskäl från att försöka göra den teoretiska diskussionen om livsstilsbegreppets innebörd rättvisa. För mer ingående resonemang se t ex Sobel, 1981; Lööv och Miegel, 1989; Reimer, 1995 och Dahl, 1997.

[6] Med aktivitetsvariabler åsyftas i detta sammanhang en längre svit med frågor där svarspersonerna får fylla i hur ofta de under det senaste året har ägnat sig åt olika aktiviteter. Vilka aktiviteter som ingår framgår av diagrammet.

[7] Observera dock antalet svarande som beskriver sig själva som medlemmar av en jordbruksfamilj är litet, varför resultatet bör tolkas med försiktighet.

[8] Exempel på vad som ansetts kännetecknа sam- och framtiden kan utläsas i akademiska boktitlar som *The Consumer Society* (Baudrillard, 1970/1998), *Late Capitalism* (Mandel, 1978), *The Culture of Narcissism* (Lasch, 1979), *Postindustrial Possibilities* (Block, 1990), *Risk Society* (Beck, 1992), *The Rise of the Network Society* (Castells, 1996), *The Postmodern Turn* (Best och Kellner, 1997) och *Image Culture* (Jansson, 2001).

[9] Tyvärr finns endast sju av de variabler som ligger till grund för faktoranalysen i figur 1 med varje undersökningsår mellan 1988 och 2001. Om endast dessa sju variabler hade används för att extrahera dimensionerna hade dessa inte utfallit lika övertygande, varför jag istället använt samtliga 34 frågor som ställdes i 1999 års undersökning för att skapa två originaldimensioner. Därefter beräknades medelvärdet på dessa båda dimensioner, för samtliga svarsalternativ på de sju frågor i 1999 års undersökning som också ställts alla andra år. Eftersom alla aktivitetsfrågor är mätta med en sjugradig skala betyder detta i praktiken av 49 olika grupper placerades på den karta som utgörs av originalvariablerna. Därefter kodades de ursprungliga värdena (1-7) på alla sju variabler i samtliga undersökningsårs datamaterial om till nämnda medelvärde på de båda dimensionerna. Slutligen adderades varje svarspersons sju x-värden

(medelvärden på traditionellt-modernt-dimensionen) till en ny x-dimension och motsvarande operation gjordes för att åstadkomma en ny y-dimension. På detta sätt har alltså två dimensioner kunnat konstrueras med exakt samma formel varje undersökningsår, med 1999 års utfall som en sorts rikslikare. Korrelationen mellan origanaldimensionerna och de konstruerade dimensionerna överstiger i båda fallen .80 (r).

[10] Exempelvis har analyser av de värderingsinriktade frågor som också ingår i SOM-undersökningarna avslöjat små men likväl tämligen entydiga förändringar av allmänhetens värdeorientering under samma tidsperiod. Se Holmberg och Weibull (2001).

[11] Liknande iakttagelser har gjorts av teoretiker som analyserat livsstilen hos den grupp de kallar the *new cultural intermediaries*. Se Featherstone, 1991 och Lash och Urry, 1994).

[12] Se t ex Holmberg (2000).

Referenser

Anderson, Thomas W. & Linda L. Golden (1984) "Lifestyle and Psychographics: A Critical Review and Recommendation" *In Advances in Consumer Research*. Vol. 11: 405-411.

Alvesson, Mats & Kaj Sköldberg (1994) *Tolkning och reflektion: vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod*. Lund: Studentlitteratur.

Baudrillard, Jean (1970) *The Consumer Society: Myths and Structures*. London: Routledge.

Beck, Ulrich (1992) *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage.

Bennulf, Martin, Per Hedberg och Henrik Oscarsson (2000) "Vem bryr sig? En analys av valdeltagandet i svenska europaparlamentsvalet 1999" I *Valdeltagande och Europaparlamentsval*. Stockholm: Rådet för utvärdering av 1998 års val. SOU 2000:81.

Best, Steven och Douglas Kellner (1997) *The Postmodern Turn*. New York: Guilford Press.

Block, Fred L. (1990) *Postindustrial possibilities: a critique of economic discourse*. Berkeley: University of California Press.

Bobbio, Norberto (1998) *Vänster och Höger. Essä om politisk distinktion*. Stockholm: Atlas.

Bourdieu, Pierre (1984) *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge: Harvard University Press.

Castells, Manuel (1996) *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell.

Dahl, Henrik (1997) *Hvis din nabo var en bil. En bog om livsstil*. Danmark: Akademisk Förlag.

Featherstone, Mike (1991) *Consumer Culture and Postmodernism*. London: Sage.

Gibbins, John R. & Bo Reimer (1999) *The Politics of Postmodernity*. London: Sage.

Giddens, Anthony (1993) *Sociology*. Cambridge: Cambridge Polity Press.

Hall, Stuart (1992) 'The Question of Cultural Identity' i S. Hall, D. Held och T. McGrew (eds) *Modernity and its Futures*. Cambridge: Polity Press.

Hellevik, Ottar (1996) *Nordmenn og det gode liv. Norsk Monitor 1985-1995*. Oslo: Universitetsförlaget.

Holmberg, Sören (2000) *Välja parti*. Stockholm: Norstedts Juridik.

Holmberg, Sören och Lennart Weibull (2001) "Land, Du välsignade?" I Holmberg, S. & L. Weibull (red) *Land, Du välsignade?* SOM-rapport nr 26. SOM-institutet Göteborgs universitet.

Holt. DB (1997) "Poststructuralist Lifestyle Analysis: Conceptualizing the Social Patterning of Consumption in Postmodernity" In *Journal of consumer Research*. Vol. 23: 326-350.

Inglehart, Ronald (1990) *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton: Princeton University Press.
Jameson, Fredric (1998) *The Cultural Turn: Selected Writings on the Postmodern, 1983-1998*. London: Verso.
Jansson, André (2001) *Image Culture. Media, Consumtion and Everyday Life in Reflexive Modernity*. Institutionen för Journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet.
Lasch, Christopher (1979) *The Culture of Narcissism: American Life in an Age of Diminishing Expectations*. New York: Warner Books.
Lash, Scott (1999) *Another Modernity: A Different Rationality – space, society, experience, judgment, objects*. Oxford: Blackwell.
Lash, Scott & John Urry (1994) *Economies of Sign and Space*. London: Sage.
Lithner, Anders (1998) "Radion och televisionen. Två medier – en publik" I Nilsson, L. (red) *Mångfald – bilder av en storstadsregion*. SOM-rapport nr 21. SOM-institutet Göteborgs universitet.
Lithner, Anders (1999) "Skilda vanor" I Holmberg, S. & L. Weibull (red) *Ljusnande framtid*. SOM-rapport nr 22. SOM-institutet Göteborgs universitet.
Lithner, Anders (2000a) "Valaktens innanförskap. Om varför vissa deltog – andra avstod" I *Valdeltagande och Europaparlamentsval*. Stockholm: Rådet för utvärdering av 1998 års val. *SOU 2000:81*.
Lithner, Anders (2000b) "Alla läser tidningen. Nästan" I Wadbring I. & L. Weibull (red) *Tryckt. 20 kapitel om dagstidningar i början av 2000-talet*. Dagspresskollegiet, Göteborgs universitet.
Lööv, Thomas & Fredrik Miegel (1989) *The Notion of Lifestyle. Some Theoretical Considerations*. Lund Research Papers in Media and Communication studies. Report No. 15. University of Lund.
Mandel, Ernest (1978) *Late Capitalism*. London: Verso.
Media RISC. Ett levande sätt att beskriva och förstå människor (1998) Stockholm: Sifo Research & Consulting.
Miegel, Fredrik (1993) *Values and Lifestyles: Structural Change and the Process*. Lund Research Papers in Media and Communication studies. Report No. 8. University of Lund.
Rabinow, Paul och William M. Sullivan (1987) *Interpretive Social Science: A Second Look*. Berkeley: University of California Press.
Reimer, Bo (1995) *Measuring Lifestyles as Leisure Practices. On The Theoretical and Empirical Problematics of Lifestyle Research*. Paper presented at the 90th ASA Annual Meeting, Washington 950819-950823.
SCB (2002) *Långt kvar till regeringens 50-procentsmål för studenter med arbetarbakgrund*. Pressmeddelande från SCB och Högskoleverket. Nr 2002:330.
Sobel, Michael E. (1981) *Lifestyle and Social Structure. Concepts, Definitions, Analyses*. New York: Academic Press.
Vem är ditt varumärke? (2000) Göteborg: Infratest Burke.

Självförverkligare och Världsförbättrare: En undersökning av de fria logotyperna

Ulf Bjereld & Marie Demker

Politiska skiljelinjer formas långsamt och genom konflikter. I den politiska sociologin anses Seymour Martin Lipset och Stein Rokkans artikel "Cleavage structures, party systems and voter alignments" från 1967 vara banbrytande för den syn på politiska skiljelinjer (eng. *cleavages*) som fortfarande dominerar diskussionen.[1] Lipset och Rokkan härledde fyra skiljelinjer ur den nationella och den industriella revolutionen. När nationalstaterna formerades uppstod konflikter mellan den centrala eliten och de lokala oppositionerna (centrum-periferikonflikten) och mellan den kyrkliga organisationen och den statliga auktoriteten (kyrka-statkonflikten). När den industriella revolutionen drog fram över Västeuropa uppstod konflikter mellan dem som utövade den primära näringen jordbruket och dem som levde på den sekundära industrin (land-stadkonflikten) samt mellan dem som ägde produktionsmedlen i industrin och dem som endast ägde sin arbetskraft (arbete-kapitalkonflikten). Ur dessa fyra konflikter har det i Västeuropa växt fram fyra stora skiljelinjer, baserade på region, religion, land-stad samt klass. Starkast har i de flesta länder varit den klassbaserade vänster-högerskiljelinjen, men många länder har och har haft korsande skiljelinjer. De politiska partierna uttrycker normalt någon av dessa skiljelinjer och tvingas formera sig på de skiljelinjer som är dominerande i landet.

I Sverige har vänster-högerskiljelinjen varit helt dominerande, på ett i västvärlden unikt sätt, och försöken för nya partier att lansera nya skiljelinjer som utmanar vänster-högerskiljelinjen har varit fruktlösa.[2] Sociologen Manuel Castells har lanserat tanken om ett nätverkssamhälle där vi fått en ny uppdelning i samhället – den mellan dem som deltar i de nya sociala nätverken, en grupp Castells benämner *informationella producenter*, och dem Castells kallar *den allmänna arbetskraften*.[3] Vi menar att denna konflikt är en frukt av den kommunikationella revolution som, likt den nationella och den industriella, gett upphov till nya konflikter och därmed på sikt till en ny skiljelinje. Vi menar att Castells tankar kan göras empiriskt prövbara genom att kombineras med Lipset och Rokkans historisk-sociologiska teori om skiljelinjer. Den nya skiljelinjen, menar vi, är alltså följden av en kommunikationsrevolution, något som gett upphov till både global kunskapsöverföring och snabba person- och godstransporter. [4]

Vårt bidrag

Vi menar att ljuset bör riktas mot de informationella producenternas roll i den kunskapsgenererande processen om man vill undersöka den intellektuella halten i Castells teori. På samma sätt som arbetaren under kapitalismen sålde sin arbetskraft till den kapitalist som var beredd att köpa den och betala ett visst pris för den så säljer de informationella producenterna sin arbetskraft på marknaden till den som vill köpa den och betala ett visst pris för den. Den stora skillnaden är att under industrikapitalismen var en arbetare utbytbar mot en annan arbetare - under den informationella kapitalismen är en informationell producent *inte* på samma sätt utbytbar mot en annan informationell producent. Eftersom innovationen, kreativiteten och specialkunskapen ligger till grund för produktiviteten och den mervärdesskapande processen blir varje informationell producent en egen unik kompetensbärare. Positionen som unik kompetensbärare ger de informationella producenterna makt och egenintresse och gör dem till individualister.

Vi tror inte att det är lämpligt att kalla dessa grupper för informationella producenter, eftersom deras verksamheter innefattar fler saker än informationsproduktion. Vi har istället valt att kalla denna grupp för *fria logotyper*. Dessa fria logotyper är typiska nätverksmänniskor. De kan visserligen ha fasta anställningar och trygga jobb, men deras sociala bas, arbetsuppgifter och intressen är sådana att det är som personer och individer de är intressanta och relevanta. Det kan röra sig om specialkunskaper av olika slag, men också kreativitet och entrepenörsanda. De är sin egen vara, säljbar genom sitt värde och sitt varumärke.[5] De fria logotyperna befinner sig oftast på en ganska hög nivå i arbetslivet och utövar vanligen någon form av ledarskap. *Men vår huvudtes här är att de inte är en grupp utan två grupper*. Grupperna är förenade av såväl verksamhetsarena som drivkrafter, men deras sociala bas skiljer sig åt. Den första gruppen har sin sociala bas i kapitalismen (finans- och företagssektorn samt näringar som lever på service och tjänster till den privata sektorn) och drivs i sitt agerande av en *strävan efter självförverkligande*. Den andra gruppen har sin sociala bas i kollektiva nyttigheter (samhällsinformation, opinionsbildning, vård, skydd, omhändertagande, rättsäkerhet m m) och drivs av en *strävan efter att förbättra världen*. Vi har i denna uppsats valt att kalla den första gruppen för *självförverkligare* och den andra gruppen för *världsförbättrare*.[6] Notera att båda dessa är idealtyper.[7]

För att exemplifiera våra fria logotyper kan vi nämna att Göran Kropp nog tillhörde självförverkligarna medan många av EU-demonstranterna i Göteborg förra året nog tillhör världsförbättrarna. En grafittimålare som Martin Burgos är en intressant hybrid. Burgos målar illegalt i tunnelbanan och dömdes nyligen till dryga böter, samtidigt ställer han ut på galleri och säger att han vill

göra världen vacker för att människor skall bli gladare. Han tycker illa om modern konst och tycker att den bidrar till alieneringen i samhället och han ser sin verksamhet som just världsförbättrande.

Syftet med kapitlet är att utifrån de skymtande skiljelinjerna empiriskt pröva om de olika grupperna av fria logotyper går att identifiera med avseende på social bas, värden och agerande och därmed lägga grunden för en diskussion om skiljelinjens analytiska fruktbarhet.

Vilka är de fria logotyperna?

Vilken är då den sociala bas som skiljer dessa två grupper av fria logotyper åt? Vi menar att den första gruppen - självförverkligarna - i huvudsak har privata arbetsgivare eller avnämare och att deras arbetsuppgifter kännetecknas av att i någon mening maximera vinsten (ekonomisk, politisk eller kulturell) för den som betalar deras tjänster. Vinstmaximeringsprincipens primat gör dessa självförverkligare (åtminstone skenbart) ideologilösa. De är ”fixare” och villiga att arbeta med olika saker, beroende på deras kompetens och intresseområden. I denna uppsats har vi operationaliserat denna första grupp – självförverkligare – som yrkesgrupper av typen arkitekter, ekonomer, revisorer, advokater, systemmän och programmerare, egna företagare, säljare och marknadsförare, personalansvariga, säkerhetsarbete och konstnärer.[8]

Den andra gruppen - världsförbättrarna - har i huvudsak offentliga arbetsgivare eller avnämare och deras arbetsuppgifter kännetecknas av att i någon mening lösa problem (ekonomiska, politiska eller kulturella). De väljer verksamhet med utgångspunkt i sin kompetens och i vilka värden de vill främja. I denna uppsats har vi operationaliserat denna andra grupp – världsförbättrare – som yrkesgrupper av typen journalister, översättare, biblioteks- och arkivarbetare, lärare på högre nivåer, forskare, socialarbetare, präster, förvaltningstjänstemän, officerare, offentliga jurister och polisbefäl.[9]

Den första gruppen - självförverkligarna - odlar sitt varumärke eller sin logotyp för att stärka dess/sitt värde på marknaden. Den andra gruppen - världsförbättrarna - odlar sitt varumärke eller sin logotyp för att på värdegrund påverka politiken och samhällsutvecklingen.

Båda grupperna är i någon mening "auktoritetsnedrivare". Självförverkligarna är auktoritetsnedrivare eftersom vinstmaximeringsprincipen underminerar alla auktoriteter. Världsförbättrarna är auktoritetsnedrivare eftersom nitet att förbättra världen underminerar alla auktoriteter.

Vår önskan är att empiriskt identifiera två intressegrupper som i så fall bör återfinnas i befolkningen. Båda dessa intressegrupper återfinns inom den grupp Castells kallar nätverksdeltagare, men vårt bidrag är att diskutera om denna grupp i sig har olika intressen. Om så är fallet menar vi att det finns

skäl dels att sätta tilltro till en ny skiljelinje dels, att tro att denna skiljelinje har möjligheter att skapa nya politiska grupperingar. Motsättningen går således inte enbart mellan Castells två kategorier av nätverksdeltagare och de som står utanför.

I denna uppsats vill vi ta ett första steg på vägen genom att belägga samband mellan en viss typ av social bas och en viss typ av värden samt ett visst agerande. Vi har i en tidigare undersökning indikerat att det finns en grupp som kan beskrivas som ”fria logotyper” genom att påvisa att det bland ungdomar (under 30 år) finns ett samband mellan utbildning och bindning till territoriet, politiskt engagemang och utanförskap.[10] Högre utbildning frigjorde individen från en lokal territoriell identitet, skapade större engagemang i breda samhällsfrågor och ökad tolerans för olikheter, ökade förtroendet för andra människor och tillfredställelsen med det egna livet samt minskade konsumtionen av TV-underhållning. Svagheten med den undersökningen var att den sociala basen endast kunde definieras i termer av utbildning då undersökningen rörde ungdomar mellan 15 och 30 år.

I denna undersökning vill vi förfina analysen och genom att försöka upprätta en distinktion på social grund mellan de två grupper av ”fria logotyper” vi benämner självförverkligare och världsförbättrare. *Vår fokus ligger på att identifiera självförverkligarna och världsförbättrarna.*

Gruppen fria logotyper är en grupp som teoretiskt bör vara på tillväxt, en första våg i efterdyningarna av 1968 års sociala omvälvningar och en andra våg efter det kalla krigets slut. I och med att den kommunikationella revolutionen lett till att samhället har avreglerats och individualiserats bör vi kunna se en trend där hela gruppen fria logotyper ökar i storlek.

Figur 1 visar att andelen av de svarande som kan klassas som fria logotyper ökar under perioden 1986 till 2001 från tio till strax under arton procent. Den förväntade ökningen efter kalla krigets slut 1989 återfinns också. Relationen mellan de två grupperna – baserad på självangiven yrkesgrupp – förändras emellertid under perioden. Den grupp vi kallat världsförbättrare ökar relativt sett mer än gruppen självförverkligare. Vid slutet av undersökningsperioden är grupperna lika stora.

Figur 1 **Andel av svarspersonerna som tillhör gruppen fria logotyper 1986-2001 (Källa: SOM-institutet)**

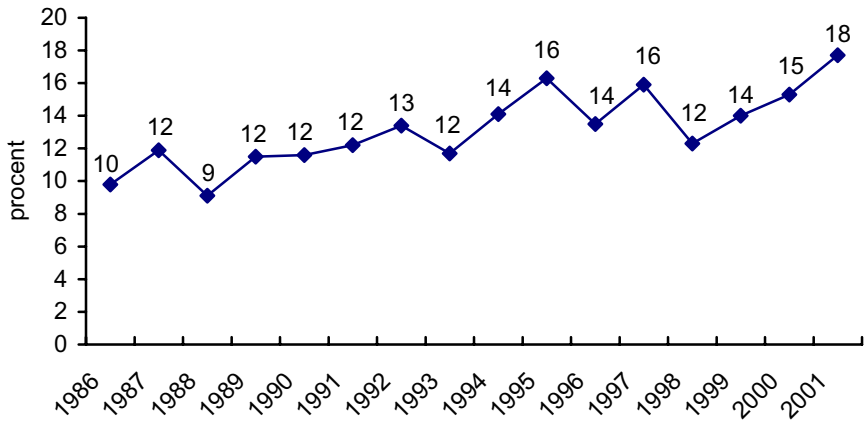

Figur 2 visar att andelen självförverkligare är som störst i mitten av 1990-talet medan världsförbättrarna ökar stadigt sedan början av 1990-talet. Det är rimligt att andelen offentliganställda har ökat under den här perioden efter den ekonomiska krisen i början av 1990-talet. Men de senaste åren ser vi att *hela* gruppen fria logotyper ökar så att de båda grupperna nu är lika stora, cirka nio procent av befolkningen.

Figur 2 **Självförverkligarnas och världsförbättrarnas andel av befolkningen 1986-2001 (Källa: SOM-institutet)**

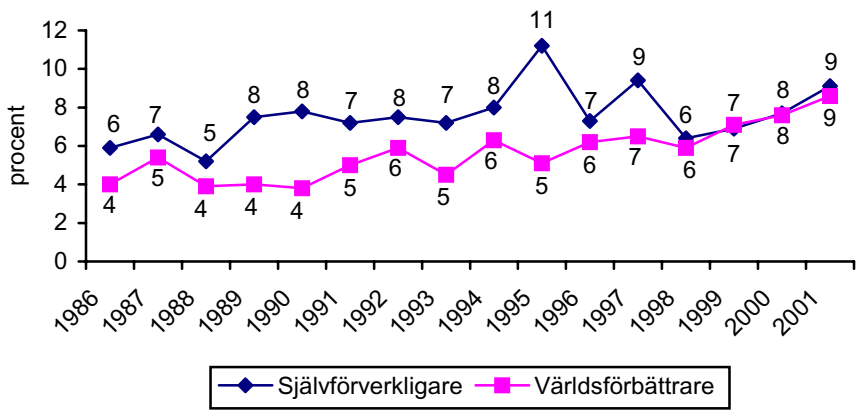

Fördelningen av män och kvinnor bland de fria logotyperna är ojämn, 41 procent av dem är kvinnor och 59 procent män. Den sneda könsfördelningen beror på att andelen män är så stor i gruppen självförverkligare. Av *självförverkligarna* är 33 procent kvinnor och 67 procent män. Av *världsförbättrarna* är 51 procent kvinnor och 49 procent män.

Alla fria logotyper är som väntat underrepresenterade i åldersgrupperna under 25 år. En fri logotyp har knappast hunnit utveckla sitt värde innan utbildningen är avslutad. Världsförbättrarna är å ena sidan något underrepresenterade i befolkningen mellan 25 och 40 år. Självförverkligarna är å andra sidan överrepresenterade i samma grupp. I gruppen över mellan 40 och 60 år är hela gruppen fria logotyper något överrepresenterade.

Som väntat, med tanke på utbildningsbakgrunden, bor de flesta fria logotyperna i städer eller större tätorter. Det finns dock relativt sett fler världsförbättrare på landsbygden än självförverkligare och relativt fler självförverkligare än världsförbättrare i de tre storstadsområdena.

Vår hypotes

Vi har valt att koncentrera oss på de fria logotypernas sociala bas, värden och agerande. Den sociala basen har vi gjort till ett antagande och särskilt två grupper på den grundvalen. Agerandet och värdena undersöker vi med hjälp av re-analys av mer än femton års surveyundersökningar.[11] Vår hypotes är att självförverkligarna, med bakgrund i sin sociala miljö där ekonomisk vinst i någon mening är målet för verksamheten, kommer att vara starkt benägna att agera vinstmaximerande eller på ett sätt som främjar den personliga egennyttan. De kommer också att prioritera värden som maximerar handlingsfriheten för individen även om det sker på bekostnad av kollektivet. Självförverkligarna har framför allt förtroende för dem som utgör en del av den egna gruppen.

Världsförbättrarna å andra sidan kommer inte bara att vara mer benägna att agera altruistiskt utan även att agera offentligt överhuvudtaget. För att förmera sitt värde på det område där man kan förändra världen måste världsförbättraren också vara offentlig. Världsförbättraren kommer att prioritera värden som främjar upprätthållandet av socialt gångbara normer. Världsförbättrarna har framför allt förtroende för dem som utgör en del av den egna gruppen, men också dem som representerar de sociala normerna och det sociala systemet.

Vi tror därför att skillnaderna mellan självförverkligarnas och världsförbättrarnas *agerande* kommer att visa sig på följande sätt:

> **Mediekonsumtion:** Självförverkligarna tar mindre ofta del av den s k seriösa nyhetsförmedlingen än självförverkligarna. Självför-

verkligarna tillmäter ekonomisk och teknisk information ett större värde än världsförbättrarna, medan världsförbättrarna tillmäter debatt och opinionsbildande material ett större värde än självförverkligarna.
Privatsfären: Självförverkligarna handlar mindre ofta miljömärkta varor, som ju är dyrare än andra, eller är medlemmar i ideella politiska föreningar, men handlar oftare med aktier och går oftare på restaurang. Självförverkligarna skänker mindre ofta pengar.
Samhällsengagemang: Självförverkligarna diskuterar mindre ofta politik och samhällsfrågor eller deltager i demonstrationer än vad världsförbättrarna gör.

Vi tror också att skillnaden mellan självförverkligarnas och världsförbättrarnas *värden* kommer att visa sig på följande sätt:

Förtroende och samhällssyn: Självförverkligarna har mindre ofta förtroende för samhällsrepresentanter men oftare för yrkesgrupper med ekonomiskt och tekniskt arbete än vad världsförbättrarna har.
Arbetslivet: Självförverkligarna värdesätter individuella villkor som goda ekonomiska förutsättningar, handlingsfrihet samt företagsfrågor mera än vad världsförbättrarna gör.
Kulturen: Självförverkligarna värdesätter individuella val medan världsförbättrarna värdesätter upprätthållandet av stadfästa sociala normer.
Världsbild: Självförverkligarnas världsbild har grundläggande hållningar som ger handlingsfrihet och möjligheter för individen, världsförbättrarnas världsbild har grundläggande hållningar som upprätthåller kollektiva nyttigheter och befordrar möjligheter för kollektivet.

För att hypotesen om att de fria logotyperna inte består utav en utan av två grupper skall anses få stöd måste ett substantiellt antal skillnader mellan dem föreligga på såväl agerandenivå som på värdenivå. Vi valde att utifrån den befintliga datamängden SOM 1986-2001 plocka ut de indikatorer som vi menade borde visa på skillnader om de två grupperna av fria logotyper skulle anses föreligga. Vi redovisar alla dessa i tabell ett och två i avsnittet nedan.

Vår analys

Vi har undersökt de båda gruppernas agerande genom frågor om mediekonsumtion, privatsfärens agerande och samhällsengagemang. Analysen ger vid handen att i varje enskild fråga återfinns en skillnad mellan grupperna. Störst skillnader återfinns inom privatsfären. Men i alla enskilda fall utom ett går skillnaden i hypotesens riktning.

Mediekonsumtionen av s k seriös nyhetsförmedling hos självförverkligarna är lägre än hos världsförbättrarna och självförverkligarna prioriterar ekonomi och teknik högre än världsförbättrarna. Världsförbättrarna lyssnar, läser och tittar mer på nyheter samt prioriterar miljöjournalistik och opinionsbildande material högre än självförverkligarna. Självförverkligarna läser dock oftare nyheter på nätet än världsförbättrarna, medan världsförbättrarna deltar i debattforum på nätet oftare än självförverkligarna.

I den privata sfären handlar världsförbättrarna oftare miljömärkta varor, är oftare medlemmar i politiska partier, miljöföreningar och djurskyddsföreningar samt skänker oftare pengar till hjälporganisationer än vad självförverkligarna gör. Självförverkligarna handlar oftare med aktier och går på restaurang samt är oftare medlem i idrottsföreningar än världsförbättrarna.

Självförverkligarna är mindre offentligt engagerade i samhället än världsförbättrarna genom att de mindre ofta diskuterar politik med andra och deltar mindre ofta i demonstrationer.

För en mer detaljerad överblick över skillnader i agerandet mellan självförverkligare och världsförbättrare se tabell 1.

Tabell 1 **Skillnader i agerande mellan självförverkligare och världsförbättrare (en schematisk sammanställning där plustecken betyder högst och minus lägst andel svarspersoner av de två grupperna. Indikatorer i fetstil anger skillnader större än tio procentenheter, * signifikant på 95%-nivån, ** signifikant på 99%-nivån)**

	Självförv	Världsförb
Lyssnar på ekot dagligen	-	+**
Tittar på Aktuellt dagligen	-	+**
Tittar på Rapport dagligen	-	+**
Läser morgontidning minst 6 dgr/v	-	+**
Läser Aftonbladet minst 6 dgr/v	+	-
Läser Expressen minst 6 dgr/v	-	+ (ej i hyp:s riktn)
Anser ekonominyheter mkt viktigt	**+**	**-****
Anser debattartiklar mkt viktigt	**-**	**+****
Anser miljöartiklar mkt viktigt	-	+**
Anser artiklar om IT mkt viktigt	+	-
Har personlig hemsida	+	-
Använder Internet privat	**+**	**-****
Använder Internet för datorteknik	+	-**
Använder Internet i arbetet	+	-
Använder Internet för nöje	+	-
Använder Internet för debatter	-	+**
Använder Internet för nyheter	+	- **
Handlar miljömärkta varor mkt ofta	-	+
Medlem i djurskyddsförening	-	+
Medlem i miljöorganisation	-	+*
Medlem i politiskt parti	-	+**
Medlem i idrottsförening	+	-
Handlar med aktier ngn gång/mån	+	-**
Skänkt pengar till hjälporg	**-**	**+****
Gått på restaurang ngn gång/mån	+	-
Deltagit i demonstration sen. året	-	+**
.kan tänka mig att göra det igen	-	+*
Diskuterat politik ngn gång/mån	-	+**
Ej diskuterat samhällsfrågor	+	-

Vi har därefter undersökt de båda gruppernas värden genom frågor om förtroende för andra grupper i samhället och för samhällsinstitutioner. Vi har också undersökt synen på politik, arbetsliv och kultur samt uppfattningen om vikten av vissa grundläggande värden. Vi konstaterar att även här föreligger skillnader i samtliga fall utom ett, och i alla enskilda fall utom tre går skillnaden i hypotesens riktning.

Tabell 2 **Skillnader i värden mellan självförverkligare och världsförbättrare (en schematisk sammanställning där plustecken betyder högst och minus lägst andel svarspersoner i de två grupperna. Indikatorer i fetstil anger skillnader större än tio procentenheter,* signifikant på 95%-nivån, ** signifikant på 99 %-nivån.)**

	Självför	Världsförb
Förtroende för regeringen	-	+*
Förtroende för Sv Radio	+	- (ej i hyp:s riktn)
Förtroende för fackföreningar	-	+**
Förtroende för storföretagen	**+**	**-****
Förtroende för pol partier	-	+*
Förtroende för ekonomer	+	-**
Förtroende för ingenjörer	**+**	**-****
Förtroende för arkitekter	+	-*
Förtroende för politiker	-	+
Förtroende för informatörer	+	-*
Förtroende för PR-folk	+	-
Förtroende för IT-konsulter	+	-*
Förtroende för reklamfolk	**+**	**-****
Mkt/ganska intresserad av politik	**-**	**+****
Mkt viktigt med hög inkomst	+	-
Mkt viktigt arbeta självständigt	+	-
Mkt viktigt styra egna arbetstider	+	-
Mkt viktigt samhällsnyttigt arbete	**-**	**+***
Mkt viktigt goda karriärmöjligh.	+	-
Mkt liten risk för arbetslöshet	-	+**
Införa förhandsgransk av video	-	+**
Fel att avskaffa filmcensuren	**-**	**+****
Fel med dokusåpor i TV	**-**	**+****
Terrorism oroande	-	+
Militanta veganer oroande	-	+
Gå med i en antirasistisk org	-	+
Sverige undvika ta int ställning	-	+ (ej i hyp:s riktn)
Miljön viktig fråga	-	+**
IT viktig fråga	+	-
Företagens villkor viktig fråga	+	-
Mkt viktigt med en ren värld	-	+*
Mkt viktigt med klokhet	-	+
Mkt viktigt med självförverkligande	+	-**
Mkt viktigt med njutning	**+**	**-**
Mkt viktigt med jämlikhet	-	+**
Mkt viktigt ett spännande liv	+	-*
Mkt viktigt med frihet	0	0 (ingen skillnad)
Mkt viktigt med visdom	-	+
Mkt viktigt med rättvisa	+	- (ej i hyp:s riktn)

Självförverkligarna har lägre förtroende för regering, fackföreningar och politiska partier än världsförbättrarna, men högre förtroende för storföretagen och för Sveriges radio. Självförverkligarna har också större förtroende än världsförbättrarna för yrkesgrupper med ekonomiskt och tekniskt arbete, men även yrkesgrupper med informations- och reklamarbete.

Självförverkligarna är mindre intresserade av politik än världsförbättrarna. Inom arbetslivet värderar självförverkligarna ett fritt och självständigt arbete, hög inkomst och goda karriärmöjligheter högre än världsförbättrarna. Världsförbättrarna värderar att arbetet är samhällsnyttigt högre än självförverkligarna.

Självförverkligarna har en mer tillåtande syn på kultur än världsförbättrarna, de är mer negativa till filmcensur, mindre oroade av terrorism och militanta veganer och mindre bekymrade över dokusåporna i TV än världsförbättrarna. Världsförbättrarna är dock mer villiga att gå med i en anti-rasistisk organisation än självförverkligarna samtidigt som de är mindre positiva till att Sverige tar ställning i internationella konflikter.

De skillnader i grundläggande värderingar som återfinns mellan självförverkligare och världsförbättrare är tydligast avseende värden som jämlikhet, njutning, en ren värld, miljöförstöring, självförverkligande och klokhet. Självförverkligare värderar njutning och självförverkligande högre än världsförbättrarna, medan världsförbättrarna värderar jämlikhet, klokhet, en ren värld och miljöfrågor högre än självförverkligarna.

Sammantaget visar vår analys att det finns en skillnad i agerande och värden inom gruppen fria logotyper mellan dem vi kallat självförverkligare och dem vi kallat världsförbättrare. I grundantagandet ingick att båda grupperna är individualister och har en social bas som påverkats av den kommunikationella revolutionen, men vi menar att vi här ser ett embryo till en ny konflikt med motstående intressen inom den grupp Manuel Castells kallar för nätverkssamhällets medborgare. Denna konflikt mellan självförverkligare och världsförbättrare kan skapa en ny skiljelinje i det västerländska samhället, en skiljelinje som har sin sociala bas i kommunikationernas, individernas och kunskapens ökade betydelse och territoriets, hierarkiernas och kollektivens minskade betydelse.

Slutsats samt förslag till vidare forskning

En viktig slutsats av vår undersökning är att en ökande andel fria logotyper i riskerar att undergräva hela tanken med en representativ demokrati. Om det är så att de fria logotyperna fjärmar sig från den politiska gemenskap där de garanteras just den frihet och det handlingsutrymme deras verksamhet kräver undermineras solidariteten i den gemenskapen. En process som riskerar att

utsätta de kvarvarande medborgarna för såväl lägre livskvalitet som färre möjliga livsval.

Om den nya konfliktlinjen inte bara återfinns mellan dem som Castells benämner den kasserade arbetskraften och dem vi benämner fria logotyper utan också inom de fria logotyperna blir representationen utefter de gamla skiljelinjerna obsolet. En sådan situation ger inga förutsättningar för någon annan demokrati än den s.k. valdemokratin. Att i en deliberativ process komma fram till gemensamma lösningar i ett individualiserat samhälle där en grupp – med en ansenlig mängd makt – inte upplever någon medborgerlig gemenskap tycks oss i det närmaste omöjligt. Att förvänta sig ett starkt deltagande antingen i beslutsföreberedande processer eller i faktiska beslut tycks oss på samma grunder lika främmande.[12] Om emellertid de fria logotyperna dessutom avskärmar sig från den nationella politiska gemenskapen så fungerar inte heller valdemokratin eftersom den förutsätter att medborgarna är relaterade till varandra i någon annan mening än att man har rösträtt i samma nation. Ett alternativ är direktdemokrati där majoritetsprinciperna (enkel eller kvalificerad) inte tar hänsyn till konflikter mellan grupper och inslaget av representation är helt borta. Ett annat alternativ är tanken om de konkurrerande eliterna som skulle kunna fungera i en politisk gemenskap där den konflikt mellan de fria logotyperna som vi antyder då kan nyttiggöras i samhällsutvecklingen. Schumpeter avvisar alla tankar på deliberativ demokrati eftersom ”grundvärderingarna ligger bortom blotta logikens räckvidd.”[13]

De fria logotyperna har tagit Sören Kierkegaards tankar om att människan måste lämna massan, gå sin egen väg och leva sitt eget liv ad notam. Men den ena gruppen tycks göra det med sin egen välfärd för ögonen. En sådan individualism tenderar att slå över i egoism och självrättfärdigande. Den attityden kommer i konflikt med den andra gruppen av fria logotyper (världsförbättrarna) som i sitt agerande tenderar att slå vakt om kollektiva värden och sociala regelsystem. En sådan individualism riskerar att slå över i nostalgi och destruktivt principstyre. Konflikten inom de fria logotyperna tycks ännu inte fått någon organiserad form.[14] Nästa steg i studiet av de fria logotyperna är att identifiera värdeallokeringsprinciperna hos de fria logotyperna och resten av medborgarna i syfte att peka på graden av artikulering och aggregering av konflikterna utefter den nya skiljelinjen.

Noter

1 Omtryckt i Mair 1990.

2 Kristdemokraterna tvingades under 1980-talet definiera sig på vänster-högerskiljelinjen för att bli framgångsrika. Miljöpartiet fick göra detsamma under 1990-talet för att bli kvar i det politiska rummet.

3 Castells 1998, 1998, 2000

[4] Vi är väl medvetna om att vi inte är de första att utveckla nya skiljelinjer. Mest kända är Ingleharts teorier om de postmateriella värdena, se Inglehart 1977. Se ävenBennulf 1994, Oscarsson 1998, Thompson, Grendstad och Selle 1999 samt Hjerm 2000.

[5] De fria logotyperna är i högre utsträckning än andra grupper utsatta för vad medieforskaren John B Thompson kallar medierade erfarenheter. De försöker hitta en balans mellan å ena sidan den känsla av ansvar för okända individer och intressen som den medierade erfarenheten ger och å andra sidan de krav och skyldigheter som det vardagliga praktiska livet innehåller. Se vidare Thompson 2001 kap 7.

[6] Filosofiskt kan dikotomin återfinnas t ex mellan kommunitärer och liberaler. Ingenting hindrar att självförverkligande skulle kunna bidra till ett gott samhälle på samma sätt egenintressen rationellt anses leda till en god värdeallokering. Det finns alltså ingenting pejorativt i benämningarna. Se vidare t ex Sen 1995.

[7] Filosofen John Kekes beskriver motsättningen som ”the conflict between the moral and the aesthetic modes of reflection.” Den moraliska reflektionens nyckel är moraliska principer, den estetiska reflektionens nyckel är det kreativa förverkligandet av det egna jaget (Kekes 2000, s 144). Jfr också Sören Kierkegaards tre stadier i en människas utveckling från det banala till det mogna: det estetiska, det etiska och det religiösa stadiet.

[8] De yrkeskoder som använts är valundersökningarnas yrkesgruppskodning, utarbetad av Bo Särlvik och redovisad i Gilljam et al 1991. Följande koder har använts för att klassificera självförverkligarna: 015, 022, 042, 043, 044, 045, 047, 081, 084, 085, 086, 133, 134, 135, 174, 311, 314, 315, 316, 334, 335, 336, 912, 914. Grundtanken har varit att i så hög grad som möjligt föra samman grupper av yrken där vinstmaximeringsprincipen står i centrum. I någon mån kan alla dessa yrkesgrupper sägas tillhöra samhällets ”gesellschafts”-sida eller den ekonomiska värdereproduktionen.

[9] De yrkeskoder som använts är valundersökningarnas yrkesgruppskodning, utarbetad av Bo Särlvik och redovisad i Gilljam et al 1991. Följande koder har använts för att klassificera världsförbättrarna: 034, 035, 064, 065, 066, 091, 094, 114, 115, 116, 121, 124, 125, 164, 165, 955, 956, 984, 985. Grundtanken har varit att i så hög grad som möjligt föra samman grupper av yrken där problemlösarprincipen står i centrum. I någon mån kan alla dessa yrkesgrupper sägas tillhöra samhällets ”gemeinschafts”-sida eller en icke-ekonomisk värdereproduktion. Gruppen av ”världsförbättrare” rymmer fler kvinnor än gruppen av ”självförverkligare”. Vi är medvetna om att en del av skillnaderna i värden och beteenden kan tillskrivas könsfaktorn. Då vårt syfte här emellertid inte är att *förklara* skillnaderna mellan grupperna, utan att på teoretisk grund identifiera grupperna som ett led i prövningen och utvecklandet av Castells teori, är inte könsskillnaden i grupperna något metodologiskt problem. I ett senare utvecklande av kritiken mot Castells kan en prövning av könsfaktorns betydelse för de nya skiljelinjerna emellertid vara på sin plats.

[10] Bjereld och Demker 2002.

[11] Resultaten i analysen bygger på samtliga Riks-SOM-undersökningar under perioden 1986-2001 som innehåller respektive indikator som redovisas i tabell 1 och 2. N-talet för de enskilda indikatorerna varierar mellan 157 och 4349 personer. Totalt innehåller urvalet 32 610 personer. Vi vill rikta ett särskilt tack till redaktören Henrik Oscarsson för goda råd och praktiskt bistånd.

[12] Robert Dahl skriver att i ett mer demokratiskt samhälle än vårt västerländska ”bör medborgarna..ha de politiska resurser som krävs för att för att delta i det politiska livet på i stort sett jämställd fot.” (Dahl 2002 s 494). Men här finns ingen problematisering av huruvida människor vill delta i en politisk gemenskap som de själva inte aktivt valt. Dahl förutsätter att bristen på politiska resurser är det enda hindret för

jämställt deltagande. Vår analys antyder att graden av politiska resurser endast är en intressant begränsande faktor då/om den politiska gemenskapen upplevs som reell.

[13] Citerad i Held 1995 s 207.

[14] Troligen finns det vänster-högerdimension såväl mellan de båda grupperna som inom dem.

Referenser

Bennulf, Martin (1994) *Miljöopinionen i Sverige*, Dialogos, Lund.

Bjereld, Ulf & Marie Demker (2002) "Ny värld – nya skiljelinjer?" ur Oscarsson, Henrik (red) *Spår i framtiden*, SOM-rapport nr 28, SOM-Institutet, Göteborgs Universitet, Göteborg.

Castells, Manuel (1998, 1998, 2000) *Informationsåldern. Ekonomi, samhälle och kultur. Band I-III*. Daidalos, Göteborg.

Dahl, Robert A (2002) *Demokratin och dess antagonister*. Ordfront Pocket, Stockholm.

Gilljam, Mikael, Sören Holmberg och Martin Bennulf (1991) *Valundersökning 1988, Teknisk rapport*. Valundersökningar rapport 13, Statsvetenskapliga institutionen/Statistiska Centralbyrån.

Held, David (1995) *Demokratimodeller. Från klassisk demokrati till demokratisk autonomi*. Daidalos, Göteborg.

Hjerm, Mikael (2000) *My Country right or wrong? A comparative analysis of national sentiments and their meaning*. Sociologiska institutionen, Umeå Universitet, Umeå.

Inglehart, Ronald (1977) *The Silent Revolution. Changing values and political style among western publics*. Princeton University Press, Princeton.

Kekes, John (2000) *Pluralism in Philosophy. Changing the Subject*. Cornell University Press, Ithaca och London.

Mair, Peter (red) (1990) *The West European Party System*, Oxford University Press, Oxford.

Oscarsson, Henrik (1998) *Den svenska partirymden. Väljarnas uppfattningar av konfliktstrukturen i partisystemet 1956-1996*. Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs Universitet, Göteborg.

Sen, Amartya (1995) *Etik och ekonomi*, SNS förlag, Stockholm.

Thompson, John B (2001*) Medierna och moderniteten*, Daidalos, Göteborg.

Thompson, Michael, Gunnar Grendstad och Per Selle, (red) (1999) *Cultural Theory as Political Science*, ECPR/Routledge, London och New York.

Politiska preferenser hos ”insiders” och ”outsiders”

Johannes Lindvall

Detta kapitel handlar om politiska åsikter hos *insiders* och *outsiders* i Sverige. De förra har i kraft av en fast anställning en stark position på arbetsmarknaden. De senare har en svag ställning på arbetsmarknaden eller står helt utanför den. Jag undersöker om det finns några skillnader mellan dessa två grupper när det gäller åsikter i arbetsmarknadspolitiska sakfrågor och när det gäller uppfattningar om de politiska partierna. Undersökningen är dels ett försök att pröva hållbarheten i en teori från den internationella nationalekonomiska och statsvetenskapliga forskningen, dels ett försök att beskriva en skiljelinje som kan ha blivit viktig för svensk politik. (Några tillfredsställande svenska översättningsekvivalenter till engelskans *insider* och *outsider* tycks inte finnas varför jag behåller de engelska termerna i denna uppsats.)

Insiders och outsiders

Socioekonomiska förklaringar till politiskt beteende bygger ofta på antagandet att medborgarnas politiska intressen bestäms av deras ställning i produktionen. Arbetare antas till exempel ha vissa bestämda intressen, som skiljer sig från de intressen företagare har. Detta grundantagande har givit upphov till en klassindelning som med tiden har blivit allt mer finfördelad (jfr Oskarson 1994: 10 ff.). I en uppmärksammad studie av välfärdspolitiken i de rika industriländerna (Huber och Stephens 2001: 18) skiljer författarna till exempel mellan sex samhällsklasser – ägare till stora företag, ägare till små och medelstora företag, den övre medelklassen (företagsledare och människor i fria yrken), den lägre medelklassen (tjänstemän), arbetare, samt jordbrukare.

Klasskiljelinjen har sedan demokratins genombrott haft stor betydelse för svensk politik, och den har förblivit betydelsefull (se Holmberg 2000). Medborgarnas ställning i produktionen är emellertid inte den enda socioekonomiska faktor som bestämmer deras politiska intressen. I ett samhälle där sysselsättningsgraden är förhållandevis låg och arbetsmarknaden är allt mer osäker bestäms medborgarnas intressen inte bara av vilket arbete de har utan också av huruvida de har ett arbete över huvud taget, och hur stark deras ställning på arbetsmarknaden i så fall är.

Assar Lindbeck och Dennis Snower definierar insiders som ”experienced incumbent employees whose positions are protected by various job-preserving measures that make it costly for firms to fire them and hire someone else in their place”. Outsiders, däremot, ”have no such protection; they are either unemployed or work at jobs in the ’informal sector,’ which offer little, if any job security” (Lindbeck och Snower 1988: 1). De tydligaste skillnaderna mellan politiska intressen hos insiders och outsiders bör finnas på arbetsmarknadspolitikens område, där de två grupperna kan antas ha åtminstone delvis motstridiga intressen. Insiders kan, förutsatt att de i första hand ser till sina egna intressen, väntas vara mer angelägna om arbetsrättslig lagstiftning som skyddar deras ställning på arbetsmarknaden medan outsiders kan antas förespråka en allmänt sysselsättningsfrämjande politik – såsom en aktiv arbetsmarknadspolitik – vilket skulle underlätta för dem att få tillträde till arbetsmarknaden (se Rueda under utgivning).

Om insiders och outsiders har olika intressen på arbetsmarknadspolitikens område kan detta i sin tur antas påverka deras uppfattningar om de politiska partierna, med tanke på att sysselsättningen tillhör de sakfrågor som väljarna tenderar att tillmäta stor betydelse (se Holmberg och Weibull 2002: 10; jfr Bengt Johanssons och Jesper Strömbäcks bidrag till denna volym). David Rueda har i en brett upplagd studie av arbetsmarknads- och socialpolitiken i de rika industriländerna visat att socialdemokratiska regeringar under 1980- och 1990-talen tenderade att gynna insiders snarare än outsiders, eftersom dessa regeringar i högre grad var inriktade på *employment protection* (arbetsrätt) än *employment promotion* (såsom aktiv arbetsmarknadspolitik). Vi kan således ställa upp den allmänna hypotesen att insiders och outsiders skiljer sig åt när det gäller partipolitiska preferenser och den mer specifika hypotesen att socialdemokraterna har svårt att appellera till outsidergrupperna.

I följande avsnitt beskriver jag de politiska preferenserna hos insiders och outsiders på den svenska arbetsmarknaden omkring år 2000. I nästa avsnitt visar jag att de olika undergrupper som ingår i outsidergruppen alla har vuxit kraftigt mellan mitten av 1980-talet och början av 2000-.talet och jag diskuterar om dessa förändringar kan ha bidragit till de förskjutningar som har ägt rum i det svenska partisystemet sedan slutet av 1980-talet. I det avslutande avsnittet diskuterar jag vilken betydelse en framväxande skiljelinje mellan insiders och outsiders kan tänkas ha för den svenska demokratins sätt att fungera.

Politiska åsikter hos insiders och outsiders i Sverige 1999–2001

Som insiders räknar jag alla tillsvidareanställda förvärvsarbetande – med undantag för högre tjänstemän – som antingen arbetar heltid eller arbetar deltid

samtidigt som de har barn i hushållet (då dessa personer kan antas vara "frivilliga" deltidsarbetande). Som *outsiders* räknar jag arbetslösa, studerande, visstidsanställda förvärvsarbetande, deltidsarbetande utan barn och personer i arbetsmarknadspolitiska åtgärder och arbetsmarknadsutbildningar. Personer som är yngre än 18 eller äldre än 65 år, sjuk- och ålderspensionärer, högre tjänstemän (tjänstemän med "företagsledande funktion"), företagare, hemmaarbetande och jordbrukare ingår inte i undersökningen. Givet dessa definitioner bestod undersökningsgruppen under åren 1999–2001 till 28 procent av outsiders och till 72 procent av insiders. Andelen outsiders minskade något mellan 1999 och 2001 – från 30 procent 1999 till 27 procent 2001.

För att finna en eventuell skiljelinje mellan insiders och outsiders är det rimligt att börja med att undersöka om personer som ingår i de två grupperna uppfattar sig ha olika intressen på det område där skillnaderna mellan grupperna kan väntas vara som störst – arbetsmarknadspolitiken. Som jag konstaterade tidigare är hypotesen att insiders är mer angelägna än outsiders om arbetsrätten, medan outsiders starkare förespråkar aktiv arbetsmarknadspolitik. I tabell 1 redovisas åsiktsskillnader mellan insiders- och outsiders när det gäller dessa två politiska frågor.

Tabell 1 Åsikter om arbetsmarknadspolitik bland insiders och outsiders, 1999–2001 (procentandel som anser att det aktuella förslaget är "ganska bra" eller "mycket bra")

Förslag (hypotesens riktning)	Outsiders	Insiders	Differens
Försvagad arbetsrätt (+)	40	37	+3
Aktiv arbetsmarknadspolitik (+)	71	61	+10**

Kommentar: Uppgifterna är hämtade från SOM-undersökningarna 1999, 2000 och 2001 (arbetsrättsfrågan) respektive SOM-undersökningen 1999 (frågorna om aktiv arbetsmarknadspolitik). Variabeln "Försvagad arbetsrätt" grundar sig på en intervjufråga där intervjupersonerna ombads ta ställning till förslaget "Mjuka upp arbetsrätten". Variabeln "Aktiv arbetsmarknadspolitik" grundar sig på två intervjufrågor – en som handlade om förslaget "Öka resurserna till utbildning som till 'Kunskapslyftet'" och en som handlade om förslaget "Satsa mer på arbetsmarknadspolitiska åtgärder i AMS regi". De intervjupersoner som har sett minst ett av dessa förslag som "ganska bra" eller "mycket bra" har fått värdet 1, övriga har fått värdet 0. Antalet intervjupersoner i outsidergruppen är 676 för den första variabeln och 247 för den andra; antalet intervjupersoner i insidergruppen är 1764 respektive 601.
** Skillnaden är signifikant på 0,01-nivån (enkelsidigt test).

Outsiders är, som tabellen visar, mer positiva än insiders till aktiv arbetsmarknadspolitik. Skillnaden när det gäller arbetsrätten är däremot inte statistiskt säkerställd. Det finns emellertid anledning att tro att medborgarnas åsikter om arbetsmarknadspolitiken bestäms av så många andra faktorer att skill-

naderna mellan insiders och outsiders inte framträder på aggregerad nivå. Om vi tar hänsyn till allmän ideologisk orientering kan sambandet mellan å ena sidan status som insider eller outsider och å andra sidan åsikter framträda tydligare. För att ge en klarare bild av skillnaderna mellan insiders och outsiders redovisar jag i tabell 2 procentdifferenserna mellan åsikterna hos insiders och outsiders inom tre breda ideologiska grupper: personer som anser sig stå till vänster, personer som varken står till vänster eller till höger och personer som anser sig stå till höger. Detta är inte minst angeläget eftersom outsiders (som jag kommer att visa senare) rent allmänt står längre till vänster än insiders.

Tabell 2 Åsikter om arbetsmarknadspolitik bland insiders och outsiders, under kontroll för allmän ideologisk orientering, 1999–2001 (procentdifferenser mellan andelen insiders och andelen outsiders som anser att ett visst förslag är ”ganska bra” eller ”mycket bra”)

Förslag (hypotesens riktning)	Vänster	Mitten	Höger
Försvagad arbetsrätt (+)	+6*	+6*	+3
Aktiv arbetsmarknadspolitik (+)	+2	+13*	+15*

Kommentar: Uppgifterna är hämtade från SOM-undersökningarna 1999, 2000 och 2001 (arbetsrättsfrågan) respektive SOM-undersökningen 1999 (frågorna om aktiv arbetsmarknadspolitik). Variabeln ”Försvagad arbetsrätt” grundar sig på en intervjufråga där intervjupersonerna ombads ta ställning till förslaget ”Mjuka upp arbetsrätten”. Variabeln ”Aktiv arbetsmarknadspolitik” grundar sig på två intervjufrågor – en som handlade om förslaget ”Öka resurserna till utbildning som till ’Kunskapslyftet’” och en som handlade om förslaget ”Satsa mer på arbetsmarknadspolitiska åtgärder i AMS regi”. De intervjupersoner som har sett minst ett av dessa förslag som ”ganska bra” eller ”mycket bra” har fått värdet 1, övriga har fått värdet 0. Grupperna ”vänsterväljare” och ”högerväljare” består av personer som själva säger sig stå ”klart till vänster” (eller höger) eller ”något till vänster” (eller höger). Gruppen ”mittenväljare” består av personer som uppger sig stå ”varken till vänster eller höger”. Antalet intervjupersoner i outsidergruppen är när det gäller den första variabeln 261 bland vänsterväljarna, 255 bland mittenväljarna och 80 bland högerväljarna, respektive, när det gäller den andra variabeln, 96, 79 och 67. För insidergruppen är motsvarande siffror 617, 537 och 302 respektive 206, 184 och 200.
* Skillnaden är signifikant på 0,05-nivån (enkelsidigt test).

I tabell 2 framgår ett tydligare mönster. Bland vänster- och mittenväljarna finns en signifikant skillnad mellan insiders och outsiders när det gäller synen på arbetsrätten, trots att någon sådan skillnad inte kunde konstateras i undersökningsgruppen som helhet. Bland både vänster- och mittenväljare är outsiders mer benägna än insiders att förespråka en försvagad arbetsrätt. När det gäller synen på aktiv arbetsmarknadspolitik kan vi konstatera att den skillnad mellan insiders och outsiders som framgick av tabell 1 i huvudsak beror på de

stora skillnaderna mellan insiders och outsiders bland mitten- och högerväljare.

Det tycks alltså finnas empiriskt stöd för hypotesen att insiders och outsiders skiljer sig åt när det gäller åsikter i arbetsmarknadspolitiska sakfrågor, även om skillnaderna inte är särskilt stora. På vänsterkanten är outsiders mer benägna att luckra upp arbetsrätten än insiders, medan outsiders på högerkanten i högre grad än insiders förespråkar en aktiv arbetsmarknadspolitik. Bland mittenväljarna skiljer sig outsiders och insiders åt på båda dessa punkter. Vi kan alltså konstatera att vissa outsiders bland vänsterväljare stöder "högerkravet" försämrad arbetsrätt, medan vissa outsiders bland högerväljare stöder "vänsterkravet" aktiv arbetsmarknadspolitik. Outsiderstatus förmår åtminstone i somliga fall människor att stödja förslag som de av ideologiska skäl kunde ha väntats förkasta.

Åsiktsskillnaderna inom de tre breda ideologiska grupperingarna leder till frågan om det finns skillnader mellan uppfattningar om de politiska partierna hos insiders och outsiders. Att det finns åsiktsskillnader i enskilda sakfrågor innebär ju inte med nödvändighet att skiljelinjen mellan grupperna påverkar deras partival. Som tabell 3 visar finns det emellertid skillnader mellan de två grupperna också när det gäller partipreferenser. Outsiders är mer benägna att rösta på Vänsterpartiet och Miljöpartiet än insiders, medan Moderaterna är avsevärt mindre populära hos outsiders än hos insiders. Socialdemokraterna och mittenpartierna tycks vara i stort sett lika populära i de två grupperna.

Tabell 3 Åsikter om bästa parti bland insiders och outsiders, 1999–2001 (procent)

	Outsiders	Insiders	Differens
Vänsterpartiet	20	16	+4*
Socialdemokraterna	34	36	-2
Miljöpartiet	8	4	+4**
Centerpartiet	4	4	±0
Folkpartiet	5	5	±0
Kristdemokraterna	11	10	+1
Moderaterna	16	23	-7**
Annat parti	3	2	+1*
Summa	100	100	
n	1316	3501	

Kommentar: Tabellen redovisar svar på frågan "Vilket parti tycker Du bäst om?".
* Skillnaden är signifikant på 0,05-nivån (enkelsidigt test).
** Skillnaden är signifikant på 0,01-nivån (enkelsidigt test).

Också när det gäller partipreferenser är resultaten svårtolkade på aggregerad nivå, bland annat på grund av att outsiders – som tabellen visar – generellt sett står längre till vänster än insiders. För att tydligare visa de mönster som kan iakttas när det gäller deras partival har jag i tabell 4 återigen delat in undersökningsgruppen utifrån intervjupersonernas allmänna vänster-höger-orientering. Tabellen redovisar alltså skillnaderna mellan partipreferenserna hos insiders och outsiders bland personer som ideologiskt sett står till vänster, personer som varken står till vänster eller höger samt personer som står till höger.

Tabell 4 Skillnader i partipreferenser mellan insiders och outsiders, under kontroll för allmän ideologisk orientering 1999–2001 (procentdifferenser mellan andelen outsiders och andelen insiders som ser partiet som bästa parti)

	Vänster	Mitten	Höger
Vänsterpartiet	+7**	+1	±0
Socialdemokraterna	-10**	-6*	+2
Miljöpartiet	+3**	+5**	+1
Centerpartiet	-1*	+1	±0
Folkpartiet	±0	+1	+1
Kristdemokraterna	+1*	-1	+6**
Moderaterna	±0	-2	-9**
Annat parti	±0	+1	+1

Kommentar: Tabellen redovisar svar på frågan ”Vilket parti tycker Du bäst om?”. Positiva siffror innebär att outsiders är mer benägna än insiders att välja partiet. Grupperna ”vänsterväljare” och ”högerväljare” består av personer som själva säger sig stå ”klart till vänster” (eller höger) eller ”något till vänster” (eller höger). Gruppen ”mittenväljare” består av personer som uppger sig stå ”varken till vänster eller höger”. Antalet intervjupersoner i outsidergruppen är 506 bland vänsterväljarna, 471 bland mittenväljarna och 329 bland högerväljarna; för insidergruppen är motsvarande siffror 1264, 1036 och 1169.
* Skillnaden är signifikant på 0,05-nivån (enkelsidigt test).
** Skillnaden är signifikant på 0,01-nivån (enkelsidigt test).

När det gäller de vänsterorienterade väljarna kan vi konstatera att Socialdemokraterna har klart svårare att appellera till outsiders än till insiders. Hypoteserna har alltså empiriskt stöd. Outsiders tycks i högre grad än insiders föredra Vänsterpartiet och Miljöpartiet framför Socialdemokraterna. (De borgerliga väljarna i denna grupp är av naturliga skäl mycket få, varför skillnaderna, även om de är statistiskt säkerställda, knappast är substantiellt intressanta.) Bland mittenväljarna kan vi återigen konstatera att socialdemokraterna har något svårare att appellera till outsiders än till insiders, men denna gång

väljer outsiders företrädelsevis att gå till Miljöpartiet, inte till Vänsterpartiet, där det denna gång inte finns någon statistiskt säkerställd skillnad mellan de två grupperna. Bland de högerorienterade intervjupersonerna är Moderaterna avsevärt populärare hos insiders än hos outsiders – många människor som står till höger och samtidigt har en svag ställning på arbetsmarknaden tilltalas i stället av Kristdemokraterna. Skiljelinjen mellan insiders och outsiders har alltså viss betydelse för såväl "kampen om vänstern" som "kampen om mitten" och "kampen om högern" (jfr Holmberg 2002). En rimlig tolkning är att outsiders uppfattar de två största partierna i Sverige – Socialdemokraterna och Moderaterna – som företrädare för insiderintressen.

Insiders och outsiders i ett femtonårsperspektiv

Från slutet av 1980-talet till början av 2000-talet ökade andelen outsiders bland svenska medborgare dramatiskt. Har denna utveckling haft betydelse för de förändringar av styrkeförhållandena i det svenska partisystemet som inträffade under samma period? Det är svårt att svara på denna fråga, eftersom det saknas goda mått på individnivå för perioden före slutet av 1990-talet, både när det gäller den oberoende variabeln, status som insider eller outsider – framför allt i fråga om anställningsförhållanden – och när det gäller de beroende variablerna, åtminstone i fråga om synen på arbetsmarknadspolitiken. Jag beskriver därför utvecklingen på aggregerad nivå, dels när det gäller proportionerna mellan insiders och outsiders i Sverige, dels när det gäller partipreferenser bland medborgare som är 18–65 år gamla. Genom att jämföra de två tidsserierna kan vi dra preliminära slutsatser i fråga om den betydelse den framväxande skiljelinjen mellan insiders och outsiders har haft under perioden.

Gruppen outsiders innehåller, som jag visade i föregående avsnitt, fyra stora undergrupper: arbetslösa, personer i arbetsmarknadspolitiska åtgärder, studerande och visstidsanställda. Alla dessa grupper har vuxit sedan andra hälften av 1980-talet. *Den öppna arbetslösheten* har ökat kraftigt. Under andra hälften av 1980-talet var arbetslösheten mellan 3 och 1,5 procent. I början av 1990-talet ökade arbetslösheten mycket snabbt och den låg under en stor del av 1990-talet på omkring 8 procent. Från och med 1998 har arbetslösheten minskat igen och den ligger idag mellan 4 och 5 procent (källa: Konjunkturinstitutet). Andelen *studerande* har varierat under perioden, men trenden sedan mitten av 1980-talet är klar – andelen studerande i befolkningen ökar. 1986 uppgav mindre än 6 procent av intervjupersoner mellan 18 och 65 års ålder att de var studerande, men när andelen studerande inom denna åldersgrupp var som störst tio år senare – 1996–1997 – var den över 11 procent. Sedan

dess har andelen studerande minskat och den var år 2001 strax under 9 procent (källa: SOM).

Figur 1 **Studerande och personer i arbetsmarknadsåtgärder som andel av befolkningen mellan 18 och 65 år, öppet arbetslösa som andel av den totala arbetskraften, samt tillfälligt anställda som andel av den av totala antalet anställda (procent), 1987--2001**

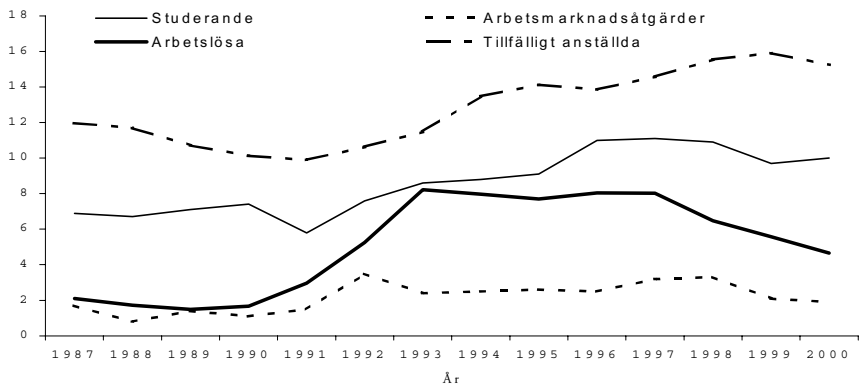

Källor: SOM (studerande och personer i arbetsmarknadsåtgärder), Konjunkturinstitutet (arbetslösa) och SCB/AKU (tillfälligt anställda).

Figur 2 **Andelen 18-65-åringar som såg "outsiderpartierna". Vpk/ Vänsterpartiet, Miljöpartiet eller KDS/Kristdemokraterna som bästa parti, 1986--2001 (procent)**

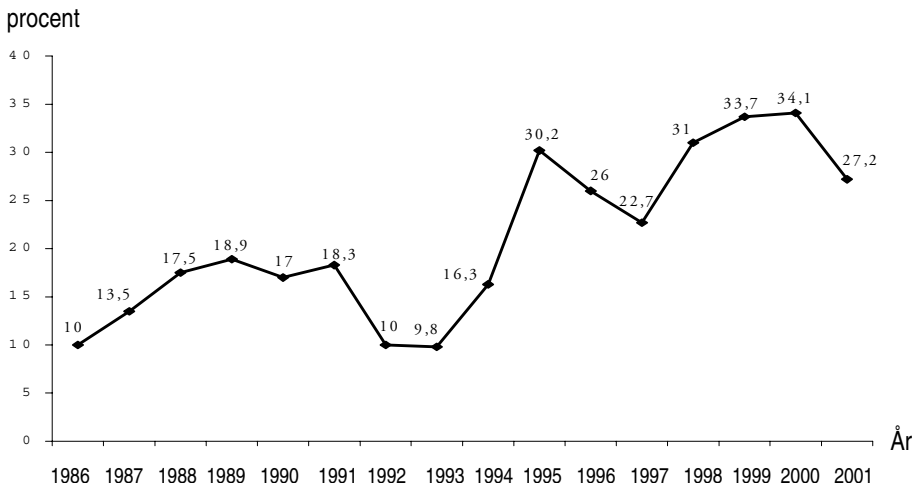

Källa: SOM

En tredje undergrupp i outsidergruppen är personer som deltar i arbetsmarknadsutbildningar eller befinner sig i arbetsmarknadspolitiska åtgärder. Frågeformuleringen i SOM-undersökningen ändrades 1998, varför det är svårt att få en god skattning, men trenden är klar, vilket framgår av figuren. Under slutet av 1980-talet var andelen personer mellan 18 och 65 som befann sig i något slags åtgärder mellan 1 och 1,5 procent, men under en stor del av 1990-talet var den mellan 2,5 och 3,5 procent (källa SOM). Den fjärde större undergruppen är personer med tillfälliga anställningar. Som figuren visar har också denna grupp vuxit, från som lägst omkring 10 procent av det totala antalet anställda runt 1990 till som mest nästan 16 procent år 1999 (källa: AKU).

Samtliga undergrupper i kategorin outsiders har alltså vuxit från mitten av 1980-talet till början av 2000-talet, med en högstanivå i flera av kategorierna under andra hälften av 1990-talet. I föregående avsnitt framgick att det finns tre "outsiderpartier" – Vänsterpartiet, Miljöpartiet och Kristdemokraterna. Figur 2 visar hur stor andel av medborgarna mellan 18 och 65 år som sett något av dessa tre "outsiderpartier" som bästa parti under perioden 1986–2001. Som figuren visar är trenden att stödet för "outsiderpartierna" ökar över tid, på ungefär det sätt som vi skulle vänta oss givet den ökande andelen outsiders. Notera också att stödet för "outsiderpartierna" tycks avta i början av 2000-talet, möjligen som ett resultat av att andelen outsiders i befolkningen minskade i slutet av 1990-talet.

Det är förstås inte möjligt att dra några säkra slutsatser av dessa utvecklingstendenser på aggregerad nivå, därtill är de potentiella felkällorna alltför många, men det framstår som en rimlig hypotes att det växande antalet outsiders bidragit till de stora förändringar i det svenska partisystemet som har inträffat sedan 1980-talets slut. De skillnader mellan insiders och outsiders som uppmättes i det föregående avsnittet är inte stora, men även små förskjutningar av väljarnas preferenser kan under vissa omständigheter få konsekvenser för styrkeförhållandena i partisystemet (jfr van der Brug, m.fl. 2000).

Insiders, outsiders och demokratins funktionssätt

Om det finns en intressemotsättning mellan insiders och outsiders och denna dessutom får politisk betydelse, såtillvida att insiders och outsiders uppfattar sig ha olika politiska intressen och därför väljer att stödja olika partier, så får detta flera viktiga konsekvenser. För partierna uppstår exempelvis frågan hur de skall utforma sina strategier för att vinna väljarnas stöd, givet denna nya skiljelinje. Outsidergruppen har minskat något under senare år, men det är ändå värt att fundera över vad som skulle ske om andelen outsiders ökade kraftigt till följd av en försämrad ekonomisk situation eller strukturella förändringar på arbetsmarknaden. Socialdemokraterna skulle i så fall sannolikt

tvingas ändra sin politik i jämförelse med den politik de fört under 1990-talet, om de skall kunna förhindra en kraftig nedgång i sitt väljarstöd till förmån för Vänsterpartiet, Miljöpartiet, eller möjligen ett uttalat populistiskt parti likt de som har vuxit sig starka i andra europeiska länder i slutet av 1990-talet och början av 2000-talet. Populistiska partier drar till sig ekonomiskt marginaliserade grupper (se Kitschelt 1995: 273; jfr dock Gilljam och Holmberg 1993: 199 n. 5 angående Ny Demokratis väljarstöd).

I ett vidare perspektiv uppstår också frågan vad motsättningen mellan insiders och outsiders betyder för demokratins sätt att fungera. För den som uppfattar medborgarnas aktiva deltagande i det politiska livet som en angelägen fråga kan det vara värt att notera att outsiders röstar i något mindre utsträckning än insiders – år 2000 svarade 14 procent av outsiders att de röstat blankt eller helt avstått från att rösta i senaste riksdagsvalet, medan siffran för insiders var 11 procent (källa: SOM). Outsiders uppger sig också vara mindre intresserade av politik än insiders. I SOM-undersökningarna 1990–2001 svarade 55 procent av outsiders att de var ”inte särskilt intresserade” eller ”inte alls intresserade” av politik, att jämföra med 48 procent av insiders (källa: SOM). Skillnaderna mellan de två grupperna är inte stora och kanske inte heller alldeles förvånande.

En kanske viktigare fråga ur demokratisynpunkt är hur väl den representativa demokratin i stort förmår att hantera det slags intressemotsättningar – eller skiljelinjer – som denna uppsats behandlar. Om politiken vore endimensionell och medborgarnas politiska intressen och preferenser bestämdes av en enda skiljelinje, exempelvis klasskiljelinjen, skulle den representativa demokratin – enligt en mycket förenklad modell – leda till att regeringspolitiken motsvarade medianväljarens intressen och preferenser. Representativ demokrati skulle alltså medföra ett slags klasskompromiss.

När flera skiljelinjer korsar varandra går det inte att identifiera en medianväljare. Politik handlar i ett sådant system om förhandlingar och koalitionsbildning. Ett sätt att hantera sådana förhandlingar i Sverige och andra små länder har varit det korporativa (jfr Katzenstein 1985). Företrädare för de viktigaste intresseorganisationerna, framför allt arbetsmarknads- och producentorganisationerna, har förhandlat på elitnivå för att alla skall få vissa av sina önskemål tillgodosedda. Ett sådant förhandlingssystem förutsätter emellertid – åtminstone om det skall fungera jämlikt – att alla viktigare intressen är mobiliserade och har erkända företrädare som kan förhandla för deras räkning. Om det finns en intressegrupp som inte är mobiliserad, och vars intressen inte ligger så nära en annan grupps intressen att de blir tillgodosedda indirekt, är risken stor att denna grupp kommer att bli åsidosatt i det politiska systemet. Det finns anledning att tro att outsidergruppen är en sådan grupp.

Om vi ser till valdemokratins sätt att fungera kan vi konstatera att det har varit svårt för andra skiljelinjer än den mellan vänster och höger att få fäste i Sverige (se Oscarsson 1998). Om motsättningarna mellan insiders och outsiders består, i social och ekonomisk bemärkelse, är det därför en viktig fråga om outsiders kommer att finna koalitionspartners bland etablerade partier och intressegrupper eller på annat sätt fångas in i den svenska politikens vänster-högerdynamik. Alternativet är att outsidergruppen drabbas av långvarig politisk marginalisering.

Referenser

Borre, Ole och Jørgen Goul Andersen (1997). *Voting and Political Attitudes in Denmark. A Study of the 1994 Election*. Aarhus: Aarhus University Press.

Dunleavy, Patrick (1980). "Some Political Implications of Sectoral Cleavages and the Growth of State Employment". *Political Studies* 29.

Gilljam, Mikael och Sören Holmberg (1993). *Väljarna inför 90-talet*. Stockholm: Norstedts juridik,.

Holmberg, Sören (2002). "Kampen om mitten". I *Det våras för politiken*, redigerad av Sören Holmberg och Lennart Weibull. Göteborg: SOM-institutet.

Holmberg, Sören (2000)*Välja parti*. Stockholm: Norstedts juridik.

Holmberg, Sören och Lennart Weibull (2002). "Det våras för politiken". I *Det våras för politiken*, red Sören Holmberg och Lennart Weibull. Göteborg: SOM-institutet.

Huber, Evelyne och John D. Stephens (2001). *Development and Crisis of the Welfare State. Parties and Policies in Global Markets*. Chicago: The University of Chicago Press.

Katzenstein, Peter J (1985). *Small States in World Markets. Industrial Policy in Europe*. Ithaca: Cornell University Press.

Kitschelt, Herbert (1995). *The Radical Right in Western Europe. A Comparative Analysis*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Lindbeck, Assar och Dennis J. Snower (1988). *The Insider-Outsider Theory of Employment and Unemployment*. Cambridge, Mass.: MIT Press.

Oscarsson, Henrik (1998). *Den svenska partirymden. Väljarnas uppfattningar av konfliktstrukturen i partisystemet 1956-1996*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen.

Oskarson, Maria (1994). *Klassröstning i Sverige. Rationalitet, lojalitet eller bara slentrian?* Stockholm: Nerenius & Santérus.

Rueda, David. "Partisan Politics in Industrialized Democracies. An Insider-Outsider Model" (under utgivning).

van der Brug, Wouter, Cees van der Eijk och Mark Franklin (2000). "Small Effects, Large Consequences. Electoral Responses to Economic Conditions in 15 Countries". Uppsats presenterad vid det amerikanska statsvetarförbundets möte i Washington, D.C.

Författaren vill tacka Carl Dahlström, Mikael Gilljam, Staffan Kumlin, Lars Lindvall, Johan Martinsson, Henrik Oscarsson och övriga medverkande i *Demokratitrender*, som alla bidragit med värdefulla synpunkter på tidigare versioner av denna uppsats.

Sekularisering av svensk politisk opinion[1]

Magnus Hagevi

Trender i religiositet och politisk opinion är möjliga att upptäcka på flera sätt. Ett perspektiv på religiös förändring under fem decennier kan erhållas genom att granska de frågeundersökningar som Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet genomfört i samband med riksdagsvalen sedan år 1956. Bland annat undersöker valundersökningarna hur ofta svarspersonen besöker gudstjänst eller möte i statskyrkan eller någon frikyrka eller något annat religiöst samfund. Över åren går det att märka en tydlig minskning i andelen gudstjänstbesökare. Men även förhållningssättet till vad som undersöks har förändrats genom åren. I undersökningen som genomfördes år 1968 frågades bland annat vilket samfund den kyrka tillhörde som svarspersonen besökte. Av 3 514 svarande besökte sex personer katolska kyrkor. Sättet att kategorisera dessa katoliker skvallrar om den tidens normer. Fem av dessa katoliker kategoriserades under rubriken ”övriga kristna kyrkor och främmande religionsbekännelser” och en under beteckningen ”övriga kristna och ’halvkristna’ samfund och sekter.” En anledning till att många idag uppfattar språkbruket i 1968 års väljarundersökning som konstigt är att katoliker och andra trosbekännare har blivit vanligare i vårt land. Förutom dessa katoliker svarade två personer att de var judar och besökte synagoga, övriga religiöst aktiva var protestanter. I dagens multikulturella samhälle är det fler svarspersoner i väljarundersökningarna som anger att de besöker icke-protestantiska religiösa möten.

Detaljer i väljarundersökningar skvallrar också om politiska förändringar. En av de ovan nämnda katolikerna ville inte uppge vilket parti vederbörande röstat på i valet. Vid frågeformuläret hade intervjuaren fäst en lapp där det stod att svarsvägran berodde på att svarspersonen var rädd för repressalier mot kvarvarande släktingar i Östeuropa. Risken för politiska repressalier i Östeuropa minskade betydligt då Berlinmuren föll år 1989. Men svarsformuläret från år 1968 visar också på politiska förändringar då det gäller vilka politiska sakfrågor som undersöks. Inget står att läsa om till exempel miljöfrågor. Men en del är bekant från dagens väljarundersökningar: vänster och höger i politiken, bistånd till u-länder samt inställningen till fri abort ansågs vara viktiga också i slutet av 1960-talet.

Det som nämnts i inledningen till detta kapitel behandlar religiös och politisk förändring. I detta kapitel är avsikten att analysera sådana förändringar över tid, eller rättare sagt förändring av relationen mellan religiositet och poli-

tisk opinion i Sverige. Om effekten av individers religiositet och politiska opinioner försvagas över tid är det ett exempel på sekularisering. Har den svenska politiska opinionen sekulariserats?

Detta kapitel börjar med att diskutera vad religiositet betyder och vad sekularisering innebär. Därefter presenteras teorier om religiös förändring och politisk opinion, följt av en presentation av undersökningens empiriska datamaterial. De empiriska analyserna inleds med en redovisning av andelen religiösa mötesbesökare under 60 år. Därefter prövas de introducerade teorierna empiriskt. Till sist sammanfattas resultatet i ett avslutande avsnitt som även innehåller kapitlets huvudslutsatser.

Religiös förändring

Studier av religiositet intresserar sig för *individens subjektiva perception av en transcendent verklighet* (jfr Dobbelaere 1981). Religiositet är ett mångdimensionellt fenomen. Avsikten i denna studie att främst undersöka *religiöst engagemang*, det vill säga religionsutövningens intensitet. Den specifika form av religiöst engagemang som står i centrum för analyserna i detta kapitel är besök av religiösa möten. Analyserna av religiöst engagemang kompletteras dock av studier som beaktar olika former av *privatreligiositet*, det vill säga religionsåskådning eller -utövning som endast sker i det enskilda, privata livet, till skillnad från religiositet som också tar sig uttryck i religiöst beteende inom en organisation.

Sekularisering är ett av samhällsvetenskapens mest omdebatterade ämnen. Debatten kan stundtals vara tämligen förvirrad eftersom det råder delade meningar om vad sekularisering är. Risken är stor att forskare med olika definitioner av sekularisering missförstår varandra (jfr t ex Swatos och Christiano 1999). Ett första steg i ett klargörande är att notera att termen sekularisering används såväl för att beteckna ett *begrepp* som för att benämna en *teori* (Dobbelaere 1999).

Det finns ingen dominerande och vedertagen definition av *begreppet* sekularisering. En tämligen konventionell och i sin enkelhet sympatisk definition av *sekularisering är att religion betyder allt mindre för allt fler människor och inom allt fler samhällsområden* (Demker 1998; jfr Dobbelaere 1999). Detta är den definition som jag använder. Den primära forskningsuppgiften som begreppet sekularisering påkallar är att beskriva i vad mån sekularisering verkligen har inträffat; inom vilka samhällsområden och i vilken omfattning. Motsatsen till sekularisering kallas sakralisering, det vill säga att religion betyder allt *mer* för allt fler människor inom allt fler samhällsområden.

Det finns även *teorier* som benämns sekularisering. De teorier som befinner sig i huvudfåran menar att sekulariseringen tilltar allteftersom det moderna

samhället utvecklas; moderniseras. Ofta förmodas rationella inomvärldsliga överväganden ersätta förklaringar av samhällsfenomen som hänvisar till det övernaturliga (Martin 1978; Dobbelaere 1981). I den kommande framställningen används dock inte sekularisering för att beskriva en teori, utan blott som en benämning av *begreppet* sekularisering och ingenting annat.

Diskussionen och forskningen om sekularisering skulle bli klarare om man som statsvetaren Marie Demker accepterade att sekularisering är ett mångfasetterat fenomen vars omfattning kan skifta inom olika sfärer i samhället (Demker 1998). Flera forskare har också gjort iakttagelser i samma riktning. Bland religionssociologiska forskare har det blivit allt vanligare att identifiera en religiös marknad bestående av *religiöst utbud* och *religiös efterfrågan*. Det religiösa utbudet är de religiösa föreställningar och beteenden som presenteras och finns tillgängliga för individerna i ett samhälle. Mellan det religiösa utbudet och efterfrågan råder en ömsesidig påverkan. Ofta tillgodoses behovet av religiositet genom de religiösa former som är tillgängliga för individen. Det religiösa utbudet strukturerar således individernas religiositet. Samtidigt försöker olika religiösa samfund och liknande att anpassa det religiösa utbudet till individernas religiösa efterfrågan. Det finns även individer som skapar egna religiösa organisationer som kan erbjuda just det religiösa utbud som de efterfrågar (Finke och Iannaccone 1993; Stark och Iannaccone 1994; Iannaccone och Finke 1997; Bruce 2000).

Den religiösa marknaden kan studeras på olika analysnivåer. I det följande beaktas samhälls- och sektorsnivå. På båda analysnivåerna bör religiöst utbud såväl som religiös efterfrågan undersökas. Detta innebär att begreppet sekularisering kan studeras inom fyra områden (se tabell 1). Interaktionen mellan religion och politik sker på samhällsnivå. På sektorsnivå studeras enbart specifika sektorer av samhället var för sig: politiska, ekonomiska, religiösa etc. På sektorsnivån rör den religiösa marknaden enbart religion utan inblandning av andra samhällssektorer.

Tabell 1 Den religiösa marknaden på två analysnivåer

		Religiös marknad	
		Utbud	*Efterfrågan*
Analysnivå	*Samhälle*	A Integration mellan religion och andra samhällsområden, t ex politik	B Religiositet påverkar andra samhällsområden, t ex politik
	Sektor	C Religion	D Religiositet

På samhällsnivå rör det religiösa utbudet religionens integration med andra samhällssektorer med i huvudsak icke-religiös aktivitet (se ruta A i tabell 1). Föreningen kan både vara resultatet av en religiös inverkan på andra samhällssektorer (till exempel politik) och det motsatta: en sekulär samhällssektor som påverkar religion. På denna nivå innebär sekularisering en separation mellan religion och den offentliga sektorn (Bergfeldt 1998). Statskyrkosystem och konfessionell skola visar alla på en förening av religion och politik. Att skilja kyrkan från staten och omforma skolämnet kristendom till religionskunskap är exempel på en sekularisering av det religiösa utbudet på samhällsnivå.

I Sverige finns klara tecken på en sekularisering på samhällsnivåns utbudssida. Banden mellan Svenska kyrkan och staten har kraftigt försvagats sedan statskyrkoreformen som trädde ikraft år 2000. Den konfessionella skola som existerade i början av 1900-talet har successivt förändrats till en sekulär skola där religionsundervisningen omvandlats från att ha varit en utbildning i Svenska kyrkans lära till att bli ett samhällsorienterat ämne. Förändringen var speciellt omfattande under 1960-talet. De personer som växt upp under 1970-talet var de första grundskoleeleverna som genomförde en helt sekulär skolgång (Hagevi 2002:46-47).

Till skillnad från samhällsnivån är den religiösa marknaden på sektorsnivå av religiös art, utan att andra icke-religösa samhällssektorer blandas in. På sektorsnivåns utbudssida (se ruta C i tabell 1) agerar organisationer och rörelser som avser att representera och verka för en religion eller en religiös inriktning. De religiösa organisationernas utbud består också av religiösa formaliserade trossystem, normer, riter och religiösa möten. En tydlig sekularisering av det religiösa utbudet på sektorsnivå är om det religiösa utbudet från kyrkor och andra religiösa organisationer minskar, till exempel genom att allt färre religiösa riter (dop, konfirmation, vigsel och begravning) utförs.

Också vad gäller sektornivåns utbudssida är sekulariseringen i Sverige tydlig. Den stora förändringen inleds i slutet av 1960-talet och är sannolikt ännu inte avslutad. Nästan oavsett vilken traditionell religiös rit som undersöks (undantaget begravning) är det allt fler som inte har genomfört någon av dem. Återigen har de personer som växt upp på 1970-talet och framåt bara upplevt det sekulariserade Sverige (Hagevi 2002:47-50).

På sektornivåns efterfrågesida (se ruta D i tabell 1) analyseras individens religiositet. Det finns flera indikatorer på religiositet. En vanlig indikator är individens religiösa engagemang, det vill säga religionsutövningens intensitet, till exempel hur ofta någon besöker en kyrka eller ber till Gud. En annan indikator är religiösa värden. Ett religiöst trossystem innehåller värden som en person kan bejaka eller avfärda i mer eller mindre utsträckning. Några exempel på religiösa värden är betydelsen av frälsning. På sektornivåns efterfrågesi-

da innebär sekularisering bland annat att allt färre är religiöst engagerade eller uppfattar religiösa värden som betydelsefulla.

De undersökningar som registrerat gudstro, religiöst beteende och religiösa värden över tid i Sverige visar på en sekularisering av sektornivåns efterfrågesida. Allt färre svenskar går i kyrkan, tror på eller ber till Gud och värderar till exempel frälsning som viktigt. Men den religiösa förändringen har också råkat ut för ett trendbrott. Bland de personer som växt upp i det sekulära Sverige (från 1970-talet och framåt) minskar inte andelen kyrkobesökare längre. Istället anser allt fler att religiösa värden som frälsning är viktigt. I de yngre generationerna tycks således sekulariseringen ha avstannat och det finns till och med tecken på en sakralisering (Hagevi 2002:51-57).

Angående religiös efterfrågan på samhällsnivå (se ruta B i tabell 1) analyseras förhållandet mellan individens religiositet och (i vårt fall) politisk opinion. Notera att till skillnad från religiöst utbud analyseras på efterfrågesidan *individens* förhållande till religion (se definitionen av religiositet) och *individens* politiska opinion. En person kan då låta sin politiska opinion baseras på den egna religiositeten. Ett exempel är åsikten om religion överhuvudtaget bör blandas samman med politik. På samhällsnivåns efterfrågesida innebär sekularisering att sambandet mellan religiositet och politisk opinion försvagas. Denna typ av sekularisering har inte tidigare analyserats i Sverige. Det är sekularisering på samhällsnivåns efterfrågesida i form av sambandet mellan religiositet och politisk opinion som skall analyseras i detta kapitel.

I tre av de fyra områden har sekularisering studerats. Inom samtliga tre områden som analyseras har den religiösa förändringen varit exceptionell för personer som växt upp efter 1970-talet. På den religiösa marknadens utbudssida har sekulariseringen varit extra omfattande samtidigt som sekulariseringen av den religiösa efterfrågan avstannat eller kanske till och med vänt till sakralisering. Denna utveckling ökar intresset av att analysera skillnader mellan generationer. I forskningen om generationer har noterats religiösa skillnader mellan för- och efterkrigsgenerationer. Mycket kortfattat kan efterkrigsgenerationen beskrivas som mer sekulariserad än förkrigsgenerationen (Inglehart 1977, 1990, 1997). Men enligt beskrivningen ovan finns även intressanta religiösa skillnader mellan vad som har kallats för 40-talister och Generation X. *Förkrigsgenerationen* är född före år 1941. *40-talisterna* är (namnet till trots) födda mellan 1941-1950. *Generation X* är födda mellan 1961-1980 (Coupland 1991; Graber 2001, Flory och Miller 2000; Hagevi 2002; se Floyd och Lindqvist 1987). Till dessa tre generationer tillkommer nu en fjärde som börjar att växa till sig: *millenniegenerationen*, som är född mellan 1981-2000. Avsikten är att analysera om sambandet mellan religiositet och politisk opini-

on utvecklas likartat över tid eller om det finns olika trender inom olika generationer.

Teorier om sambandet mellan religiositet och politisk opinion

Utgångspunkten för analysen om religiös förändring är fyra teoretiska utsagor om den kontextuella påverkan samhällsförändringen har på relationen mellan religiositet och politisk opinion (se tabell 2). En första vattendelare är de teorier som antar att religiositet påverkar och de som antar att religiositet inte påverkar politisk opinion. Den andra vattendelaren utgår från teoriernas antaganden om hur sambandet mellan religiositet och politisk opinion har utvecklats över tid, det vill säga hur sambandet var då jämfört med nu.

Tabell 2 Fyra teoretiska utfall av religiös inverkan på politisk opinion över tid

	Påverkar religiositet politik?	
Tidsperiod	*Ja*	*Nej*
Då	1	2
Nu		3 4

Kombineras de olika antagandena erhåller vi fyra möjliga teoretiska utfall: religiositet har alltid påverkat politisk opinion lika mycket (pil 1), religiositetens inverkan på politisk opinion har försvagats, vilket är ett fall av sekularisering (pil 2), religiositetens inverkan på politisk opinion har förstärkts, det vill säga ett exempel på sakralisering (pil 3) och religiositet har aldrig i någon nämnvärd mening påverkat politisk opinion (pil 4).

Till respektive pil i tabell 2 kan knytas tio teorier om sambandet mellan religiositet och politisk opinion.

Pil 1: Religiositet har alltid påverkat politik lika mycket

Enligt *privatiseringsteorin* är befolkningsandelen med stark religiöst engagemang konstant och religiositetens påverkan på politisk opinion likaså. Det som har hänt är bara att allt färre med starkt religiöst engagemang går till kyrkan och att andelen privatreligiösa ökar istället. Om privatreligiositeten inte är så individuell som ibland antagits, är det möjligt att den ger politiska

implikationer (se Kellstedt och Smidt 1993:179-180). Trots den religiösa förändringen antas alltjämt svenska folkets politiska opinion vara påverkad av religiositet med obruten styrka. Det hypotetiska utfall som stöder privatiseringsteorin är om effekten av privatreligiöst engagemang på politisk opinion är lika starkt som för religiösa mötesbesökare.

Underkastelseteorin stipulerar att religionen är den viktigaste normgivaren av alla för de individer som underkastar sig dess anspråk (Demker 1998:10). Utifrån underkastelseteorin går det inte att formulera några hypoteser om religiositetens förklaringskraft på den allmänna opinionen då underkastelseteorin bara uttalar sig om personer med starkt religiöst engagemang. Men en hypotes är att regelbundna religiösa mötesbesök bör ge en konstant påverkan på politisk opinion över tid. Det skall inte heller finnas några skillnader mellan olika generationer. Underkastelseteorin gör inte några antaganden om graden om sekularisering i samhället. Därför är det möjligt att kombinera hypoteser från underkastelseteorin med andra hypoteser komna ur privatiseringsteorin (se ovan), deklineringsteorin och teorin om cyklisk förändring (se nedan).

Pil 2: Religiositetens inverkan på politik har försvagats (sekularisering)

I denna kategori finns teorier som alla kan kopplas till samhällets modernisering. Den första varianten i denna kategori — *deklineringsteorin* — är tämligen enkel. Allt färre människor är religiösa (Hamberg 1990; Westholm 1991:90-96). Därmed begränsas den möjliga religiösa påverkan till allt färre människor. Därför minskar också effekten av religiositet på den politiska opinion hos svenska folket som kollektiv (Oskarson 1992:349; Dalton 1996:182, 185). Enligt den hypotes som baseras på deklineringsteorin kan det religiösa inflytandet över politisk opinion minska, alltjämt vara oförändrat bland dem som alltjämt är religiösa, eller till och med öka. Det religiösa inflytandet på det samlade svenska folkets politiska opinion minskar ändå eftersom andelen religiösa utövare minskar. Därför är denna hypotes möjlig att kombinera med underkastelseteorin (se ovan). Till viss del är deklineringsteorin en förutsättning för teorin om förtroendeskapande strukturer och reaktionsteorin (se nedan).

En andra teori i denna kategori är *fragmentiseringsteorin* som antar att den religiösa individen har förändrats. Till skillnad från förr har förmodligen religiositet inte samma betydelse inom politiken och andra samhällsområden för religiösa personer. Istället för att avvika politiskt liknar de religiösa i allt större utsträckning resten av befolkningen. En sådan utveckling brukar förklaras med samhällets fragmentisering. I det moderna samhället ökar separationen mellan olika samhällsområden som arbetsliv, familjeliv och kyrka så att de

framstår som allt mer fristående från varandra. Till exempel kan en person i större utsträckning än förut träffa olika människor i sin familj, på sitt arbete, i kyrkan och på sin fritid. Enligt fragmentiseringsteorin leder detta till att människor i allt mindre utsträckning ser livet som en helhet, utan uppfattar det mer som sammansatt av olika delar vilka är löst relaterade till varandra. Religionen tenderar då att bli en separat del av individens göranden istället för att vara starkt integrerad i människors dagliga liv. Sambandet mellan livets olika delar blir allt svagare, så även mellan religion och politisk opinion. Ju mer fragmenterat samhället är, desto mindre påverkas en människas politiska opinion av sin religiositet (Lenski 1961:8-10). Fragmenteringsteorin uttalar sig således endast om religiöst engagerade människors politiska opinion, inte hela svenska folkets. Fragmentiseringsteorin kan vinna stöd genom något av två hypotetiska utfall. För det första kan skillnader i politisk opinion som är beroende av religiositet minska över tid. För det andra kan skillnader i politisk opinion på grund av religiositet vara mindre i yngre generationer än äldre. Notera att ingen av dessa hypoteser uttalar sig om förändringar av *nivån* på det religiösa engagemanget i samhället. Precis som deklineringsteorin kan fragmentisering vara en förutsättning för att en del regelbundna religiösa mötesbesökare skall reagera mot sekularisering på det sätt som reaktionsteorin stipulerar (se nedan).

Individualiseringsteorin — den tredje i denna kategori — antar också att samhället fragmenterats. Teorin tillför dock ett antagande om individualisering, det vill säga att människor är allt mer oberoende av omgivningen samtidigt som känslan av samhörighet och gemenskap avtar (Dobbelaere 1981; Pettersson 1992:97-99; Reimer 1994:16-20; Seippel och Lafferty 1996:118-123; jfr Berger och Luckmann 1984:190-191). Fragmentisering och individualisering inte bara kompletterar varandra utan förstärker dessutom varandras inflytande på sambandet mellan religiositet och politisk opinion.[2] De allt mer självständiga individerna är inte längre beroende av institutioner eller auktoriteter för att tolka omgivningen. De börjar istället att utveckla egna tankemönster som är anpassade efter den egna individuella situationen som kan präglas av individens kön, ålder, utbildningsnivå, etc. Detta gäller även religionen. Det är således individernas livssituation som påverkar deras religion, istället för att religionen påverkar individerna. Kyrkor, präster och dogmer tappar greppet om enskildas religiositet. Istället utvecklar människor sin egen religion, så kallad privatreligiositet (Hamberg 1989; Hagevi 2000). Utifrån ett sådant antagande synes det svårt att religiositet skulle påverka individens politiska opinion. Eventuella samband torde istället kunna förklaras med andra bakomliggande faktorer som kan hämtas från individens livssituation.

Individualiseringsteorin prövas genom följande hypotes. De politiska skillnaderna mellan personer med starkt och svagt religiöst engagemang förväntas minska, speciellt stor bör minskningen vara bland de privatreligiösa. Enligt hypotesen är således sambandet mellan religiositet och politisk opinion svagare bland privatreligiösa än bland religiöst engagerade i en traditionell religion. Dessutom skall en stor del av sambandet mellan religiösa engagerade och politiska opinionen i dagens samhälle förklaras av individens personliga förhållanden som ofta är knutna till demografiska faktorer. Således bör demografiska faktorer förklara en allt större del av ett eventuellt samband mellan religiöst engagerade och politisk opinion, vilket inte var fallet vad gäller fragmentiseringsteorin. Dessutom finns en generationshypotes: skillnaden mellan religiöst engagerades och övrigas politisks opinion bör vara mindre i yngre generationer än i äldre.

Pil 3: Religiositetens inverkan på politik har förstärkts (sakralisering)

Den första teorin i denna kategori är *teorin om cyklisk förändring*. Den tillbakavisar modernismens närmast linjära utveckling av en ständig och allt djupare sekularisering. Istället menar teorins anhängare att den religiösa efterfrågan tenderar att vara konstant. Däremot förändras samhället och religiositeten varierar i respons på samhällsutvecklingen. Religiösa organisationer må komma och försvinna, men nya religiösa rörelser kommer alltid att ersätta de gamla (Stark och Bainbridge 1985; se även Sorokin 1959). Somliga hävdar att det religiösa intresset ökar och det har till och med talats om en ny våg av privatreligiositet (Botvar 1996:144-145; se Olausson m fl 1985). Om teorin om cyklisk förändring stämmer bör följande hypotes få stöd: religiositetens inverkan på politiska opinioner är konstant, samtidigt som allt fler innehar ett starkt religiöst engagemang, oftast en privatreligiös sådan. Dessutom bör religiositetens effekt på politisk opinion vara lika stor för kyrkobesökare och andra besökare av religiösa möten som för privatreligiösa. Sannolikt bör även de yngsta generationerna uppvisa en mer omfattande religiositet än föregående generationer.[3] Teorin gör dock inga utsagor om skillnader mellan generationerna rörande kopplingen mellan religiositet och politik. Teorin om cyklisk förändring är möjlig att kombinera med underkastelseteorin: även när det religiösa engagemanget ökar antas att religionen är den viktigaste normgivaren av alla för de individer som underkastar sig dess anspråk.

Enligt *teorin om förtroendeskapande strukturer* kan religiösa personer utvecklas till att utgöra en mycket speciell samhällsgrupp – ”a distinct part of culture” – med en rad avvikande opinioner som inte längre omfattas av de övriga i samhället (citat från Sommerville 1988:77; se Petersen och Donnenwerth 1998:353-355). I forna dagar omfattades även ateister och personer

med allmänt lågt religiöst engagemang till stor del av de religiösa värderingar som genomsyrade det ännu inte sekulariserade samhället. Med tilltagande sekularisering har de religiösa värderingarna i allt mindre utsträckning blivit allmänna. I detta stycke överensstämmer teorin om förtroendeskapande strukturer med deklineringsteorin. Men teorin om förtroendeskapande strukturer antar att sekulariseringen inneburit att andra värderingar än de traditionellt religiösa har slagit rot i stora sekulariserade grupper, men inte bland personer som alltjämt har ett starkt religiöst engagemang. Bland dessa finns istället en struktur – till exempel en homogen grupp med likartade värderingar – som alltjämt stöder de värderingar som andra samhällsgrupper i allt större utsträckning ratar.[4] Teorin om förtroendeskapande strukturer får stöd om politiska opinioner och beteenden i en religiös grupp är konstanta över tid medan det övriga samhället avviker allt mer.

Förespråkarna för *reaktionsteorin* tänker sig att den allmänna sekulariseringen leder till en motreaktion av den religiösa efterfrågan på samhällsnivå. Reaktionen är speciellt inriktad mot det religiösa utbudet på samhällsnivån, men även mot sådant som deklineringsteorin och fragmentiseringsteorin beskriver. Personer med starkt religiöst engagemang reagerar på den tilltagande sekulariseringen genom att försöka försvara vad som upplevs som hotade samhällsvärden, till exempel rörande familj och moral. En allt större del av det politiska deltagandet hos individer med stark religiös identifikation allokeras då till att försvara dessa värden (Wallis och Bruce 1985:145, 156-157, 160-161). Detta innebär att en värdeklyfta etableras då politiska skillnader beroende på religiositet ökar. De politiska skillnaderna som beror på religiöst engagemang ökar därmed, både över tid och mellan äldre och yngre generationer (på grund av att yngre generationer har mer ”religiösa” åsikter). Religiositet får i så fall en politisk betydelse som den tidigare inte hade. Reaktionsteorin får stöd om de opinionsmässiga skillnaderna mellan regelbundna religiösa mötesbesökare och andra personer i samhället ökar över tid samt mellan äldre och yngre generationer. Men till skillnad från teorin om förtroendeskapande strukturer bör även stödet för de specifika åsikter som regelbundna religiösa mötesbesökare innehar inte bara vara stabila, utan också öka över tid eller mellan generationer.

Pil 4: religiositet har aldrig påverkat politik

Enligt *protestantteorin* har det i protestantiska länder aldrig funnits något samband mellan religiositet och politisk opinion. De protestantiska kyrkorna antas då reservera religionen till sektorsnivå utan kontakt med samhällsnivån, varför religiositet inte påverkar samhället i övrigt. Antagandena förstärks av att länder där protestantiska kyrkor dominerar saknar en auktoritativ ledare

som liknar påven i den Romersk-katolska kyrkan. Man menar att Sverige och liknande länder inte har en stark kristen talesman i samhällsfrågor. Vad som är kristna samhällsvärderingar förmodas istället till stor del vara öppet för individens tolkning (Martin 1978:117; se Demker 1998:11, 18-20, 28-37,84-87, 97-100). Hypotesen är att religiositet inte i någon nämnvärd utsträckning påverkar politisk opinion, vare sig nu eller förr.[5]

En tionde teori — *demografiska teorin* — antar att religiositet ingår i ett traditionellt mönster som omfattar vissa samhällsgrupper. Vid en första anblick finns några samband mellan religiositet och politisk opinion, men de är blott skensamband. Relationerna förklaras istället av andra bakomliggande demografiska faktorer som har betydelse för individens sociala situation. De demografiska faktorerna påverkar religiositet såväl som politiska opinioner så att samvariation uppstår. Det hypotetiska utfall som stöder den demografiska teorin är således att religiositet inte har någon självständig inverkan på politisk opinion. Det är istället demografiska faktorer som kön, ålder, utbildning, klass, urbaniseringsgrad och invandrarbakgrund som har politisk relevans (Gustafsson 1997:202).[6] Den demografiska teorin och protestantteorin kompletterar varandra.

Politiska opinioner

Politisk opinion är individens reaktion på politiska förslag. Individen kan till exempel vara för eller emot ett förslag, men det är också möjligt att personen inte har någon åsikt. Ett vanligt antagande inom opinionsforskningen är att politisk opinion delvis orsakas av politiska attityder hos individen och delvis av de stimuli som individen konfronteras med: presentationen av förslaget och strukturen på de möjliga svarsalternativen.[7]

Det finns både funktionalistisk och substantiell ansats som berör religiositet och politisk opinion. Studier av religion och politik baseras vanligtvis på funktionalistisk ansats som antar att religion måste innehålla vissa element för att kunna fullgöra sina samhälleliga funktioner. Religion anses således göra något, till exempel försvara det traditionella samhället och befrämja politiska opinioner av konservativ art samt underlätta integrationen mellan samhällsmedlemmar (Yinger 1957; Scharf 1970:31-35; Geertz 1973:4; Wallis – Bruce 1992:9-10).[8] Ett alternativ i studiet av religiositet och politik är den substantiella ansatsen som intresserar sig för trons innehåll (Leege – Kellstedt 1993). Den substantiella ansatsen utgår från de religiösa personernas egna motiv för sin religion, det vill säga religionens innehåll. Den antar således att religion *är* något, inte att den per definition *gör* något. I den substantiella ansatsen är det därmed intressant att studera religiösa trossystem och värderingar som domi-

nerar i samhället, vilket i vårt fall främst är kristendom. Innehåller religionen utsagor som kan ha implikationer för politiska åsikter?

Låt oss börja med den funktionalistiska ansatsen. Religiösa personer förmodas inneha tämligen traditionella värderingar. Besökare av religiösa möten bör således tendera att stödja politiskt konservativa opinioner. Enligt funktionalistiska antaganden bör aktiva religionsutövare försvara en traditionell kvinnosyn och sexualmoral. Att vilja *begränsa den fria aborten* och *förbjuda alla former av pornografi* kan betraktas vara i linje med detta. Det skulle inte heller förvåna om en anhängare av den funktionalistiska ansatsen tror att aktivt religiösa personer också tenderar att inneha politiska åsikter som förknippas med marknadsorienterade lösningar och den högra delen av den ideologiska *vänster-högerdimensionen*.[9] Ett sådant samband bör förstärkas av att socialister inte sällan visat ointresse för religion och ibland även propagerat för ateism. I Sverige var denna debatt stark runt förra sekelskiftet. Religiösa personer – framförallt i Svenska kyrkan – reagerade på religionsfientliga signaler som ofta sändes ut av socialister, samtidigt som socialister av olika schatteringar reagerade mot den reformfientlighet som fanns inom statskyrkan (Rosengren 1948; Palm – Nylund 1982, se även Marx 1981:68-69).

Låt oss nu presentera några substantiella teorier om sambandet mellan religiösa orienteringar och politisk opinion. En tämligen allmän substantiell teori är att många religioner poängterar vikten av osjälviskhet (jfr Demker 1998:87-88). Antagligen är detta en anledning till att de flesta religiösa organisationer bedriver en omfattande hjälpverksamhet, såväl inom landet som internationellt. Enligt denna substantiella ansats är det möjligt att aktiva religionsutövare av samma anledning som de bedriver hjälpverksamhet tenderar att vara motståndare till att *minska u-hjälpen*. Det är även möjligt att sådana ståndpunkter förstärks av ett intresse att värna om den egna rörelsens verksamhet, även om en stor del av den religiösa verksamheten också kan härledas från religiösa värderingar (Wald 1983:109-110; 1997:28-29). Ett tydligt exempel är frågan om statligt bistånd till utvecklingsländer. Flera samfund har missionsverksamhet i u-länder, delvis för att ge humanitär och materiell hjälp. En stor del av den statliga u-hjälpen går via dessa organisationer: under år 1999 erhöll enskilda organisationer drygt 830 miljoner kronor till ”utvecklingssamarbete med enskilda organisationer” av SIDA (SIDA 2000:59). Tidigare analyser visar också att religiösa mötesbesökare tenderar att stödja svenskt bistånd (Bjereld – Gilljam 1991:151; Demker 1998:95; Ekengren – Oscarsson 1999:50-52).

Miljöfrågorna är värda en egen mässa. En omfattande forskning om förhållandena i USA relaterar kristna i allmänhet och evangelikaler i synnerhet (och framförallt bokstavstroende evangelikaler) till en relativt miljöovänlig

opinion (Hand – van Liere 1984; Eckberg – Blocker 1989; Guth – Green 1995; Gardner – Stern 1996:42-44).[10] Teorin lanserades först av Lynn White (1967; se även Ehrlich 1978) som menade att kristendomen har orsakat det mesta av dagens miljöproblem. Han menar att det kristna budskapet generar föreställningen av mänskligheten som herre över naturen, vilket legitimiserar exploatering av naturresurser enbart för människans nytta. Teoretiskt är dock det motsatta argumentet möjligt: aktiva kristna är extra miljövänliga. Det finns de som menar att kristen tro ger ansvar för både djur och natur (Shaiko 1987; Gelderloos 1992; Whitney 1993; Gardner – Stern 1996:37, 50). Biskop Martin Lönnebo går till och med så långt att han påstår att avsaknaden av kristen tro öppnar för rovdrift av naturen (Lönnebo 1990). På individnivå är nog det vanligaste sättet att testa kristendomens inverkan på miljöopinionen att undersöka sambandet mellan enskilda personers religiositet och miljöopinion (Gardner – Stern 1996:38). Få av dessa test har genomförts utanför USA. I Sverige har det också visat sig att böneaktivitet har ett positivt samband med miljövänlig opinion, dock utan att undersöka om böneaktivitet är ett uttryck för kristendom (Sewerinson 1997; jfr Seippel – Lafferty 1996:125-126, 129-130; Botvar 1996, 1998, 2001).

Till sist bör sägas något om viljan att *satsa på ett samhälle där kristna värderingar spelar en större roll*. Både den funktionalistiska och den substantiella ansatsen bör rimligtvis anta att religiösa mötesbesökare tenderar att stödja denna tanke i större utsträckning än personer som mera sällan eller aldrig besöker religiösa möten.

Data

I detta kapitel bearbetas data från två olika typer av undersökningar. Främsta bidraget är hämtat från valundersökningarna som genomförs av Statistiska Centralbyrån och Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Valundersökningarna utgörs av ett obundet slumpmässigt urval av svenska röstberättigade medborgare boende i Sverige. Dess långa tidserie gör valundersökningarna lämpliga för analyser över tid. Valundersökningarna har utförts sedan 1956 i samband med riksdagsvalen i form av besöksintervjuer. Valundersökningarnas urval representerar alla röstberättigade svenska medborgare boende i Sverige i åldrarna 18-80 år. Urvalet var som minst år 1956 (1146 personer, 95 procent svarande) och år 1960 (1603 personer, 93 procent svarande). Annars har antalet personer i urvalet varierat från 2901-4815 personer och svarsandelen pendlar mellan 73-92 procent. Valundersökningen från år 1998 analyseras speciellt i detta kapitel. Detta år var urvalets storlek 2 901 personer och andelen svarande var 81 procent. Vid ett par tillfällen kompletteras ordinarie valundersökningsdata med en undersökning som genomfördes

vid valet till Europaparlamentet år 1999. Denna gång var urvalstorleken 2 678 personer och andelen svarande var 76 procent (Oscarsson 2002).

Vid en tvärsnittsstudie av religiösa mötesbesöks och privatreligiositets effekt på politisk opinion används data som insamlats av SOM-institutet vid Göteborgs universitet år 2000 och 2001. Dessa surveyundersökningar genomfördes med postenkäter som riktades till obundna slumpmässiga urval av den svenska befolkningen mellan 15 och 85 år. Från urvalet svarade 3 546 personer år 2000 och 3 638 personer år 2001 samt andelen svarande var 63 procent respektive 67 procent. (Lithner 2001:412; Nilsson 2002:462).

Religiositet är möjligt att mäta på flera olika sätt. I huvudsak används två typer av mätningar när religiositet undersöks. För det första är det möjligt att ställa frågor om individens religiösa tro. För det andra kan man ställa frågor om individens religiösa beteende. I följande undersökning brukas båda typerna av material, även om tonvikten ligger på religiöst beteende.

Uppgifterna om religiösa mötesbesök hämtas främst från valundersökningarna. Personer som uppges ”gå till gudstjänst eller möte i statskyrkan, i någon frikyrka eller någon annan kyrka eller samfund” minst en gång i månaden karaktäriseras som regelbundna kyrkobesökare.[11] Väljarnas kyrkobesök har inte kontrollerats i alla valundersökningar. I ett par fall (åren 1970 och 1982) har detta kunnat justeras genom att bruka panelstudier. Halva urvalet från ett riksdagsval återintervjuas nämligen vid nästkommande riksdagsval. Det har då varit möjligt att undersöka religiösa mötesbesökares åsikter genom att förflytta dem ett par år fram i tiden (år 1970) respektive tre år bakåt i tiden (år 1982).

I SOM-undersökningarna analyseras förutom religiösa mötesbesök även böneaktivitet och gudstro. För både gudstjänstbesök och böneaktivitet identifieras en aktivitet som utförs minst en gång i veckan som *regelbundet* medan andra personer med lägre aktivitetsgrad kategoriseras som *övriga*.[12] I samma SOM-undersökning genomfördes även en okonventionell undersökning av gudstro och ateism. De svarande ombads placera sig på en 11-gradig skala där 0 markerade att svarspersonen var gudstroende och 10 att man var ateist.[13] I det följande identifieras personer som placerat sig på 0-4 på den 11-gradiga skalan som *gudstroende*.

De opinioner som analyseras i detta kapitel berör kristna värdens roll i samhället, pornografiförbud, fri abort, bistånds- och miljöopinionen samt vänster-högerposition. Från år 1982 och framåt är frågorna formulerade på samma sätt. Men vid mätpunkter som genomförs dessförinnan skiftar både fråge- och svarsformuleringar. Främst berör detta problem frågor om svenskt bistånd och abortfrågan, men till viss del även vänster-högerposition. Detta bör beaktas vid uppmätta förändringar av opinionen före och efter år 1982.

Det är möjligt att sådana förändringar helt förklaras av ändrade formuleringar av frågor och svar i surveyundersökningarna.

Den opinion som undersökts över längst tidsperiod behandlar svenskt bistånd till u-länder. Mellan år 1956-1970 sker förändringar av frågans utformning, men runt ett och samma tema. Från år 1982 är frågeformuleringen helt ny, men därefter sker inga förändringar (Ekengren – Oscarsson 1999:69-70.[14] År 1968 undersöktes opinionen om fri abort för första gången, vilket var innan aborträtten gjordes fri. Vid nästa undersökningstillfälle år 1982 var frågan därför annorlunda och gällde begränsningar av den fria aborträtten.[15] År 1968 är också första gången som svarspersonernas självplacering på en vänster-högerskala undersöks. Efter år 1968 har inga förändringar av skalan genomförts och de förändringar som ändå genomförts av frågeformuleringen efter år 1968 betraktas som mycket små och bör inte påverka undersökningen.[16] År 1982 är första gången vi kan analysera religiösa mötesbesök och förslaget att förbjuda alla former av pornografi.[17] Sedan detta år är det även möjligt att analysera i vad mån svarspersonerna vill satsa på ett miljövänligt samhälle och om de vill satsa på ett samhälle där kristna värden spelar en större roll.[18] Ingen av dessa frågeformuleringar har någonsin förändrats.

I vissa tvärsnittundersökningar kompletteras valundersökningarna med SOM-undersökningar gjorda år 2000 och 2001.[19]

Tre generation kommer beaktas i de kommande analyserna: förkrigsgenerationen, 40-talisterna och Generation X. Däremot utgår millenniegenerationen från analysen då antalet svarspersoner från denna generation är litet.

Religiositet i form av religiösa mötesbesök

Många människor associerar antagligen besök av religiösa möten med religiöst engagemang och religion överhuvudtaget. I statsvetenskapliga undersökningar är besök av religiöst möte sannolikt det vanligaste sättet att mäta individens religiositet. Sker besöken regelbundet (det vill säga en gång i månaden), mera sällan eller aldrig? I Sverige är det förhållandevis få som dyker upp på söndagsgudstjänsten, bland den lägsta andelen i världen (Inglehart 1997: 282). Angående regelbundna gudstjänstbesök finns det tämligen jämförbara svenska data över tid, den första mätningen är genomförd redan år 1942. Det finns vissa mätproblem med olikartade fråge- och svarsformuleringar, men möjligheterna att analysera andelen regelbundna gudstjänstbesökare under 60 år är tämligen goda. Problemet med tidserier är dock att även om själva frågeformulären överensstämmer tillfredsställande med varandra kan verkligheten ha ändrat sig så att den ursprungliga formuleringarna inte längre mäter det de avsåg att undersöka. Till exempel har kyrkorna ändrat sitt utbud så att alla religiösa möten inte äger rum på söndagar. Nu för tiden finns lunchandakter,

onsdagsmässor och andra religiösa möten som inte passar in under benämningen gudstjänster. Traditionen i dessa återupprepade mätningar av valundersökningarna och andra forskningsinstitutet är att relativt starkt betona statskyrka och frikyrka. Allt fler religionsutövare besöker inte kyrkor utan till exempel moskéer. Därför använder SOM-institutet den mer neutrala benämningen ”gudstjänst eller religiöst möte” i sina mätningar. I figur 1 redovisas en lång tidserie för regelbundna religiösa mötesbesökare som främst bygger på valundersökningarna (heldragen linje) och en kortare tidserie som redovisar SOM-institutets mätningar (streckad linje). Förhoppningen är också att personer som praktiserar icke-kristna religioner i större utsträckning kan avge svar om religiösa mötesbesök än om gudstjänster.

Figur 1 **Andel regelbundna religiösa mötesbesökare år 1942-1999 (valundersökningarna m fl) och 1987-2001 (SOM-institutet) (procent)**

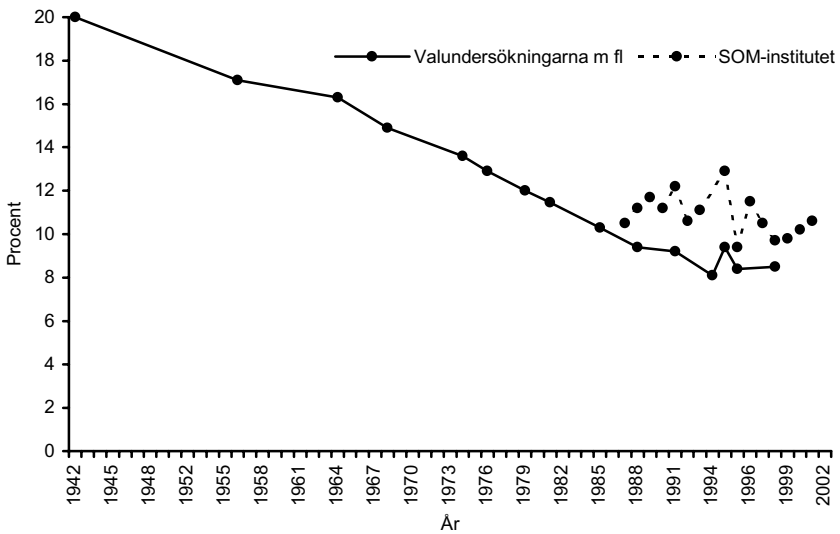

Kommentar: Uppgifterna om religiösa mötesbesök år 1942-1999 (heldragen linje) är år 1942 hämtade från Håstad 1950:325; år 1956-1968 och år 1985-1998 är källan Valundersökningarna, Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet; år 1974 Vuksanovic 1979:316-317; år 1976 Statistiska centralbyrån 1979; år 1979 Gallup 1981:165; år 1981 Levnadsnivåundersökningen 1984:372-373. Uppgifterna om regelbundna religiösa mötesbesök år 1987-2001 (streckad linje) är insamlade av SOM-instituet, Göteborgs universitet.

Andelen som går regelbundet i kyrkan och på andra religiösa möten har minskat. Mitt under andra världskriget besökte var femte svensk regelbundet (det vill säga minst en gång i månaden) religiösa möten (se heldragen linje). År

1994 noterade valundersökningarna bottennoteringen 8,4 procent regelbundna religiösa mötesbesökare. Därefter tycks minskningen ha stannat upp. Det är till och med så att undersökningarna för första gången på 60 år registrerar en svag ökning av andelen regelbundna religiösa mötesbesökare. År 1994 noteras ett litet hopp uppåt i den annars så sluttande kurvan. Detta år förliser färjan Estonia på Östersjön och hundratals människor förolyckas. Det är vanligt att katastrofer leder till ett ökat religiöst intresse, vilket också Estonias förlisning uppges ha orsakat (Gustafsson 1995:11-15; Hagevi 2002:55-56, 73; jfr Källstad m fl 1986). Den religiösa reaktionen på katastrofer av denna typ kan vara tämligen kortvarig. Det illustreras av att andelen regelbundna religiösa mötesbesökare nästan återgår till tidigare uppmätt nivå året efter katastrofen.

I figur 1 redovisas även SOM-institutets undersökningar av religiösa mötesbesök (se streckad linje). Andelen regelbundna besökare är då som förväntat något fler jämfört med valundersökningarna. Vad gäller de religiösa mötena går det inte att upptäcka att andelen regelbundna besökare minskar. SOM-institutets mätningar av religiösa mötesbesök tycks också vara känsligare än motsvarande mätningar i valundersökningarna då andelen regelbundna besökare varierar mer över tid. Reaktionen på Estoniakatastrofen är också mer synlig.

Vad som inte redovisas i figur 1 är andelen som aldrig eller sällan besöker ett religiöst möte. Där tycks sekulariseringen inte ha avstannat. Andelen som aldrig besöker religiösa möten ökar på bekostnad av andelen som sällan gör sådana mötesbesök (Hagevi 2001:64). Fenomenet känns igen från internationell forskning (Putnam 2001:77). Andelen som inte har kontakt med organiserad religion ökar således, medan de med mer intensivt religiöst engagemang är konstant. Det betyder att Sverige blir allt mer uppdelat i två tämligen olika grupper med å ena sidan personer som är tämligen aktiva i religiösa organisationer och å andra sidan personer som inte har någon kontakt med kyrkor och liknade organisationer.

Ofta exemplifieras det svenska multikulturella samhället genom att uppmärksamma så kallade invandrarreligioner. I massmediala sammanhang presenteras inte sällan religiositet som något som kommit till Sverige med den ökade invandringen (se t ex Vetenskap i Väst 2002). Även om utvecklingen mot större svensk religiös mångfald är betydelsefull skall den dock inte överdrivas. Enligt SOM-undersökningarna är det alltjämt vanligast att regelbundna religiösa mötesbesökare bevistar en kristen kyrka. År 2000 gick 93 procent av de regelbundna religiösa mötesbesökarna till en kristen kyrka, medan 5 procent bevistade icke-kristna helgedomar. Övriga 2 procent uppgav inte vilket sorts religiöst möte de besökte. Av samtliga regelbundna religiösa mötes-

besökare gick 46 procent till en frikyrka, medan 38 procent besökte Svenska kyrkan. Totalt sökte sig alltså 84 procent av de regelbundna religiösa mötesbesökarna till en protestantisk kyrka. Ungefär 9 procent besökte en katolsk eller ortodox kyrka.

De undersökningar som finns om religiöst engagemang indikerar en omfattande sekularisering sedan andra världskriget. Tendensen har dock avmattats på senare tid bland dem som regelbundet hänger sig åt religiösa aktiviteter. Vad gäller religiösa mötesbesök verkar det som om svenskarna håller på att dela in sig i två mycket olika grupper: de som är mycket religiöst engagerade och de som inte uppvisar något religiöst engagemang alls.

Privatreligiösa och demografiska faktorer

De hypoteser som baseras på protestantteorin, demografiska teorin och individualiseringsteorin stipulerar att det inte finns något orsakssamband mellan religiösa mötesbesök och politisk opinion. Något orsakssamband mellan religiösa mötesbesök och politisk opinion finns inte (protestantteorin och demografiska teorin), i alla fall inte numera (individualiseringsteorin). För att testa dessa hypoteser är avsikten att genomföra en kontroll av effekten av religiösa mötesbesök på politisk opinion då de demografiska faktorer beaktas som har nämnts som förklaringar av sambandet mellan religiositet och politisk opinion: kön, ålder, invandrarbakgrund, urbaniseringsgrad, utbildningsnivå och klass (Gustafsson 1997:202).

Enligt privatiseringsteorin har privatreligiositet ersatt kyrkreligiositet. Dessutom antas privatreligiositet påverka politisk opinion lika mycket som kyrkreligiositet. På grund av brist på data om privatreligiositet är det svårt att undersöka om religiositeten är konstant på det sätt som privatiseringsteorin antar. Men det är möjligt att analysera privatiseringsteorins andra led: att religiositetens effekt på den politiska opinionen är den samma. Det borde betyda att den politiska opinionen påverkas lika mycket av regelbundna religiösa mötesbesök som av privatreligiositet, annars får privatiseringsteorin inte stöd.

Enligt teorin om cyklisk förändring kan det mycket väl vara så att människors religiositet har minskat och att effekten av denna religiositet på politisk opinion också har minskat. Men så är inte fallet längre, utan numera ökar privatreligiositeten och därmed religiositetens effekt på politisk opinion. Om detta stämmer borde privatreligiositeten ha åtminstone lika stor effekt som regelbundna religiösa mötesbesök på politisk opinion, vilket är den hypotes som testas.

I SOM-undersökningen från år 2000 genomfördes mätningar som gör det möjligt att inte bara undersöka effekten av regelbundna religiösa mötesbesök, utan av två typer av privatreligiositet. Den första typen av privatreligiositet är

kognitiv och berör personer som uppgivet sig vara gudstroende men som inte genomfört några regelbundna religiösa mötesbesök, så kallad *gudstroende privatreligiositet*. Den andra typen av privatreligiositet är mer beteendemässig och gäller personer som ber regelbundet (minst en gång i månaden) till Gud men inte besöker religiösa möten regelbundet, så kallad *bedjande privatreligiositet*. De två typerna av privatreligiositet har gjorts ömsesidigt uteslutande genom att alla som angivet att de inte besöker religiösa möten regelbundet, innehar gudstro och ber regelbundet till Gud har kategoriserats som bedjande privatreligiösa, men inte som gudstroende privatreligiösa. I tabell 5 redovisas effekten av regelbundna religiösa mötesbesök, gudstroende och bedjande privatreligiositet på politisk opinion. För varje typ av religiositet redovisas dels det bivariata sambandet, dels det multivariata sambandet som tar hänsyn till demografiska faktorer: kön, ålder, invandrarbakgrund, urbaniseringsgrad, utbildningsnivå och klass. År 2000 undersöktes inte opinionen om pornografiförbud, varför denna uppgift är hämtad från 2001 års SOM-undersökningen. Tyvärr ingår då inga uppgifter om gudstro, varför gudstroende privatreligiösa ej kan identifieras detta år. Några uppgifter om kristna värden redovisas inte i tabell 5 då opinionen i denna sakfråga inte sonderas i SOM-undersökningarna.

Regelbundna religiösa mötesbesök har signifikanta samband med samtliga undersökta politiska opinioner, även under kontroll för demografiska faktorer. Det är värt att notera att effekten vid den multivariata analysen med kontroll av demografiska faktorer är ungefär lika stark som vid den bivariata analysen. När effekten av religiösa mötesbesök analyseras framträder den största skillnaden mellan bivariat och multivariat analys när opinionen rör fri abort. Effekten blir då signifikant *större* under kontroll för demografiska faktorer. Störst effekt har regelbundna religiösa mötesbesök på opinionen om fri abort, följt av pornografiförbud och motstånd mot att minska u-hjälpen. Effekten på miljöopinionen och vänster-högerposition är visserligen svagare, men alltjämt statistiskt signifikant. I detta mycket avgörande avseende saknar således protestantteorin, den demografiska teorin och individualiseringsteorin stöd.

Också gudstroende och bedjande privatreligiositet uppvisar signifikanta effekter på politisk opinion. De bivariata effekterna är dock betydligt svagare när privatreligiositet analyseras jämfört med religiösa mötesbesök. Dessutom försvagas en stor del av effekten på politisk opinion när demografiska faktorer beaktas. Effekten av gudstroende privatreligiositet på miljöopinionen når inte upp till kriterierna för statistisk signifikans vid den multivariata analysen. Men för bedjande privatreligiositet är effekten vid hänsyn till demografiska faktorer ännu mindre. I den multivariata analysen har bedjande privatreligiositet en-

dast signifikant effekt på opinionen om att begränsa rätten till fri abort. Inga andra opinioner synes egentligen bli påverkade av bedjande privatreligiositet. Utifrån dessa resultat är det helt orimligt att påstå att privatreligiositet skulle kunna ersätta en bortfallen påverkan av regelbundna religiösa mötesbesök på politisk opinion. Både privatiseringsteorin och teorin om cyklisk förändring saknar därför stöd.

Tabell 5 Bivariat och multivariat effekt av regelbundna religiösa mötesbesök, gudstroende privatreligiositet samt bedjande privatreligiositet på politisk opinion år 2000 alternativt år 2001 (ostandardiserade regressionskoeffecienter, OLS).

	Regelbundna religiösa mötesbesök		Gudstroende privatreligiositet		Bedjande privatreligiositet	
Politisk opinion	*Bivariat*	*Multivariat*	*Bivariat*	*Multivariat*	*Bivariat*	*Multivariat*
Förbjuda alla former av pornografi	+0,69**	+0,60**	–	–	+0,31**	+0,05
Begränsa rätten till fri abort	+0,92**	+1,17**	-0,25*	-0,28**	-0,16*	-0,33**
Minska u-hjälpen	-0,51**	-0,55**	-0,49**	-0,27**	+0,16*	+0,17
Satsa på ett miljövänligt samhälle även om det innebär låg eller ingen tillväxt	+0,26**	+0,20**	+0,18*	+0,18	-0,15*	-0,12
Vänster-högerposition	+0,21**	+0,20*	+0,10	-0,02	-0,01	-0,02

***Kommentar*:** Religiösa mötesbesök är kodat 1=regelbundet, 0=övriga. Gudtroende privatreligiositet är kodat 1=gudstroende, men är ej regelbundna besökare av religiösa möten, 0=övriga. Bedjande privatreligiositet är kodat 1=ber regelbundet, men är ej regelbundna besökare av religiösa möten, 0=övriga. Förbjuda alla former av pornografi, Begränsa rätten till fri abort, Minska u-hjälpen och Satsa på ett miljövänligt samhälle även om det innebär låg eller ingen ekonomisk tillväxt är kodat 5=mycket bra förslag, 4=ganska bra förslag, 3=varken bra eller dåligt förslag, 2=ganska dåligt förslag, 1=mycket dåligt förslag. Vänster-högerposition är kodat 1=klart åt vänster, 2=något åt vänster, 3=varken vänster eller höger, 4=något åt höger, 5=klart åt höger. Notering för statistisk signifikans: $^{**}p<0,01$; $^{*}p<0,05$. Data från SOM-undersökningen år 2000 och 2001, SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Ytterligare några kommentarer bör göras om privatreligiositets effekt på politisk opinion. Medan förslaget att begränsa rätten till fri abort får ett förhållandevis positivt stöd från regelbundna religiösa mötesbesökare är motsvarande effekt från privatreligiösa – såväl gudstroende som bedjande – av negativ art. Privatreligiösa vill inte begränsa den fria aborten. Dessutom tenderar bedjande privatreligiositet ha en negativ effekt på viljan att satsa på ett miljövänligt samhälle. Utifrån dessa resultat synes det än svårare att uppbåda något stöd för privatiseringsteorin.[20]

Protestantteorin, demografiska teorin och individualiseringsteorin samt privatiseringsteorin och teorin om cyklisk förändring har nu prövats. Alla fem saknade stöd och kan nu lämnas därhän i den kommande framställningen. Istället vänder vi oss mot de teorier som är kvar att pröva: deklineringsteorin, underkastelseteorin, fragmentiseringsteorin, teorin om förtroendeskapande strukturer och reaktionsteorin.

Regelbundna religiösa mötesbesökares åsikter över tid

Andelen svenskar som regelbundet besöker ett religiöst möte har minskat betydligt sedan andra världskriget. Samtidigt vet vi nu att religiöst engagemang i form av religiösa mötesbesök inverkar på politisk opinion. Men vad har den religiösa förändringen inneburit för effekten av religiösa mötesbesök på politisk opinion över tid? Enligt underkastelseteorin sker i stort sett ingen förändring av religiösa mötesbesöks effekt på politisk opinion. Fragmentiseringsteorin, teorin om förtroendeskapande strukturer och reaktionsteorin stipulerar dock att den religiösa förändringen också innebär en förändrad effekt av religiösa mötesbesök på politisk opinion. Innebär den religiösa förändringen att de regelbundna religiösa mötesbesökarnas åsikter blir allt mer lika den mer sekulariserade delen av befolkningen? Det är vad fragmentiseringsteorin antar. Eller innebär den religiösa förändringen att de personer som regelbundet besöker religiösa möten i allt större utsträckning innehar politiska åsikter som skiljer sig från den allt mer sekulariserade omgivningen? Det antagandet gör teorin om förtroendeskapande strukturer och reaktionsteorin. Det som skiljer reaktionsteorin från teorin om förtroendeskapande strukturer är att den sistnämnda antar att regelbundna religiösa mötesbesökares åsikter är relativt stabila, men att åsikterna bland personer som inte besöker religiösa möten regelbundet förändras. Reaktionsteorin gör det motsatta antagandet: sekulariserade personers åsikter är stabila, medan regelbundna religiösa mötesbesökares åsikter förändras så att de blir allt mer annorlunda. Låt oss pröva dessa fyra teorier genom att undersöka den politiska opinionen i fråga om kristna värdens roll i samhället, förbud av all pornografi, fri abort, u-hjälp, miljövärn och ideologisk vänster-högerposition. I nästa avsnitt återkommer vi till den femte kvarvarande teorin, deklineringsteorin.

I figur 2 redovisas effekten av regelbundna religiösa mötesbesök på sex politiska opinioner över tid: kristna värden, fri abort, pornografiförbud, u-hjälp, miljövänligt samhälle och vänster-högerposition. På den horisontella x-axeln redovisas vilket år mätningen är gjord. Året när den första mätningen är gjord varierar mellan de olika sakfrågorna (se avsnittet om data). Effekten av religiösa mötesbesök på respektive politisk opinion mäts med ostandardiserade regressionskoefficienter, vars värden är markerade på den vertikala y-axeln i

figur 2. Ett positivt värde innebär att regelbundna religiösa mötesbesökare tenderar att stödja förslagen att kristna värden skall spela en stor roll i samhället, att pornografi skall förbjudas, att fri abort skall begränsas, att de är positiva till u-hjälp och att de vill satsa på ett miljövänligt samhälle samt att de tenderar att placera sig till höger i politiken. Ju högre regressionskoefficient, desto starkare effekt har de religiösa mötena på de regelbundna besökarnas opinion i den aktuella sakfrågan. Ostandardiserade regressionskoefficienter mäter således *skillnaden* i opinion mellan regelbundna religiösa mötesbesökare och övriga medborgare. Däremot beaktar inte måttet hur stor andel av befolkningen som besöker religiösa möten.

Figur 2 **Effekt av regelbundna religiösa mötesbesök på opinion om kristna värderingars roll i samhället, begränsa fri abort, förbjuda alla former av pornografi, positiv till u-hjälp, satsa på ett miljövänligt samhälle och vänster-högerposition år 1956-1999 (ostandardiserade regressionskoefficienter, OLS)**

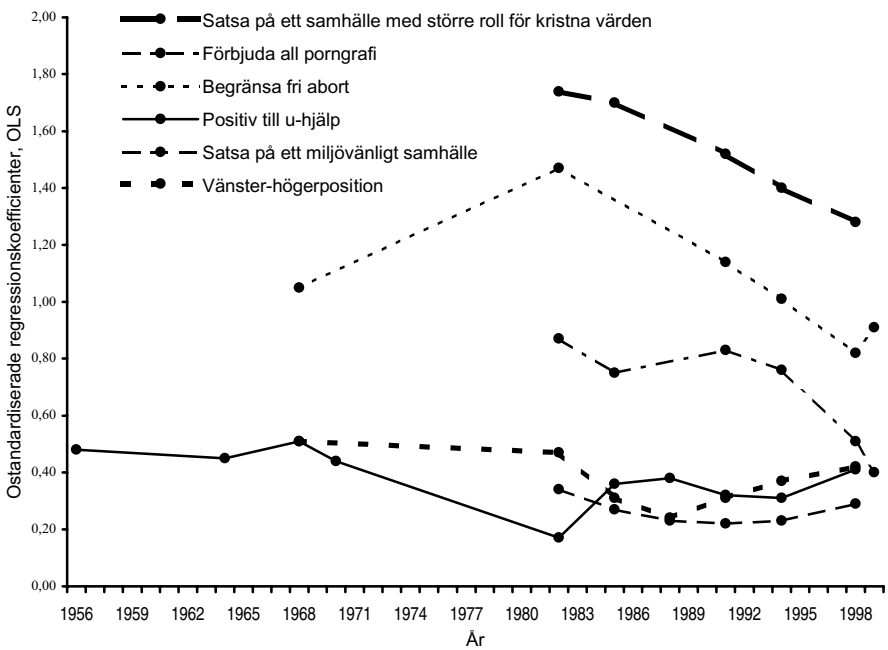

Kommentar: Religiösa mötesbesök är kodat 1=regelbundet, 0=övriga. Satsa på ett samhälle där kristna värderingar spelar en större roll, Förbjuda alla former av pornografi, Begränsa fri abort och satsa på ett miljövänligt samhälle även om det innebär låg eller ingen ekonomisk tillväxt är kodat 5=mycket bra förslag, 4=ganska bra förslag, 3=varken bra eller dåligt förslag, 2=ganska dåligt förslag, 1=mycket dåligt förslag. Positiv till u-hjälp är kodat 5=mycket positiv, 4=ganska positiv, 3=varken varken positiv eller negativ, 2=ganska negativ, 1=mycket negativ. Vänster-högerposition är kodat

1=klart åt vänster, 2=något åt vänster, 3=varken vänster eller höger, 4=något åt höger, 5=klart åt höger. Data är från valundersökningarna, Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.

I figur 2 finner vi återigen att regelbundna religiösa mötesbesökare i större utsträckning än andra vill se en större roll för kristna värden i samhället, att pornografi skall förbjudas, att fri abort skall begränsas, att vi skall satsa på ett miljövänligt samhälle. Relativt många religiösa mötesbesökare är motståndare till minskad u-hjälp samt placerar sig något till höger i politiken. För några sakfrågor – kristna värden, pornografiförbud och begränsa fri abort – tycks det inträffa en sekularisering då effekten av regelbundna religiösa mötesbesök på opinionen avtar över tid. För andra sakfrågor – bistånds- och miljöopinion samt vänster-högerposition – är tendensen över tid inte lika självklar.

Enligt figur 2 är effekten av religiösa mötesbesök extra stark på opinionen i tre sakfrågor: kristna värden, fri abort och pornografiförbud. Det är frågor som ofta associeras med normer som predikas i många kyrkor. En större roll för *kristna värden* i samhället är det förslag där regressionskoefficienternas värden är högst. En anledning kan vara att kristna värden är en vag benämning på något som svarspersonen själv kan fylla med innehåll. Antagligen betyder det att aktivt kristna ofta anser att de värderingar som man själv har är kristna, även om det exakta innehållet i dessa värderingar sannolikt skiljer sig åt mellan olika kristna personer. Trots den öppna tolkningsmöjligheten minskar effekten av religiösa mötesbesök på kristna värden över tid. Detta är ett exempel på när den politiska opinionen sekulariseras.

När mer konkreta sakfrågor undersöks är respondenternas tolkningsmöjligheter mindre, varför sambanden tenderar att vara svagare. Ändå är effekten av religiösa mötesbesök på opinion om *fri abort* stark. Den första mätningen undersöktes i vad mån fri abort borde införas, vilket kan förklara att mätpunkten avviker från den trend av pågående sekularisering som de övriga mätningar uppvisar. Från och med år 1982 har åsikt om fri abort undersökts på samma sätt (*begränsa rätten till fri abort*) och sambandet försvagas under de närmaste decennierna.

De religiösa mötesbesökens effekt på åsikten att *förbjuda all pornografi* indikerar också en trend som överensstämmer med en ökad sekularisering då sambandet försvagas över tid. Vid sista mätpunkten år 1999 är sambandet i nivå med de tre sakfrågor som religiösa mötesbesök har en betydligt svagare effekt på: u-hjälp, vänster-högerposition och satsa på ett miljövänligt samhälle. För de tre sistnämnda sakfrågorna tycks sekulariseringen vara tilltagande fram till 1980-talet. Någon kan anmärka att den minskande betydelse som religiösa mötesbesök tycks ha på individens opinion om u-hjälp beror på förändringar av undersökningens frågeformulering. Det är dock värt att notera

att den minskande betydelsen av religiösa mötesbesök för opinionen om u-hjälp är obruten från år 1968 till år 1982 oavsett frågans formulering. Om det lilla hoppet i kurvan år 1968 förbises visar resultatet i figur 2 faktiskt på en minskad betydelse av religiösa mötesbesök sedan den första mätningen av svenska folkets biståndsvilja år 1956. Men efter år 1982 är trenden den motsatta, det vill säga ökad effekt av religiösa mötesbesök på enskilda personers opinion om u-hjälp. Det beror på att regelbundna religiösa mötesbesökare stöder svenskt biståndspolitik i allt större utsträckning än de som aldrig eller mer sporadiskt besöker religiösa möten (redovisas ej i figur). Från 1980-talet och framåt stämmer således inte opinionen för u-hjälp inte överens med mönstret för sekularisering.

Vad gäller vänster-högerposition är mätproblemen på grund av omformuleringar av undersökningens fråga inte lika allvarliga som vid undersökningar av biståndsopinionen. Men religiösa mötesbesök synes i allt mindre utsträckning påverka individens position på vänster-högerskalan fram till år 1988. Därefter tenderar religiösa mötesbesökare återigen placera sig allt mer åt höger jämfört med övriga väljare. Den ökade betydelsen av religiösa mötesbesök för individens positionering på vänster-högerskalan sammanfaller med kristdemokraternas uppgång på väljararenan. I 1988 års riksdagsval ställde kristdemokraterna inte ens upp under egen partibeteckning, utan samverkade med centerpartiet. Riksdagsvalet år 1991 var ett stort genombrottsval för kristdemokraterna och partiet blev för första gången av egen kraft representerat i riksdagen. Därefter placerar allt fler väljare kristdemokraterna med allt större tydlighet på politikens högra sida (Oscarsson 1998). Det är inte orimligt att väljare som identifierar sig med kristdemokraterna anpassar sig till sitt parti och i allt större utsträckning uppfattar sig stå allt längre till höger i politiken.

I figur 2 synes religiösa mötesbesök ha svagast effekt på *satsa på ett miljövänligt samhälle*. Även för miljöopinionen inleds mätningarna av en något försvagad effekt av religiösa mötesbesök. Under 1990-talet ökar dock skillnaden i miljövänlighet mellan regelbundna religiösa mötesbesökare och övriga väljare. Även om u-kurvan i figur 2 är jämn och fin är det lämpligt att iaktta försiktighet vad gäller förändringar av den religiösa miljöopinionen. Förändringarna över tid är mycket små.

Vilka teorier har nu fått stöd och kan några teorier i detta läge avfärdas som osannolika? Det är primärt fyra teorier som är relaterade till resultatet i figur 2: underkastelseteorin och fragmentiseringsteorin samt reaktionsteorin och teorin om förtroendeskapande strukturer. *Fragmentiseringsteorin* stipulerar att opinionsskillnader beroende på religiösa mötesbesök skall minska över tid. Som tidigare nämnts så stämmer detta antagande på opinioner om kristna värdens roll i samhället, pornografiförbud och fri abort. Fram till 1980-talet

stämmer teorin även för opinion om u-hjälp och miljövänlighet samt vänster-högerposition. Men därefter tycks effekten av religiösa mötesbesök öka, speciellt för opinion om u-hjälp och vänster-högerposition. Denna utveckling är mer i överensstämmelse med *teorin om förtroendeskapande strukturer* och *reaktionsteorin*.

Det är dock inte självklart att den försvagade effekten av religiösa mötesbesök är orsakad av en fragmentiseringsprocess. Om orsaken står att finns i en allt tilltagande fragmentisering skall personer som besöker religiösa möten regelbundet bli mer lika de övriga som inte besöker religiösa möten lika regelbundet. Men detta är inte den enda förändring som kan resultera i en försvagad effekt av religiösa mötesbesök. Det är möjligt att regelbundna religiösa mötesbesökares åsikter är tämligen stabila medan mer sekulära grupper förändrar sina åsikter så att de överensstämmer mer med opinionen bland religiösa mötesbesökare. Även en sådan åsiktsförändring resulterar i en minskad effekt av religiösa mötesbesök på individens opinion. I analyserna av framförallt kristna värden och fri abort är det dock tydligt en fragmentiseringsprocess: opinionen hos religiösa mötesbesökare blir allt mer lik opinionen bland de övriga som inte besöker religiösa möten regelbundet (redovisas ej i tabell).

Men med opinionen om pornografiförbud är det annorlunda. Bland personer som inte besöker religiösa möten regelbundet varierar opinionen om pornografiförbud över tid, delvis antagligen beroende av diverse antipornografidebatter som stundtals förekommer i massmedia (se t ex Khaldi 2000; Leijonhufvud 2000). År 1982 är opinionsbalansen (andelen svarande som är för att förbjuda alla former av pornografi minus andelen som är emot att förbjuda alla former av pornografi) bland personer som inte besöker religiösa möten +5 procentenheter, en liten övervikt för pornografimotståndarna. År 1999 har motsvarande procentdifferens växt till +39 procentenheter, det vill säga en stor övervikt för att förbjuda alla former av pornografi. Bland regelbundna religiösa mötesbesökare är motsvarande opinionsbalans +54 procentenheter år 1982 och +64 procentenheter år 1999, en mer stabil övervikt för pornografimotståndarna. Det är inte rimligt att betrakta denna förändring – att den allmänna opinionen i allt större omfattning övertar samma uppfattning som varit förhärskande bland regelbundna religiösa mötesbesökare – som en sekularisering eller fragmentisering. Istället tycks pornografiopinionen ge stöd åt *underkastelseteorin*: att religiositetens inverkan på individen är konstant över tid.

Underkastelseteorin kan dock inte inhämta något stöd när någon av de andra opinionerna analyseras. För synen på kristna värdens roll i samhället och fri abort var effekten av religiösa mötesbesök mycket stark, men effekten avtar avsevärt över tid. Förändringen över tid av skillnaden mellan regelbund-

na religiösa mötesbesökare och andra är relativt liten för opinionen om u-hjälp, ett miljövänligt samhälle och vänster-högerposition. Men relationen mellan religiösa mötesbesök och dessa sakfrågor är inte konstant. Först tycks kopplingen bli svagare, för att sedan förstärkas.

Bland regelbundna religiösa mötesbesökare tenderar motståndet mot att minska u-hjälpen att växa sedan 1980-talet, medan motsvarande motstånd bland personer som inte besöker religiösa möten minskar. Detta passar in på mönstret för *reaktionsteorin*. Angående vänster-högerposition beror det stärkta sambandet över tid på variationer bland personer som *inte* besöker religiösa möten regelbundet: dessa tenderar att under 1990-talet dra sig allt längre åt vänster i politiken. För vänster-högerposition synes *teorin om förtroendeskapande* strukturer få ett visst stöd.

Det är värt att notera att de sakfrågor som i tidigare undersökningar ofta relaterats till religiositet uppvisar ett allt svagare samband med regelbundna religiösa mötesbesök (jfr Holmberg 1981; Bjereld och Gilljam 1991; Oscarsson 1998). I två av dessa sakfrågor får *fragmentiseringsteorin* stöd: kristna värdens roll i samhället och fri abort. *Underkastelseteorin* får stöd angående opinionen om pornografiförbud. För opinionen om u-hjälp och vänster-högerposition tycks istället *reaktionsteorin* respektive *teorin om förtroendeskapande strukturer* vara av intresse.

Deklineringsteorin

Andelen regelbundna religiösa mötesbesökare har minskat sedan andra världskriget (se figur 1). Detta betyder att en allt mindre andel av svenska folket opinionsmässigt kan påverkas av religiösa mötesbesök. Det ovan använda måttet beaktar dock inte den minskande andelen regelbundna religiösa mötesbesökare (ostandardiserade regressionskoefficienter). Utifrån enkel logik kan vi dock anta att religiösa mötesbesöks förklaringskraft för svenska folkets opinion om kristna värdens roll i samhället, pornografiförbud och fri abort minskar ännu mer om hänsyn tas till den allt mindre mötestrogna skara som samlas i kyrkorna. Eftersom effekten av religiösa mötesbesök avtar bland de faktiska mötesbesökarna bör även sambandet minska också när den minskande andelen regelbundna mötesbesökare i befolkningen beaktas. Samma resonemang gäller även den mer stabila religiösa opinionen om pornografiförbud. Även om opinionen är stabil bland religiösa mötesbesökare minskar andelen människor som kan påverkas av religiösa mötesbesök.

För bistånds- och miljöopinionen samt vänster-högerposition är utvecklingen inte lika entydig utan på senare år framträder en ökad effekt av religiösa mötesbesök på dessa opinioner. Frågan är om denna ökade betydelse för reli-

giösa mötesbesök bland de som regelbundet utför dem även ökar förklaringskraften av religiösa mötesbesök för varför svenska folket tycker som de gör?

I figur 3 redovisas återigen relationen mellan regelbundna religiösa mötesbesök och åsikt om u-hjälp, miljövänligt samhälle och vänster-högerposition. Men denna gång används förklarad varians, R^2, vilket tar hänsyn både till effekten av religiösa mötesbesök på individens opinion ***och*** andelen regelbundna mötesbesökare i befolkningen. Förklarad varians kan inta värden mellan 0 (0 procent förklarad varians) och 1 (100 procent förklarad varians). Ju högre förklarad varians, desto större förklaringskraft.

Figur 3 **Regelbundna religiösa mötesbesöks förklaringskraft för opinionen om u-hjälp, satsa på ett miljövänligt samhälle och vänster-högerposition 1956-1998 (förklarad varians, R^2)**

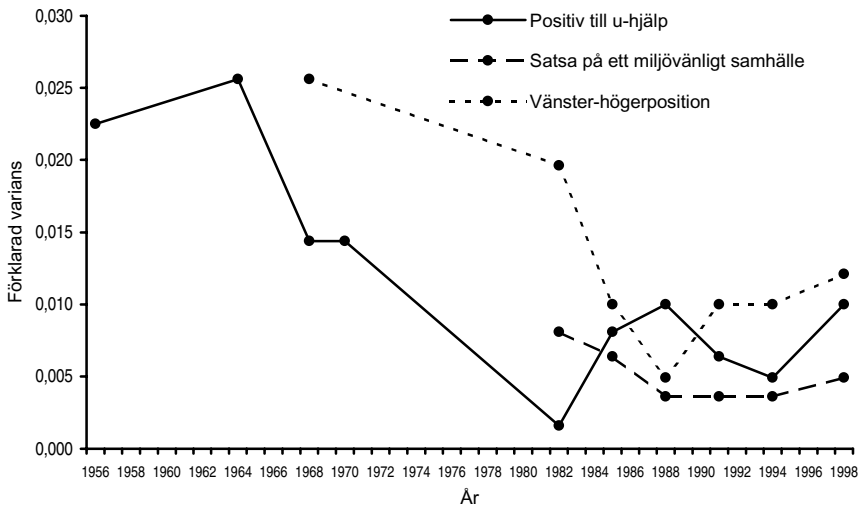

Kommentar: Religiösa mötesbesök är kodat 1=regelbundet, 0=övriga. Positiv till u-hjälp är kodat 5=mycket positiv, 4=ganska positiv, 3=varken varken positiv eller negativ, 2=ganska negativ, 1=mycket negativ. Satsa på ett miljövänligt samhälle även om det innebär låg eller ingen ekonomisk tillväxt är kodat 5=mycket bra förslag, 4=ganska bra förslag, 3=varken bra eller dåligt förslag, 2=ganska dåligt förslag, 1=mycket dåligt förslag. Vänster-högerposition är kodat 1=klart åt vänster, 2=något åt vänster, 3=varken vänster eller höger, 4=något åt höger, 5=klart åt höger. Data från valundersökningarna, Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.

Över tid är det definitivt så att religiösa mötesbesök förklarar allt mindre av svensk opinion om u-hjälp, miljö och vänster-högerposition. Detta beror till stor del på den allt mindre andelen besökare av religiösa möten bland den svenska befolkningen. Den ökade betydelsen av religiösa mötesbesök för bi-

stånds- och miljöopinionen bland de individer som genomför mötesbesöken innebär dock att försvagningen av religiösa mötesbesöks förklaringskraft på svensk opinion till vissa delar har avstannat under 1990-talet. Vad gäller religiösa mötesbesöks förklaringskraft av vänster-högerposition uppvisas alltjämt en svag ökning.

Resultatet som redovisas i figur 3 stöder i huvudsak deklineringsteorin: allt färre människor är regelbundna religiösa mötesbesökare, därför påverkas allt färre av denna form av religiositet, även om effekten på de regelbundna religiösa mötesbesökarna är konstant eller ökar något. Men om de sista tio åren studeras separat noteras att religiösa mötesbesök förklarar allt mer av vänster-högerposition och att förklaringskraften för bistånds- och miljöopinionen är konstant. Återigen är således stödet för en sekularisering av opinionen i "icke-moralfrågor" inte självklart.

Generationsskillnader

Sekulariseras opinionen oavsett generation? Eller beror religiösa mötesbesöks påverkan på individens politiska opinion över tid på generationstillhörighet? I detta avsnitt är avsikten att analysera om relationen mellan religiösa mötesbesök och politisk opinion skiljer sig åt beroende på generationstillhörighet. Tre hypotetiska utfall är av intresse att studera. För det första kan yngre generationer uppvisa en lägre effekt på politisk opinion jämfört med äldre. Ett sådant utfall stöder detta stöder *fragmentiseringsteorin* (med undantag för opinion om pornografiförbud, se ovan). För det andra kan yngre generationer uppvisa en högre effekt på politisk opinion än vad äldre generationer gör. I så fall stöder resultatet *teorin om förtroendeskapande strukturer* och *reaktionsteorin*. För det tredje är det möjligt att det inte finns några nämnvärda skillnader mellan generationerna, något som i alla fall inte skulle ge stöd åt de två sistnämnda teorierna. Dessutom är *underkastelseteorin* alltjämt aktuell när opinionen om pornografiförbud analyseras. Bland regelbundna religiösa mötesbesökare borde vi rimligtvis inte upptäcka några generationsskillnader i denna fråga.

Låt oss börja med att analysera de tre sakfrågor som i denna undersökning uppvisat starkast samband med religiösa mötesbesök: satsa på ett samhälle där kristna värden spelar en ökad roll, förbjud alla former av pornografi och tillåt/begränsa fri abort. I figur 4-6 redovisas effekten av regelbundna religiösa mötesbesök på dessa opinioner. Återigen används ostandardiserade regressionskoefficienter.

Figur 4 **Effekt av regelbundna religiösa mötesbesök på satsa på ett samhälle där kristna värderingar spelar en större roll efter generation år 1982-1998 (ostandardiserade regressionskoefficienter, OLS)**

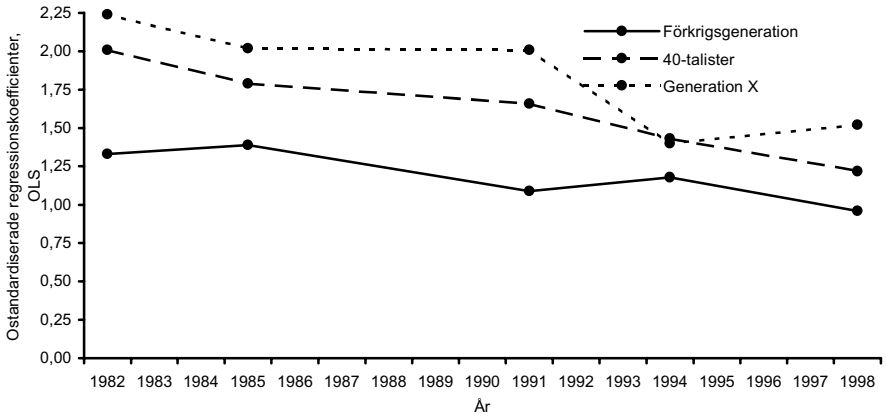

Kommentar: **Religiösa mötesbesök är kodat 1=regelbundet, 0=övriga. Satsa på ett samhälle där kristna värderingar spelar en större roll är kodat 1=mycket bra förslag, 2=ganska bra förslag, 3=varken bra eller dåligt förslag, 4=ganska dåligt förslag, 5=mycket dåligt förslag. Data från valundersökningarna, Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.**

Figur 5 **Effekt av regelbundna religiösa mötesbesök på förbjuda alla former av pornografi efter generation år 1982-1999 (ostandardiserade regressionskoefficienter, OLS)**

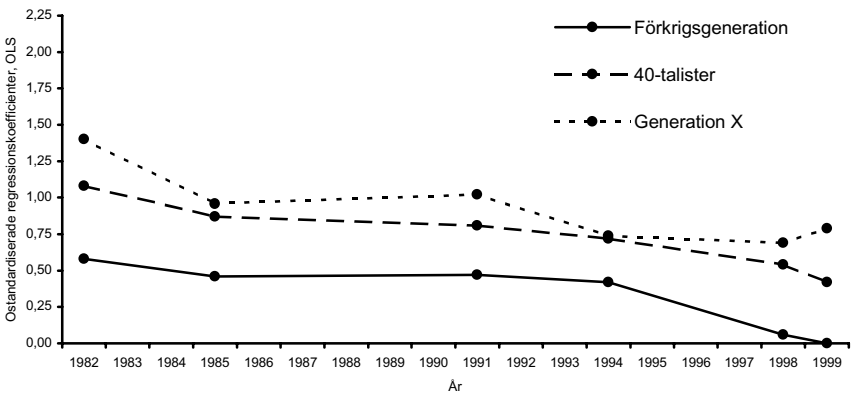

***Kommentar*:** Religiösa mötesbesök är kodat 1=regelbundet, 0=övriga. Förbjuda alla former av pornografi är kodat 5=mycket bra förslag, 4=ganska bra förslag, 3=varken bra eller dåligt förslag, 2=ganska dåligt förslag, 1=mycket dåligt förslag. Data från valundersökningarna, Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.

Figur 6 **Effekt av regelbundna religiösa mötesbesök på begränsa fri abort efter generation år 1968-1999 (ostandardiserade regressionskoefficienter, OLS)**

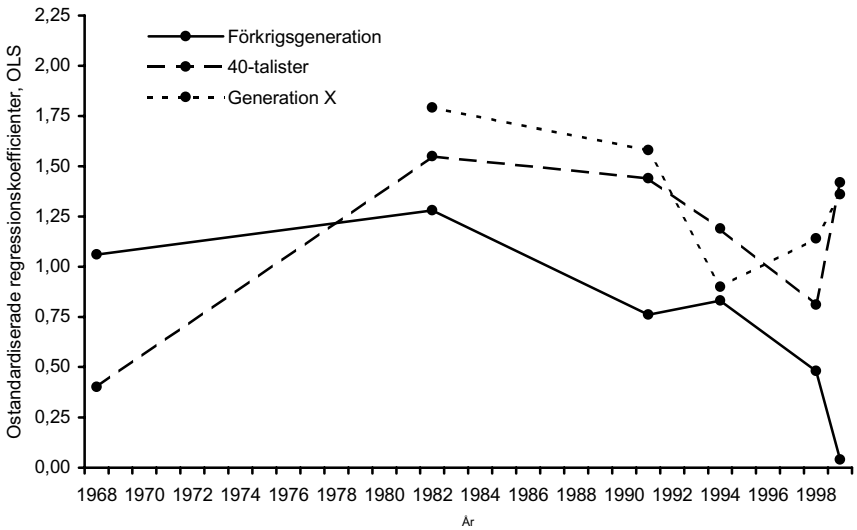

Kommentar: Religiösa mötesbesök är kodat 1=regelbundet, 0=övriga. Begränsa fri abort är kodat 5=mycket bra förslag, 4=ganska bra förslag, 3=varken bra eller dåligt förslag, 2=ganska dåligt förslag, 1=mycket dåligt förslag. Data från valundersökningarna, Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.

När inställningen till kristna värdens roll i samhället, pornografiförbud och fri abort analyseras visar det sig att effekten av regelbundna religiösa mötesbesök tenderar att vara större i de yngre generationerna än i de äldre. Generationsskillnaderna i opinionen om pornografiförbud är dock inte kopplade till förändringar bland regelbundna religiösa mötesbesökare, utan bland övriga som inte besöker religiösa möten regelbundet. Bland dessa tenderar åsikt om pornografiförbud ha samband med ålder: yngre tenderar att vara mer positiva till pornografi än yngre.[21] *Underkastelseteorin* får alltjämt stöd när opinionen om pornografiförbud analyseras.

Vad gäller generationsskillnader om kristna värden och fri abort synes resultatet stödja teorin om *förtroendeskapande strukturer* och *reaktionsteorin*. Det är dock att notera att inom varje generation tenderar effekten av religiösa mötesbesök klinga av allt eftersom åren går. *Fragmentiseringsteorin* får alltså stöd inom respektive generation. Ett undantag utgör de sista årens mätningar av pornografiförbud och fri abort. Där tenderar generation X (vad gäller fri abort även 40-talisterna) att uppvisa större effekter av regelbundna religiösa

mötesbesök över tid, medan motsvarande effekt i förkrigsgenerationen alltjämt avtar.

Nästa steg i analysen om generationsskillnader är att granska hur regelbundna religiösa mötesbesök inverkar på bistånds- och miljöopinionen samt vänster-högerposition. För samtliga dessa sakfrågor tenderar regressionskoefficienterna uppvisa lägre värden jämfört med kristna värden, pornografiförbud och fri abort. Detta är sannolikt en orsak varför resultaten för dessa sakfrågor är mer oklara än för kristna värden, pornografiförbud och fri abort (redovisas ej i figur).

Angående biståndsopinion tenderar dock skillnaden mellan religiösa mötesbesökare och mindre vana besökare av religiösa möten att vara större i de yngre generationerna än i den äldsta (redovisas ej i figur). Sambandet mellan religiösa mötesbesök och biståndsopinionen tenderar alltjämt att vara svagast i förkrigsgenerationen, men de regelbundna religiösa mötesbesökarna i förkrigsgenerationen är alltjämt mer positiva till u-hjälp än mindre mötesvana personer. Förhållandet mellan 40-talisterna och generation X är mer oklart, men de sista undersökningsåren är skillnaden mellan regelbundna religiösa mötesbesökare och övriga större i generation X än bland 40-talisterna. Också i fråga om miljöopinionen tenderar skillnaden mellan regelbundna religiösa mötesbesökare och övriga vara större i generation X (redovisas ej i figur). Däremot tenderar 40-talisterna att uppvisa svagare samband än förkrigsgenerationen, med undantag av några år i början av 1990-talet. Några systematiska generationsskillnader står inte att finna när religiösa mötesbesök och vänster-högerposition analyseras (redovisas ej i figur).

I betydande utsträckning visar resultatet på generationsskillnader i opinionen beroende på religiösa mötesbesök. Detta resultat ger visst stöd åt teorin om förtroendeskapande strukturer och reaktionsteorin. Men också fragmentiseringsteori får delvis stöd (med undantag av opinionen om pornografiförbud). Sett över en längre period tenderar skillnaderna beroende på regelbundna religiösa mötesbesök att minska inom varje generation. Generationsskillnaderna är störst i frågor som direkt knyter an till religion – kristna värden – och vad som ibland har kallats för moralfrågor – pornografi och abort. Opinionen i dessa sakfrågor har också starkast samband med religiösa mötesbesök. I sakfrågor där opinionen har svagare samband med religiösa mötesbesök blir generationsskillnaderna mer oklara. Dock tenderar yngre generationer uppvisa större skillnader mellan regelbundna religiösa mötesbesökare och övriga i några av dessa frågor som behandlar u-hjälp och miljö. Däremot fanns det inga nämnvärda generationsskillnader i vänster-högerposition beroende på regelbundna religiösa mötesbesök.

Är skillnaderna mellan generationerna ett problem för deklineringsteorin? Enligt denna skall regelbundna religiösa mötesbesök förklara allt mindre av den politiska opinionen bland svenska folket. I flera sakfrågor tycks dock religiösa mötesbesöks effekt på opinionen öka från äldre till yngre generationer. För att kontrollera om deklineringsteorin står sig även när generationstillhörighet beaktas har jag genomfört analyser av det slag som redovisades i figur 3 ovan, fast efter generationstillhörighet. Eftersom inte resultatet påverkar tidigare slutsatser om deklineringsteorin skall jag inte fresta läsarens tålamod med att redovisa dessa omfattande analyser. Låt mig endast säga att om hänsyn tas till den allt mindre andelen religiösa mötesbesökare finns inte de generationsskillnader som redovisas ovan. Men det är noterbart att i 20 av totalt 33 tidpunkter då den förklarade variansen undersöktes mellan år 1982-1998 är sambandet svagast bland 40-talisterna. Av de undersökta generationerna tycks således religiösa mötesbesök i minst utsträckning förklara den politiska opinionen bland 40-talisterna.

Åsiktsavstånd mellan generationerna

Nu vet vi att religiösa mötesbesök påverkar politisk opinion olika i skilda generationer. Men vi vet väldigt lite om *varför* generationsskillnaderna finns. Vi vet inte om generationsskillnaderna beror på om regelbundna religiösa mötesbesökare *fjärmar* sig från den stora mängden icke-regelbundna religiösa mötesbesökare eller om de sistnämnda *fjärmar* sig från de regelbundna religiösa mötesbesökarna. Om deras åsikter förflyttar sig ifrån de övriga som inte besöker religiösa möten får reaktionsteorin stöd. Men det kan också vara så att regelbundna religiösa mötesbesökare egentligen inte ändrar sig mellan generationerna, utan både gammal och ung tycker ungefär likadant. Istället kan det vara den övriga icke-religiösa befolkningen som står för all förändring. Detta stöder i så fall teorin om förtroendeskapande strukturer. För att kunna analysera dessa frågeställningar måste vi ha data på åsiktsavståndet mellan regelbundna religiösa mötesbesökare och övriga samt mellan generationerna. Återigen: ovanstående resonemang gäller inte för opinion om pornografiförbud, då ingen sekularisering eller annan förändring än den som deklineringsteorin stipulerar har kunnat påvisas.

I tabell 4 redovisas åsiktsavstånd mellan generationerna år 1998. De mått som används är medelvärde och medelvärdesdifferens. Det finns två sorters medelvärdesdifferens. För det första beräknas medelvärdesdifferensen mellan regelbundna religiösa mötesbesökare och övriga inom respektive generation genom att subtrahera medelvärdet för övriga från medelvärdet för regelbundna religiösa mötesbesökare (differenserna 1-3). För det andra beräknas medelvärdesdifferensen mellan generation X och förkrigsgenerationen dels bland

regelbundna religiösa mötesbesökare (differens 4), dels bland övriga som inte besöker religiösa möten regelbundet (differens 5).

För både teorin om förtroendeskapande strukturer och reaktionsteorin gäller att skillnaden i åsikter bör vara minst i förkrigsgenerationen och störst i generation X, med 40-talisterna någonstans mittemellan. I så fall är medelvärdesdifferensen minst i förkrigsgenerationen (differens 1 i tabell 4) och störst i generation X (differens 3 i tabell 4). Men för teorin om förtroendeskapande strukturer gäller det att åsiktsskillnaden mellan generation X och förkrigsgenerationen bland regelbundna religiösa mötesbesökare är mindre än bland övriga som inte är regelbundna religiösa mötesbesökare. Då bör medelvärdesdifferensen vara minst mellan generation X och förkrigsgenerationen bland regelbundna religiösa mötesbesökare (differens 4 i tabell 4), och större bland de övriga (differens 5 i tabell 4). Dessutom bör medelvärdesdifferensen mellan generation X och förkrigsgenerationen vara negativ bland de övriga som inte är regelbundna religiösa mötesbesökare när de politiska förslagen är sådana som regelbundna religiösa mötesbesökare tenderar att stödja (differens 5 i tabell 4). Dessa sakfrågor är satsa på kristna värden, begränsa rätten till fri abort och satsa på ett miljövänligt samhälle samt en position på politikens högra sida. Däremot bör medelvärdesdifferensen vara positiv vid förslag som regelbundna religiösa mötesbesökare *inte* tenderar att stödja, det vill säga minska u-hjälpen (differens 5 i tabell 4). Angående förbjuda alla former av pornografi vet vi egentligen resultatet (se ovan): ingen signifikant skillnad mellan generationerna bland regelbundna religiösa mötesbesökare (differens 4 i tabell 4), men minskat motstånd mot pornografi bland yngre jämfört med äldre (differens 5 i tabell 4). I detta fall är det dock en bekräftelse av underkastelseteorin (se ovan).

För reaktionsteorin är förhållandena annorlunda. För att den skall få stöd bör åsiktsskillnaden mellan generation X och förkrigsgenerationen bland regelbundna religiösa mötesbesökare vara större än bland övriga som inte är regelbundna religiösa mötesbesökare. Teorin stipulerar således att medelvärdesdifferensen mellan generation X och förkrigsgenerationen bland regelbundna religiösa mötesbesökare är störst (differens 4 i tabell 4), medan motsvarande differens mellan de övriga som inte är regelbundna religiösa mötesbesökare är minst (differens 5 i tabell 4). Nu bör medelvärdesdifferensen mellan generation X och förkrigsgenerationen dessutom vara positiv bland de som besöker religiösa möten regelbundet när de politiska förslagen är sådana som dessa tenderar att stödja (differens 5 i tabell 4): kristna värden, begränsa rätten till fri abort och satsa på ett miljövänligt samhälle samt en position på politikens högra sida. Däremot bör motsvarande medelvärdesdifferens vara

negativ vid förslag som regelbundna religiösa mötesbesökare inte tenderar att stödja, vilket som tidigare nämnt är minska u-hjälpen (differens 5 i tabell 4).

Tabell 4 Åsiktsavstånd mellan generationer år 1998 (medelvärde och medelvärdesdifferens)

Politisk opinion	Satsa på ett samhälle där kristna värden spelar en större roll	Förbjuda alla former av pornografi	Begränsa rätten till fri abort	Minska u-hjälpen	Satsa på ett miljövänligt samhälle även om det innebär låg eller ingen ekonomisk tillväxt	Vänster-högerposition
Förkrigsgeneration						
Regelbundna mötesbesök	3,98	3,42	1,68	1,73	3,42	3,57
Övriga	3,02	3,36	1,20	2,01	3,12	3,00
Differens 1	+0,96**	+0,06	+0,48*	-0,28	+0,30*	+0,57**
40-talister						
Regelbundna mötesbesök	3,98	3,25	1,75	1,04	3,40	3,26
Övriga	2,76	2,87	0,94	1,70	3,20	2,98
Differens 2	+1,22**	+0,38*	+0,81**	-0,66**	+0,20	+0,28
Generation X						
Regelbundna mötesbesök	3,98	3,20	1,98	0,68	3,60	3,40
Övriga	2,46	2,51	0,83	1,39	3,18	3,03
Differens 3	+1,52**	+0,69**	+1,15**	-0,71**	+0,42*	+0,37*
Differens 4 generation X – förkrigsgeneration bland regelbundna mötesbesök	0,00	-0,22	+0,30	-1,05**	+0,18	-0,17
Differens 5 generation X – förkrigsgeneration bland övriga	-0,56**	-0,85**	-0,37**	-0,62**	+0,06	+0,03

***Kommentar*:** Satsa på ett samhälle där kristna värden spelar en större roll, Fri abort, Förbjuda alla former av pornografi och Satsa på ett miljövänligt samhälle även om det innebär låg eller ingen ekonomisk tillväxt är kodat 5=mycket bra förslag, 4=ganska bra förslag, 3=varken bra eller dåligt förslag, 2=ganska dåligt förslag. Minska u-hjälpen är kodat 1=mycket bra förslag, 2=ganska bra förslag, 3=varken bra eller dåligt förslag, 4=ganska dåligt förslag, 5=mycket dåligt förslag. Vänster-högerposition är kodat 1=klart åt vänster, 2=något åt vänster, 3=varken vänster eller höger, 4=något åt höger, 5=klart åt höger. Notering för statistisk signifikans: $^{**}p<0,01$; $^{*}p<0,05$. Data är från valundersökningen år 1998, Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.

I de sakfrågor där opinionen har ett relativt starkt samband med religiösa mötesbesök – kristna värden och abort – överensstämmer resultatet med teorin om förtroendeskapande strukturer. I fråga om opinionen om u-hjälp stödjer resultatet reaktionsteorin. Däremot finns det inga nämnvärda generationsskillnader för miljöopinionen och vänster-högerposition, varför resultatet i tabell 4 i dessa sakfrågor varken ger stöd åt teorin om förtroendeskapande strukturer eller reaktionsteorin. Frågan om pornografiförbud – där ingen fragmentisering över tid har inträffat – stöder alltjämt underkastelseteorin.

För kristna värden, pornografiförbud, begränsning av fri abort och minska u-hjälpen är åsiktsavståndet större i generation X än bland 40-talisterna, som i sin tur uppvisar större åsiktsavstånd än vad förkrigsgenerationen gör (se differenserna 1-3 i tabell 4). För kristna värden, pornografiförbud och begränsa fri abort beror de ökade åsiktsavståndet inte på åsiktsförändringar mellan generationerna bland regelbundna religiösa mötesbesökare, utan på åsiktsförändringar mellan generationerna bland övriga som inte är regelbundna religiösa mötesbesökare. I förkrigsgenerationen innehar de övriga som inte är regelbundna religiösa mötesbesökare åsikter som liknar åsikterna hos personer som besöker religiösa möten regelbundet. Men i yngre generationer ökar åsiktsavståndet. De övriga som inte besöker religiösa möten regelbundet vill då i allt mindre utsträckning satsa på ett samhälle där kristna värden spelar en större roll, förbjuda alla former av pornografi eller begränsa rätten till fri abort. Men bland regelbundna religiösa mötesbesökare finns ingen nämnvärt åsiktsavstånd mellan generationerna, utan åsikterna är i stort sett det samma i alla generationer. Det resulterar i att medelvärdesdifferensen mellan generation X och förkrigsgenerationen bland de övriga som inte besöker religiösa möten regelbundet är förhållandevis stor och dessutom negativ (differens 5 i tabell 4). Motsvarande medelvärdesdifferens bland regelbundna religiösa mötesbesökare är inte statistisk signifikant (differens 4 i tabell 4).

I fråga om biståndsopinionen stöder resultatet i tabell 4 reaktionsteorin. Förvisso är medelvärdesdifferensen mellan generation X och förkrigsgenerationen också nu negativ (differens 5 i tabell 4). Det visar att motståndet mot att minska u-hjälpen är större i generation X än i förkrigsgenerationen bland icke-besökare av religiösa möten. Men motstånd mot att minska u-hjälpen är den ”religiösa” åsikten, det vill säga åsikterna bland övriga som inte besöker religiösa möten regelbundet har förflyttat sig i riktning mot åsikterna bland regelbundna religiösa mötesbesökare. Men trots detta är åsiktsavstånden mellan generationerna ännu större bland regelbundna religiösa mötesbesökare, vilket indikeras av den stora negativa medelvärdesdifferensen mellan generation X och förkrigsgenerationen bland regelbundna religiösa mötesbesökare (differens 4 i tabell 4). Detta visar att regelbundna religiösa mötesbesökares motstånd mot att minska biståndet ökar med generationernas föryngring. Mellan generationerna tycks således en reaktion skett mot förslaget att sänka u-hjälpen. Reaktionen mot försämrat bistånd är extra stark bland regelbundna religiösa mötesbesökare.

Angående miljöopinionen och vänster-högerposition visar resultaten ingenting som stöder teorin om förtroendeskapande strukturer eller reaktionsteorin.

I generationsanalysen rörande kristna värdens roll i samhället och åsikt om fri abort tycks teorin om *förtroendeskapande strukturer* få ett visst stöd. I

yngre generationer dröjer regelbundna religiösa mötesbesökare kvar i religiöst påverkade åsikter, medan åsikterna förskjuts bland de övriga som inte besöker religiösa möten regelbundet. Resultatet är delvis annorlunda än vad som framkom vid analyserna över tid som inte beaktade generationstillhörighet (se figur 2). Vad beror skillnaden på? För det första kan konstateras att inom respektive generation tenderar effekten av religiösa mötesbesök försvagas över tid även vad gäller opinionen om kristna värden och fri abort (se figur 4 och 6). Detta överensstämmer med tidigare resultat (se figur 2). För det andra dominerar förkrigsgenerationen bland de personer som besöker religiösa möten regelbundet.[22] I denna generation försvagas effekten av religiösa mötesbesök på politisk opinion. Eventuella generationsskillnader drunknar därmed i den dominerande opinionsutvecklingen i förkrigsgenerationen. Därför noterades inte den effekt som framkommer i analyserna om generationsskillnader i figur 2.

Reaktionsteorin får alltjämt stöd av resultatet av analysen om biståndsopinionen (se figur 6 och tabell 4). Den enda fråga där underkastelseteorin får stöd är förslaget om pornografiförbud (se figur 5 och tabell 4).

Sekularisering, isolering och reaktion

Inledningsvis presenterades tio teorier om förhållandet mellan religiositet och politisk opinion över tid. Under den empiriska prövningen av dessa teorier har några fått stöd, medan andra inte varit lika lyckosamma. Låt oss rekapitulera vilka teorier som höll måttet och vilka som inte gjorde det.

Deklineringsteorin hävdar att allt färre människor är religiösa och att religiös påverkan på politik därmed begränsas till allt färre människor. Därför minskar också förklaringskraften för religiositet på den allmänna politiska opinionen. Enligt denna teori kan det religiösa inflytandet över politisk opinion vara oförändrat bland dem som alltjämt är religiösa, eller till och med öka. Det religiösa inflytandet på det samlade svenska folkets politiska opinion minskar ändå eftersom andelen religiösa utövare minskar. Överlag får denna teori stöd, med en möjlig reservation för att religiösa mötesbesök ökar sin förklaringskraft på allmänhetens uppfattning om sin vänster-högerposition från och med 1980-talet och framåt.

Deklineringsteorin är möjlig att kombinera med några andra teorier som också får stöd. *Underkastelseteorin* stipulerar att religionen är den viktigaste normgivaren av alla för de individer som underkastar sig dess anspråk. Enligt teorin skall religiositetens inverkan på politisk opinion vara konstant över tid bland regelbundna religiösa mötesbesökare. Detta stämmer för en av de undersökta opinionerna: förbjud alla former av pornografi.

Fragmentiseringsteorin antar att religiositet numera inte har samma betydelse inom politiken som förr. Ju mer fragmenterat samhället är, desto mindre påverkas en människas politiska opinion av sin religiositet. Istället för att avvika politiskt liknar de religiösa i allt större utsträckning resten av befolkningen. Vad gäller förändring över tid får denna teori stöd vid analyser av opinionen om kristna värderingars roll i samhället och fri abort. Om hänsyn tas till generationstillhörighet försvagas dock fragmentiseringen över tid.

Enligt *teorin om förtroendeskapande strukturer* har andra värderingar än de traditionellt religiösa slagit rot i stora sekulariserade grupper, men inte bland personer som alltjämt har ett starkt religiöst engagemang. Bland dessa finns istället en struktur som alltjämt stöder de värderingar som andra samhällsgrupper i allt större utsträckning ratar. Till viss del får denna teori stöd, mest i betydelsen att fragmentiseringen går långsammare bland religiösa mötesbesökare än bland övriga som inte är religiösa mötesbesökare. Bland annat tar detta sig uttryck i generationsskillnader. I yngre generationer förändras inte opinionen i samma utsträckning bland regelbundna religiösa mötesbesökare som bland övriga som inte besöker religiösa möten regelbundet. Därmed blir effekten av religiösa mötesbesök starkast i den yngsta generationen och svagast i den äldsta. Teorin om förtroendeskapande strukturer får även stöd vid analyser av vänster-högerposition. Det har under 1990-talet skett en vänsterförskjutning bland sekulära personer, medan religiöst aktiva återkommande tenderar att placera sig i mitten eller något till höger om mitten. Måhända har kristdemokraternas väljarframgång under 1990-talet varit en stabiliserande faktor som fastare angjort många kristna väljare vid politikens högra sida.

Förespråkarna för *reaktionsteorin* tänker sig att den allmänna sekulariseringen leder till en motreaktion av den religiösa efterfrågan på samhällsnivå. Detta innebär att en värdeklyfta etableras då politiska skillnader beroende på religiositet ökar. Reaktionsteorin får ett visst stöd rörande biståndsopinionen, då åsiktsskillnaderna mellan regelbundna religiösa mötesbesökare och andra personer i samhället ökar över tid (sedan 1980-talet) och åsiktsavståndet ökar med generationernas föryngring. Den åsiktsklyfta som etablerats beror på att åsikterna bland regelbundna religiösa mötesbesökare fjärmar sig från de övriga som inte är regelbundna religiösa mötesbesökare.

Sammanfattningen för *privatiseringsteorin*, *individualiseringsteorin*, *teorin om cyklisk förändring*, *protestantteorin* och *demografiska teorin* är enkel. Ingen av dessa teorier har fått något stöd i denna undersökning.

En tolkning av resultatet är att sekularisering och sakralisering interagerar med varandra. Utan sekularisering finns det inget för religiösa personer att reagera emot. Reaktionen mot sekulariseringen kan lika gärna vara en reaktion mot deklinering som en reaktion mot fragmentisering i de egna leden.

Både teorin om förtroendeskapande strukturer och reaktionsteorin förutsätter någon form av sekularisering. En minskad religiositet i samhället leder till att religiösa blir mer åsiktsmässigt isolerade (teorin om förtroendeskapande strukturer) och några reagerar mot en sådan utveckling (reaktionsteorin). Över tid är det också möjligt att en del regelbundna religiösa mötesbesökare reagerar mot en tilltagande sekularisering inom de egna leden (reaktionsteorin). Det är således inte förvånande att deklineringsteorin och fragmentiseringsteorin samt reaktionsteorin och teorin om förtroendeskapandeskapande strukturer får stöd i många av analyserna i detta kapitel. Till sist bör noteras att religionens inverkan på sexualmoralen alltjämt är betydande. Opinionen om pornografiförbud är den enda som ger underkastelseteorin stöd.

Slutsatsen kan tyckas som något av en paradox. För av den politiska opinionen innebär sekulariseringen ofta att en klyfta mellan regelbundna religiösa mötesbesökare och övriga som inte besöker religiösa möten regelbundet etableras. Därmed resulterar sekulariseringen i att religiositet får en politisk betydelse som den en gång inte hade, en form av sakralisering. Paradoxen består således av att sekulariseringen föder en form av sakralisering av den politiska opinionen.

Noter

[1] Detta kapitel ingår i redovisningen av forskningsprojektet "Religiositet och politik vid millenieskiftet" vilket stöds av Vetenskapsrådet.

[2] Ökad utbildningsnivå och annan utveckling som sätts i samband med den moderna välfärdsstaten antas också underblåsa individualiseringen (Inglehart 1990:187).

[3] Det finns även indikationer på att religiositeten i yngre generationer är högre än bland äldre (Hagevi 2002)

[4] De religiösa personer som har värderingar som går stick i stäv med sina religiösa bröder och systrar men som i större utsträckning överensstämmer med mer sekulariserade delar av samhället kanske inte ventilerar sin avvikande åsikt, utan kan istället till och med känna ett behov av att avge en läpparnas bekännelse till förmån för den religiösa gruppens ståndpunkt. Ett sådant agerande förstärker den homogena strukturen.

[5] Protestantteorin gäller bara de som är orienterade mot protestantismen, vilket dock inbegriper det stora flertalet av de svenska medborgarna.

[6] Gustafsson gör några undantag för attityder och beteenden som han menar tillhör en "religiös livsstil", t ex en restriktiv attityd till alkohol. I sin teorigenomgång nämner också Wald att "to some observers, religion is relevant to politics only as a surrogate for some other form of 'real' conflict. For example… the political cohesion of dominant religious groups may simply reflect the correlation between the pattern of religious affiliation and socioeconomic status." (Wald 1983:118).

[7] Price 1992:46; Glynn m fl 1999:105-106, som också definierar attityd som generella och varaktiga positiva eller negativa känslor om en person, objekt eller sakfråga.

[8] För en presentation av denna så kallade funktionalistiska ansats om religion, se Guth m fl 1988.

[9] I de analyser av svenska väljare som redovisats har det också visat sig att regelbundna besökare av religiösa möten i stor utsträckning röstar borgerligt (Holmberg – Gilljam 1987:205-210).

[10] Evangelikaler tenderar att betona Bibelns auktoritet, somliga är bokstavstroende. De framhäver också betydelsen av att bekänna Jesus gudomlighet samt vikten av frälsning för att få evigt liv (Hunter 1983:7). Enligt den amerikanske statsvetaren Ted Jelen (1993:180) kan fyra huvudgrupper urskiljas bland evangelikaler: fundamentalister (konservativa protestanter med bokstavstroende bibelsyn), karismatiker och pingstvänner (konservativa protestanter som betonar betydelsen av andliga gåvor) samt en övrig restgrupp som i allmänhet ges beteckningen evangelikaler (vanligen antas de vara något mer moderata än personer inom de övriga tre evangelika inriktningarna).

[11] År 1956 löd frågan ”Brukar Ni gå till gudstjänst i någon kyrka minst en gång i månaden, flera gånger om året, mera sällan eller aldrig?” År 1964 löd frågan ”Hur ofta brukar Ni gå till gudstjänst i någon statskyrka eller frikyrka?” Mellan år 1968-1988 löd frågan ”Hur ofta brukar Du gå till gudstjänst eller på möte i statskyrkan i någon frikyrka?” Från år 1991 lyder frågan ”Hur ofta brukar Du gå till gudstjänst eller på möte i statskyrkan, i någon frikyrka eller någon annan kyrka eller samfund?” Svarsalternativen var mellan år 1956-1991 ”minst en gång i månaden”, ”några gånger om året”, ”mera sällan” och ”aldrig”. Svarsalternativen är från år 1994 ”aldrig”, ”en gång om året”, ”2-11 gånger om året”, ”en gång i månaden”, ”varje vecka”.

[12] Både religiösa mötesbesök och böneaktivitet ingår i ett frågebatteri som inleds med följande fråga: ”Hur ofta har Du under de senaste 12 månaderna gjort följande saker?”. Därefter nämns bland annat ”Besökt gudstjänst eller religiöst möte” och ”Bett till Gud”. För båda dessa är svarsalternativen ”Ingen gång”, ”Någon gång under de senaste 12 månaderna”, ”Någon gång i halvåret”, ”Någon gång i kvartalet”, ”Någon gång i månaden”, ”Någon gång i veckan” samt ”Flera gånger i veckan”.

[13] Frågan löd: ”Om Du skulle beskriva Dig själv, var skulle Du placera Dig på följande skalor?” varefter bland annat den 11-gradiga skalan om gudstro-ateism presenterades.

[14] Redan år 1956 ombads svarspersonerna ta ställning till följande: ”Det har ju varit mycket tal om under sista tiden, att Sverige borde ge mera hjälp till fattiga länder i Asien och Afrika. På det här kortet finns några olika åsikter om den saken. Vilken av dem tycker Ni stämmer bäst överens med Er åsikt?” Svarsmöjligheterna var ”Vi bör pruta av på våra krav på förbättrade levnadsvillkor, så att vi kan ge de fattiga länderna i Asien och Afrika mycket mera hjälp än hittills”, ”Vi bör i viss utsträckning öka vår hjälp till de fattiga länderna i Asien och Afrika”, ”Varje land måste först och främst tänka på sig självt – det är tillräckligt med de insamlingar och anslag, som vi redan lämnar till fattiga länder” och ”Vi har ingen särskild anledning att hjälpa andra länder.” År 1964 hade motsvarande fråga justeras till ”Får jag be Er säga vilken Er inställning är till vart och ett av de här påståendena?”, varpå bland annat ”Vi svenskar bör ge de fattiga folken i Afrika och Asien mycket mera hjälp än hittills, även om vi måste pruta av något på våra egna krav på förbättrade levnadsvillkor.” Det var möjligt att svara ”instämmer absolut”, ”instämmer, men inte helt och hållet”, ”ogillar, men inte helt och hållet” och ”ogillar absolut”. Åren 1968 och 1970 ställdes två frågor om bistånd. ”En del anser att Sverige <u>bör</u> ge hjälp till u-länderna, t ex vissa länder i Asien och Afrika. Andra anser att Sverige <u>inte bör</u> ge någon hjälp. Vad är Er åsikt om saken? Anser Ni att Sverige bör ge hjälp till u-länderna?” Svarsalternativen var ”ja” eller ”nej”. Därefter ställdes följande fråga till dem som svarade ”ja”: ”En del anser att regering och riksdag under de närmaste åren borde genomföra en mycket stor ökning av hjälpen till u-länderna. Instämmer Ni med den uppfattningen?” Denna gång var svarsalternativen ”instämmer” och ”instämmer inte”.

Mellan år 1982-1994 ställs frågan om bistånd på följande sätt: ”Jag skall nu läsa upp en lista på saker som en del människor tycker borde genomföras i Sverige. För vart och ett av förslagen kan Du säga om det är: bra förslag: mycket viktigt att det genomförs, bra förslag: ganska viktigt att det genomförs, spelar ingen roll, dåligt förslag: ganska viktigt att det inte genomförs, dåligt förslag: mycket viktigt att det inte genomförs.” Därefter följde en svit av förslag, bland annat ”Minska u-hjälpen.” År 1998 är svarsmöjligheterna ändrade till ”mycket bra förslag, ganska bra förslag, varken bra eller dåligt förslag, ganska dåligt förslag, mycket dåligt förslag.”

[15] År 1968 ställdes frågan: ”Det har på senare år diskuterats en del om aborter. Vilken av åsikterna på det här kortet stämmer bäst överens med Er åsikt?” Därpå presenterades följande påståenden: ”abort bör aldrig tillåtas”, ”abort bör endast tillåtas om kvinnans liv eller hälsa är i fara”, ”abort bör också tillåtas om kvinnan på grund av personliga förhållanden skulle få mycket svårt att ta hand om ett barn” och ”abort bör aldrig vara förbjuden eftersom man inte kan begära att en kvinna skall föda ett barn som hon inte vill ha.” Sedan år 1982 har frågan om fri abort ingått i den frågesvit som presenteras i not 13. Förslaget som svarspersonerna tog ställning till har sedan dess varit ”Begränsa rätten till fri abort.”

[16] Från början löd frågan ”Var tycker Ni att Ni vill placera Er själv på skalan?” och har sedan dess varit 11-gradig. År 1968 började den 11-gradiga skalan med 5 och gick ned mot noll för att sedan återigen gå upp mot 5. Vid värdet 5 på vänster sida stod ”långt till vänster”, vid värdet 5 på höger sida stod ”långt till höger” och vid värdet 0 stod ”varken vänster eller höger”. Sedan år 1982 formuleras frågan ”Var någonstans på skalan skulle Du placera Dig själv?” Den 11-gradiga skalan går sedan från 0 (”långt till vänster”) och 10 (”långt till höger”). Värdet 5 är markerat med ”varken vänster eller höger.”

[17] Frågan ingår i samma frågesvit som presenteras i not 13. Förslaget lyder: ”Förbjudaalla former av pornografi.”

[18] Frågan lyder: ”På det här kortet har jag en lista på förslag på olika slags samhällen som en del människor anser att vi bör satsa på i framtiden i Sverige. jag skulle vilja höra vad Du anser om förslagen. Du kan svara med hjälp av skalan på kortet. En hög siffra betyder att Du tycker att ett förslag är bra. En låg siffra betyder att Du tycker att ett förslag är dåligt.” Därefter presenteras en 11-gradig skala som går från 0 (”mycket dåligt förslag”) till 10 (”mycket bra förslag”). Värdet 5 är markerat med ”varken bra eller dåligt förslag”. Därefter nämns bland annat ”Satsa på ett miljövänligt samhälle även om det innebär låg eller ingen tillväxt?” och ”Satsa på ett samhälle där kristna värden spelar en större roll?”.

[19] Frågorna i SOM-undersökningarna år 2000 lyder ”Nedan finns ett antal förslag som har förekommit i den politiska debatten. Vilken är Din åsikt om vart och ett av dem?” Därefter nämndes bland annat ”Satsa på ett miljövänligt samhälle även om det innebär låg eller ingen tillväxt”, ”Begränsa rätten till fri abort” och ”Minska u-hjälpen”. År 2001 nämns också ”Förbjuda alla former av pornografi” i motsvarande frågesvit.

[20] En diametral riktning av effekten på politisk opinion från religiösa mötesbesök och gudstroende privatreligiositet utgör dock inte samma bekymmer för teorin om cyklisk förändring. Enligt denna teori är det mycket möjligt att religiositeten i den nya uppåtgående cykeln generar andra effekter än den religiositeten i den gamla cykeln.

[21] År 1998 är sambandet mellan ålder och förbjuda alla former av pornografi bland personer som inte besöker religiösa möten regelbundet Pearsons $r=0,28$ ($p<0,01$) och år 1999 är motsvarande samband $r=0,22$ ($p<0,01$). Motsvarande samband bland regelbundna religiösa mötesbesökare är $r=0,09$ ($p>0,05$) respektive $r=-0,10$ ($p>0,05$), vilka således inte är statistiskt signifikanta.

[22] År 1982 tillhör 71 procent av de regelbundna religiösa mötesbesökarna förkrigsgenerationen. År 1998 har denna andel minskat till 42 procent, men är alltjämt störst bland de regelbundna religiösa mötesbesökarna.

Referenser

Berger, Peter och Thomas Luckmann. 1984. *The Social Construction of reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge.* London: Penguin books.

Bergfeldt, Börje. 1998. "Mentalitetsförändringar och religiös kontroll. Kyrklig akt mot folklig sekularisering." *Svensk religionshistorisk årstidskrift*:7, 251-271.

Bjereld, Ulf och Gilljam, Mikael. 1991. "Vad vill de kristna väljarna? Religionens betydelse för människors åsikter i politiska sakfrågor." *Statsvetenskaplig Tidskrift*:94, s 149-159.

Botvar, Pål Ketil. 1996. "'En ny himmel og en ny jord.' Religion, politikk og holdninger til miljøvern." *Norsk Statsvitenskapelig Tidskrift*:12, s 141-161.

Botvar, Pål Ketil. 1998. *Gud og grønne skoger. En undersøkelse av sammenhenger mellom religiøsitet og miljøvernengasjement.* Kifo rapport:8. Trondheim: Tapir.

Botvar, Pål Ketil. 2001. "Grønn vekkelse? Kirkefolket forhold til miljøutfordringene." Uppsats. Oslo: *Stiftelsen Kirkeforskning.*

Bruce, Steve. 2000. "The Supply-Side Model of Religion: The Nordic and Baltic States." *Journal for the Scientific Study of Religion*:39, s 32-46.

Coupland, Douglas. 1991. *Generation X. Tales For An Accelerated Culture.* New York: St Martin's Press.

Dalton, Russel. 1996. *Citizen Politics.* Second edition.. Chatham: Chatham House Publishers.

Dobbelaere, Kari. 1981. "Secularization: A Multi-Dimensional Concept." *Current Sociology*:29, s 1-216.

Dobbelaere, Karel. 1999. "Towards an Integrated Perspective of the Process Related to the Descriptive Concept of Secularization." *Sociology of Religion*:60, 229-247.

Demker, Marie. 1998. *Religion och politik.* Stockholm: SNS-förlag.

Eckberg, Douglas Lee och Jean Blocker. 1989. "Varieties of Religious Involvement and Environmental Concerns: Testing the Lynn White Thesis." *Journal for the Scientific Study of Religion*:28, s 509-517.

Ehrlich, P. 1978. *The Population Bomb.* New York: Ballantine.

Ekengren, Ann-Marie och Henrik Oscarsson. 1999. *Solidaritet med omvärlden? Biståndsviljan i Sverige 1956-1998.* Forskningsprogrammet Sverige under kalla kriget. Arbetsrapport:7. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.

Finke, Roger och Laurence Iannaccone. 1993. "Supply-Side Explanations For Religoius Change." *Annals of the American Academy of political & Social Science*:527, s 27-39.

Flory, Richard och Donald Miller (red). 2000. *GenX Religion.* New York: Routledge.

Floyd, Camilla och Marita Lindqvist. 1987. *Hårda bud. Handbok för 60-talister.* Stockholm: Bonniers.

Gallup, George. 1981. *The International Gallup Polls. Public Opinion 1979.* Wilmington: Scholary Resources Inc.

Gardner, Gerald och Paul Stern. 1996. *Environmental Problems and Human Behavior.* Boston: Allyn and Bacon.

Geertz; Clifford. 1973. *The Interpretations of Cultures.* New York: Basic Books.

Gelderloos, Orin. 1992. *Eco-Theology. The Judeo-Christian Tradition and the Politics of Ecological Decision Making.* Edinburgh: Falcon Press.

Glynn, Caroll, Susan Herbst, Garret O'Keefe, och Robert Shapiro. 1999. *Public Opinion*. Boulder: Westview Press.

Graber, Doris. 2001. *Processing Politics. Learning from Television in the Internet Age*. Chicago: Chicago University Press.

Gustafsson, Göran. 1995. "Svenska folket, Estonia och religionen." I *Två undersökningar om Estonia och religionen*. Religionssociologiska studier:1. Lund: Teologiska institutionen, Lunds Universitet.

Gustafsson, Göran. 1997. *Tro, samfund och samhälle. Sociologiska perspektiv*. Örebro: Libris.

Guth, James och John Green 1995. "Faith And the Environment. Religious Beliefs And Attitudes on Environmental Policy." *American Journal of Political Science*:39, s 364-382.

Hagevi, Magnus. 2000. " Private Religion and Politics Among Individuals in Sweden. First draft." Uppsats. *XVIIIth World Congress of the International Political Science Association* (IPSA). Research Committee 43.2 New religious movements: Their attitude to politics. 2000-08-1–5. Quebec City.

Hagevi, Magnus. 2001. "Sakralisering efter sekularisering?" I Sören Holmberg och Lennart Weibull (red). *Land, Du välsignade?* Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet, s 63-71.

Hagevi, Magnus. 2002. "Religiositet i generation X." I Henrik Oscarsson (red). *Spår i framtiden*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet, s 39-77.

Hamberg, Eva. 1989. *"Kristen på mitt eget sätt"*, Stockholm: Religion och samhälle, Religionssociologiska institutet.

Hamberg, Eva. 1990. *Stabilitet och förändring i religiositet*. Stockholm: Religion och samhälle, Religionssociologiska institutet.

Hand, Carl och Kent van Liere. 1984. "Religion, Master-Over-Nature, and Environmental Concern." *The University of North Carolina Press*:63, s 555-570.

Holmberg, Sören. 1981. *Svenska väljare*. Publica. Stockholm: Liberförlag.

Holmberg, Sören och Mikael Gilljam. 1987. *Väljare och val i Sverige*, Stockholm: Bonniers.

Hunter, James. 1983. *American Evangelicalism. Conservative Religion and the Quandery of Modernity*. New Brunswick: Rutger University Press.

Håstad, Elis (red). *"Gallup" och den svenska väljarkåren*. Stockholm: Hugo Gebers förlag.

Iannaccone, Laurence och Roger Finke. 1997. "Deregulating Religion: The Economics of Church and State." *Economic Inquiry*:35, s 350-364.

Inglehart, Ronald. 1977. *The Silent Revolution. Changing Values and Political Styles Among Western Publics*. Princeton: Princeton University Press.

Inglehart, Ronald. 1990. *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton: Princeton University Press.

Inglehart, Ronald. 1997. *Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic, and Political Change in 43 Countries*. Princeton: Princeton University Press.

Jelen, Ted. 1993. "The Political Consequences of Religious Group Attitudes." *The Journal of Politics*:55, s 178-190.

Kellstedt, Lyman och Corwin Smidt. 1993. "Doctrinal Beliefs and Political Behavior." I David Leege och Lyman Kellstedt (red). *Rediscovering the Religious Factor in American Politics*. Armonk: M. E. Sharpe, s 177-198.

Khaldi, Warda. 2001. "'Stoppa porren i tv.' Alexa Wolf avslöjar förnedringen i sin antiporrfilm." *Expressen*, 2000-01-25.

Källstad, Thorvald, Lennart Ejerfeldt och Jørgen Straarup. 1986. *Religiösa reaktioner på Olof Palmes död. Religionsvetenskapliga perspektiv*. Religion och samhälle:10. Stockholm: Religionssociologiska institutet.

Leege, David och Lyman Kellstedt (red). *Rediscovering the Religious Factor in American Politics*. Armonk: M. E. Sharpe.

Leijonhufvud, Madeleine. 2000. "Stoppa porren, Freivalds! Justitieministerns passivitet gynnar porrindustrin." *Dagens Nyheter*, 2000-02-05.

Lenski, Gerhard. 1961. *The religious factor. A socioligist's inquiry*. Garden City: Doubleday.

Levnadsnivåundersökningen. 1984. *Variabler och koder för LNU 81*. Stockholm: Institutet för social forskning.

Lithner, Anders. 2001. "SOM-undersökningen 2000." I Sören Holmberg och Lennart Weibull (red). *Land, Du välsignade?* Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet, s 409-415.

Lönnebo, Martin. 1990. "Det antika arvet och de grundläggande värderingarna." In Britt Aniansson, Meta Kågesson, Uno Svedin (Ed). *Individ, samhälle och miljö. Rapport från en konferens i april 1989*. Rapport 90:1 Stockholm: Forskningsrådsnämnden, pp 48-55.

Martin, David. 1978. *A General Theory of Secularization*. New York: Harper & Row.

Marx, Karl. 1981. *Kapitalet. Första boken*. Lund: Arkiv Zenit.

Nilsson, Åsa. 2002. "Den nationella SOM-undersökningen 2001." I Sören Holmberg och Lennart Weibull. *Det våras för politiken*. SOM-rapport:29. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet, s 457-470.

Palm, Irvning och Bo Nylund. 1982. *Kristendom och socialism*. Uppsala: Sveriges kristna socialdemokraters förbund. Broderskapsrörelsen.

Olausson, Ingrid, Marianne Fredriksson, Ami Lönnroth, Ann Lundström och Karin Thunberg. 1985. *Allt fler blir privatreligiösa*. Stockholm; Svenska Dagbladet Förlags AB.

Oscarsson, Henrik. 1998. *Den svenska partirymden. Väljarnas uppfattning av konfliktstrukturen i partisystemet 1956-1996*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.

Oscarsson, Henrik. 2002. *Svenska valforskningsprogrammets hemsida* (Göteborgs universitet). Hämtat 2002-12-14. http://www.pol.gu.se.

Oskarson, Maria. 1992. "Sweden". I Mark Franklin, Thomas Mackie och Henry Valen. *Electoral Change. Responses to evolving social and attitudinal structures in western countries*. Cambridge: Cambridge University Press, s 339-361.

Petersen, Larry och Gregory Donnenwerth. 1998. "Religion and Declining Support For Traditional Beliefs About Gender Roles and Homosexual Rights." *Sociology of Religion*:59, s 353-371.

Pettersson, Thorleif. 1992. "Välfärd, värdeförändring och folkrörelseengagemang." I Axelsson, S — Pettersson, T (red). *Mot denna framtid*. Stockholm: Carlssons.

Price, Vincent. 1992. *Public Opinion*. Newbury Park: Sage Publications.

Putnam, Robert. 2001. *Den ensamme bowlaren. Den amerikanska medborgarandans upplösning och förnyelse*. Stockholm: SNS förlag.

Reimer, Bo. 1994. *The Most of Common of Practices. On Mass Media Use in Late Modernity*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

Rosengren, S-Å. 1948. *Kyrkan och arbetarrörelsen*. Lund: C. W. K. Gleerups förlag.

Scharf, Betty. 1970. *The Sociological Study of Religion*. New York: Harper & Row.

Seippel, Ørnulf och William Lafferty. 1996. ”Religion, mennske eller økologi. Om natursyn og miljøpolitisk engasjement.” *Norsk Statsvitenskapelig Tidskrift*:12, 113-139.

Sewerinson, Charlotta. 1997. ”Är Gud miljövän? En undersökning om kristnas miljöattityder”. Uppsats. Göteborg: *Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet*.

Shaiko, Ronald. 1987. ”Religion, Politics, and Environmental Concern. A Powerful Mix of Passions.” Social Science Quarterly:68, s 244-262.

SIDA. 2000. *Årsredovisning 1999*. Stockholm: Styrelsen för internationellt utvecklingsarbete.

Sommerville, John. 1992. *Secularization of early modern England. From religious culture to religious faith*. New York: Oxford University Press.

Sorokin, Pitrim. 1959. *Social and Cultural Mobility*. New York: The Free Press.

Statistiska centralbyrån. 1979. *Levnadsförhållanden. Fritidsaktiviteter*. Rapport:17. Stockholm: Liber/Allmänna förlaget.

Stark, Rodney och William Sims Bainbridge. 1985. *The Future of Religion*. Berkley: University of California Press.

Stark, Rodney och Laurence Iannaccone. 1994. A Supply-Side Reinterpretation of the ”Secularization” of Europe.” *Journal for the Scientific Study of Religion*:33, s 230-252.

Swatos, William och Kevin Christiano. 1999. “Introduction – Secularization Theory: The Course of a Concept.” *Sociology of Religion*:60, s 209-228.

Wald, Kenneth, 1983. *Crosses on the Ballot. Patterns of British Voter Alignment Since 1885*. Princeton: Princeton University Press.

Wallis, Roy och Steve Bruce. 1985. ”Sketch for a Theory of Conservative Protestant Politics.” I *Social Compass*:33, s 145-161.

Wallis, Roy och Steve Bruce. 1992. ”Secularization: The Orthodox Model.” I Steve Bruce (red). *Religion and Modernization. Sociologists and Historians Debate the Secularization Thesis*. Oxford: Clarendon Press, s 8-30.

Westholm, Anders. 1991. *The Political Heritage. Testing theories of family socialization and generational change*. Uppsala: Uppsala University.

Vetenskap i Väst 2002. *Kultur eller religion?*, 2002-03-28 Göteborg: Universitets-TV.

White, Lynn. 1967. “The Historical Roots of Our Ecological Crisis.” *Science*:155, pp 1203-1207.

Whitney, Elspeth. 1993. ”Lynn White, Ecotheology, and History.” *Environmental Ethics*:15, s 151-169.

Vuksanic, Miljan. 1979. *Kodbok för 1974 års levnadsnivåundersökning. Dokumentation av ett dataregister för välfärdsforskning*. Levnadsnivåprojektet:6. Stockholm: Institutet för social forskning.

Yinger, Milton. 1957. *Religion, Society and the Individual. An introduction to the sociology of religion*. New York: MacMillan Company.

Författarna

Annika Bergström, fil kand, är doktorand samt verksam inom Dagspresskollegiet vid Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet. Forskningen är inriktad mot internetanvändning och nyhetsanvändning på nätet.

Ulf Bjereld, är professor i statsvetenskap vid Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad på internationell politik, kön och politik samt politisk opinionsbildning.

Marie Demker, är docent i statsvetenskap vid Göteborgs universitet. Hennes forskning är inriktad på internationell och komparativ politik, särskilt västeuropeisk politik och immigrationspolitik.

Ann-Marie Ekengren, fil dir, är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hennes forskning är inriktad mot internationell politik, svensk utrikes- och säkerhetspolitik samt övervakningsfrågor.

Magnus Hagevi, fil dr i statsvetenskap, är universitetslektor vid Växjö universitet och forskare på Centrum för forskning om offentlig sektor (Cefos) vid Göteborgs universitet. Hagevi forskar om religion och politik, folkvalda politiker samt parlament.

Sören Holmberg, professor vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Han är ledare för valforskningsprogrammet och forskar kring opinionsbildning, väljarbeteende och representativ demokrati.

Bengt Johansson, fil dr, är verksam som lärare och forskare vid Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad på politisk kommunikation.

Staffan Kumlin, fil dr, är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Han forskar kring politisk opinionsbildning och väljarbeteende, särskilt sambanden mellan människors personliga kontakter med välfärdsstaten och politiska attityder.

Johannes Lindvall, fil mag, är doktorand vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad på politisk ekonomi.

Anders Lithner, fil mag, förutvarande undersökningsledare för Riks-SOM. Numera verksam som analysansvarig på Webbarometern.

Johan Martinsson, fil kand, är doktorand vid statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad mot arbetsmarknadspolitik och opinionsbildning.

Ulrika Möller, fil mag, är doktorand vid statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hennes forskningsintressen innefattar idé- och identitetsteori, utrikespolitiskt beslutsfattande och internationell politik. Avhandlingsprojektet består av en undersökning av identiteters betydelse för staters utrikespolitiska agerande inom ramen för multilaterala förhandlingar.

Henrik Oscarsson, fil dr, är forskarassistent vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hans forskning är för närvarande inriktad på demokratiforskning, särskilt opinionsbildning och väljarbeteende.

Maria Pettersson, pol mag, är doktorand vid Statsvetenskapliga institutionen och verksam som undersökningsledare för Student-SOM undersökningarna vid SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Christina Ribbhagen, fil mag, är sedan hösten 2002 verksam vid SOM-institutet och Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.

Helena Rohdén, fil kand och doktorand vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hennes inriktning är i huvudsak arbetsmarknadspolitisk forskning och genusforskning.

Jesper Strömbäck, fil dr i journalistik vid Demokratiinstitutet och Mitthögskolan. Hans forskning är inriktad mot demokratin och den politiska kommunikationen mellan politiker, medier och medborgare.

SOM-INSTITUTETS RAPPORTER

ISSN 0284-4788

SOM-rapport nr 1
Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *SOM-undersökningen 1986*
Göteborg 1987, 87 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)

SOM-rapport nr 2
Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *SOM-undersökningen 1987*
Göteborg 1988, 112 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)

SOM-rapport nr 3
Björkqvist, Karin: *SOM-undersökningen 1988*
Göteborg 1989, 68 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)

SOM-rapport nr 4
Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Åttiotal*
Göteborg 1989, 183 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)

SOM-rapport nr 5
Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Medier och opinion i Sverige*
Göteborg 1990, 140 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)

SOM-rapport nr 6
Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Politiska opinioner*
Göteborg 1991, 147 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)

SOM-rapport nr 7
Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Åsikter om massmedier och samhälle.*
Göteborg 1991, 150 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--7--SE

SOM-rapport nr 8
Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Trendbrott?*
Göteborg 1992, 260 sidor. Pris 50 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--8--SE

SOM-rapport nr 9
Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Perspektiv på krisen*
Göteborg 1993, 250 sidor. Pris 50 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--9--SE

SOM-rapport nr 10
Nilsson, Lennart (red): *Västsvensk opinion*
Göteborg 1993, 250 sidor. Pris 50 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--10--SE

SOM-rapport nr 11
Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Vägval*
Göteborg 1994, 320 sidor. Pris 170 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--11--SE

SOM-rapport nr 12
Nilsson, Lennart (red): *Västsverige i fokus*
Göteborg 1994, 150 sidor. Pris 130 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--12--SE

SOM-rapport nr 13
Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Det gamla riket*
Göteborg 1995, 305 sidor. Pris 180 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--13--SE

SOM-rapport nr 14
Nilsson, Lennart (red): *Västsvensk horisont*
Göteborg 1995, 250 sidor. Pris 150 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--14--SE
ISBN 91-972694-1-7

Swedish Opinion
Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (eds.) Engelsk sammanfattning av SOM-institutets resultat.
Göteborg 1995, 24 sidor. Pris 50 kronor (moms tillkommer)
ISBN 91-972694-0-9

SOM-rapport nr 15
Jarlbro, Gunilla (red): *Ungdomars opinioner*
Göteborg 1996, 120 sidor. Pris 110 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--15--SE
ISBN 91-972694-2-5

SOM-rapport nr 16
Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Mitt i nittiotalet*
Göteborg 1996, 470 sidor. Pris 220 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--16--SE
ISBN 91-972694-3-3

SOM-rapport nr 17
Nilsson, Lennart (red): *Västsvenska perspektiv*
Göteborg 1996, 238 sidor. Pris 160 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--17—SE
ISBN 91-972694-4-1

SOM-rapport nr 18
Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Ett missnöjt folk?*
Göteborg 1997, 380 sidor. Pris 220 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--18--SE
ISBN 91-972694-5-X

Trends in Swedish Opinion
Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (eds.) Långtidstrender inom svensk opinionsbildning, engelsk sammanfattning.
Göteborg 1997, 36 sidor. Pris 80 kronor (moms tillkommer)
ISBN 91-972694-6-8

SOM-rapport nr 19
Nilsson, Lennart (red): *Nya landskap*
Göteborg 1997, 290 sidor. Pris 190 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--19--SE
ISBN 91-972694-7-6

SOM-rapport nr 20
Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Opinionssamhället*
Göteborg 1998, 342 sidor. Pris 220 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--20--SE
ISBN 91-972694-8-4

SOM-rapport nr 21
Nilsson, Lennart (red): *Mångfald – bilder av en storstadsregion*
Göteborg 1998, 283 sidor. Pris 190 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--21--SE
ISBN 91-972694-9-2

SOM-rapport nr 22
Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Ljusnande framtid*
Göteborg 1999, ca 420 sidor. Pris 250 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--22--SE
ISBN 91-973670-1-X

SOM-rapport nr 23
Nilsson, Lennart (red): *Region i omvandling*
Göteborg 1999, ca 300 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-2-8
ISRN: GU-STJM-SOM--23--SE

SOM-rapport nr 24
Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Det nya samhället*
Göteborg 2000, ca 520 sidor. Pris: 275 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-3-6
ISRN: GU-STJM-SOM--24--SE

SOM-rapport nr 25
Nilsson, Lennart (red): *Den nya regionen*
Göteborg 2000, ca 325 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-4-4
ISRN: GU-STJM-SOM--25--SE

SOM-rapport nr 26
Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Land, Du välsignade?*
Göteborg 2001, 485 sidor. Pris: 275 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-6-0
ISRN: GU-STJM-SOM--26--SE

SOM-rapport nr 27
Nilsson, Lennart (red): *Flernivådemokrati i förändring*
Göteborg 2002, ca 340 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-7-9
ISRN: GU-STJM-SOM--27--E

SOM-rapport nr 28
Oscarsson, Henrik (red): *Spår i framtiden*
Göteborg 2002, ca 212 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-8-7
ISRN: GU-STJM-SOM--28--SE

SOM-rapport nr 29
Wadbring, Ingela: Weibull, Lennart & Bergström, Annika (red): *Efter Arbetet. Synen på nedläggningen och dess konsekvenser.*
Göteborg 2002, 212 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISSN: 1101-4692 och 0428-4788
ISRN: GU-STJN-SOM--29--SE

SOM-rapport nr 30
Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Det våras för politiken. Trettiotvå artiklar om politik, medier och samhälle.*
Göteborg 2002, 544 sidor. Pris: 275 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-9-5
ISRN: GU-STJN-SOM--30--SE

SOM-rapport nr 31
Nilsson, Lennart (red) *Perspektiv på Västsverige.*
Göteborg 2003, 288 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-01-8
ISRN: GU-STJN-SOM--31--SE

SOM-rapport nr 32
Oscarsson, Henrik (red) *Demokratitrender*
Göteborg 2003, 343 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-02-6
ISRN: GU-STJN-SOM--32--SE